

Josep Corell:
*Inscripcions romanes
del País Valencià*

.V.

(VALENTIA I EL SEU TERRITORI)

Amb la col·laboració de
Xavier Gómez Font

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2009

*f*onts històriques valencianes

I*nscipcions romanes
de Valentia
i el seu territori
(IRVT²)*

Josep Corell:
*Inscripcions romanes
del País Valencià*

.V.

(VALENTIA I EL SEU TERRITORI)

Nova edició corregida i augmentada

Amb la col·laboració de
Xavier Gómez Font

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2009

*f*onts històriques valencianes

*Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot*

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons
Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© Josep Corell Vicent, 2009
© D'aquesta edició: Universitat de València, 2009
Disseny de la col·lecció: J.P.
Il·lustració de la coberta: Inscripció sepulcral (fi g. 65)
Fotocomposició i maquetació: Impremta Palàcios
ISBN: 978-84-1118-023-8

<http://dx.doi.org/10.7203/PUV-OA-023-8>

Edició digital

*Parentibus optimis,
sororibus neptique
carissimis*
IN MEMORIAM

*P*raefatio

Haec est editio altera, emendata et aucta, syllogae *Inscriptions romanes de Valentia i el seu territori* (IRVT²). Quam regionem in tabula geographica 1 videre potes. Quod ad tempus attinet, titulos saeculorum, quae inter Romanam atque Arabicam dominationem elapsa sunt, volumen respicit. Titulorum numerus eiusque evolutio per haec saecula in graphide 1 monstrantur. Quod ad materiam respicit, hoc volumine omnes Romanae inscriptiones, aliqua instrumenta atque octo tituli christiani continentur. In fine catalogi tituli falsi atque alieni colliguntur.

Corpus et rationem geographicam et quasdam firmas regulas servat tam in ordine quam in modo exhibendi titulos. Primo loco inscriptiones civitatis *Valentiae* videbis (tabula geographica 2). Territorii tituli hoc ordine ostenduntur: initio illi qui in municipiis regionis sic dictae *La Ribera Alta* reperti sunt; deinde illi in municipiis regionis *L'Horta* nuncupatae inventi (tabula geographica 3). Dispositionis autem ratio haec est: tituli sacri, honorifici, monumentales, sepulcrales, varii generis atque christiani. Omnes in litteram digerimus, praeter imperiales atque christianos, qui chronologice disponuntur. Titulorum expositionis modus semper idem est, scilicet: tituli genus, forma et materia monumenti, compages, ornamenta, conservationis status, ubi et quando reperti sint atque posteriores casus usque hodie, mensurae (altitudo, amplitudo et crassitudo), conspectus bibliographicus. Sequuntur tituli transcriptio eiusque versio, criticus apparatus, epigraphici, onomastici, philologici et historici commentarii. Denique chronologia proponitur.

Corpus non tantum totius fere bibliographiae recognitione sed etiam omnium titulorum autopsyia fultum est. Quod ad bibliographiam respicit, animadvertere oportet nos non paucos libros manuscriptos, qui antea vel non usurpatis vel minus accurate inspecti erant, adhibuisse (Amati, Benlloch, Boix, Borull, Cebrián Mezquita, Dempere, Filonardianus, Lucena, Lumières, Maïans, Ribelles, Sales, Suárez, Sucías, nec non quosdam anonymos s. XVII et XVIII). Quae quidem

documentatio nobis praestantem notitiam de titulis non solum publici iuris factis sed etiam de nondum editis obtulit. Huius igitur novae documentationis gratia, una ex parte, et recognitionis omnium inscriptionum, ex altera, nos ad progressum epigraphiae hic pertractatae, cum hanc syllogen plenissimam atque accuratam edamus, magnopere contribuisse speramus.

Imagines delineatas non paucas deperditorum titulorum in libris manuscriptis inventas praebuimus; notitias de plurium titulorum inventionem emendavimus vel clarius enotavimus; praecipue multas correctiones necnon aliquas titulorum mutilorum restitutiones proposuimus. Cum nostra lectio a prioribus editoribus facta differat in concordantiarum tabulis crasso typo indicatur. Nonnullas inscriptiones adhuc ineditas publici iuris fecimus (num. 26a, 99a, 123, 130, 139, 141, 148a, 150a) atque alias multas iam notas, quae post primam nostram editionem repertae sunt, collegimus (num. 7, 17, 44, 45, 57, 103, 108, 109, 110, 114, 115, 118, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 136, 137, 140, 144, 145, 146, 147, 148, 161).

Photographicae vel delineatae imagines inscriptionibus adiunctae ad lectiones commentariosque melius intelligendos expediunt. Item tabulis geographicis, graphidibus, indicibus quam praestantissimis faciliorem corporis inspectionem reddere voluimus.

*P*reface

This volume is the second edition, revised and enlarged, of *Inscripciones romanes de Valentia i el seu territori* (IRVT²). The Map 1 indicates the geographical area under study. Chronologically, it covers the period ranging from the beginning of the Romanization to the Muslim domination. Graphic 1 shows the epigraphic production throughout the period. From the point of view of the materials, the volume includes the Roman inscriptions, some *instrumenta* and eight Christian inscriptions. At the end of the catalogue appear the false and the *alienae* inscriptions.

The corpus is organized according to the geographical structure and some steady criteria both regarding the order and the form under which the inscriptions are presented. In the first place, there are the inscriptions found in the town of *Valentia* (Map 2). Next those of the *territorium* in the following sequence: those found in the towns of *La Ribera Alta* area and then those found in *l'Horta* (Map 3). The order of presentation is: votive inscriptions, honorific, monumental, funerary, diverse and Christian. They all appear in alphabetical order, except the imperial and the Christian ones, which follow a chronological order. The form under which each inscription is presented is always the same: class, type, supporting material, structural elements, decoration, conservation state, finding circumstances, size (height, width, thickness), bibliography. There follow the text, the translation, the critical apparatus, and the commentaries: epigraphic, onomastic, linguistic, historical. Finally, we propose the chronology.

The corpus is based on a thorough reading of the existing bibliography and on the autoptic revision of all the inscriptions. Regarding the bibliography, we would like to highlight that we provide several manuscripts which had not been used before or which had not been used thoroughly (Amati, Benlloch, Boix, Borrull, Cebrián Mezquita, Dempere, Filonardianus, Lucena, Lumiares, Maïans, Ribelles, Sales, Suárez, Sucías, several anonymous seventeenth and eighteenth-century

texts). This documentation has provided us with valuable information on both published and unpublished inscriptions. Thus, thanks to new bibliography, on the one hand, and to the autoptic revision of all materials, on the other, we believe we have made a remarkable contribution to the progress of the epigraphy under scrutiny here, by offering an exhaustive and accurate corpus.

We include numerous drawings of manuscripts related to inscriptions which have disappeared; we have corrected or specified some indications referring to the finding circumstances of many of the inscriptions and, above all, we put forward many amendments and new proposals for the restitution of fragmentary ones. When our reading differs from the one made so far, it is thus indicated in the concordance tables with numbers in bold. Some unpublished inscriptions are included (numbers 26a, 99a, 123, 130, 139, 141, 148a, 150a) and many others which, although already known, had appeared after our first edition (numbers 7, 17, 44, 45, 57, 103, 108, 109, 110, 114, 115, 118, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 136, 137, 140, 144, 145, 146, 147, 148, 161).

The pictures and drawings accompanying the transcription and commentary make for better understanding. Maps, figures and tables of contents as thorough as possible have been included in order to make corpus consultation easier.

Prólogo

Este volumen es la segunda edición, corregida y aumentada, de *Inscripciones romanes de Valentia i el seu territori* (IRVT²). El mapa 1 indica el área geográfica estudiada. Desde el punto de vista cronológico, abarca el período que va desde el comienzo de la romanización hasta la dominación musulmana. El cuadro 1 muestra la producción epigráfica a lo largo de este período. En cuanto a los materiales, incluye todas las inscripciones romanas, diversos *instrumenta* y ocho inscripciones cristianas. Al final del catálogo siguen las inscripciones falsas y las *alienae*.

El corpus sigue una estructura geográfica y unos criterios constantes tanto en el orden como en la forma de presentación de las inscripciones. En primer lugar, figuran las inscripciones de la ciudad de *Valentia* (mapa 2). Siguen las del *territorium* en esta secuencia: las que se han encontrado en municipios de la comarca de la Ribera Alta y a continuación las de la comarca de l’Horta (mapa 3). El orden de presentación es: inscripciones votivas, honoríficas, monumentales, sepulcrales, diversas y cristianas. Todas son presentadas alfabéticamente a excepción de las imperiales y cristianas, que siguen el orden cronológico. La forma de presentación de cada inscripción es siempre la misma: clase, tipología, material del soporte, elementos estructurales, decoración, estado de conservación, circunstancias del hallazgo, dimensiones (altura, anchura y grosor), bibliografía. Siguen el texto, la traducción, el aparato crítico y los comentarios: epigráfico, onomástico, lingüístico, histórico. Al final se propone la datación.

El corpus se basa tanto en la consulta de una bibliografía prácticamente exhaustiva como en la revisión autóptica de todos los materiales que se conservan. Respecto de la bibliografía, queremos destacar que hemos vaciado una serie de manuscritos que o no se habían tenido en cuenta o no se habían aprovechado adecuadamente (Amati, Benlloch, Boix, Borrull, Cebrián Mezquita, Dempere, Filonardianus, Lucena, Lumières, Maïans, Ribelles, Sales, Suárez, Sucías y diversos

anónimos de los s. xvii y xviii). Esta documentación nos ha proporcionado una valiosa información sobre inscripciones tanto ya publicadas como inéditas. Gracias, pues, a la nueva bibliografía, por una parte, y a la revisión autóptica de todos los materiales, por otra, creemos haber contribuido considerablemente al progreso de la epigrafía aquí estudiada, publicando un corpus exhaustivo y riguroso.

Presentamos abundantes dibujos extraídos de los manuscritos relativos a inscripciones desaparecidas; corregimos o precisamos noticias referentes a las circunstancias del hallazgo de no pocas inscripciones y, sobre todo, aportamos numerosas correcciones y nuevas propuestas de restitución de inscripciones fragmentarias. Cuando nuestra lectura difiere de la que se venía haciendo se indica en las tablas de concordancias con números en negrita. Por otra parte, publicamos inscripciones inéditas (núm. 26a, 99a, 123, 130, 139, 141, 148a, 150a) y otras muchas que se han publicado con posterioridad a nuestra primera edición (núm. 7, 17, 44, 45, 57, 103, 108, 109, 110, 114, 115, 118, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 136, 137, 140, 144, 145, 146, 147, 148, 161).

Las fotografías y los dibujos, dispuestos junto a la transcripción y los comentarios, ayudan a su mejor comprensión. Asimismo hemos querido facilitar la consulta del corpus mediante mapas, gráficos y unos índices lo más completos posible.

*P*ròleg

Aquest volum és la segona edició, corregida i augmentada, de les *Inscripcions romanes de Valentia i el seu territori* (IRVT²). El mapa 1 indica l'àrea geogràfica estudiada. Cronològicament abasta el període que va des de l'inici de la romanització fins a la dominació musulmana. El quadre 1 mostra la producció epigràfica al llarg d'aquest període. Des del punt de vista dels materials, inclou totes les inscripcions romanes, diversos *instrumenta* i vuit inscripcions cristianes. Al final del catàleg van les inscripcions falses i les alienes.

El corpus segueix una estructura geogràfica i uns criteris constants tant en l'ordre com en la forma de presentació de les inscripcions. En primer lloc, hi figuren les inscripcions de la ciutat de *Valentia* (mapa 2). Segueixen les del *territorium* en aquesta seqüència: les inscripcions que s'han trobat en municipis de la comarca de la Ribera Alta i a continuació les de la comarca de l'Horta (mapa 3). L'ordre de presentació és el següent: inscripcions votives, honorífiques, monumentals, sepulcral, diverses i cristianes. Totes són presentades alfabèticament tret de les imperials i les cristianes, que segueixen l'ordre cronològic. La forma de presentació de cada inscripció és sempre la mateixa: classe, tipologia, material del suport, elements estructurals, decoració, estat de conservació, circumstàncies de la troballa, dimensions (alçària, amplària i gruix), bibliografia. Segueixen el text, la traducció, l'aparat crític i els comentaris: epigràfic, onomàstic, lingüístic, històric. A la fi hom proposa la datació.

El corpus es basa tant en la consulta d'una bibliografia pràcticament exhaustiva com en la revisió autòptica de tots els materials conservats. Pel que fa a la bibliografia, volem remarcar que hi hem aportat una sèrie de manuscrits que bé no s'havien tingut en compte, bé no s'havien aprofitat adequadament (Amati, Benlloch, Boix, Borrull, Cebrián Mezquita, Dempere, Filonardianus, Lucena, Lumiares, Maians, Ribelles, Sales, Suárez, Sucías i diversos anònims dels s. XVII i

xviii). Aquesta documentació ens ha fornït una valuosa informació sobre inscripcions ja publicades o encara inèdites. Gràcies, doncs, a la nova bibliografia, d'una banda, i a la revisió directa de tots els materials, d'altra, creiem haver contribuït considerablement al progrés de l'epigrafia aquí estudiada oferint un corpus exhaustiu i acurat.

Presentem abundants dibuixos trets dels manuscrits relatius a inscripcions desaparegudes; corregim o precisem notícies referents a les circumstàncies de la troballa de no poques inscripcions i sobretot aportem nombroses correccions i noves propostes de restitució d'inscripcions fragmentàries. Quan la nostra lectura divergeix d'aquella que s'havia fet, s'indica a les taules de concordances amb números en negreta. Per altra banda, publiquem algunes inscripcions inèdites (núm. 26a, 99a, 123, 130, 139, 141, 148a, 150a) i altres moltes que s'han publicat amb posterioritat a la nostra primera edició (núm. 7, 17, 44, 45, 57, 103, 108, 109, 110, 114, 115, 118, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 136, 137, 140, 144, 145, 146, 147, 148, 161).

Les fotografies i els dibuixos, disposats junt a la transcripció i als comentaris, poden ajudar a una millor comprensió de tot allò exposat. Així mateix, hem volgut facilitar la consulta del corpus amb mapes, gràfics i uns índexs tan complets com ha estat possible.

Introducció

LA CIUTAT ROMANA DE VALENTIA

Els romans van escollir per a l'assentament de *Valentia* un lloc prop de la desembocadura del Túria en el Mediterrani. Segons Plini (*nat.* 3, 3, 20), *Valentia colonia III p. a mari remota*.¹ La ciutat es va aixecar entre dos braços del riu que formaven una illa fluvial. Aquesta estratègica situació, fa segles desapareguda a causa del rebliment del braç meridional, és coneguda gràcies a una sèrie d'indicis geogràfics, històrics i arqueològics.²

La ciutat romana era gairebé al centre d'una extensa plana formada pels rius Xúquer i Magre al sud, el Palància al nord i el Túria en el centre. Al sud, l'Albufera, antigament molt més àmplia que ara, s'estenia des del Xúquer fins als entorns de la ciutat. La part del nord, des de la ciutat fins als turons del Puig i de Rafelbunyol, devia ser un terreny abundant en aiguamolls i insalubre. Només la franja interior de ponent, més elevada sobre el nivell de la mar, podia oferir condicions favorables per a l'assentament humà. *Valentia* i el seu *territorium* ocupaven la part sud-oriental de la *regio Edetana*, la qual constituirà l'extrem meridional del *conventus Tarraconensis* (PLIN. *nat.* 3, 3, 23).³ Les ciutats ibèriques més importants d'aquesta regió eren *Saguntum* i *Edeta*, ambdues a 25 km de *Valentia*, i la Carència (Torís) a 35 km.

¶¹ «La colònia de *Valentia* dista 3.000 passos de la mar.» Aquesta distància equival a 4,44 km. ¶² CEBRIÁN MEZQUITA ms. 1917, sense foliar, testimoni ocular de l'extracció de terres a l'actual Mercat Central amb motiu de la seua construcció, refereix que hi aparegueren «fuertes murallones de antigua piñonada (algunos de cinco metros de anchura), cimentados en lo más hondo». En veure aquestes imponents restes i capes de terra al·luvial així com terra sorrenca que s'havia infiltrat en les tombes

de la necròpoli, escriu: «Bien puedo afirmarlo que, después de estos trabajos de cava, ha quedado plenamente confirmada la vieja tradición de que por nuestra plaza del Mercado transcurría uno de los dos brazos de nuestro río». Sobre la suposada illa fluvial formada per la difluència del Túria, cf. també RODRIGO PERTEGÁS en MARTÍNEZ ALOY *ca.* 1920: 328; ESTEVE FORRIOL 1978: 168-179; ROSSELLÓ 1980: 32-39; AADD 1987: 6. ¶³ PTOL. *Geog.* 2, 6, 62 situa *Valentia* erròniament entre els contestans.

Convé tenir en compte aquest marc geogràfic i cultural per tal de comprendre tant l'ambient comarcal anterior a la *Valentia* romana com també la mateixa fundació d'aquesta i la seua història posterior.⁴ És clar que el medi físic, advers a l'home de l'Antiguitat, explica el fet que els indicis de poblament del bronze i fins i tot de l'època ibèrica siguen raríssims. La major part de restes anteriors a l'època romana s'han trobat en alguns punts de la franja interior que limita amb el *territorium* de *Saguntum* o d'*Edeta*. El cinturó litoral, al sud i al nord de València, degué estar gairebé deshabitat fins a la romanització.⁵ La situació geogràfica de la plana que envoltava *Valentia*, en bona part pantanosa, explica també que només s'hi hagen trobat 19 inscripcions i que totes vinguen de poblacions situades a la part occidental, ja una mica elevada sobre els terrenys insalubres de la franja costanera.

Així doncs, *Valentia* estava situada al sud del *conventus Tarraconensis* i formava part del territori dels *Edetani*. Aquests ocupaven la zona central de les terres valencianes, compresa entre els rius Xúquer (*Sucro*) al sud i el Millars (*Vduva?*) al nord. Al sud del Xúquer eren els *Contestani*, mentre que al nord del Millars habitaven els *Ilercaones*; tots ells eren pobles ibèrics. Aquests, sobretot a partir de la conquesta romana, estaven oberts a la mar, és a dir, als contactes amb Roma i amb el nord d'Àfrica.

La fundació i la història posterior de la *Valentia* romana no són exemptes de problemes i de controvèrsies.⁶ El fet s'ha d'atribuir fonamentalment a la penúria de fonts literàries i a la manca d'un estudi interdisciplinari.⁷ A continuació exposem breument les qüestions referents a la història i a l'estatus jurídic de *Valentia*. El nostre objectiu és situar el corpus epigràfic en el seu context.

Pel que fa a la fundació de *Valentia*, només disposem del resum de Livi (*perioch.* 55):⁸

¶⁴ Sobre els antecedents i l'ambient comarcal de la *Valentia* romana, cf. LLOBREGAT 1962: 35-51; ESTEVE FORRIOL 1978: 76-80. ¶⁵ Tanmateix, en febrer del 2008 van aparèixer al c/ Ruaià abundants restes del s. IV i III aC. Es tracta de ceràmiques ibèriques fines i de cuina, com també de ceràmiques púniques. El jaciment és a prop del c/ Sagunt, per on passarà la Via Augusta i aproximadament a 1 km al N de la futura ciutat romana de *Valentia*. Cf. A. RIBERA. ¶⁶ Són molts els autors que s'han ocupat dels problemes que planteja la fundació de *Valentia*. Esmentem només alguns dels estudis més recents i significatius: BELTRÁN VILLAGRASA 1962; TARRADELL 1962a; FLETCHER 1963; WOLF 1968; GALSTERER 1971: 12; WIEGELS 1975; KNAPP 1977: 125-131; ESTEVE FORRIOL 1978: sobretot 106-122;

IRV p. 5-9; DOLÇ 1980; ROSSELLÓ 1980; VENTURA 1981; PENA 1989; RIBERA 1989; BARREDA 1999: 320-347. ¶⁷ Sobre les fonts clàssiques referents a *Valentia*, cf. DOLÇ 1980. ¶⁸ «A Hispània, el cònsol Juni Brut donà als qui havien servit a les ordres de Viriat terres i una ciutat que van anomenar *Valentia*.» El llibre 55, en el qual T. Livi narra la història dels anys 138-137 aC, és un dels molts que s'han perdut de la seua gran obra. En aquest es referia, entre d'altres fets, la fundació de *Valentia*. Quan encara es conservava l'obra completa, es van fer extractes, *periochae*, de gairebé tots els llibres. S'atribueixen al s. IV. El text és el de l'edició d'O. Rossbach (Bibl. Teubneriana. Stuttgart, 1909 = 1981). Les variants dels còdexs són insignificants i, en cap cas, varien el sentit d'aquest.

Iunius Brutus cos. in Hispania is, qui sub Viriatho militaverant, agros et oppidum dedit, quod vocatum est Valentia.

Aquest text, breu i aparentment senzill, ha suscitat molts problemes i discussions entre els investigadors.⁹ Segons diu, la fundació de *Valentia* va tenir lloc durant el consolat de *D. Iunius Brutus*, és a dir, l'any 138 aC. Aquesta data, generalment acceptada, és confirmada per la numismàtica i l'arqueologia.¹⁰

Una de les qüestions que planteja el text livià es refereix al mateix fundador de la ciutat. En efecte, diversos investigadors han observat la dificultat que representa el fet que *D. Iunius Brutus*, essent governador de la Hispània Ulterior, fundara *Valentia*, situada en la Hispània Citerior, és a dir, fora de la seua jurisdicció. Però no es tracta d'un cas únic.¹¹

Un segon problema el planteja un text del geògraf Aviè. Referint-se a la costa sud-est d'Hibèria, escriu (*ora 479-482*):

*Attolit inde se Sicana civitas,
propinquo ab amni sic vocata Hibericis.
Neque longe ab huius fluminis divortio
praestringit amnis Tyrius oppidum Tyrin.*¹²

Alguns autors, basant-se en aquest text, han parlat d'una ciutat ibèrica situada en el mateix lloc on més tard s'aixecarà la *Valentia* romana. No entrem en aquesta qüestió. Fa temps que els investigadors s'han decantat a pensar que l'esmentada *Tyris* no degué trobar-se emplaçada a l'actual València.¹³ De fet, les excavacions realitzades fins ara a l'àrea urbana corroboren aquesta afirmació, ja que no han aparegut restes de cap ciutat anterior a la *Valentia* romana. Les escasses restes de terrissa ibèrica s'expliquen perfectament pels contactes de la ciutat amb els ibers de la zona. Per tant, *Valentia* sembla que és una fundació totalment nova. No es poden passar per alt, però, els arguments que addueix García Bellido 1972: 275-261 en defensa de la *Tyris* ibèrica, bé en el mateix solar de *Valentia* bé no

¶⁹ KNAPP 1977: 129-130 ha posat de relleu els problemes que planteja el text livià, si hom el contrasta amb els resultats de l'arqueologia i amb el que dicta un mínim sentit de la política i de l'estratègia militar. ¶¹⁰ Cf. TARRADELL 1975: 122; RIBERA 1987: 7; RIPOLLÉS 1988: 63 i 103. ¶¹¹ Sobre aquesta qüestió, cf. WIEGELS 1975: 197-198, 214; IRV p. 5-6. Segons ESTEVE FORRIOL 1978: 71-73: «El territorio se entregó como simple “posesión” a los nuevos ciudadanos. La realización de lo pactado caía, por tanto, dentro del ámbito de actuación de los cónsules. La colegialidad de sus facultades permitía a uno solo de ellos llevarla a cabo.

No hay inconveniente, pues, en admitir que fue el cónsul de la Hispania Ulterior, Décimo Junio Bruto, el encargado de la ejecución del tratado el 138». Per altra banda, LE ROUX 1982b: 37, esmenta *Corduba*, la qual «offre le parallèle d'une création extérieure à la *provincia* du magistrat fondateur». ¶¹² «A continuació s'aixeca la ciutat Sicana, anomenada així pels Hiberns a causa del pròxim riu. I no lluny de la bifurcació d'aquest, el riu Tiri passa tocant la ciutat de Tiris.» ¶¹³ TARRADELL 1962a: 131-133; FLETCHER 1963; KNAPP 1977: 126-127, 129; ESTEVE FORRIOL 1978: 13; ROSSELLÓ 1980: 27-28; RIBERA 1983: 13; PENA 1986a: 64.

gaire lluny. Futures troballes podrien confirmar la dita hipòtesi. De fet, les mateixes restes del c/ Ruaia semblen recolzar-la.

Una tercera qüestió consisteix a determinar la finalitat de la fundació de *Valentia*. Si la ciutat, segons sembla, es fundà, almenys en part, per a antics soldats de Viriat, aleshores la finalitat immediata respondria a motivacions polítiques i socials. És a dir, s'hauria intentat pal·liar el que constituïa el principal problema de les guerres lusitanes, la manca de terres apropiades per a l'agricultura. Al mateix temps, s'allunyava els lusitans de llur base d'operacions. Però aquesta finalitat immediata no degué excloure'n una altra mediata, de caràcter cultural, molt més important que la primera. Hom comprèn fàcilment açò, si es té en compte la situació de *Valentia* enmig d'una illa fluvial, al centre d'una gran planura litoral. Les possibilitats de control militar i de penetració de la cultura romana en les ciutats ibèriques de la regió eren immenses.

Però la qüestió fonamental i la més polèmica és saber si *qui sub Viriatho militaverant* es refereix a soldats lusitans o itàlics. Doncs bé, la solució que es pot donar des de la filologia és ben clara: *qui sub Viriatho militaverant* es refereix a soldats que havien militat a les ordres de Viriat. En efecte, l'expressió *militare sub aliquo*, documentada des de Livi fins al segle IV, significa en tots els casos, i no en són pocs, 'militar a les ordres d'algú'.¹⁴

Alguns investigadors han volgut atribuir a l'esmentada expressió un valor temporal ('militar en temps de...'), argumentant que *sub* té de vegades aquest sentit.¹⁵ El plantejament és erroni, ja que no s'han de considerar els valors de la preposició *sub* fora de context, sinó el de *militare sub*, que és ben distint. És a dir que *qui sub Viriatho militaverant* es refereix a lusitans que havien militat a les ordres de Viriat contra l'exèrcit romà.

Aquesta interpretació del passatge livià sembla ser corroborada pel testimoni de Diodor Sícul. Referint-se al final de la guerra lusitana dut a terme el 138 aC pel cònsol Q. Servili Cepió, diu:

Καὶ τὸν διαδεξάμενον αὐτοῦ τὴν στρατηγίαν Ταύταμον καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ καταπληξάμενος, καὶ σπονδὰς οἷας ἐβούλετο θέσθαι παρασκευασάμενος, ἔδωκε χώραν καὶ πόλιν εἰς κατοίκησιν (D. S. 33, 1, 4).¹⁶

¶ ¹⁴ ThLL VIII, 966; vegeu també WIEGELS 1975: 204; ESTEVE FORRIOL 1978: 106 nota 29. KNAPP 1977: 129 nota 83 reconeix que el text tal com ens ha arribat té el sentit que hem dit i que no en pot tenir altre. Per això suposa: «The compiler of Livi's *Per.* 55 was careless. Perhaps Livi wrote *in bello Viriatico* or *Lusitano*». Però la suposició no té base perquè el compilador de Livi posa molta cura en els resums. Segons LE ROUX 1982b: 36, «Avec lui [Wiegels], on peut considérer comme

acquis le fait que *sub Viriatho* s'applique en priorité aux Lusitanniens et non aux soldats romains combattant en Hispania "à l'époque des guerres de Viriate"». ¶ ¹⁵ GARCÍA BELLIDO 1959: 454; FLETCHER 1963: 197; VENTURA 1981; PEREIRA 1987: 340; RIPOLLÉS 1988: 7. ¶ ¹⁶ «Després d'haver provocat el pànic entre les tropes de Tàntal, successor de Viriat, i haver-les-hi imposat un tractat al seu antull, els va donar un territori i una ciutat on habitar.»

Així mateix, un passatge d'Apià, tot i que difereix en alguns punts del de Livi, no deixa de confirmar aquest:

Ὁ δέ [Cepió] ὄπλα τε αὐτοὺς ἀφείλετο ἅπαντα καὶ γῆν ἔδωκεν ἱκανήν, ἵνα μὴ ληστεύοιεν ἐξ ἀπορίας (APP. *Iber.* 75, 320-321).¹⁷

Les coincidències entre els tres historiadors són notables. Els tres es refereixen a antics soldats de Viriat. Apià esmenta només la donació de terres (καὶ γῆν ἔδωκεν ἱκανήν); però Diodor parla d'un territori i d'una ciutat (ἔδωκε χώραν καὶ πόλιν), coincidint així amb Livi, que diu *agros et oppidum dedit*. Aquestes coincidències indiquen clarament que tots tres es refereixen a la mateixa fundació.

Ara bé, es refereix el text a la *Valentia* del Túria o a una altra homònima? La investigació actual considera completament superada aquesta vella qüestió. Per tant, segons l'anàlisi filològica, el text livià es refereix clarament a antics soldats de Viriat. Però els arqueòlegs i els numismàtics troben dificultats a l'hora d'acceptar aquesta resposta de la filologia, puix que la *Valentia* que apareix en les restes arqueològiques i en les monedes no té res a veure amb lusitans, sinó que és clarament romana. La dificultat que plantegen els resultats de la filologia per una banda, i els de l'arqueologia i la numismàtica per l'altra, és evident. La solució, ara per ara, no és fàcil. Però el que no podem fer és buscar la solució prescindint de determinades dades del problema, simplement perquè no encaixen amb d'altres.¹⁸

L'expressió *Valentini veterani et veteres* que apareix en diverses inscripcions sembla suggerir dos assentaments de colons. La hipòtesi és generalment acceptada, si bé no manquen discrepàncies respecte del moment en què s'hauria produït la segona *deductio*. Al nostre parer, res no impedeix pensar que les dues *deductiones* foren quasi contemporànies. És a dir, a *Valentia* s'haurien assentat, amb un temps de diferència, dos grups diferents: l'un constituït per antics soldats de Viriat (*veteres*), mentre que l'altre estaria format per soldats llicenciats de l'exèrcit romà (*veterani*). És clar que el text livià només parla d'un grup, el primer, però no hem d'oblidar que es tracta d'un resum. En tot cas, el que es pot afirmar és que aquesta interpretació respecta el text i alhora resol molts dels problemes que s'han plantejat fins ara des dels diferents camps d'investigació.

¶ ¹⁷ «Cepió els despullà de totes les armes i els concedí terra suficient per tal que no haguessen de practicar el pillatge per manca de recursos.»

¶ ¹⁸ Al nostre parer, BARREDA 1999: 338 simplifica molt les coses i s'expressa de forma excessivament contundent quan afirma: «Si de algo no hay duda, es del carácter romano-italico de los primeros años de la *Valentia* levantina —demostrado por la ar-

queología, la numismática, la toponimia y, como veremos, la onomástica y la prosopografía— y de que, en cambio, los colonos lusitanos siguen siendo “un fantasma”, tan sólo apoyados por un resumen de un par de líneas de un libro perdido de Tito Livio, hecho en el s. IV d.C. Ante estos datos, se impone el sentido común».

Després del text de Livi, la primera informació, quasi contemporània de la fase fundacional puix que es pot datar aproximadament en la segona meitat del s. II aC., ens ve de les monedes.¹⁹ De fet, *Valentia* és una de les primeres ciutats d'Hispania a encunyar moneda romana. Cadascuna de les tres sèries que va emetre correspon a dos magistrats, probablement *Q(uaestores)*, sota el control dels quals s'efectuaren les emissions:²⁰

Sèrie a: *C · Lucien(o) · C · Muni(o) · Q(uaestoribus)*.
 Sèrie b: *T · Ahi(o) T · f · L · Trini(o) L · f · Q(uaestoribus)*.
 Sèrie c: *L · Corani(o) · C · Numi(o) · Q(uaestoribus)*.

Els estudiosos han observat dos fets remarcables. En primer lloc, els noms dels magistrats monetals, tret de *Munius*, són extremadament rars. Però curiosament no es tracta de noms cèltics o ibers, sinó de gentilicis itàlics. Açò ha de significar que llurs portadors eren d'origen itàlic. En segon lloc, les monedes de *Valentia* presenten una gran similitud amb els denaris de *Q. Fabius Maximus Eburnus*, magistrat monetar de Roma vers l'any 134 aC.²¹ Aquesta similitud es deu probablement a una dependència d'aquelles respecte d'aquests. Per tant, tenim ací una altra prova del caràcter típicament romà de *Valentia*.

Si el passatge de Livi sobre la fundació de València es troba en el context de la guerra lusitana, els que veurem ara es refereixen a la guerra sertoriana. Entre aquell i aquests s'escolen vora 60 anys.

La guerra sertoriana (82-72), en la qual es va veure implicada la Península Ibèrica, fou continuació de la llarga i aferrissada pugna entre el partit demòcrata (*populares*) i el conservador (*optimates*). Arran de la persecució duta a terme per Sul·la contra els partidaris de Mari, molts foren proscrits. Un d'aquests fou Sertori, lloctinent de Mari, que es va fer fort a Hispania, on guanyà per a la seua causa gairebé tots els pobles ibèrics. Precisament les terres valencianes foren un dels escenaris més importants d'aquesta guerra, en la qual no solament es comprometeren a fons, sinó que també en sofriren les terribles conseqüències. Les tres ètnies, és a dir, els contestans, els edetans i els ilerjavons, havien fet seua la causa de Sertori i lluitaren contra les forces governamentals comandades per Pompeu. Els passatges que es refereixen a l'anomenada «batalla de València o del Túria» són els següents:

¶¹⁹ Segons RIPOLLÉS 1988: 63-64, les monedes de *Valentia* es podrien datar aproximadament entre el 138 i el 100 aC. ¶²⁰ Pel que fa a la sigla Q en les monedes de *Valentia*, uns la desenvolupen en *quinquennales* i altres en *quaestores*. Últimament, els especialistes s'inclinen per aquesta última lectura; cf. WIEGELS 1975: 209 nota 78; RIPO-

LLÉS 1988: 13-16. ¶²¹ Segons RIPOLLÉS 1988: 6, «Si para el anverso es casi imposible encontrar el modelo exacto que ha servido al grabador para confeccionar los cuños de *Valentia*, no sucede así, en cambio, con los reversos que copian de un modo muy fiel el reverso del denario de *Q. Fabius Maximus Eburnus*...».

- a) *Inter laeva moenium et dexterum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo praeterfluit* (SALL. *hist. frg.* 2, 54).²²
- b) *Castra hostium apud Sucronem capta et proelium apud flumen Turiam et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia et exercitu deleti satis clara vobis sunt* (SALL. *hist. frg.* 2, 96, 6).²³
- c) Ἐρέννιον δὲ καὶ Περπέιναν, ἄνδρας ἡγεμονικούς τῶν πρὸς Σερτώριον καταπεφευγόντων καὶ στρατηγούντων ἐκείνῳ, νικήσας περὶ Οὐαλεντίαν, ὑπὲρ μυρίουσ ἀπέκτεινεν (PLU. *Pomp.* 18, 5).²⁴
- d) Ἦτται μὲν οὖν τῷ Σερτωρίῳ πλείονες συνέβαινον, αὐτόν μὲν ἀήττητον ἀεὶ φυλάττοντι καὶ τοὺς καθ' αὐτόν, θραυομένῳ δὲ περὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας· ἐκ δὲ ὧν ἐπιρωθοῦτο τὰς ἤττας μᾶλλον ἐθαυμάζετο νικούντων τῶν ἀντιστρατήγων, οἷον ἐν τῇ περὶ Σούκρονι μάχῃ πρὸς Πομπήιον καὶ πάλιν ἐν τῇ περὶ Τουρίαν πρὸς τε τοῦτον ὁμοῦ καὶ Μέτελλον (PLU. *Sert.* 19).²⁵
- e) *Cetera accusator fatetur hunc [Balbum] illis proeliis et maximis Sucronensi et Turiensi interfuisse* (CIC. *Balb.* 5).²⁶
- f) *Donec oppresso domestica fraude Sertorio, victo deditoque Perperna, ipsae quoque in Romanam fidem venere urbes Osca, Termeste, Clunia, Valentia, Auxume...* (FLOR. 2,10,9).²⁷

Quant al text a), alguns estudiosos solen adduir-lo com a argument en favor de la situació de *Valentia* al bell mig d'una illa fluvial.²⁸ Però el text de Sal·lusti no es pot adduir en favor de l'esmentada hipòtesi, perquè és una frase truncada i força obscura. En efecte, no diu quin fet té lloc entre les muralles i el Túria ni indica de quina ciutat eren les dites muralles.²⁹

El text b) (carta de Pompeu al Senat) exagera ostensiblement les conseqüències de la derrota, en afirmar que la ciutat de *Valentia* i l'exèrcit de C. He-

¶²² «Entre les muralles a l'esquerra i a la dreta el riu Túria, que passa tocant València.» ¶²³ «Ja coneixeu el saqueig del campament enemic prop de Sucro i la batalla del riu Túria i com van ser anorreats el general enemic C. Herenni i el seu exèrcit juntament amb la ciutat de València.» ¶²⁴ «En canvi, prop de València, derrotà Herenni i Perpenna, dos grans capitosts dels qui havien fugit amb Sertori i lluitaven al seu favor, i els matà més de deu mil homes.» ¶²⁵ «És cert que Sertori sofrí diverses derrotes, tot i que ell mateix i les seues tropes restaren victoriosos. Els desastres li venien dels seus generals. Sabia, però, esmenar llurs fracassos de manera que resultava més admirable que els adversaris vencedors als quals s'enfrontava. Aquest fou el cas de la batalla de Sucro contra Pompeu

i també el de la batalla del Túria contra aquest i Metel·l junts.» ¶²⁶ «Per altra banda, l'acusador confessa que Balb va combatre tant en aquelles batalles com en les més grans del Sucro i del Túria.» ¶²⁷ «Fins que, mort Sertori per una traïció dels seus i vençut i entregat Perperna, es van posar sota la protecció de Roma també les mateixes ciutats d'Osca, Termes, Clúnia, València, Osma...» ¶²⁸ Cf. ESTEVE FORRIOL 1978: 168-169. ¶²⁹ Entre la muralla de *Valentia* i el Túria devia quedar un espai massa reduït per a lliurar-hi una batalla de les proporcions que va tenir la del Túria. D'altra banda, cap text parla d'una batalla als peus de les muralles de *Valentia*. Aquesta hipòtesi sembla tenir el seu origen en la contaminació de passatges diferents: el ja esmentat text a) i els textos b-e).

renni foren anorreats (*deleti*).³⁰ De fet, tota la carta de Pompeu al Senat és d'un to grandiloqüent i patètic. No pogué ser així, car Plutarc (text c), tot i que esmenta la pèrdua de més de 10.000 soldats de l'exèrcit d'Herenni i Perperna, tanmateix desconeix la destrucció de la ciutat. Els altres textos tampoc no esmenten la destrucció. Més encara, el text f), de Florus, dóna a entendre clarament que la vida urbana de *Valentia* continuà i que aquesta s'entregà als romans vers l'any 70, en ser derrotats els sertorians.

Hi ha encara altres indicis que corroboren que la ciutat ni fou arrasada ni restà abandonada durant uns 50 anys, com s'ha afirmat últimament.³¹ És cert que l'arqueologia ha trobat molts indicis de destrucció; resta, però, molt per excavar. Per tant, no s'ha pogut demostrar de forma convincent que la ciutat fos anorreada. En primer lloc, la considerable presència de *Sertorii* tant a *Valentia* com a *Edeta* s'explica perfectament suposant una especial vinculació de tota aquesta zona amb *Q. Sertorius*. Ara bé, els *Sertorii* no serien tan freqüents en l'epigrafia d'aquestes terres, si llurs avantpassats haguessen estat massacrats arran de la guerra sertoriana. Pel que fa a la inscripció núm. 9, el mot *clades* no és una prova de la destrucció de la ciutat durant la guerra sertoriana, com creuen alguns investigadors.³² Hom ha arribat fins i tot a dir que l'esmentada inscripció seria com l'acta de refundació de *Valentia*, la qual, destruïda i abandonada vers l'any 70 arran de la guerra sertoriana, hauria estat reconstruïda en temps d'August, vers l'any 15 aC.³³ Aquesta hipòtesi, al nostre parer, és infundada.

Un altre argument en favor de la continuació de la vida urbana a *Valentia* després de la guerra sertoriana és una inscripció d'Itàlia (CIL I² 752). Es trobà vers l'any 1844 a Cossignano, prop de Ripatransone (Àscoli Piceno). El lloc de la troballa correspon probablement a la pàtria del destinatari, *L. Afranius*. El text és:

L(ucio) · Afr[an]nio · A(uli) · f(ilio)
co(n)s(uli)
consc[r]ip(ti) · et c[ol](oni)
col(oniae) · Vale[nt](inorum)

L'últim mot de la r. 4 resulta dubtós. Des de Mommsen ençà, els investigadors s'inclinen generalment a llegir *Vale[nt]---*, és a dir, *Valentinorum* o *Valentinae*, i l'atribueixen a la València dels Edetans.³⁴ No resulta gaire probable que la inscripció haja estat dedicada per una ciutat homònima de França, Itàlia o Mauritània, atès que hom desconeix la vinculació d'Afrani amb qualsevol d'aquestes *Valentiae*.

¶³⁰ Cf. BELTRÁN VILLAGRASA 1962: 709, 741, *passim*, no creu que *Valentia* fóra destruïda i afirma que Sal·lusti exagera. ¶³¹ Cf. ESCRIVÀ 1988: 120; ESCRIVÀ-PASCUAL-RIBERA 1989: 45-46; PENA 1989: 308-309; CIL II² 14, p. 1. ¶³² AADD 1984: 27-28; ESCRIVÀ 1988: 129; CIL II² 14,11. ¶³³ Cf. ESCRIVÀ

1988: 128; GOLF 11 i 16 de novembre del 1996.

¶³⁴ Tant els dubtes de Pena sobre la inscripció (1986a: 65; 1986b: 163; 1989: 308-309) com els seus comentaris referents a l'ús que en fan els estudiosos atribuint-la a la València dels edetans no semblen gaire convincents.

Contràriament, hom coneix bé les relacions d'Afrani amb la Hispània Citerior, car fou *legatus* de Pompeu durant la guerra sertoriana i comandà una ala en la batalla del *Sucro*. A més, en 55-54 fou enviat per ordre de Pompeu com a *legatus propraetore* a governar la *Hispània Citerior*. La inscripció està datada l'any del consolat d'Afrani, és a dir, el 60. Per tant, si hom accepta que la inscripció procedeix de la València dels Edetans, s'ha d'admetre també que continuà la vida urbana de la ciutat. Així doncs, malgrat la destrucció de *Valentia* durant la guerra sertoriana, aquesta no degué ser abandonada durant uns 50 anys. En efecte, la inscripció dedicada per la ciutat l'any 60, és a dir, uns 10 anys després del suposat abandó, contradiu aquesta hipòtesi. Una vegada més, doncs, ensopeguem amb una clara discrepància entre els textos literaris i epigràfics, d'una banda, i l'arqueologia de l'altra. I ara com ara, al nostre parer, no disposem de suficients dades per a donar una solució definitiva del problema. Una altra qüestió, tan debatuda o més que la referent a l'origen dels primers colons, és la de la categoria jurídica de *Valentia*. Hom ha proposat sobre aquest punt diverses hipòtesis, cosa explicable si tenim present que no disposem de cap testimoni clar i contundent. Només sabem, gràcies a la inscripció dedicada a *L. Afranius* l'any 60 aC i a un passatge de Plini (*nat.* 3, 3, 20) que *Valentia* era una colònia, però no diuen si era de dret romà o llatí ni a partir de quan tingué el dit estatut.

No sembla probable que *Valentia* fóra una ciutat peregrina.³⁵ El nom de la ciutat i els gentilicis dels magistrats monetals així com els resultats de l'arqueologia s'hi oposen. Tampoc Esteve Forriol (1978: 58-61) no aporta arguments convincents en favor de la hipòtesi defensada per ell, segons la qual *Valentia* seria una *civitas foederata et libera*. Per altra part, resulta poc probable que fóra una colònia romana.³⁶ No es fa mai esment d'aquesta categoria. Ara bé, aquest silenci seria molt estrany, posat el cas que la ciutat hagués assolit l'esmentat estatut. El fet que les fonts literàries s'ocupen tan poc de *Valentia* recolza la hipòtesi que no era una *colonia civium romanorum*. A més, el nom *Valentia*, un nom de bon auguri, no segueix la tradició de les colònies romanes fundades pel mateix temps, les quals solen tenir noms de divinitats.

La hipòtesi que té més probabilitats és aquella que considera *Valentia* com a colònia llatina, potser des del mateix moment de la fundació.³⁷ Hom pot adduir diverses raons. En primer lloc, les fonts literàries presten poca atenció a *Valentia*. En efecte, la ciutat és anomenada simplement *oppidum* (*Liv. perioch.* 55) o *urbs*

¶³⁵ Aquesta hipòtesi, segons KNAPP 1977: 126, és defensada per Wilson, el qual admet, però, l'ascens a colònia arran de la guerra sertoriana. ¶³⁶ Diversos autors sostenen que *Valentia* fou colònia romana, si no ja des de la mateixa fundació, sí almenys abans de Cèsar (CIL II p. 502, Kornemann, en RE

IV, 516, 528; GARCÍA BELLIDO 1959: 454; GALSTERER 1971: 12; WIEGELS 1975: 216; 1985: 142) o en temps de Cèsar o August (KNAPP 1977: 131).

¶³⁷ S'inclinen a favor d'aquesta hipòtesi Degraasi i Grant, citats en GALSTERER 1971: 12 nota 42; KNAPP 1977: 125-128; PENA 1989: 304.

(SALL. hist. frg. 2, 96; MELA 2, 92; FLOR. 2, 10, 9). En la guerra sertoriana, Plutarc no al·ludeix a l'estatut colonial de *Valentia*. Estrabó, tot i que parla sovint de Sertori (3, 4, 10; etc.), no fa esment de *Valentia*, passa directament de *Saguntum* a *Satabis* (3, 4, 9; 3, 4, 6). El nom de *Valentia* ni tan sols apareix durant la guerra civil entre Cèsar i Pompeu. Tot això s'explica millor si suposem que *Valentia* era una colònia de dret llatí. Per altra part, el topònim *Valentia* s'adiu més amb una colònia llatina.³⁸ En tercer lloc, l'estatut de colònia llatina sembla convenir millor a una ciutat mitjana i que, segons la nostra hipòtesi, fou fundada amb un grup de soldats lusitans i amb un altre d'itàlics. Finalment, la inscripció d'Afrani (CIL I² 752) i Plini (*nat.* 3, 3, 20) l'anomenen expressament *colonia*. Com que, d'altra banda, no consta cap canvi d'estatut ni arran de la guerra sertoriana ni en temps de Cèsar o August —en aquest últim cas, esperariem un sobrenom, *Iulia* o *Augusta*—, resulta més raonable pensar que *Valentia* fou colònia llatina des del primer moment. Més tard, no sabem quen, va rebre el *ius Italicum* (Paulus, *Dig.* 50, 25, 8).

Valentini veterani et veteres

Aquesta denominació de les dues parts que conformaven el senat de *Valentia* és un fet remarcable en l'epigrafia de la ciutat, tot i que es coneixen designacions semblants en altres ciutats, principalment d'Hispània i Àfrica.³⁹ Aquesta denominació manifesta que el senat constava de dos grups, els quals es relacionen amb dos assentaments de població diferents. Els problemes sorgeixen quan hom vol precisar la identitat dels *veteres* i la dels *veterani*. En quin moment i quines circumstàncies es produeix la segona *deductio*? Com funcionava un senat que era dual i fins a quin punt aquesta constitució dual del senat era un reflex de la dualitat de la comunitat valentina?

Pel que fa a la denominació *Valentini veterani et veteres*, hom pensa generalment que és el resultat de dues instal·lacions diferents de colons. La primera, potser la fundacional, estaria constituïda per lusitans, dels quals descendirien els *veteres*. La segona *deductio* estaria formada per soldats llicenciats de l'exèrcit romà, dels quals descendirien els *veterani*.

Quant al moment de la segona *deductio*, s'han proposat diverses hipòtesis. Segons Galsterer, no remuntaria més enllà del segle II o III.⁴⁰ Basa la hipòtesi sobre l'afirmació que la denominació *Valentini veterani et veteres* només es troba en inscripcions del s. III. L'argument, però, al nostre parer, és infundat. En efecte, per

¶ ³⁸ KNAPP 1977: 126 nota 75. Sobre el nom de *Valentia*, cf. WOLF 1968; ESTEVE FORRIOL 1978: 88-90, 101-118; DOLÇ 1980: 292-295. ¶ ³⁹ Sobre

les anomenades «comunitats dobles», cf. TEUTSCH 1961; THOMPSON 1965; GALSTERER 1971: 53-55; PEREIRA 1987. ¶ ⁴⁰ GALSTERER 1971: 53-55.

una banda la dualitat del senat valentí no es desprèn solament de la designació *Valentini veterani et veteres*, sinó que la impliquen també clarament les expressions *universus ordo Valentinorum* (núm. 28), *Valentini veterani* (núm. 29) i *uterque ordo Valentinorum* (núm. 42, 43). Ara bé, les inscripcions en què figuren les esmentades expressions es poden datar a principis del s. II dC. Per altra banda, la inscripció núm. 26a, en què figura la fórmula *Valentini veterani et veteres*, es pot datar en el s. I dC.

Pereira pensa que el segon assentament de població a *Valentia*, del qual derivaria «la doble comunitat», hauria tingut lloc en el s. I dC arran d'una inundació del Túria que hauria afectat seriosament els mateixos fonaments estructurals de la societat valentina.⁴¹ Es basa en la inscripció núm. 9, en la qual figura el mot *clades*. Però la lectura i la interpretació del fragment no permeten pensar en una catàstrofe de proporcions semblants. Wiegels, seguit per Esteve Forriol, situa la segona *deductio* en temps de Sertori i pensa que la inscripció dedicada a *Afranius* l'any 60 aC pogué tenir com a motiu un establiment de colons.⁴² Finalment, Kornemann sosté que la segona *deductio* pogué donar-se en qualsevol moment abans de la mort d'August.⁴³ Al·lega que *Valentia* devia ser *colonia* ja en època republicana, puix que no ostenta el sobrenom de *Iulia* o *Augusta*.

Segons el nostre parer, no hi ha cap raó per a pensar que l'estructura bipartita del senat i de la comunitat valentina no puga remuntar-se, si fa no fa, al mateix moment de la fundació de la ciutat. El fet que no hi haja en els primers temps constància epigràfica de l'esmentada estructura té una explicació òbvia. Efectivament, per al període que va de la fundació de la ciutat fins a principis del s. II dC només comptem amb una inscripció imperial en la qual hom podria esperar que figurara el doble *ordo Valentinorum* (núm. 15). Tantmateix, del fet que no siga així no es pot deduir la seua inexistència. Simplement no hi figura cap dedicant. La fórmula referent a l'estructura bipartita del senat valentí comença a aparèixer en inscripcions del s. I dC (però no es dona en tots els casos, ja que manca segurament en el núm. 16), per acabar imposant-se definitivament en les inscripcions del s. III dC.

Finalment, l'altra qüestió que s'ha plantejat al voltant de la fórmula *Valentini veterani et veteres* consisteix a saber com funcionava el senat bipartit de *Valentia*. La informació que ens ofereixen les inscripcions és malauradament escassa. Sabem que els membres del senat procedien uns dels *veterani* i altres dels *veteres*, però ignorem si la proporció era o no la mateixa. Sabem també que quan apareixen junts els dos grups, els *veterani* figuren sempre en primer lloc, tret d'un sol cas (núm. 17). Els dos *ordines*, que formaven la corporació municipal, apareixen generalment actuant de forma col·legiada. Això es constata tant en les inscrip-

¶⁴¹ PEREIRA 1987: 340. ¶⁴² WIEGELS 1975: 200–201; ESTEVE FORRIOL 1978: 85–86. ¶⁴³ KORNE-MANN, en RE IV 528.

cions que la ciutat dedica als emperadors i llurs familiars (núm. 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 26a, 32) com també en les erigides a un patró de *Valentia* (núm. 32) o a magistrats municipals (núm. 28a; i probablement núm. 42, 43). Però també es donen casos en què un ordre pren decisions unilateralment (núm. 28a, 42). En ambdós casos es tracta de l'ordre dels *veterani*. Però cal dir que, en els dos casos esmentats, les decisions dels *veterani* foren executades després pels dos *ordines*. Els *veteres* no apareixen mai actuant en solitari. Hi havia, doncs, separació entre les dues classes de senadors, però aquesta separació no devia afectar les magistratures, puix que aquestes no apareixen en cap inscripció adscrites a un sol ordre.

Atès que el senat era únic, les magistratures havien de ser igualment úniques. Per tant, els magistrats actuaven sempre com a representants de tota la comunitat. A *Valentia*, com a les altres ciutats amb dos *ordines* de decurions, un grup no era jurídicament inferior a l'altre. No es pot parlar, doncs, de dues comunitats ni tan sols d'una comunitat doble. La dualitat només afectava el senat.⁴⁴ No obstant això, pensem que l'epigrafia de *Valentia* suggereix una superioritat, almenys de fet, dels *veterani* respecte dels *veteres*. Aquells, tret d'un sol cas (núm. 17), figuren sempre en primer lloc en les inscripcions; fins i tot apareixen en solitari en dues (núm. 28a, 42). De les dues comunitats en algun moment se n'havia format una sola, pensem que molt prompte. Però ignorem fins a quin punt s'havien integrat o vivien separades i en tensions.

Els llocs de troballa i de conservació de les inscripcions

Al llarg del corpus hem prestat una especial atenció al lloc i les circumstàncies de la troballa de cada inscripció convençuts de la gran importància que tenen aquestes dades. En efecte, per una banda, aquestes dades serveixen, de vegades, per a determinar si una inscripció és de caràcter honorífic o sepulcral. Per altra banda, els llocs en què han aparegut les inscripcions orienten sobre la topografia de la ciutat romana, sobre possibles edificis públics, mausoleus, necròpolis, *villae*, etc.

Hom desconeix tan sols el lloc de troballa de deu inscripcions (núm. 52, 55, 56, 64, 68, 80, 90, 96, 150a, 155).⁴⁵ No hi ha dubte, però, que la major part d'aquestes són de València. En canvi, les inscripcions de la Col·lecció Martí Esteve (núm. 64, 80) podrien procedir de fora, com és certament el cas del núm.

¶⁴⁴ Segons TORRES 1951: 120, els dos *ordines* representaven «dos municipios distintos». Quant als *veterani et veteres*, diu: «los veteranos, colonos antiguos, porque, según el tecnicismo jurídico, eran de inferior categoría, en cuanto a su ciudadanía, y los veteres: colonos posteriores, tal vez de los que

lucharon en las guerras sertorianas, pero que gozaban del derecho latino». La citació conté diversos errors. ¶⁴⁵ No es pot, doncs, afirmar: «Loca, ubi tituli Valentiae in lucem venerunt, rarissime nota sunt». (CIL II² 14, p.1).

X, que en la primera edició inclòiem, tot i que amb dubtes, entre les inscripcions de València.

Moltes de les inscripcions s'han trobat fora del lloc en què foren col·locades originàriament. El fet no resulta gens estrany, si hom té en compte que a València, habitada ininterrompudament des de la fundació, han estat constants les reformes urbanístiques i la remoció de terres. Tot i això, podem afirmar que la major part de les inscripcions s'han trobat conservades, reaprofitades o abandonades als mateixos llocs on foren erigides o bé als voltants. Açò, en tot cas, sembla segur respecte de les inscripcions votives i honorífiques que han aparegut a la zona del fòrum. Fins i tot sembla molt probable que la major part d'inscripcions votives, honorífiques i monumentals que no han aparegut a la zona del fòrum, però sí dins el que devia ser el recinte romà de *Valentia* o els seus entorns, es trobaren també ben prop del respectiu lloc original.

Quant a les inscripcions votives i honorífiques que s'han trobat en punts més o menys allunyats del recinte romà de *Valentia*, s'ha de veure cada cas en particular. Així, la dedicatòria a Isis trobada al Túria (núm. 6) podria haver estat erigida ací originalment, d'acord amb el que refereix Sales. La dedicatòria a les Nimfes apareguda al c/ Salvà podria trobar-se també en el seu context arqueològic original. El mateix es pot afirmar encara del pedestal de *Viria Acte* trobat al c/ Quart, és a dir, vora la via romana cap a l'interior; i també del monument de *Iunianus* que es trobà al c/ Sant Vicent, és a dir, vora la *via Augusta*. En canvi, la placa de Juno apareguda al llit del Túria (núm. 7), el pedestal de *Crates* encastat al palau de Santàngel (núm. 30), el pedestal dedicat pels *Valentini veterani et veteres* i reaprofitat al Palau del Real (núm. 26) i la dedicatòria a *Serapis* que era en un dels patis de l'Hospital General (núm. 12), es degueren trobar desplaçats del respectiu context original.

Pel que fa a les inscripcions sepulcral, cal distingir entre les que s'han trobat dins el recinte romà de la ciutat i aquelles que han aparegut fora d'aquest. Al primer grup pertanyen: les de l'Almodí, les de l'Almoïna, les dels carrers Almirall, Cabillers, Herba, Palau, les del palau Arquebisbal, la de la plaça de la Reina, la de la plaça de Nàpols i Sicília i les de la Presó de S. Vicent. Totes elles han aparegut fora del context arqueològic original conservades, reaprofitades o bé llançades, segons indiquem en la presentació de cada inscripció. En canvi, de les inscripcions sepulcral que s'han trobat més o menys allunyades del recinte romà, és cert que unes poques han aparegut fora de context: la de l'església de Sant Doménec (núm. 61), la del palau del Marqués de Dos Aigües (núm. 73), les del palau del Real (núm. 72, 84), la del Temple (núm. 77), les del Túria (núm. 79, 100). Però les restants s'han trobat, probablement, al lloc original o als seus voltants. Ens referim concretament a les següents: les dels carrers Ambaixador Vich, Barques, Blanqueries, Calderers, Castán Tobeñas, Mar, Pau, Ramón y Cajal, Sant Joan de Ribera, Sant Vicent Màrtir; les del col·legi del Corpus Christi, la del convent de l'En-

carnació, les de les esglésies de St. Bartomeu, St. Domènec, St. Martí, Santíssima Sang, les del Mercat Central, les de Patraix i la de la plaça del Negret.

Finalment, sembla que les inscripcions cristianes, tret d'una de la qual hom desconeix les circumstàncies de la troballa (núm. 155), aparegueren en el context arqueològic original o als seus voltants. Aquest és el cas de les que han aparegut a l'Almoina o entorns (núm. 154, 156, 157, 161), al c/ Cabillers (núm. 159), al col·legi del Corpus Christi (núm. 158) i a la plaça de Sant Llorenç (núm. 160).

LÍMITS I CONTINGUT DEL CORPUS

El present volum recull tant les inscripcions de la ciutat de *Valentia* com les del seu *territorium*. Aquest comprenia probablement la comarca de la Ribera Alta fins al Xúquer i gairebé tota la comarca de l'Horta (mapa 1). Aquesta àrea formava part de la *regio Edetania* i pertanyia al *conventus Tarraconensis*.

Des del punt de vista cronològic, el corpus recull totes les inscripcions romanes així com també les cristianes fins al s. VIII. Quant als suports, a més de les inscripcions gravades sobre pedra, hem tingut en compte també aquelles que s'han escrit damunt altres materials (bronze, argila, mosaic, etc.)

QUADRE 1
Contingut del corpus

Votives	17
Honorífiques	31
Monumentals	4
Sepulcrales	94
Itinerari	1
Instrumenta	17
Decoratives	5
Ocasionals	2
Desconegudes	5
Anepigràfica	1
Cristianes	8
<hr/> TOTAL	185

HISTÒRIA DE L'EPIGRAFIA DE L'ÀREA

Ens limitem a exposar les primeres notícies sobre les inscripcions i a remarcar les contribucions més destacades a l'epigrafia de l'àrea en qüestió.

Les primeres notícies sobre inscripcions romanes de València es remunten a la darrereria del s. xv i principi del xvi. Peutinger dona notícia sobre les cinc primeres inscripcions que coneixem de València (núm. 14, 19, 21, 22, 35). El Filonordianus en presenta deu de noves (núm. 3, 8, 9 frag. b, 30, 36, 42, 50, 62, 67, 84). Bembo, que visita València l'any 1505, aporta una nova inscripció (núm. 52). És a dir que entre els tres donen a conèixer setze inscripcions.

Quant a la destrucció sistemàtica de les inscripcions romanes de València l'any 1518, n'hi ha prou amb dir ací que és una simple falla.⁴⁶

Des de Bembo fins a la fi del s. xvi, el nombre de inscripcions passarà de setze a trenta-tres. Els autors als quals devem la primera notícia de les noves inscripcions són: Accursio (núm. 5), Beuter (núm. 1, 12, 31, 40, 46, 47, 51, 60, 172), Lucena (núm. 26), Llançol de Romaní (núm. 165), Strada (núm. 72, 92, 177) i Antist (núm. 61, 152).

A principi del s. xvii, Escolano presenta cinc inscripcions noves (núm. 37, 38, 43, 85, 178). L'any 1663 Josep Vicent del Olmo publica les cinc inscripcions que havien aparegut l'any anterior en fer els fonaments per edificar la basílica de la Mare de Déu dels Desemparats (núm. 2, 20, 25, 27, 34).

En el segle xviii, amb la Il·lustració, reviscola l'interès per l'epigrafia i el món clàssic en general. L'italià L. A. Muratori publica una inscripció nova de la qual havia tingut notícia a través de P. G. Cattaneo (núm. 82). Pocs anys després Francisco Benlloc dona a conèixer tres inscripcions que es trobaven reaprofitades en el castell d'Alfarp (núm. 166, 167, 168). L'autor que més novetats epigràfiques aporta és Agustí Sales (núm. 6, 15, 33, 54, 73, 77, 78, 100, 129, 154). Com a cronista de la ciutat de València, Sales treballà infatigablement donant àmplia informació de totes les troballes epigràfiques i arqueològiques que tingueren lloc al seu temps; uns pocs dels seus comentaris sobre les dites troballes han vist la llum pública, però la major part han restat inèdits. Tot i que no presenta cap novetat de València, hem d'esmentar Lumiares, l'autor més destacat del segle xviii pel que fa a l'epigrafia del País Valencià en general. Les seues lectures, generalment correctes, i els seus dibuixos de gran exactitud ens han servit per a fixar el text d'algunes inscripcions (núm. 3, 5, 6, 31, 35, 54, 62, 72, 73, 85). En el present corpus citem, en la bibliografia de cada inscripció, tant el manuscrit original com l'edició que en féu A. Delgado l'any 1852, deixant ben clar, però, que aquell mereix més confiança que no aquesta.

Al llarg del segle xix es troben setze noves inscripcions. Les primeres notícies d'aquestes troballes procedeixen de diversos autors que esmentem en ordre cronològic: B. Ribelles (núm. 32, 49), M. Cortés (núm. 69, 86), V. Boix (núm. 164), Anònim del 1853 (núm. 23, 160), Anònim del 1876 (núm. 48, 93), De Rossi

¶ ⁴⁶ Sobre aquesta qüestió, cf. CORELL 1988b; IRVT p. 42-43.

(núm. 155), E. Hübner (núm. 89), R. Chabàs (núm. 180), F. Fita (núm. 81, 169, 170) i L. Tramoyeres (núm. 65).

B. Ribelles, com a cronista de la ciutat i regne de València, es va ocupar de l'epigrafia de tot el País Valencià. Per una banda, disposava de la millor biblioteca que existia a València en l'època i pogué consultar diversos manuscrits. Per altra banda, tenia amics i corresponsals que l'informaven sobre les inscripcions que trobaven. Finalment, viatjà pel país i estudià personalment la major part de les inscripcions que es conservaven al seu temps. Les seues notes epigràfiques i arqueològiques es troben disperses en unes poques publicacions i en molts manuscrits i fitxes soltes. El valor d'aquests materials procedents d'un autor que consultà valuosos manuscrits, alguns dels quals han desaparegut (escrits de Sales, de Bayer, d'A. Suárez, etc.), i que comprovà directament bona part de les inscripcions que presenta, és enorme.

QUADRE 2

Cronologia de les troballes epigràfiques

S. xv	16
S. xvi	17
S. xvii	10
S. xviii	14
S. xix	16
S. xx	86
S. xxi	26
<hr/> TOTAL	185

La contribució més important del s. xix arriba amb l'obra d'àmbit peninsular de Hübner (CIL II, *Supplementum* al CIL II, EE VIII, IX, etc.). Dins d'aquestes publicacions l'epigrafista alemany inclou les inscripcions de *Valentia* i el seu *territorium*. No sols fa servir una àmplia bibliografia, en bona part manuscrita i desconeguda anteriorment, sinó que a més aborda les inscripcions amb uns criteris científics, vigents encara en gran part en l'epigrafia actual, i comprova directament part de les inscripcions que es conservaven a la ciutat de València. No cal insistir en els seus mèrits, car són de sobres coneguts.

Al llarg del s. xx, fonamentalment a causa de les excavacions arqueològiques i a la remoció de terres provocada per les construccions, es descobreixen tantes inscripcions com durant els cinc segles anteriors junts. Molts són els autors que donen a conèixer noves inscripcions, com exposem detalladament en IRVT pp. 45-46. Ací només farem esment de les contribucions més importants.

La primera recopilació epigràfica crítica i moderna dedicada exclusivament a la ciutat de València ve de la mà de G. Pereira *Inscriptiones romanas de Valencia*

(València 1979). Recull totes les inscripcions anteriorment conegudes, a les quals n'afegeix una sèrie de noves (núm. 9 frag. a, 64, 80, 83, 88, 95). En la introducció Pereira exposa els principals problemes de la història de *Valentia*; presenta un estudi de la topografia de la ciutat en relació a les troballes epigràfiques, etc. Per altra banda, corregeix molts errors anteriors (núm. 6, 15, 20, 30, 31, 35, 42, etc.). Els seus comentaris onomàstics així com també els de caràcter històric i institucional són, generalment, encertats. L'estudi de Pereira, doncs, representa un gran avanç en la història de l'epigrafia romana de València.

L'any 1995 apareix el fascicle I del CIL II²/14, el qual recopila les inscripcions del sud del *conventus Tarraconensis* (*Valentia* – *Dertosa*). El capítol I recull les inscripcions de *Valentia* i del seu *territorium* (CIL II²/14, 1 – 120a). Aquest capítol corre a càrrec de G. Alföldy i principalment de M. Clauss, ajudats ambdós per altres epigrafistes entre els quals som també nosaltres. Aquesta publicació representa un notable progrés en l'epigrafia romana de l'àrea en qüestió. En efecte, no solament recull totes les inscripcions conegudes anteriorment sinó que, a més, en dona a conèixer dues noves (núm. 116, 171) i esmena lectures errònies en altres (núm. 16, 104, 107). No cal insistir que representa un gran avanç per a la nostra àrea d'estudi.

Però l'estudi i el progrés de l'epigrafia romana de *Valentia* segueixen. El 1997 veia la llum el nostre volum *Inscripcions romanes de Valentia i el seu territori*, el qual recollia una sèrie de inscripcions inèdites i correccions de lectures i de localització (IRVT p. 47). Ara, dotze anys després, hem preparat aquesta segona edició en la qual donem a conèixer noves inscripcions i esmenem lectures errònies anteriors.

En resum: fa més de cinc segles que començaren a aparèixer les primeres notícies sobre inscripcions romanes de *Valentia*. Des d'aleshores ençà són molts els autors que se n'han ocupat i han contribuït en menor o major mesura al seu progrés. El present volum ha estat possible gràcies a llurs aportacions. Si, com esperem, contribueix a fer progressar el patrimoni epigràfic de la nostra ciutat, donarem per bo el nostre treball.

ESTRUCTURA DEL CORPUS I PRESENTACIÓ DE LES INSCRIPCIONS

El corpus segueix la divisió administrativa romana en ciutats, cadascuna de les quals tenia un determinat territori. Respecte d'aquest, hem optat per presentar les inscripcions seguint la divisió en comarques naturals. Resulta evident que, així, s'expliquen millor una sèrie de fets epigràfics. D'acord, doncs, amb aquests criteris, presentem en primer lloc les inscripcions de la ciutat de *Valentia*. Vénen a continuació les de l'àrea que li atribuïm com a *territorium*: com és habitual, pre-

sentem les inscripcions dels pobles, començant pel sud i seguint vers el nord, i des de l'est cap a l'oest. Per tant, a continuació de les inscripcions de València, segueixen les de la Ribera Alta fins al riu Xúquer. Les inscripcions de la Ribera Alta de més enllà del Xúquer han estat recollides en el corpus de *Saetabis*, ja que aquesta part de la comarca devia pertànyer al *territorium* d'aquesta ciutat. Finalment, segueixen les inscripcions de l'Horta.

Les inscripcions estan ordenades per classes. La presentació es fa en el següent ordre: inscripcions votives, honorífiques, monumentals, sepulcral, diverses i cristianes. A excepció de les inscripcions imperials, que estan ordenades cronològicament, les altres segueixen l'ordre alfabètic dels *nomina* o, si falten aquests, dels *cognomina*. Quan es tracta de fragments en què no figuren *nomina* ni *cognomina*, seguim l'ordre alfabètic de les primeres lletres conservades. En la presentació de les inscripcions seguim sempre el mateix ordre:

- Classe d'inscripció (votiva, sepulcral, etc.); tipologia (ara, pedestal, estela, etc.); material del suport; elements estructurals, decoració, estat de conservació.

- Història de cada inscripció a partir de la primera notícia sobre la seua troballa fins al moment actual.

- Dimensions: alçària, amplària i gruix; si el gruix és desconegut (cas de les inscripcions encastades), ho indiquem amb un interrogant al seu lloc. En el cas de les inscripcions desaparegudes, les dimensions de les quals són indicades per autors antics emprant sistemes diferents al mètric decimal, les hem reduïdes a la nostra escala, precedides de l'abreviatura *ca*. Si les dimensions no són originals, a causa de fractures o altres circumstàncies, van entre parèntesis.

- Bibliografia: la presentem en ordre cronològic; és pràcticament exhaustiva en cada inscripció. L'hem consultada tota directament, tret d'Accursio, Antist, Bassiano, Bibran i Strada, els quals citem remetent-nos a CIL II. L'abreviatura *cf.* indica que la bibliografia que segueix no presenta el text de la inscripció, però se n'ocupa d'alguna manera.

- Fotografia o dibuix; de vegades, ambdues coses.

- Text i traducció.

- Aparat crític.

- Comentaris: epigràfic, onomàstic, lingüístic, històric.

- Datació, sempre que tenim dades suficients per a fer-la, almenys de forma aproximada.

AGRAÏMENTS

Una vegada més vull donar les gràcies a les persones i a les institucions que m'han ajudat a dur a terme la revisió i posada al dia d'aquest volum. En primer lloc, he de agrair al meu col·lega i col·laborador Xavier Gómez i Font la inapreciable ajuda que m'ha prestat en tot moment. No sols m'ha acompanyat en el treball de camp sinò també en el d'arxius i biblioteques. A més, el seu ajut en les tasques de documentació, processament de dades i elaboració dels índexs ha estat decisiu.

L'arquitecte Antoni Corell és l'autor dels mapes i de moltes de les fotografies i dibuixos del volum. Al professor Juan José Seguí he de agrair-li que s'haja pres la molèstia de llegir-se l'original i m'haja fet moltes i molt encertades observacions. La meua dona, Carme Segura, m'ha ajudat en tot constantment i amb molt d'interès i agudesia.

Al Museu Provincial de València (MPV), la directora Helena Bonet i l'arqueòloga Rosa Albiach m'han facilitat en tot moment i amb gran amabilitat l'estudi de les inscripcions que s'hi conserven. Els agraesc el seu inestimable ajut. El director del Museu d'Història de València (MhV), Xavier Martí, m'ha prestat una gran ajuda en facilitar-me sempre que ha calgut l'autòpsia dels materials epigràfics que s'hi conserven. Per altra banda, Josep Manuel Vert, fotògraf del mateix museu, m'ha fet fotos excel·lents dels materials epigràfics d'aquest i també d'altres inscripcions de la ciutat de València. Per tot açò els estic força agraït. Al Museu de Belles Arts de València, Francisca Castilla i M. Jesús Clarés han posat sempre a la meua disposició tant les inscripcions que s'hi conserven com les fotografies i la informació que he necessitat. Al Servei d'Investigació Arquelològica Municipal (SIAM), Vicent Lerma m'ha rebut sempre amb gran amabilitat i ha posat a la meua disposició les inscripcions que es conserven en diferents dependències de l'Ajuntament i me n'ha proporcionat fotografies i informació. No sé com agrair-li la gran ajuda que tot això ha significat per a la meua tasca.

Vull agrair també l'ajut que m'han prestat l'equip del CIL II² i els col·legues d'*Hispania Epigraphica*, José Luis Gamallo, Rosario Hernández i Isabel Velázquez. Agraesc també l'ajut rebut d'Elvira Iñigo i Enric Herrero.

No puc acabar sense agrair al Servei de Publicacions de la Universitat de València i al seu director, Antoni Furió, la calorosa acollida que han manifestat i reiterat perquè aquesta segona edició de les inscripcions de *Valentia fóra* publicada dintre de la reedició del corpus d'Inscripcions Romanes del País Valencià. Sense la seua iniciativa i cobertura difícilment el present volum veuria la llum.

De segur que no he esmentat totes les persones i institucions que m'han fet costat d'una manera o altra per a dur a terme el projecte. A totes i a cadascuna expresse el meu reconeixement més sincer.

SIGNES DIACRÍTICS

a(bc)	Desenvolupament d'una abreviatura
[abc]	Restitució del text
[[a b c]]	Lletres amartellades, però llegibles
[[a ḅ c̣]]	Lletres amartellades, però llegibles amb probabilitat
[[[a b c]]]	Lletres amartellades restituides per l'editor
ABC	Lletres que poden pertànyer a un o més mots
<u>abc</u>	Lletres desaparegudes, documentades en lectures anteriors
ȁȂȃ	Lletres dubtoses restituides gràcies al context
abc/ ⁵ abc	Divisió de ratlles
abc//abc	Divisió de les parts d'un suport
<abc>	Inclusió en el text
{abc}	Exclusió del text
ⱱ abc Ⱳ	Lletres corregides per l'editor
ab̂	Nexe
a(- - -)	Mot abreujat, de desenvolupament desconegut
í	<i>I longa</i>
abc̄ v̄i	Lletres i xifres que presenten a sobre un guionet
[-]	<i>Praenomen</i> desaparegut
[- - -]	Llacuna indeterminada dins d'una ratlla
[- - -?]	Possible llacuna dins d'una ratlla
[-c.3-]	Llacuna d'unes tres lletres
[...]	Llacuna d'extensió determinable (un punt per cada lletra)
[- - - - -]	Llacuna d'una ratlla
[- - - - - ?]	Possible llacuna d'una ratlla
- - - - -	Llacuna d'extensió indeterminada
- - - - - -?	Possible llacuna d'extensió indeterminada
+++	Restes de lletres del tot insegures (una creu per cada lletra)
(!)	Grafia o construcció incorrecta
(<i>scil.</i> abc)	Mot o mots implícits en el text i afegits per l'editor
(<i>vac.</i> 2, 3, 5)	Espai en blanc del rengló en el qual caben dos, tres, cinc lletres
(<i>vac. v.</i> 1)	Espai en blanc d'una línia

SIGLES I ABREVIATURES

AADD	Autors diversos
AACV	<i>Anales de la Academia de Cultura Valenciana</i>
AAV	Archivo de Arte Valenciano
ACCV	<i>Anales del Centro de Cultura Valenciana</i>
AE	<i>L'Année Épigraphique</i>
AEspA	Archivo Español de Arqueología
AFB	<i>Anuari de Filologia, Secció D: Studia Graeca et Latina</i>
AIEC	<i>Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans</i>
AMA	Arxiu Municipal d'Alacant
AMV	Arxiu Municipal de València
ANRW	<i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt</i>
APL	Archivo de Prehistoria Levantina
AST	<i>Analecta Sacra Tarraconensia</i>
BMV	Biblioteca Municipal de València
BN	Biblioteca Nacional. Madrid.
BRAH	<i>Boletín de la Real Academia de la Historia</i>
BSEAA	<i>Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología</i>
BSCC	<i>Bulletí de la Societat Castellonenca de Cultura</i>
BSNAF	<i>Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France</i>
BUB	Biblioteca Universitària de Barcelona
BUV	Biblioteca de la Universitat de València
BVat	Biblioteca Vaticana
CAA	Centre Arqueològic de l'Almoina
CEEC	<i>Congreso Español de Estudios Clásicos</i>
CFC	<i>Cuadernos de Filología Clásica</i>
CHAR	<i>Cuadernos de Trabajos de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma</i>
CPA	<i>Cuadernos de Prehistoria y Arqueología</i>
CPAC	<i>Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense</i>
CPh	<i>Classical Philology</i>
EC	<i>Estudis Castellonencs</i>
EE	<i>Ephemeris Epigraphica</i>
FE	<i>Ficheiro Epigráfico</i>
GEC	<i>Gran Enciclopèdia Catalana</i>
GERV	<i>Gran Enciclopedia de la Región Valenciana</i>
HAE	<i>Hispania Antiqua Epigraphica</i>
HEp	<i>Hispania Epigraphica</i>
HAnt	<i>Hispania Antiqua</i>

JRA	<i>Journal of Roman Archaeology</i>
MAS	Museu Arqueològic de Sagunt
MBA	Museu de Belles Arts. València
MHA	<i>Memorias de Historia Antigua</i>
MhV	Museu d'Història de València
MRAH	<i>Memorias de la Real Academia de la Historia</i>
MSAV	<i>Memorias de la Sociedad Arqueológica Valenciana</i>
NAH	<i>Noticiario Arqueológico Hispánico</i>
PLAV	<i>Papeles del Laboratorio de Arqueología Valenciana</i>
RABM	<i>Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos</i>
RAH	Real Academia de la Historia
RBPhH	<i>Revue Belge de Philologie et Histoire</i>
RE	<i>Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i>
REA	<i>Revue des Études Anciennes</i>
SIAM	Servei d'Investigació Arqueològica Municipal. València
SIP	Servei d'Investigació Prehistòrica. València
SPhV	<i>Studia Philologica Valentina</i>
ThLL	<i>Thesaurus Linguae Latinae</i>
ZPE	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i>

Altres abreviatures

c/	carrer
ca.	<i>circa</i>
diàm./ø	diàmetre
f.	foli
fig.	figura
fin. s.	final de segle
in. s.	inici de segle
làm.	làmina
ms.	manuscrit
núm.	número/s
p.	pàgina/es
r.	ratlla/es
s.	segle/s
s. f.	sense foliar
ss.	següents
s.v.	<i>sub voce</i>
v.	vers

*I*nscipcions romanes
de Valentia
i el seu territori

CATÀLEG

VALÈNCIA

1. Inscripcions votives

1. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Se'n desconeix el suport, devia ser una ara o un pedestal.

«En les cases de les dignitats de la seu que estan a la plaça de la Lenya, hon està hui la capella de Sent Vicent», Beuter. «Hay en una casa canonical delante del templo mayor, entre la cárcel de San Vicente y de la dignidad que llaman sacristanía, un aposento asotanado, al entrar en el patio, al suelo de una gran torre, a mano izquierda [...]. En este calabozo o aposento, ha pocos años que testigos de vista vieron en la pared un letrero [...], que hoy dia falta, quedando solo el vazío de donde desencaxaron la piedra», Escolano. Es trobava, doncs, en una casa de l'actual plaça de l'Almoína, és a dir, a l'àrea del fòrum. Va desaparèixer, segons Escolano, poc abans de 1610.

Desapareguda.

Beuter 1538: 44; Strada 1575: 126, 5; Antist ms. s. XVI: 9; Agustín ms. b s. XVI: 85v; Cuelbis ms. ca. 1600: 352; Escolano 1610-11: 1, 778; Olmo 1653: 90; Anònim ms. s. XVII: 4; Panel ms. ca. 1750: 6; Dempere ms. 1770: 64; Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 63-64); CIL II 3725; Sucías ms. 1907: núm. 14; Sanchis 1920: 458; ILER 184; IRV 1; Carbonell-Correll 1989: núm. 18; CIL II² 14, 1; IRVT 1.

Asclepio

Q(uintus) · Calpurniu(s)

Alipion

v(otum) · l(ibens) · s(olvit)

A Asclepi;

Quint Calpurni Alipió

ha complert el seu vot

de bona gana.

2 Calpurnius (CIL II, IRV, CIL II²); 3 Al[y]pion (CIL II), Alypion (IRV, CIL II²).

La S al final de la r. 2 devia mancar per fractura o per falta d'espai. L'omissió de la S apareix sovint al final de ratlla, sobretot en antropònims en nominatiu.

El gentilici *Calpurnius/-a* és freqüent en l'epigrafia del País Valencià i arreu. *Alypion*, escrit ací *Alipion*, no apareix més a Hispània; és extremadament rar. Es tracta sens dubte d'un llibert.¹

El culte a *Asclepius*, al País Valencià, apareix, a més, en el núm. 2 i en una inscripció de Sagunt (IRSAT 1). En les tres figura amb el nom *Asclepius*, corresponent al grec Ἀσκληπιός; llatinitzat *Aesculapius*. Les dedicatòries al déu de la

¶¹ Els *cognomina Alypion, Alypus, Alypius*, etc. es donen sobretot entre esclaus i lliberts; en no pocs casos s'hi troba I per Y; cf. SOLIN 1982: 849-851; ThLL I 1804-1805.

medicina, a Hispània, són poc abundants, i quasi totes procedeixen de la franja costanera. Els dedicants són sempre homes i generalment lliberts.²

No hi ha elements suficients per a datar-la.

2. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Pedestal de calcària grisa, sense base ni cornisa. El camp epigràfic està polit i lleugerament rebaixat. Les aristes estan malmeses.

Es va trobar l'any 1652 juntament amb els núm. 20, 25, 27, 34 en fer els fonaments de la basílica de la Mare de Déu dels Desemparats. Fou encastada en la façana principal d'aquesta, a uns 25 cm. del terra. Totes aquestes inscripcions es trobaren a l'àrea del fòrum.

Es conserva encastada a la basílica de la Mare de Déu dels Desemparats.

Dimensions: 72 x 58 x ?.

Lletres.: r. 1: 9; r. 2: 8,5; r. 3: 7,5; r. 4-5: 6,5; r. 6: 6.

Olmo 1653: 24, 103; Panel ms. ca. 1750: 13; Dempere ms. ca. 1770: 63; Lumières ms. ca. 1800: lám. 38v, núm. 285, p. 171-173 (ed. 1852: p. 94, núm. 321, lám. 57); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 245); Ribelles ms. a in. s. xix: 474; Amati ms. 1825: 65v; CIL II 3726; Sucías ms. 1907: 13v; Sanchis 1920: 416; ILER 185 i p. 829; IRV 2; Alföldy 1979: 271, núm. 425; CIL II² 14,2; IRVT 2. Cf. Ortí ms. 1749-51: 100; Llobregat 1980: 122.

*Asclepio
deo
L(ucius) Cornēlius
Hyginus
5 sevīr
augustalis*

Al déu Asclepi;
Luci Corneli Higini,
sevir augustal.

No hi ha signes d'interpunció. Nexes: NE i LI (r. 3). L'escriptura és molt elegant. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria i és força acurada.

El gentilici *Cornelius/-a* és un dels més freqüents arreu. El *cognomen Hyginus* representa un hàpax al País Valencià, però era més o menys conegut arreu.

¶² Sobre el culte a *Asclepius/Aesculapius* a la Península, cf. MANGAS 1986: 315, 1988: 622-623.

Gairebé tots els *seviri Augustales* eren lliberts, la seua tasca consistia a retre culte a l'emperador a les províncies.³ *Hyginus*, doncs, pel seu *cognomen* grec i pel seu càrrec era sens dubte un llibert. Els augustals solien distingir-se per les activitats evergètiques.

Sobre el culte a *Asclepius*, vegeu el comentari al núm. 1. És freqüent l'epítet *deus* acompanyant el nom d'una divinitat.⁴

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la primera meitat del s. I dC.

3. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Era un bloc de calcària blava dividit en quatre camps, separats per motllures. En els camps primer, tercer i quart es representaven en relleu els bustos de les tres Parques; en el segon, més ample, es trobava el text.

«In domo praesentatoris [= praecentoris] apud carcerem Sancti Vincentii», Filonardianus. «A les espatles de la capelleta de Sanct Vicent», Beuter. «En la casa de la capiscollia o chantria», Escolano. «En la casa de la dignidad de Chantre, plaza de la Almoina, en el piso bajo, encarcelada junto al pozo», Cortés.⁵ «Se halla empotrado en un zaguán de la casa número cinco de la plaza de la Almoina [...] junto al pozo, pero solo puede verse uno de los bustos y parte del otro, porque una moderna pared oculta el resto», Martínez Aloy. «Se conserva todavía, en otro lugar, propiedad del señor J. Corell. No ha sido posible examinarla», Pereira. La dedicatòria es trobava, doncs, a l'àrea del fòrum. L'hem buscada infructuosament.

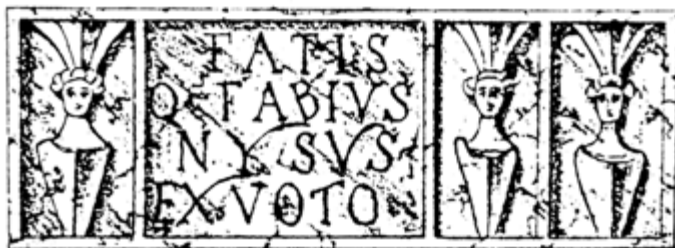
Desapareguda.

Dimensions: «dos pies por tres pies y medio», Ribelles; és a dir *ca.* 60 x 105; «larga de cinco palmos y tres de ancha», Cortés; és a dir : *ca.* 69 x 115.

Filonardianus ms. in. s. XVI: 90; Bembo ms. in. s. XVI: 1, 45; Beuter 1538: 44; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 302v; Escolano 1610-11: 1, 134, 773; Diago 1613: 120; Panel ms. *ca.* 1750: 19; Lumières ms. *ca.* 1800: lám. 39v, núm. 291, p. 171-173 (ed. 1852: p. 96, núm. 327, lám. 59); Orellana ms. *ca.* 1800 (ed. 1923-24: I, 63); Ribelles ms. a in. s. XIX: 469; CIL II 3727 i p. XLVI; Sucías ms. 1907: núm. 30; Albertini 1911-12: 329, núm. 4, fig. 5; Sanchis 1920: 432; Martínez Aloy *ca.* 1920: 225-226; ILER 534; IRV 3; Carbonell-Corell 1989: núm. 12; CIL II² 14,3; IRVT 3. Cf. Castañeda 1923: 375.

¶³ Sobre els *seviri Augustales* al sud del *conventus Tarraconensis*, cf. CASTILLO 2001; quant als *seviri Augustales* d'Hispania, cf. SERRANO, J. M. 1993: «El número de Augustales en las ciudades del Occidente Romano: una propuesta cuantitativa», en *II Congreso Peninsular de Historia Antiga. Coimbra,*

18 a 20 de Outubro de 1990. Actas, Coimbra 1993: 147-155. ¶⁴ El fet ha estat interpretat de diverses maneres; cf. CIL II p. 1127. ¶⁵ LUMIÈRES ms. *ca.* 1800: lám. 39v, núm. 291 la situa «en el Aseo», és a dir, a la Seu o catedral.

Dibuix de Lumiares

Fatis
Q(uitus) · Fabius
Nysus
ex voto

Als Fats;
 Quint Fabi Nisus
 d'acord amb un vot.

3 Nusus (Strada).

L'escriptura presentava tendències cursives en les lletres Y, X, T. L'*ordinatio* tendia vers un eix de simetria.

Els *Fabii* apareixen encara en els núm. 37, 44, 63.⁶ Són freqüents al País Valencià i a tota la Península. *Nysus* és un hàpax a Hispània. El dedicant, pel seu *cognomen* grec, devia ser llibert.

Es tracta, com indiquen els tres bustos, d'una dedicatòria a les divinitats del Destí, anomenades també *tria Fata* o Parques. És l'única dedicatòria a aquestes divinitats, identificades amb les Moires gregues, coneguda a Hispània.⁷

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar entre la darrerria del s. II i principi del III dC.

4. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Ara de marbre blanc, amb base; la cornisa ha desaparegut per fractura. En la base, llistell, *cyma recta*, llistell i bossell. La cara anterior està polida; les laterals i la posterior, allisades. En la part baixa presenta una esquerda.

Aparegué el 1986 en les excavacions realitzades a la plaça de l'Almoïna. Procedeix, doncs, de l'àrea del fòrum.

Es conserva al CAA.

Dimensions: (100) x 39 x 34.

Lletres: 5,5-4,5.

Corell 1988a: 203; *idem* 1989b: 275, núm. 3; HEp 1990: 730-731; AE 1991: 1090; Escrivà 1991: 182-184, núm. 84; CIL II² 14,4; IRVT 4. Cf. AADD 1987: s. p.; Escrivà-Pascual-Ribera 1989: 45; Marín-Piá-Rosselló 1999: 28.

¶ ⁶ Sobre els *Fabii* a *Valentia*, cf. SEGÜI 1991: 170-173. ¶ ⁷ En les altres inscripcions hispanes en què s'esmenta el Destí (*fatum*, *fata*), aquest no és una

divinitat a la qual hom ret culte, sinó un simple eufemisme literari per evitar la paraula 'mort'; cf. CIL II p. 1127; MANGAS 1986: 336.

Fortunae
T(itus) · Rubrius
T(iti) · f(ilius)
Restitutus
 5 *d(e) · s(uo) · f(ecit)*

A Fortuna;
 Tit Rubri Restitut, fill de Tit,
 ha fet (aquest monument)
 al seu càrrec.

Interpuncions triangulars. Nexes: AE (r. 1). L'escriptura és molt elegant. L'última T de la r. 4 és més alta. L'*ordinatio*, segons un eix de simetria, és força acurada.

Els *Rubrii* apareixen també en el núm. 33. Aquest gentilici, al País Valencià, es troba encara en dues inscripcions de *Saguntum* (IRSAT 84 i 452). No és gaire freqüent a la Península. El *cognomen Restitutus* no apareix més a l'àrea de *Valentia*, però és freqüent arreu.

El culte a *Fortuna*, al País Valencià, apareix solament en aquesta inscripció; però estava bastant estès a la Península.⁸

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar entre la fi del s. I i el principi del s. II dC.

5. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Pedestal de calcària gris clara, sense base ni cornisa. El camp epigràfic està emmarcat per una *cyma recta*. La cara anterior està polida; les laterals es troben deteriorades; la posterior no és original.

«En la casa que era del comanador Montagut al Trinquet de Cavallers [...], se trobà antigament una pedra que [...], segons hui està, la posaren en la paret», Beuter. Segons el mateix autor, hi havia «una fàbrica a manera de capella que tenia dins una estàtua de Hèrcules ab un altar davant per a sacrificar-li». Aquesta notícia és confirmada per la informació d'Antist que recull CIL II 3728: «In aedibus commendatoris Montacuti structura magnifica inventa fuit instar sacelli cum statua Herculis et ara, cuius hic lapis dumtaxat superest».⁹ «En la calle que

¶ ⁸ Sobre el culte a *Fortuna*, cf. MANGAS 1986: 332-333. ¶ ⁹ Sobre el lloc on es trobava l'esmentat temple, cf. MARTÍNEZ ALOY *ca.* 1920: 792 nota

1478. Donat que l'edicle es trobava a l'àrea del circ romà, és probable que s'aixecara en l'espina d'aquest.

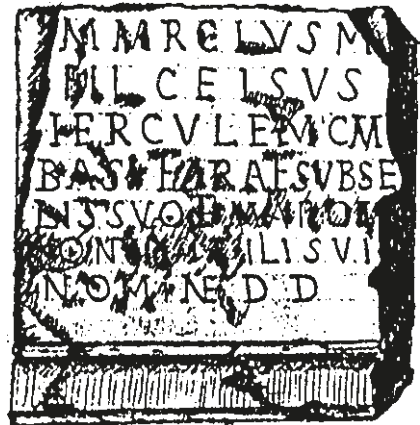
llaman del Trinquete, o juego de pelota de los Cavalleros, en el patín de la casa en que bive agora Don Hierónymo Ferrer, a tres o quatro puertas de la cofradía de nuestra Señora y de la casa de San Juan del Hospital», Escolano. Fou traslladada de lloc, probablement durant el s. XVIII. «En la esquina inmediata a la casa del marqués de Dos Aguas al lado de la de Doña Juana Modroño, calle de la abadía de S. Martín», Lumières. «En la calle de la abadía de San Martín, Manzana 52, casa núm. 4», Ribelles. El text de la inscripció fou retocat a la darrereria del s. XVIII; el primer autor a documentar el text retocat és A. Suárez.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 92 x 57 x (25).

Lletres: 7-6; la T de la r. 4: 10.

Accursio en CIL II 3728; Beuter 1538: 44v; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 304; Antist ms. s. XVI: 18; Agustín ms. b s. XVI: 85v; Escolano 1610-11: 1, 783; Diago 1613: 73v; Anònim ms. s. XVII: 5, 41; Panel ms. ca. 1750: 30; Lumières ms. ca. 1800: lám. 36v, núm. 277, p. 171-173 (ed. 1852: p. 90-91, núm. 313, lám. 55); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 700); Ribelles ms. a in. s. XIX: 490; Cortés en Lumières-Cuesta ms. ca. 1775: 56; CIL II 3728 i p. XLVI; Sucías ms. 1907: núm. 21; ILS 5457; Sanchis 1920: 430; Beltrán Villagrasa 1928: 95; ILER 195 i p. 829; IRV 4; Alföldy 1979: 271, núm. 426; Carbonell-Corell 1989: núm. 19; CIL IP 14,5; IRVT 5; Oria 1997: 151 núm. 2.

Dibuix de Lumières

*M(arcus) M(arcus) M(arcus)
fil(ius) Celsus
Herculem cum
basi et ara et subse-
5 Ntis suo et M(arcus) M(arci)
Antonini filii sui
nomine d(ono) d(edit)*

Marc Marci Cels, fill de Marc, en el seu nom i en el del seu fill Marc Marci Antoní, ha donat en obsequi aquest Hèrcules, el pedestal, l'ara i els bancs.

El text actual és: M M̄ARCIVS M / III CELSVS / H̄ERCVLEM C̄VM / BASIT IRA ET SVBSE/NSSVO MMIO / CONN NEISVI / NOMIN DD.

Actualment no presenta signes d'interpunció; sembla que no els ha tingut mai, car no es veuen en els dibuixos del s. XVIII, quan el text encara no havia estat retocat. Per tant, les interpuncions que presenta CIL II² separant cada mot són incorrectes. Nexes: MA (r. 1), HE, VM (r. 3), ET (r. 4), LL, ET, MA (r. 5), ANT, NI (r. 6), NE (r. 7). Les T i la R de la r. 6 són més altes que la resta. L'escriptura és elegant. El text està alineat a l'esquerra.

Els *Marcii* són molt freqüents a *Valentia*.¹⁰ El *cognomen Celsus* és freqüent arreu, mentre que *Antoninus*, a la Península, no està documentat fora d'ací.

El culte a *Hercules* apareix també en el núm. 164. Pel que fa al País Valencià, es troba encara a *Ilici* (IRILADT 2), Montaverner i l'Ènova (IRST² 79, 81). Estava molt estès a tota la Península.¹¹

Els dedicants donen un *Hercules*, és a dir, una estàtua del déu, el pedestal corresponent (*basis*), un altar (*ara*) i uns bancs (*subsellia*). Es tracta, doncs, d'un temple o edicle consagrat a Hèrcules.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la segona meitat del s. I dC.

6. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Bloc apaisat de calcària blava, trencat a la dreta. El camp epigràfic, que presenta un escantell recent, no està emmarcat. La motllura que delimita actualment el camp epigràfic és del s. XVIII.

Es va trobar el 17 d'octubre de 1759 al llit del Túria, entre el pont de les Glòries Valencianes i el de Campanar. Aparegué en desfer unes runes quasi arrasades que es trobaven entre el corrent de l'aigua i l'ampit dret del riu. Foren els mateixos pedrapiquers els qui danyaren la inscripció.¹² El primer a adonar-se'n de la inscripció i del seu gran valor fou l'escriptor Manuel Gómez Marco, el qual assabentà tot seguit Sales. Aquest, com a cronista de la ciutat i regne de València, féu les gestions oportunes per rescatar-la. Per tal de posar de relleu la importància de la troballa, hom erigí un monument sobre l'ampit dret del riu que dona al passeig de la Petxina i es col·locà la inscripció al bell mig. Sobre aquesta es col·locà una cornucòpia entre llamps, l'emblema de les monedes romanes de *Valentia*, emmarcada per una corona de llorer (núm. I). Sota la inscripció romana, una tercera, poètica, commemora l'efemèride.¹³

¶¹⁰ Sobre els *Marcii* a *Valentia*, cf. SEGUÍ 1991: 177-178. ¶¹¹ Sobre el culte a *Hercules* a la Península, cf. MANGAS 1986: 330-332; ORIA 1989; *EADEM* 1996. ¶¹² «Huic [Joan Rato, l'obrer eclesiàstic de la fàbrica de Murs e Valls] igitur, cujus propterea intererat, et scripto et verbis rem omnem aperui, simulque obsecravi ut digneretur projectum marmor fatuis quibuscumque objectum, inde extrahere, et in tuto locare, ne tantum antiquitatis lumen

upupae ictibus, quibus jam illi duas litteras corraserant, et ultimam expunxerant, perpetua oblivione deperiret. Nam marmor frustratim dissectum, dedolabant barbari, nihilo quidem pendentes, capsellis illis incrustandis, quae incorrupte servant herbae pulverem, qui a Tabaci insula usurpat nomen, quique cerebrum roborat per meatus narium illatus», Sales 1760: 11. ¶¹³ El medalló fou dissenyat per Pérez Bayer; vegeu núm. I. El text de la

Es conserva al passeig de la Petxina, enfront de l'antic escorxador.

Dimensions: (60) x (122) x ?.

Lletres: r. 1: 14,5; r. 2: 10; r. 3: 8.

Sales 1760: 10; Lumières ms. ca. 1800: lám. 37, núm. 279, p. 171-173 (ed. 1852: p. 91, núm. 315, lám. 56); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 430); Ribelles ms. a in. s. XIX: 499; Suárez 1805: p.VIII; Laborde 1806 (ed. 1975: planxa CXLIII, núm. 21); Amati ms. 1825: 65v; Cortés en Lumières-Cuesta ms. ca. 1775: 56v; Fita 1884: 118; Settier 1884: 185; CIL II 3730 i 6004; Sucías ms. 1907: núm. 18; Chabàs 1909: I,9; ILS 4412; Sanchis 1920: 420; Martínez Aloy ca. 1920: 335; Beltrán Villagrasa 1962: 736, nota 23; García Bellido 1967: 111; Vidman 1969: 762; ILER 356; IRV 8; CIL II² 14,6; IRVT 7; Bricault 2005: 682 núm. 603/0301. Cf. Teixidor ms. 1767 (ed. 1895: I, 82-83); EE IX 137; Albertini 1911-12: 332; Smirin 1987: 99.

Sodalitium
vernarum
colentes · Iside[m]

La fraternitat
dels esclaus de naixement
adoradors d'Isis.

1 Ha desaparegut la M de la qual Sales va veure encara la meitat esquerra; 3 Isid[.] (Sales).

Interpunció triangular. A la r. 3 la T és més alta que la resta. L'escritura és acurada, amb bisells i reforços ben marcats. La O, completament circular; la D i la C, amples. L'*ordinatio* segueix un eix central i és força acurada.

La inscripció devia formar part d'un edicle a la riba dreta del Túria. Sembla que encara es trobava *in situ* quan els pedrapiquers ensopegaren amb la dedicatòria.

inscripció poètica procedeix de l'humanista alacantí Manuel Gómez Marco (cf. Sales 1760: s. f.) i és el següent: *Siste, antiquitatis amator, / diu socii in alveo sepulti lapides, / a(nno) D(omini) MDCCLIX inventi et / sequenti in hunc proximiorum / locum positi, dic ubi, dic quando primum erecti*. L'autor es refereix a la dedicatòria a Isis i al bloc que aparegué juntament amb ella, però sense inscripció, el qual es féu servir per a gravar-hi la inscripció núm. I. Sobre el monument del passeig de la Petxina i les tres inscripcions que conté, cf. CORELL 1995: 1.3.

Sodalicium és sinònim de *collegium* i designa una fraternitat.¹⁴ En la inscripció es tracta d'un *sodalicium vernarum*, és a dir, una fraternitat d'esclaus nascuts a casa de l'amo.¹⁵ Segons Smirin (1987: 99), difícilment es pot tractar d'una organització exclusivament d'esclaus nascuts a *Valentia*. Per això, suposant que en la r. 1 falta text, proposa de restituir *Sodalicium [Aug. n.] / vernarum*. És a dir, es tractaria d'una *familia* d'esclaus de l'emperador. La hipòtesi, però, no té base, perquè la r. 1 es conserva completa.

El participi present *colentes* equival al substantiu *cultores*. Aquest és el terme que trobem a *Saguntum* (IRSAT 3, 4) i que s'emprava habitualment per a designar els devots d'una divinitat.¹⁶ La falta de concordança entre el genitiu *vernarum* i el nominatiu *colentes*, es podria atribuir al fet que *colentes Isidem* era considerat com el nom de l'associació.¹⁷

El culte a Isis estava bastant estès a la Península Ibèrica, principalment en les zones més romanitzades.¹⁸ Quant al País Valencià, està documentat també a *Saguntum* (IRSAT 5). Entre els seus devots hi havia persones de tots els estrats socials. L'associació d'esclaus valentina podia tenir un caràcter marcadament funerari, tot i que també serviria per a fomentar inquietuds socials.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar a principis del s. I dC.

7. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Placa de marbre blanc trencada baix i a la dreta. Les cares anterior i posterior estan polides.

La va trobar Lluís Archilós l'any 1948 al riu Túria, entre el pont de Campanar i el de Sant Josep. Es trobava soterrada a 2 m de fondària.

La conservava Daniel Pla qui, per mediació nostra, n'ha fet donació al MPV. Dimensions: (11,2) x (15) x 2.

Lletres: 3.

Corell-Gómez-Ferragut 2000: 261-265 núm. 1.

¶¹⁴ El terme habitual per a designar les associacions era *collegium*. Però n'hi havia d'altres, com *corpus*, *sodalicium*, *sodalitas*, etc. ¶¹⁵ A més d'aquesta accepció, *verna* significa també 'indígena, natural'. Però, en aquest cas, sol anar acompanyat d'un adjectiu que indica l'origen. ¶¹⁶ L'ús de *colentes* amb el sentit de *cultores deorum* és rar; cf. ThLL III 1690,

38 ss. Sobre *cultores*, cf. ThLL IV 1319; BRECCIA, en DE III 1295-1317. ¶¹⁷ En els noms propis, títols, etc., es donen sovint casos de falta de concordança.

¶¹⁸ Sobre el culte a Isis a Hispània, cf. GARCÍA BELLIDO 1967: 106-124; ALVAR 1981: 309-319; BENDALA 1986: 371-377.

Deam · N[atalem]
· Iuno[nem]
Licin[ia - -]
[d(ono) d(edit)] ?

Licínia ...
 ha donat (?)
 aquesta estàtua
 de la deessa Juno Natal.

Les interpuncions són triangulars i amb el vèrtex cap avall. L'escritura és profunda i presenta bisells i reforços ben marcats. L'*ordinatio* seguia probablement un eix de simetria. La interpunció a l'inici de la r. 2 (segurament n'hi havia una altra al final) devia servir per a centrar i posar de relleu el nom de la divinitat.

La restitució del gentilici *Licinia* a l'inici de la r. 3 resulta gairebé segura. Els *Licini*, a *Valentia*, només estan documentats en una altra inscripció (IRVT 32), tot i que són freqüents arreu.

Els suplements de les r. 1-2 són també quasi segurs. Sota la r. 3 no deu faltar molt de text, potser una sola ratlla, en què figuraria el verb del qual depèn l'acusatiu *deam N[atalem] / Iuno[nem]*. Proposem per a aquesta r. 4 la fórmula *[d(ono) d(edit)]*, la mateixa que apareix en el núm. 5. Si no era aquesta, devia ser semblant, com ara *posuit, dedicavit*, etc.

El que ofereix *Licinia* és una estàtua de Juno. Es tracta, doncs, d'un cas paral·lel a IRVT 5, en què es diu que *Celsus* fa donació d'un Hèrcules (*Herculem*).

El culte a Juno estava molt estès a la Península Ibèrica, sobretot en les zones més romanitzades.¹⁹ Pel que fa concretament al País Valencià, el trobem documentat també a *Lucentum*, on hi havia un *templum Iunonis* (IRILADT 63).

¶ ¹⁹ Sobre el culte a Juno a la Península Ibèrica, cf. CIL II p. 1128; ILER 359-372; MANGAS 1986: 298-300. Sobre el culte a Juno en general, cf. DAGR III 681-691; ROSCHER II 574-618; RE X 1114-1125.

Juno era venerada de formes diverses d'acord amb els diferents epítets que ostentava i les atribucions que al llarg del temps havia assolit. En la present inscripció apareix com a *Natalis Iuno*. Es tracta de l'única inscripció en què Juno ostenta aquest epítet, singularitat que augmenta considerablement el seu interès. El mateix títol apareix també en Tibul. El poeta presenta una jove que, en l'aniversari del seu natalici, invoca Juno amb aquestes paraules: *Natalis Iuno, sanctos cape turis acervos / quos tibi dat tenera docta puella manu* (TIB. III, 12, 1-2 [= IV, 6, 1-2]). Juno era la deessa per excel·lència de les dones. Potser li retien culte el dia del natalici (*dies natalis* o simplement *natalis*) invocant-la com a *Natalis Iuno*? Així ho fa almenys la *docta puella* de Tibul. Per la seua banda, *Licinia*, la dedicant d'aquesta inscripció, fa donació d'una estàtua de *Natalis Iuno*; potser volia celebrar així el seu natalici.

No resulta fàcil datar la inscripció, perquè s'ha trobat fora de context arqueològic. Però pel tipus de monument (una placa sense motlures) i sobretot per la paleografia, la podríem atribuir a finals del s. I o principis del s. II dC.

8. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Pedestal de calcària de color gris obscur («màrmol negre», Lumiares). Estava trencat en l'angle superior esquerre. El camp epigràfic estava delimitat per una *cyma recta*.

És coneguda des del s. XVI i situada «a la Saerca al tres reis», Filonardianus.²⁰ «Als Sanctets hi havia també un portal [...], està engastada allí hon era antigament lo portal», Beuter. «Hallada en la puerta del Pagador, y después de la Xerea [...], a raíz del suelo», Escolano. Es tracta de l'actual plaça de Sant Vicent Ferrer. Desapareguda probablement en el s. XVII, es va trobar de nou «el 16 de mayo deste presente año [1735], cavando los albañiles para allanar la plazuela que está delante de la Congregación del Oratorio [església de Sant Tomàs]. Se encontró a raíz del suelo de la esquina, donde estaba la capillita de los Santos Reyes, y ruinas de la antigua puerta de la Xerea, y en el día 23 del mismo mes se colocó en la pared de la casa frente la misma puerta principal de la Iglesia...», Sales. En 1774 pasà a l'hort de l'església de Sant Tomàs, d'on desaparegué després de 1846, en què la veié Paluzie, segons nota dels editors d'Orellana.

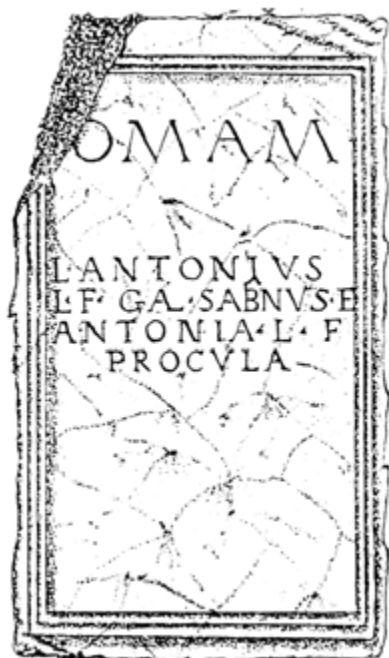
Desapareguda.

Dimensions: «su longitud [...] es de tres palmos, y dos de latitud», Suárez; és a dir, ca. 66 x 44 x ?.

Filonardianus ms. in. s. XVI: 22; Bembo ms. in. s. XVI: 57v, 63, 93v; Beuter 1538: 69; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 303v; Agustín ms. b s. XVI: 85v; Escolano 1610-11: 1, 747, 793; Anònim ms. s. XVII: 6, 43; Sales ms. 1735: s. f.; Panel ms. ca. 1750: 3; Lumiares ms. ca. 1800: lám. 35, núm. 269, p. 171-173 (ed. 1852: p. 88-89, núm. 305, lám. 54); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 528-530); Ribelles ms. a in. s. XIX: 536-537; Hübner 1860: 431; CIL

¶²⁰ «Saerca» = Xerea; «al tres reis» = als tres reis mags, anomenats popularment «els Santets».

II 3729 i p. XLVI; Sucías ms. 1907: núm. 46; Sanchis 1913: 69ss amb dibuix; *idem* 1920: 426; ILER 82; IRV 5; Alföldy 1979: 271, núm. 427; Carbonell-Corell 1989: núm. 14; CIL II² 14,7; IRVT 6. Cf. Martínez Aloy 1908c: 211; Puig i Cadafalch 1909: 106; Martínez Aloy *ca.* 1920: 213; Peeters 1937: 886; Wiegels 1985: 142.

Dibuix de Lumières

[I(ovi)] O(ptimo) · M(aximo) · Am(moni)
L(ucius) · Antonius

L(uci) · f(ilius) · Gal(eria tribu) · Sab(inus) · et
Antonia · L(uci) · f(ilia)

5 Procula

A Júpiter Òptim Màxim Ammó;
Luci Antoni Sabí, fill de Luci,
de la tribu Galèria,
i Antònia Pròcula, filla de Luci.

1 omesa pels anteriors a Sales.

Interpuncions triangulars. Nexes: AL, BI, ET (r. 3). Entre la r. 1 i la r. 2 s'ha deixat un espai en blanc prou ample per tal de destacar el nom de la divinitat, escrit amb lletres més grans que la resta. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria i és molt acurada.

Els *Antonii* són la *gens* més influent de *Valentia*. Alguns *Antonii* exerciren càrrecs municipals.²¹ El *cognomen* *Sabinus*, al País Valencià, es troba també a *Saguntum* (IRSAT 406) i a Viver (IRAPELT 46).

Els *Antonii* manifesten certa predilecció pels cultes orientals. En efecte, a part del culte a Ammó, a les inscripcions núm. 28 i 29 trobem representada en relleu la divinitat frígia Atis.

No es coneix a la Península Ibèrica cap altra dedicatòria a Júpiter Ammó. Però, segons Florus (*Verg.* 6,1a), la ciutat de *Tarraco* li havia dedicat un temple, del qual s'han trobat encara algunes restes (cf. Alföldy, en RE Supl. XV 636). El

¶ ²¹ Sobre els orígens dels *Antonii* de *Valentia* i llur gran influència, cf. SEGUÍ 1991: 168-170.

culte a Ammó, el rei dels déus, s'estengué des d'Egipte per tot el nord d'Àfrica. Els grecs l'identificaren amb Zeus, d'on va sorgir Zeus Ammó, que els romans identificaren amb Baal Hammon, divinitat púnica.²²

Pel tipus de monument, es pot datar entre finals del s. I i principis del s. II dC.

9. INSCRIPCIÓ VOTIVA (?). Dos blocs de calcària de color gris clar. El bloc a) està trencat dalt i en ambdós costats. La cara anterior està allisada; la posterior, desbastada. La inscripció, fragmentària, apareix en dos camps epigràfics. El de dalt, més ample que el de baix, presenta filet, cavet i filet en la part de baix; les mateixes motlures devien figurar a sobre. El camp de baix està emmarcat dalt i baix per una *cyma recta*.

Aparegué l'any 1969 en la confluència del carrer del Micalet i la plaça de la Reina a 7,50 m. de profunditat. Es trobà sobre un llit de sorra verge, amb algunes graves, mentre que als estrats superiors hi havia restes medievals i romanes. El context arqueològic i les fractures del bloc suggereixen que aquest havia estat reaprofitat anteriorment.

El bloc b) és de calcària de color gris clar com l'anterior. Com que es troba encastat en la base d'una columna de la catedral, sols resulta visible la cara anterior. El camp epigràfic, emmarcat per una *cyma recta*, està dividit en tres àrees horitzontals, separades entre elles per un astràgal. L'àrea central es troba completa, mentre que les altres dues són fragmentàries.

«In ecclesia maiore litteris maiusculis mutilatis», Filonardianus. «En lo peu del pilar que està davant l'altar de les ànimes de purgatori, de forma de basa o peu de sepultura», Beuter. És a dir, en la primera columna de la dreta, segons s'entra per la porta dels Ferros. Des de finals del s. XVI restà recoberta pel cor, fins que reaparegué l'any 1975, durant les obres de restauració de la catedral. Convé remarcar que el fragment a) aparegué a uns 20 m del punt en què es troba reaprofitat el fragment b). Açò no fa més que corroborar la nostra hipòtesi segons la qual ambdós fragments formaven part d'un mateix monument, el qual s'aixecava sens dubte a l'àrea del fòrum.

El fragment a) es conservava al Dipòsit Municipal de Montolivet, d'on ha desaparegut, juntament amb el núm. 64.²³ El fragment b) es conserva encastat en una columna de la catedral.

¶²² Cf. PIETSCHMANN, en RE I 1853-1857; BLONDEL, en DAGR I 230-233; PIEPER, en RE VII 2310-2312. ¶²³ Tan bon punt em vaig adonar de la desaparició del fragment, vaig denunciar el cas a l'autoritat competent. Tota la premsa local es féu ressò de la lamentable desaparició. Ací només faré esment de quatre articles: S. BELAUSTEGUIGOITIA, «La piedra del cataclismo», *El País* 7-11-1996; S.

GOLF, «Un documento indica que el friso romano fue a parar a un vertedero como escombros», *Levante* 16-11-1996; A.V. RIBERA i LACOMBA, «Los jefecillos de los pedruscos», *Levante* 22-11-1996; S. G. «Profesores de varias universidades españolas condenan la desaparición del friso romano en Valencia», *Levante* 14-3-1997.

Dimensions: fragment a): (74) x (118) x 85-57; fragment b): 65 x (25) + 126 + (45) x ?.

Camp epigràfic: fragment a) 24; fragment b) 24.

Lletres: fragment a) 15; fragment b) 15; nexes: 19.

Fragment a: IRV 9; AADD 1984: 19, 27-28; AE 1979: 367; CIL II² 14,11. Cf. Corell 1988a: 217; Pena 1989: 312.

Fragment b: Filonardianus ms. in. s. xvi: 90; Bembo ms. in. s. xvi: 58, 63v, 93v; Beuter 1538: 44; Strada 1575: 126, 3; Antist ms. s. xvi: 5; Anònim ms. s. xvii: 4; Panel ms. ca. 1750: 48; CIL II 3773; Sanchis 1909: 307; *idem* 1920: 459; ILER 1400 i p. 833; IRV 41; CIL II² 14,56, IRVT 12.

a)

[- - - A]ug(ust-) [- - -]
 [- - -]e · clade · a[- - -]

b)

[- - - C]resllcens · et̄ · Vir̄ia Allct̄e · v[- - -]

Proposta de restitució

a)

[Marti A]ug(usto) [- - -]
 [templum vetustate] et̄ · clade · a[fflictum]

b) [L(ucius) Antonius C]resllcens · et̄ · Vir̄ia Allct̄e · v[oto refec(erunt)]

Dibuix d'A. Corell

A Mart (?) August... Luci Antoni Crescent, fill de Luci, i Víría Actè, d'acord amb una promesa, han refet el temple arruïnats pel pas del temps i per la catàstrofe.

a) 1 [Marti A]ug(usto) (IRVT); 2 [- - -]E cladem [- - -] (tots). b) Act(e) u[xor - - -] / - - - - - ? (CIL II²).

En el fragment b) es pot restituir *v[oto]* o *u[xor]*. Tant els suplementes com la reconstrucció d'ambdós fragments en una sola inscripció són nostres. Alföldy, en el comentari a CIL II² 14,14, proposa per a la r. 2 del fragment a) [- - -] *templum post colonia]e cladem [diu ruinis stratum restituit]*.

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap amunt. Nexes: ET, IR, TE (frag. b). La primera S del fragment b) està invertida. Les lletres presenten bisells i reforços molt marcats i són força elegants.

Aquesta inscripció formava part, sens dubte, d'un temple dedicat a una divinitat augusta. Tenint en compte l'*ordinatio*, resulta molt probable que en el fragment a) r. 1 figurara el nom de la divinitat seguit de l'epítet *Aug(ustus)*. Basant-nos també en l'*ordinatio*, hem preferit Mart a les altres divinitats augustes, tot i que caben altres solucions. En la r. 2 figuraria allò que va ser objecte de la restauració, *templum*. El nexa ET és esperat pel context; i la lectura • *clade* • *a[- - -]* és segura. Fins ara, tots havien llegit *cladem*, però el punt és segur i, per altra banda, no hi ha dubte que la lletra que segueix, atesa la seua gran inclinació, no pot ser més que una A. Per tant, *afflictum*, *affectum* o semblant resulten molt probables.²⁴

Clades significa 'destrucció', 'cataclisme', provocat bé per guerres bé per les forces naturals (ThLL III 1240–1241). En la inscripció, *clades* podria referir-se a una catàstrofe natural. I ben bé que sabem els valencians quines han estat les catàstrofes naturals que han assolat al llarg dels segles la nostra ciutat: les inundacions del Túria.²⁵ Alföldy, en el comentari a CIL II² 14,11, pensa que *clades* al·ludeix a la destrucció de la colònia, provocada per la guerra sertoriana, i que la inscripció commemora la restauració de la ciutat en temps d'August. Aquesta hipòtesi, que ja havia proposat anteriorment Escrivà, no sembla gaire probable, ja que la inscripció és més de mig segle posterior a August.²⁶

Pel que fa als dedicants, es tracta sens dubte d'un matrimoni. La dona, *Víría Acte*, pel seu *cognomen* grec, devia ser una lliberta. De fet, el *cognomen* abunda entre persones d'origen servil (Pape-Benseler 1959: 49–50; Solin 1982: 566–567). Segons sembla, havia fet una gran fortuna, puix que posseïa lliberts i un obrador (núm. 35) i es relacionava amb l'aristocràcia de la ciutat (núm. 36 i 37). El gèntilici

¶²⁴ Ambdues expressions *clade affligere* i *clade afficere* estan ben documentades; cf. ThLL III 1245, 59 ss. ¶²⁵ PEREIRA en IRV 9 esmenta la comunicació verbal de D. Fletcher segons la qual «una gran inundación, en época romana, està atestiguada en

la arqueología valenciana, con un gran estrato de lodo dentro de los estratos romanos». ¶²⁶ EDMONSON 1999: 654 es fa ressò també d'aquesta hipòtesi. Sorprenentment no comenta la nostra lectura, tot i que ens cita. Fa la impressió de no haver-la entès.

lici *Virius/-a*, no és gaire freqüent a Hispània (Untermann 1965: 189-190); i fora es documenta sobretot a Itàlia (Schulze 1904: 249 i Pena 2002: 273).

Quant al marit, malauradament no coneixem més que el seu *cognomen*, *Crescens*, un dels més freqüents a l'Imperi (Kajanto 1965: 234). El mateix *cognomen* apareix als núm. 28, 40 i 81. En el núm. 81 figura *Q. Sertorius Q. f. Gal. Crescens*, descendent d'antics esclaus. Seguí (1991: 180), tenint en compte consideracions de caràcter social, s'inclina a pensar que el matrimoni estava format per *Sertorius* i *Acte*, ambdós procedents d'origen servil. Però el núm. 81 és bastant posterior al núm. 9 i, per tant, s'ha de descartar aquesta hipòtesi. Nosaltres ens inclinem a identificar el *Crescens* del núm. 9 amb el *Crescens* del núm. 40, segurament un tribú militar. Aquest, per altra banda, podria ser el pare del magistrat *L. Antonius L. f. Crescens* que apareix en el núm. 28. No sols la cronologia de les tres inscripcions sinó també llur sumptuositat semblen recolzar la nostra hipòtesi.

Resumint: el matrimoni format per *Crescens*, segurament un tribú militar, i la lliberta *Acte*, la persona a la qual es dediquen més pedestals a la ciutat de *Valentia*, van restaurar en la segona meitat del s. I dC el temple dedicat a una divinitat augusta.

La inscripció, com els pedestals dedicats a *Viria Acte*, es pot datar en la segona meitat del s. I dC.

10. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Ara de calcària de color gris clar, amb base i cornisa. Està trencada en l'angle superior dret. En la base presenta filet i bossell. El camp epigràfic, rebaixat, està molt erosionat a la dreta. La cara anterior està polida; les laterals, allisades; la posterior, tosca. Les lletres R N, entre les r. 1 i 2, han estat gravades posteriorment.

Es va trobar «a principios del año 1905 [...] en la calle de Salvá [...] cuyo texto se ha ignorado hasta hoy porque la decomisó muy pronto un aficionado a antigüedades, sustrayéndola a todo estudio», Martínez Aloy.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 79 x 45 x 12.

Camp epigràfic: 37 x 45.

Lletres: r. 1: 8; r. 2: 5; r. 3-4: 4,5.

Sanchis 1920: 471; IRV 6; CIL II² 14, 8; IRVT 8. Cf. Martínez Aloy 1907: 236-237.

Nymp[his]
M(arcus) · Valer[ius]
Munitus Astur
ex (vac.) voto

A les Nimfes;
Marc Valeri
Munit, àstur,
d'acord amb una promesa.

2 Vale[rrius] (IRV).

Interpunció triangular amb el vèrtex cap avall. Nexes:VA (r. 2); MV, NI (r. 3). L'escriptura és estreta i allargada i presenta tendències cursives. L'*ordinatio* tendeix vers un eix de simetria.

El gentilici *Valerius* és un dels més freqüents arreu. *Munitus*, en canvi, representa un hàpax a Hispània i és extremadament rar en general (Kajanto 1965: 280). El dedicant podia ser un comerciant o soldat del territori dels *Astures*.

El culte a les Nimfes, les divinitats de les aigües i de la salut, estava molt estès a Hispània, principalment en la part nord-oest. Entre els seus devots preponderaven els homes, sobretot de les classes més baixes.²⁷ Al País Valencià, el culte a les Nimfes apareix probablement en els núm. 11, 44 i també a *Edeta* (IRET² 1).

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

11. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Bloc de calcària de color gris obscur, trencat a la dreta. La cara anterior està allisada; la superior i l'esquerra, desbastades.

Aparegué el 1990 en les excavacions realitzades a la plaça de l'Almoïna. Estava reaprofitat en els fonaments d'un mur modern.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (61) x (33) x 26.

Lletres: r. 1: 14,5; r. 2: 10,5.

Arasa-Escrivà 1993: 215-216, núm. 1; HEp 1995: 845; CIL II² 14,88f; IRVT 9.

¶ ²⁷ Sobre el culte a les Nimfes a la Península Ibèrica, cf. MANGAS 1986: 312-314.

Dibuix d'A. Corell

Proposta de restitució

N[ymphis] (?)

Co[- -]

a(nimo) [l(ibenti) v(otum) s(olvit)] (?)

A les Nimfes; Co-... ha complert el seu vot de bona gana. (?)

1-2 *N[umini Augusti ? / co[lonia - -] o co[llegium - -]* (Arasa-Escrivà). Contràriament al que suposa Clauss en CIL II², no sembla que manque text baix.

L'escritura presenta bisells i reforços ben marcats i és força elegant.

La nostra proposta de restitució es basa en els següents arguments: primer, la inscripció ha aparegut al fòrum, on hi havia un nimfeu; segon, la r. 1 presenta una lletra de mòdul major que les següents i comença per N; tercer, en la r. 3, a continuació de la A, es veu un espai en blanc, la qual cosa suggereix que devia formar part de la fórmula A. L. V. S. o semblant.

L'*ordinatio* suggereix veure en CO[---] un nom personal únic o un gentilici abreujat, seguit del *cognomen*. De fet, quasi totes les dedicatòries d'Hispania a les Nimfes tenen caràcter privat.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la primera meitat del s. I dC.

12. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Se'n desconeix el suport. Era probablement una ara o pedestal.

«En lo hespital general», Beuter. «La piedra jaze en un patio de los del Hospital General», Escolano.

Desapareguda.

Beuter 1538: 45; Anonymus Valentinus ms. s. xvi: 304; Strada 1575: 127, 9; Agustín ms. b s. xvi: 85v; Cuelbis ms. ca. 1600: 352; Escolano 1610-11: 1, 778; Diago 1613: 120; Anònim ms. s. xvii: 6, 41; Panel ms. ca. 1750: 22; Sales 1760: 37; Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 638); Ribelles ms. a in. s. XIX: 534-535; Fita 1884: 136; CIL II 3731 i p. XLVI; Sucías ms. 1907: núm. 15; Sanchis 1920: 457; Martínez Aloy ca. 1920: 213; García Bellido 1967: 129; Vidman 1969: 763; ILER 300; IRV 7; Carbonell-Corell 1989: núm. 17; CIL II² 14,9; IRVT

10; Bricault 2005: 682 núm. 603/0302. Cf. Groag, en RE VIII 678-679; PIR² IV, núm. 130, p. 79; Caballos 1990: 156-157; Seguí 1991: 173-175.

<i>Serapi</i>	A Serapis;
<i>pro salute · P(ubli) ·</i>	per la salut de Publi
<i>Herenni · Se-</i>	Herenni Sever,
<i>veri · Callini-</i>	el seu esclau Cal·lini.
5 <i>us ser(vus) ·</i>	

4-5 Callin̄/[c]us (CIL II, IRV, CIL II², Bricault). Aquesta restitució no té base suficient i és innecessària.

Els *Herennii* son freqüents a l'àrea de *Valentia*. Sembla probable que la major part foren esclaus i lliberts de *P. Herennius Severus*. Quasi totes les inscripcions dels *Herennii* es poden datar en el s. II dC.²⁸

Callinius no torna a aparèixer més que en una inscripció cristiana de Roma (Solin 1982: 1286). És un derivat de *Callinus*, en grec Καλλίνος (Kajanto 1963: 83).

La dedicatòria es fa per la salut de *P. Herennius Severus*, la identificació del qual ha estat motiu de discussió. En la *Suda* (s.v. Φίλων Βύβλιος) i en una carta de Plini el Jove (*epist.* 4, 28, 1) es fa esment d'*Herennius Severus*, senador i consular. La qüestió s'ha plantejat en el sentit de si aquest tenia l'*origo* a *Valentia* o a *Barcino*. Groag (RE VIII 679) va proposar primer un origen valentí; més tard matisà la seua proposta, tot considerant que també era possible situar-lo a *Barcino* (PIR² IV, núm. 130, p. 79). Posteriorment, els autors s'han decantat per l'origen valentí i l'han identificat amb el *P. Herennius Severus* d'aquesta inscripció.²⁹

La divinitat salutífera més important, després d'Esculapi, era Serapis. El seu culte estava bastant estès a Hispània, on se n'han trobat altars, temples i moltes inscripcions.³⁰ Entre els seus devots hi havia individus de totes les classes socials, des d'esclaus fins a personatges importants.³¹

Com gairebé totes les inscripcions dels *Herennii*, es pot datar en el s. II dC. Per altra banda, si la identificació del destinatari de la inscripció amb *Herennius Severus*, senador i consular, és correcta, es podria datar en la primera meitat del s. II.

¶²⁸ Sobre els *Herennii* a *Valentia*, cf. SEGUÍ 1991: 173-176. ¶²⁹ Segons SEGUÍ 1991: 176: «En definitiva, la mayor solidez de los indicios en torno a *Valentia* ha conducido a que la prosopografía lo haya considerado, a partir de E. Groag, como seguramente natural de la *colonia* (ÉTIENNE 1965: 60; LE ROUX 1982: 461)». ¶³⁰ Sobre el culte a Serapis a la Península, cf. GARCÍA BELLIDO 1967: 125-

139; BENDALA 1986: 377-380. ¶³¹ Contràriament al que afirma GARCÍA BELLIDO (1967: 129), no és probable que aquesta inscripció es trobara al mateix edifici o temple que la dedicatòria a Isis. En efecte, no sols han aparegut en èpoques diferents i en llocs molt distants sinó que tenen també caràcter molt divers l'una de l'altra.

13. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Ara de calcària de color gris clar, amb base i cornisa. Presenta acroteris i frontó simplement insinuats; els dos acroteris de la dreta han desaparegut. La cornisa i la base estan unides al fust per un bisell. Totes les cares estan allisades.

Es va trobar l'any 1981 al carrer de la Mar núm. 23-25 juntament amb altres restes romanes, en fer els fonaments del nou edifici.

Es conserva al CAA.

Dimensions: 88 x 44 x 37.

Lletres: r. 1: 7; r. 2: 4.

Corell 1986: 431-433, núm. 5; *idem* 1988a: 202-203; HEp 1989: 644; Escrivà 1991: 184, núm. 85; CIL II² 14,10; IRVT 11. Cf. Ribera 1983: 66.

*Veneri
Genetrici*

A Venus Mare.

L'escriptura és superficial i poc acurada. El text, gravat gairebé en el centre del fust, segueix un eix de simetria. Les ratlles, malgrat les línies auxiliars, estan inclinades vers la dreta. L'aspecte general resulta tosc.

El culte a Venus estava molt estès a Hispània, sobretot a les zones més romanitzades de la costa oriental i de la Bètica.³² Pel que fa al País Valencià, està documentat, a més, a *Dianium* (IRILADT 122), *Saguntum* (IRSAT 300) i als estanyes d'Almenara, on ha estat localitzat un temple de Venus (IRSAT, p. 556-564). L'epítet *Genetrix*, a la Península Ibèrica, apareix també en una inscripció de *Castulo* (CIL II 3270). Aquest epítet s'aplica a Venus en tant que mare i protectora de la dinastia Júlia i, consegüentment, del poble romà.

¶ ³² Sobre el culte a Venus a la Península, cf. MANGAS 1986: 322-325.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar entre la darrerria del s. II i principi del s. III dC.

14. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Ara de marbre de Buixcarró, amb cornisa i segurament base. Fou tallat aproximadament per la meitat per tal de reaprofitar-ne la part baixa. Es troba malmès en ambdós costats i baix. El camp epigràfic està rebaixat i delimitat per una *cyma recta*. La cara anterior està polida; la posterior, no és original. En la cornisa, filet, *cyma recta*, llistell i *cyma inversa*.

«In maiori ecclesia», Filonardianus. «En la catedral, servix hui per a la aygua beneyta, davant la sagrestía al altar major», Beuter. «In urna aquae sacrae, templo maiore, vulgo la Seu», Lucena. «La parte de abaxo, por no ser la que tenía el letrero, sirvió de poyo, desde la conquista hasta hoy, a la puerta de la iglesia de San Estevan. La de arriba, que le tenía, fue escogida por su grande concavidad para pila del agua bendita; y la plantaron arrimada a la parte del altar mayor, que mira a la sacristía», Escolano. Posteriorment va passar a la granja dels PP. Dominicans en el Pla de Quart; «Allí sirve de pedestal a una cruz de piedra», Ribelles. D'aquesta reutilització procedeix el forat quadrangular que presenta damunt.

Es conserva al MBA.

Dimensions: (48) x (68) x (13).

Camp epigràfic: (26) x 49.

Lletres: 4,5-3,5.

Peutinger ms. in. s. XVI: 527, 53v; Filonardianus ms. in. s. XVI: 40v; Beuter 1538: 44; Lucena ms. 1546: 436v; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 6v, 303; Agustín ms. b s. XVI: 85v; Cuelbis ms. ca. 1600: 353; Escolano 1610-11: 1, 137, 801; Diago 1613: 119; Olmo 1653: 88; Anònim ms. s. XVII: 42; Panel ms. ca. 1750: 36; Dempere ms. ca. 1770: 65; Ribelles ms. a in. s. XIX: 495-496 amb dibuix; Anònim, MSAV 1873: 23-24, núm. 4; CIL II 3744 i p. XL-VII; Sucías ms. 1907: núm. 39; Sanchis 1909: 304-305; *idem* 1920: 451; ILER 1402; IRV 10; Carbonell-Corell 1989: núm. 23; CIL II² 14,12; IRVT 13; Castillo 2001: 20-21. Cf. Ortí ms. 1749-51: 99v; Beltrán Villagrasa 1962: 767 nota 66.

Q(uintus) · Sertorius · Q(uinti) · lib(ertus)
Abascantus · sevīr · aūg(ustalis)
d(e) · s(ua) · p(ecunia) · f(aciendum) · c(uravit)
idemque · dedicavit

Quint Sertori Abascant, llibert de Quint, sevir augustal, ha fet erigir (aquest monument) amb els seus béns i ell mateix l'ha dedicat.

4 ídemque (CIL II).

Interpuncions triangulars. Nexes: NT, IR, AV (r. 2); AV (r. 4). L'escritura és elegant. Les Q tenen la cua llarga; les B són asimètriques. L'*ordinatio*, que tendeix a un eix de simetria, és molt acurada.

El gentilici *Sertorius*, al País Valencià, es troba només a *Edeta* (IRET² 1) i *Valentia*. Aquest, a la Península, es remunta, amb tota probabilitat, al general Q. *Sertorius*, que hauria atorgat el dret de ciutadania romana a molts dels seus partidaris. A *Valentia* apareixen encara *Sertorii* en els núm. 34 i 81. Tots són d'origen servil, tret de *Sertoria Q. f. Maxima* (núm. 34).³³ El *cognomen* *Abascantus* és freqüent arreu, principalment entre esclaus i lliberts (Solin 1982: 844).

El dedicant és el mateix Q. *Sertorius Abascantus* que apareix al núm. 81. Aquest llibert, ric i influent, com a sevir augustal estava encarregat del culte a l'emperador. La inscripció, que es devia trobar en algun temple on podia servir de pedestal d'estàtua d'una divinitat, recorda alguna obra d'evergetisme d'*Abascantus*.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

¶³³ Sobre els *Sertorii* de *Valentia* i llur parentesc amb els *Antonii* i possiblement amb els *Iulii* i *Valerii*, cf. SEGUÍ 1991: 178-181.

2. Inscripcions honorífiques

15. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Bloc apaisat de calcària blava que degué servir probablement de pedestal. Està trencat dalt, a l'esquerra i baix. La cara anterior està allisada, la dreta, desbastada.

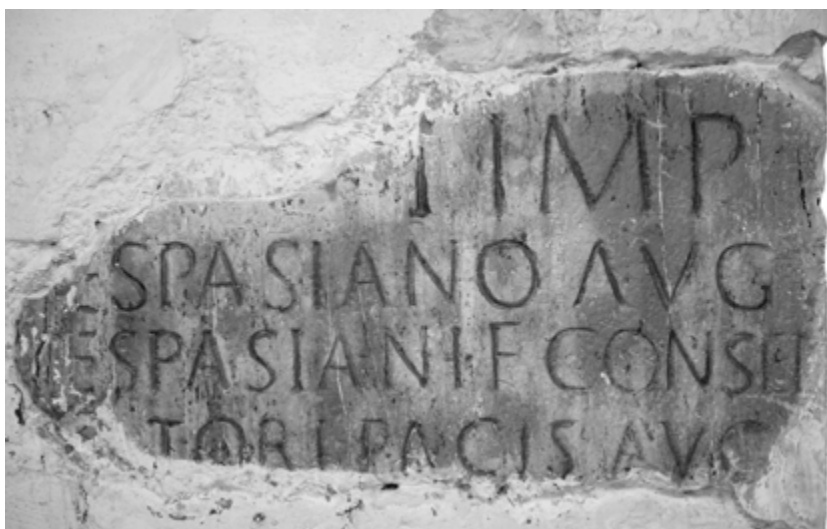
Es va trobar l'any 1727, juntament amb el núm. 33, «entre las ruinas de la puerta de la Xerea», Sales. Fou encastada en l'església de Sant Tomàs, en el pasadís que va des de la sagristia al campanar, a uns 50 cm del terra.

Es conserva encastada a l'església de Sant Tomàs.

Dimensions: (45) x (84) x 72.

Lletres.: r. 1: 11; r. 2: 7,5; r. 3: 7; r. 4: 5,5.

Sales i Suárez en Ribelles ms. a in. s. XIX: 482; Panel ms. ca. 1750: 44; Lumiares ms. ca. 1800: lám. 35v, núm. 272, p. 171-173 (ed. 1852: p. 89, núm. 308, lám. 54); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 453); Hübner 1860: 430; CIL II 3732; Sucías ms. 1907: núm. 51; ILS 259; Sanchis 1913: 72; González Simancas ms. 1916: I, 302-303; Sanchis 1920: 434; Martínez Aloy ca. 1920: 338, nota 582; ILER 1086; IRV 11; Alföldy 1979: 271, núm. 428; CIL II² 14,13; IRVT 14.

[C]aēs(ari) T(ito) Imp(eratori)
[V]espasiano Aug(usti)
[V]espasiani f(ilio) conser-
[v]atori pacis Aug(ustae)

A l'emperador Cèsar Tit
Vespasià,
fill de l'August Vespasià,
conservador de la pau augusta.

1 [Caes(ari)] T · Imp (IRV, Alföldy); [Ca]ēs(ari) T · Imp (CIL II²); 2 [V]espasiano Aug(usto) (IRVT); 4 [va]tori (els anteriors a CIL II²).

No s'empra cap signe d'interpunció. L'escriptura és molt acurada.

La titulatura de Tit en aquesta inscripció és insòlita, puix que esperariem *Imp. T. Caes...* Val a dir que apareixen invertits el *praenomen Imp.* i el *nomen Caes.* A més, és també insòlit l'ús absolut dels títols *Caesar* (r. 1) i *Augustus* (r. 2). Per altra banda, el títol *conservator pacis Aug(ustae)* no està documentat enlloc fora d'ací.³⁴ Tanmateix, es troben frases semblants en les monedes dels Flavis, els quals es van distingir precisament per fomentar la pau. De fet, Vespasià va fundar l'any 71 el *templum Pacis*, anomenat també més tard *forum Pacis*.³⁵

La inscripció data probablement dels anys 69-71.³⁶

16. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Placa de marbre blanc amb vetes grises, trencada en vint-i-dos fragments, tres dels quals no casen amb els restants. La cara anterior està polida; la posterior, allisada. Una *cyma recta* emmarca el camp epigràfic. En el costat superior presenta dos forats i restes de grapes que servirien per a subjectar la placa sobre una paret. La inscripció es troba incompleta.

Aparegué «en les excavacions de la plaça de l'Almoïna de l'any 1992, en un nivell d'enderrocs [...] relacionat amb el pòrtic d'un edifici públic de caràcter hidràulic que es data entre finals del s. IV i principis del V. El lloc on es trobava la inscripció va ser foradat per una sènia islàmica i un pou modern, cosa que pot explicar la falta de diversos fragments», Arasa-Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 61 x (78) x 2,5.

Lletres: r. 1: 7,5; r. 2-3: 6,5; r. 4: 6,3; r. 5: 5,3; r. 6: 4,2.

Arasa-Escrivà 1993: 217-218, núm. 2; HEp 1995: 846; CIL II² 14,93^a; IRVT 15.

¶³⁴ Però hom atribueix títols semblants als emperadors: *pacator orbis* (CIL II 1969); *dominus fondator pacis aeternae* (CIL III 5810); *conservator pacis* (CIL IX 5942); etc. Sobre aquests i altres títols, cf. CHASTAGNOL 1988: 21-23. ¶³⁵ Cf. WEYNAND, en RE VI, 2664. ¶³⁶ Tit va rebre el títol de *Caesar*

l'any 69 i el d'*imperator* l'any 70 arran de la conquesta de Jerusalem. Per altra banda, a partir del 72 apareix en les inscripcions el títol *Imp(erator)* a l'inici de la titulatura imperial. Sobre l'emperador Tit, cf. WEYNAND, en RE VI, 2695-2729; KIENAST 1996: 111-113.

[Imp(eratori) · Caes(ari) · D]iví · [Ha]driani · [f(ilio)]

[Divi · Traian]i · Parthici · nepot[i]

[Divi · Nervae · p]ronepoti · T(ito) · Aeli

[Hadriano · An]tonino · Aug(usto) · Pio ·

5 [pont(ifici) · max(imo) · p(atri) · p(atriciae) · co(n)s(uli) III · t]ri[b(unicia)] ·
potest(ate) · III[I]

[d(ecreto) · d(ecurionum)] (?) · p(ecunia) · p(ublica)

A l'emperador Cèsar, fill del divinitzat Adrià, nét del divinitzat Trajà Pàrtic, besnét del divinitzat Nerva, Tit Eli Adrià Antoní August Pius, pontífex màxim, pare de la pàtria, cònsol per tercera vegada, en la quarta potestat tribunícia. Per decret dels decurions (?), (es féu) amb diners públics.

5-6 [pont(ifici) ma]x(imo) [t]ri[b(unicia)] potest(ate) II[II ?] / [co(n)s(uli) III p(atri) p(atriciae) d(ecreto) d(ecurionum) ?] p(ecunia) [p(ublica)] (Arasa-Escrivà); [p(atri) p(atriciae) pont(ifici) ma]x(imo) [co(n)s(uli) III t]ri[b(unicia)] potest(ate) II[II] / [d(ecreto) d(ecurionum) p(ecunia)] p(ublica) (CIL II²).

La reconstrucció d'Arasa-Escrivà és correcta en les r. 1-4, però conté dos errors en les r. 5-6. En primer lloc, consideren com una X el que és, amb tota probabilitat, part de la primera P de la r. 6. En segon lloc, col·loquen en la r. 6 co(n)s(uli) III p(atri) p(atriciae), que devia figurar en la r. 5, car així ho requereix una bona *ordinatio*.

Interpuncions triangulars. Les dues I de *divi* (r. 1) són *longae*. L'escriptura és molt elegant. L'*ordinatio*, que devia seguir un eix de simetria, és acurada.

La inscripció està dedicada a l'emperador Antoní Pius (138-161). Són freqüents a Hispània les inscripcions d'aquest.

La fórmula DD PP és molt rara. A la Península, es troba probablement a *Ipsca* (CIL II 1577); a *Tarraco* es dona la variant DD EX PP (CIL II 4272).

Data entre el 10 de desembre del 140 i el 9 de desembre del 141.³⁷

17. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de marbre de Buixcarró amb base i cornisa. En la cornisa, filet, *cyma recta*, filet i *cyma inversa*. En la base, llistell, cavet, filet, *cyma recta*, llistell i bossell. Les cares laterals estan polides. En la cara superior presenta dues cavitats per a la subjecció d'una estàtua de bronze, segons es desprèn de les emprems dels peus.

Es va trobar l'any 1928 «al realizarse las obras del alcantarillado, a tres metros de profundidad, al pasar la zanja entre la Santa Iglesia Catedral y el Templo de Nuestra Señora de los Desamparados, frente a la puerta de esta capilla», Beltrán Villagrasa. Procedeix, doncs, de l'àrea del fòrum. Passà al museu de l'Ajuntament, on el pedestal es trobava reclinat de tal forma a la paret que cap dels editors de la inscripció núm. 24 se'n va poder adonar que en la cara posterior n'hi havia una altra, tot i que amartellada.³⁸ En traslladar de nou el pedestal a la plaça de l'Almoïna, es va veure que hi havia restes de lletres. Comunicat el fet per l'arqueòleg municipal a Alföldy, aquest ha pogut restituir-ne la lectura.

Es conserva al CAA.

Dimensions: 125 x 72 x 64.

Lletres: entre 7 i 5.

Alföldy 2002; AE 2002: 851; HEp 2006: 536.

¶ ³⁷ Sobre l'emperador Antoní Pius, cf. KIENAST 1996: 134-136. ¶ ³⁸ Les inscripcions afectades per la *damnatio memoriae* eren esborrades de forma més o menys radical a martellades. Sobre aquesta

pràctica, cf. S. BENOIST i S. LEFEBVRE (2007): «Les victimes de la *damnatio memoriae*: méthodologie et problematiques», *Acta XII Congressus Internationalis Epigraphiae graecae et latinae*, p. 133-140.

Calc d'A. Corell

[[Imp(eratori) · Cæsari · [M(arco)]]]
 [[A[ur(elio) · A]n[tonin]o]]
 [[P[io] · F[el(ici)] · Aug(usto) · p(ontifici) · m(aximo)]]
 [[t[r(ibunicia)] · p[o]t[est]ate) · I[I co(n)s(uli)] · p(atri) · p(atr[ia]e)]]
 5 [[proco(n)[s(uli)] · Valen]]-
 [[tini veteres]]
 [[et vete]]-
 [[rani]]

A l'emperador Cèsar Marc Aureli Antoní, pius, feliç, August, pontífex màxim, en la segona potestat tribunicia, cònsol, pare de la pàtria, procònsol, els valentins antics i els veterans.

6-8 [[tini vetera(i)] / [[et vete[r(es)]] / [[[ex] d(ecreto) d(ecurionum)]] (tots).

L'amartellament de la inscripció s'ha realitzat més a fons en les r. 1-5 que en la resta. La raó és òbvia: s'hi trobava el nom i la titulatura de l'emperador condemnat amb la *damnatio memoriae*. Malgrat haver estat amartellada, encara s'hi veuen restes de les línies del pautat en tots els renglons. En les r. 5-8 es llegeix bastant bé la fórmula *Valentini veteres et veterani*. Curiosament en aquesta inscripció apareixen els *veteres* davant dels *veterani*. És l'únic cas en què trobem aquesta inversió.

Tenint en compte la titulatura, el pedestal es pot datar entre el 10 i el 31 de desembre del 218. L'emperador Heliogàbal fou assassinat l'onze (o el dotze) de març del 222. Tot seguit fou castigat amb la *damnatio memoriae*.³⁹

18. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de marbre de Buixcarró, trencat en els angles superiors i baix. La cornisa, molt malmesa, conserva parcialment les motllures: quart bosell, filet i faixa. El camp epigràfic està emmarcat per una *cyma recta*. Les cares anterior i dreta estan polides.

«Formava part d'un dipòsit de materials arquitectònics trobats al solar de la plaça de l'Almoïna, procedents d'excavacions antigues, sense context arqueològic conegut», Arasa-Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (36,5) x (40) x (22).

Lletres: r. 1: 5; r. 2: 4,2.

Arasa-Escrivà 1993: 218-219, núm. 3; CIL II² 14,93b; HEp 1995: 847; IRVT 16.

⌌ [Imp(eratori)] · Caes(ari) ⌌
 ⌌ [M(arco) · Aur(elio)] · Severo ⌌
 ⌌ [Alexandro P(io) F(elici)] ⌌
 ⌌ [Aug(usto) p(ontifici) max(imo)] ⌌
 5 ⌌ [trib(unicia) pot(estate) - - -] ⌌
 - - - - -

A l'emperador Cèsar Marc Aureli Sever Alexandre, pius, feliç, August, pontífex màxim, en la seua tribunícia potestat...

La restitució de les r. 1-5, basada en la titulatura de Sever Alexandre en altres inscripcions, és d'Arasa-Escrivà.

L'escriptura presenta reforços ben marcats. L'*ordinatio*, segons sembla, seguia un eix de simetria.

La inscripció està dedicada a un emperador de la dinastia dels Severs. La reconstrucció es basa en el següent argument: el fet que el nom de l'emperador haja estat objecte de la *damnatio memoriae* redueix a tres les possibles atribucions, a saber, Geta, Macrí i Sever Alexandre. Atès que les dedicatòries als dos primers són molt escasses, mentre que del darrer n'hi ha més, resulta probable que es tracte d'aquest. D'altra banda, a *Valentia* es troba un pedestal dedicat a la mare de Sever Alexandre (núm. 20) i un altre a la seua esposa (núm. 19).

Es pot datar en els anys 222-235.⁴⁰

¶³⁹ Sobre Heliogàbal, cf. KIENAST 1996: 172-173. ¶⁴⁰ Sobre l'emperador Sever Alexandre, cf. KIENAST 1996: 177-179.

19. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de marbre de Buixcarró, trencat en l'angle inferior esquerre. La base i la cornisa han estat serrades en la part anterior. La cara anterior està polida; l'esquerra, allisada; la dreta ha estat serrada de dalt a baix i s'hi ha gravat una inscripció cristiana (any 1376). El camp epigràfic està delimitat per una *cyma recta*. En la cara superior hi ha forats per a l'ancoratge d'una estàtua.

«In palatio curiae, in angulo», Filonardianus; és a dir, en la Casa de la Ciutat, enderrocada els anys 1859-1860.⁴¹ «En el esquinazo de las antiguas Casas Consistoriales», Cruilles. Es trobava encastada en el cantó que donava al carrer de Cavallers, arran del terra. Ací la van veure els autors des del s. XVI fins al XIX. En la segona meitat dels XIX degué ser recuperada i guardada en un local, ja que Hübnner no la pogué veure, «cum servaretur in cella quadam clausa».

Es conserva al MBA.

Dimensions: 143 x (50) x 55.

Camp epigràfic: 70 x (41).

Lletres: r. 1: 6; r. 2-10: 3'5-4'5.

Peutinger ms. in. s. XVI: 527, 54v; Filonardianus ms. in. s. XVI: 41; Bembo ms. in. s. XVI: 57v, 62, 93; Beuter 1538: 29; Escolano 1610-11: 1. 115, 787; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 6v, 304; Cuelbis ms. ca. 1600: 352; Anònim ms. s. XVII: 5, 41, 42; Panel ms. ca. 1750: 35; Cornide ms. s. XVIII: 441 i 443; Lumiares ms. ca. 1800: làm. 39, núm. 287, p. 171-173 (ed. 1852 p. 94-95, núm. 323, làm. 58); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 269-270); Suárez en Ribelles ms. a in. s. XIX: 479; CIL II 3734 i p. XLVI; Sucías ms. 1907: núm. 3; Sanchis 1920: 429; Martínez Aloy ca. 1920: 339, nota 589; Castañeda 1923: 375; ILER 1278 i p. 833; IRV 13; Alföldy 1979: 271-272: núm. 430; Carbonell-Corell 1989: núm. 9; CIL II² 14,15; IRVT 18. Cf. Pena 1989: 309.

¶⁴¹ La Casa de la Ciutat és anomenada també «Casa Consistorial». Hom pot veure l'aspecte de l'antiga Casa de la Ciutat en CARRERAS CANDI ca. 1920: 865.

*Gnae
Seiae Heren-
niae Sallus-
tiae Barbiae
5 Orbianaē Aug(ustae)
coniugi domi-
ni nostri Aug(usti)
Valentini ve-
terani et
10 veteres*

A Gnea Seia Herènnia Sal·lústia Bàrbia Orbiana Augusta, esposa del nostre senyor August; els valentins veterans i els antics.

3-4 Sallus/tiae (CIL II).

No hi ha signes d'interpunció. L'escriptura és superficial, però acurada. El text està alineat a l'esquerra, excepte la r. 10 que segueix un eix central.

El pedestal, dedicat per la doble comunitat de ciutadans de *Valentia*, devia trobar-se originalment al fòrum. Tot i que es tracta d'un pedestal dedicat a Orbiana, l'esposa de Sever Alexandre, no ha estat objecte de la *damnatio memoriae*, com els dos anteriors. El seu nom complet era *Gnaea Seia Herennia Sallustia Orba Barbia Orbiana*.⁴² Es casà amb l'emperador el 30 d'agost del 225 dC; el 29 d'agost de 227 fou desterrada a l'Àfrica. Aquesta es l'única inscripció dedicada a Orbiana que recull CIL II.

Es pot datar entre el 30 d'agost del 225 i el 29 d'agost del 227.

¶⁴² Cf. VAGLIERI, en DE I 398; FLUS, en RE IIA 1128-1130; KIENAST 1996: 179.

20. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària grisa, sense base ni cornisa. El camp epigràfic està rebaixat i delimitat per una *cyma recta*.

Es va trobar el 9 d'abril de 1652, en fer els fonaments de la basílica de la Mare de Déu dels Desemparats, juntament amb el núm. 2 i altres. Fou encastada en la façana principal d'aquesta.

Es conserva encastada a la basílica de la Mare de Déu dels Desemparats.

Dimensions: 80 x 55 x ?.

Camp epigràfic: 64 x 35.

Lletres.: r. 1: 6; r. 2: 5,5; r. 3-9: 4-4,5.

Olmo 1653: 18-19, 46-51; Panel ms. ca. 1750: 24; Dempere ms. ca. 1770: 63; Lumières ms. ca. 1800: lám. 39v, núm. 290 (ed. 1852, p. 95, núm. 326, lám. 58); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 244); Ribelles ms. a in. s. xix: 477; Cortés 1835-36: III, 468; CIL II 3733; Sucías ms. 1907: núm. 40; Sanchis 1920: 421; Martínez Aloy ca. 1920: 339, nota 588; ILER 1277: IRV 12; Alföldy 1979: 271, núm. 429; CIL II² 14,14; IRVT 17. Cf. Ortí ms. 1749-51: 98v-99; Pena 1989: 309.

[[Iuliae]]
 [[Mammae]]-
 [[ae · Aug(ustae) · ma]]-
 [[tri · Aug(usti) · et]]
 5 [[castrorum]]
 [[et · senatus]]
 Valentini
 veterani
 et veteres

A Júlia Mammea Augusta,
 mare de l'August,
 de l'exèrcit i del Senat,
 els valentins veterans
 i els antics.

4-6 [[tri · [imp(eratoris) Caes(aris)]] / [[Severi Ale-]] / [[xandri Aug(usti)]] (IRV, Alföldy). Segons Clauss en CIL II², el text que presentem seria l'original. Posteriorment hauria estat canviat pel següent: [[Iuliae]] / [[Mammae]] / [[ae · Aug(ustae) · ma]] / [[tri Aug(usti) ·] / 5 [[Cae[s(aris) Sev] e[ri]] / [[Alexan(dri) Aug(usti)]] / Valentini / veterani / et veteres. Nosaltres, però, no hem pogut trobar en el suport indicis d'aquests suposats canvis.

La lectura de les r. 1-6 es pot comprovar gràcies a les marques que han deixat les lletres amartellades. Observem, però, que la *damnatio memoriae* no ha afectat per igual tot el text. De fet, les r. 1-4a han estat lleugerament esborrades; 4b-6, en canvi, han sofert un amartellament a fons, i les r. 7-9 es con-

serven pràcticament intactes. Aquestes notables diferències es comprenen tenint en compte el contingut del text i l'objectiu de la *damnatio memoriae*. En aquest cas es pretenia esborrar la memòria de l'emperadriu amartellant el seu nom i sobretot els seus títols honorífics. Els dedicants, en canvi, no entraven en la *damnatio memoriae*.

Nexes: AE (r. 2), ET (r. 9). Ratlles auxiliars. El text està alineat a l'esquerra.

La doble comunitat de *Valentia* dedica el pedestal a *Iulia Mammaea*, mare d'Alexandre Sever. El nom i els títols de la destinatària han estat objecte de la *damnatio memoriae*, de la mateixa manera que en el núm. 18 es condemna probablement la memòria del seu fill. Els pedestals dedicats a Júlia Mamea a la Península són solament tres; en cadascun en varia la titulatura.⁴³ Va rebre els títols d'*Augusta* i *mater Augusti* poc després del 14 de març del 222; el de *mater castrorum*, a partir probablement del 224; i el de *mater senatus*, segurament el 226.⁴⁴ Fou assassinada juntament amb el seu fill Alexandre Sever, per febrer o març del 235. Tot seguit fou condemnada amb la *damnatio memoriae*.

Data dels anys 226-235.

21. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Se'n desconeix el tipus de suport. Era, amb tota probabilitat, un pedestal.

«In praefata ecclesia», Filonardianus; és a dir, en la catedral. «En la creu de la sagrestia a la porta del bisbe», Beuter. «In sacello beati Benedicti iuxta sacristiam», Strada. L'altar de Sant Benet correspon a l'actual de Sant Agustí, al costat de la sagristia. Per raons de caràcter religiós, l'arquebisbe Isidor Aliaga, ordenà destruir la dedicatòria l'any 1640. El suport, però, deu conservar-se en la paret de la capella, sota el revestiment de marbre.

Desapareguda.

Peutinger ms. in. s. xvi: 527, 53v; Filonardianus ms. in. s. xvi: 41; Beuter 1538: 27; Agustin ms. B. s. xvi: 47; Cuelbis ms. ca. 1600: 352; Escolano 1610-11: 1, 116-117, 789; Diago 1613: 161v; Anònim ms. s. xvii: 8, 41; Panel ms. ca. 1750: 21; CIL II 3735 i p. xlvi; Sucías ms. 1907: núm. 12; Sanchis 1909: 307-308; *idem* 1920: 454; Martínez Aloy ca. 1920: 340, nota 592; ILER 1184; IRV 14; Alföldy 1979: 272, núm. 431; Carbonell-Corell 1989: núm. 10; CIL II² 14,16; IRVT 19. Cf. Olmo 1653: 63; Ortí ms. 1749-51: 99; Corell 1988b: 116-117; Pena 1989: 310.

¶⁴³ Sobre la titulatura de *Iulia Mammaea*, cf. HERZOG, en RE X 916-917; KIENAST 1996: 180. ¶⁴⁴ Quant als títols honorífics atribuïts a les emperadrius, com ara *Augusta*, *mater castrorum et senatus et patriae*, etc., cf. KIENAST 1996: 54-5; KUHOFF 1993a:

«Iulia Aug. Mater Aug. n. et castrorum et senatus et patriae», ZPE 97, p. 259-271; *idem*, 1993b: «Zur Titulatur der römischen Kaiserinnen während der Prinzipatszeit», KLIO 75, p. 244-256.

Q(uinto) · Herennio
Etrusco
Messio · Decio
nobilissimo
5 *Caes(ari) · principi*
iuventutis
Valent(ini) · veter(ani)
et · veteres ♠

A Quint Herenni
Etrusc
Messi Deci,
nobilíssim
Cèsar, príncep
de la joventut,
els valentins veterans
i els antics.

Hübner presenta aquesta inscripció i la següent com si formaren part d'un pedestal doble; no diu en què es basa. És cert que es poden adduir paral·lels: un pedestal de Lliria (IRET² 3), un altre de la mateixa *Valentia* (núm. 34). A més, Beuter dibuixa una inscripció al costat de l'altra, separades només per una ratlla vertical, i comenta: «estan axí juntes com van ací pintades». Això no obstant, presentem les dues inscripcions per separat.

Hedera (r. 8). Inclusió: *CI* (r. 5).

La doble comunitat de ciutadans de *Valentia* dedicà l'any 250 aquest pedestal a Herenni Etrusc, el fill major de l'emperador Deci, que va associar com a cèsars els dos fills. La inscripció deu ser anterior al consolat d'Herenni (any 251) car, en el cas contrari, s'hi hauria fet esment d'aquest honor. Són rares a Hispània les inscripcions dedicades a Herenni Etrusc.

Data de l'any 250.⁴⁵

22. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Devia ser un pedestal, com l'anterior.

«In praefata ecclesia», Filonardianus; és a dir, en la catedral, al costat de l'anterior; i com aquesta, fou destruïda l'any 1640 per les mateixes raons. El suport deu conservar-se encara sota el revestiment de marbre.

Desapareguda.

Peutinger ms. in. s. xvi: 527, 53v; Filonardianus ms. in. s. xvi: 40v; Beuter 1538: 27; Anonymus Valentinus ms. s. xvi: 6v; Agustín ms. b s. xvi: 47v; Cuelbis ms. ca. 1600: 352; Escolano 1610-1611: 1, 116-117, 789; Diago 1613: 161v; Anònim ms. s. xvii: 42; Panel ms. ca. 1750: 22; CIL II 3736 i p. XLVI, 965; Sanchis 1920: 453; Castañeda 1923: 375; ILER 1185 i p. 832; IRV 15; Alföldy 1979: 272, núm. 432; Carbonell-Corell 1989: núm. 11; CIL II² 14,17; IRVT 20. Cf. Ortí ms. 1749-51: 99; Pena 1989: 309.

¶⁴⁵ Sobre *Q. Herennius Etruscus* i el seu germà *Hostilianus*, cf. KIENAST 1996: 206-208.

C(aio) · Valenti
Hostiliano
Messio · Quinto
· nobilissi-
 5 *mo · Caes(ari) · prin-*
cipi · iuventut(is)
Valen(tini) · veterān(i)
et · veteres ♠

A Gai Valent
 Hostilià
 Messi Quint,
 nobilíssim Cèsar,
 príncep de la joventut.
 Els valentins veterans
 i els antics.

8 Veterāni (CIL II²).

Sobre la presentació d'aquesta inscripció com si formara part d'un pedestal doble, vegeu l'anterior.

Hedera (r. 8). Nexe: AN (r. 7).

La doble comunitat de ciutadans de *Valentia* dedica aquesta inscripció a Hostilià, el fill menor de l'emperador Deci. Són escassíssimes a Hispània les inscripcions d'Hostilià.⁴⁶

Com l'anterior, data de l'any 250.

23. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de marbre de Buixcarró, amb base i cornisa. Dalt hi ha quatre forats per a l'ancoratge de l'estàtua. Sota l'àbac, *cyma recta*, bossellet, *cyma inversa* i bossell. En la base, *cyma inversa*, bossellet, *cyma recta* i bossell. El camp epigràfic està delimitat per una *cyma recta*. La cara anterior està polida; les laterals i la posterior, allisades. En la base, davant, una gran mossa gairebé quadrada indica que el pedestal ha estat objecte d'un reaprofitament posterior. En la cara posterior hom ha gravat una inscripció cristiana (núm. 160).

Es va trobar l'any 1853⁴⁷ «en las excavaciones practicadas [...] para canalizar las aguas potables, se descubrió delante del palacio que fue de la Inquisición, a la entrada de la plaza de San Lorenzo [...]. Se halla hoy en el museo provincial del Carmen», Boix.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 130 x 77 x 76.

Camp epigràfic: 58 x 46.

Lletres: 5,5-5.

Cortés 1854: 216-219; Boix 1857: 22; Hübner 1860: 428; Anònim, MSAV 1873: 22; CIL II 3737; Tramoyeres 1913: 5-6, 22; Sanchis 1920: 452; Martínez Aloy *ca.* 1920: 261, 340, nota 543 i p. 536; ILER 1190; IRV 16; Alföldy 1979: 272, núm. 433; Esteve Forriol 1978: 82; CIL II² 14,18; IRVT 21. Cf. Llobregat 1980: 146; Pena 1989: 310.

¶ ⁴⁶ A més de la inscripció de *Valentia*, CIL II p. 1107 tan sols en recull altres dues. ¶ ⁴⁷ No el

1851, com diu Hübner, i repeteixen els editors posteriors.

Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aur(elio)
Claudio Pio
Felici Invict(o)
Aug(usto) pont(ifici) max(imo)
 5 *trib(unicia) · pot(estate) · cons(uli)*
p(atr) p(atr)iae) · proc(onsuli) · V̄alentini
veter · ani et
vete · res

A l'emperador Cèsar Marc Aureli Claudi, pius, felïç, invicte, August, pontífex màxim, en la seua tribunícia potestat, cònsol, pare de la pàtria, procònsol; els valentins veterans i els antics.

1-4 interpuncions (CIL II, CIL II²); 8 interpunció omesa (CIL II²).

Interpuncions triangulars en les r. 5-8. Nexa: VA (r. 6). El text està alineat a l'esquerra; les dues últimes ratlles estan sagnades.

La doble comunitat de ciutadans de *Valentia* dedica aquest pedestal a l'emperador Claudi II el Gòtic. Aquest va rebre el consolat l'any 269 i l'any anterior el proconsolat. La inscripció no esmenta, en canvi, com fóra d'esperar, la segona *potestas tribunicia*, que va rebre el 10 de desembre del 268.⁴⁸

A Claudi el Gòtic van dedicar *Saetabis* un pedestal (IRST² 3) i *Saguntum* un altre (IRSAT 30). A la resta de la Península no són gaire freqüents les inscripcions de Claudi II.

La inscripció és de l'any 269.

¶ ⁴⁸ Sobre Claudi II, cf. KIENAST 1996: 231-232.

24. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de marbre de Buixcarró, amb base i cornisa. En la cornisa, filet i *cyma recta*, filet i *cyma inversa*. En la base, llistell, cavet, filet, *cyma recta*, llistell i bossell. La cara anterior i les laterals estan polides; la posterior, allisada. En la cara superior, dues cavitats en forma de plantes de peu humà per a l'ancoratge de l'estàtua.

Es va trobar l'any 1928 «al realizarse las obras del alcantarillado, a tres metros de profundidad, al pasar la zanja entre la Santa Iglesia Catedral y el Templo de Nuestra Señora de los Desamparados, frente a la puerta de esta capilla», Beltrán.

Es conserva al CAA.

Dimensions: 125 x 72 x 64.

Lletres: 5.

Beltrán Villagrasa 1928: 169-170; Vives 1927-31: 334; Gómez Serrano 1932a: 68-69; AE 1938: 24; Beltrán Villagrasa 1962: 768, nota 67; IRV 17; Alföldy 1979: 272, núm. 434; CIL II² 14,19; IRVT 22. Cf. Étienne 1958: 288, 504; Pereira 1984: 17; Pena 1989: 310; Alföldy 2002a: 257.

*L(ucio) Dom(itio) Aureli-
ano Deo
Valentini
veterani
5 et veteres*

A Luci Domici
Aurelià, déu,
els valentins veterans
i els antics.

Interpuncions en les r. 1-2 i 5 (CIL II²).

No es veu cap signe d'interpunció. L'escriptura és poc acurada. Les A tenen l'asta transversal en forma d'angle amb el vèrtex cap avall. En algunes lletres (A, M, N) els traços verticals no arriben a ajuntar-se. Les r. 1-2 estan alineades a

l'esquerra. Les r. 3-5 tendeixen vers un eix de simetria. L'aspecte general no resulta gaire acurat.

La doble comunitat de ciutadans de *Valentia* dedica aquest pedestal a l'emperador Aurelià. És una de les escasses inscripcions en què figura el títol *deus*, que abans no havia ostentat mai ningun emperador en vida. En una inscripció de *Saguntum* (IRSAT 31) Aurelià ostenta el mateix títol.⁴⁹ I en algunes monedes figura la llegenda *Imp. deo et domino Aureliano augusto* i *Imp. Deo et domino Aureliano aug.*⁵⁰

La inscripció és dels anys 270-275.

25. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària grisa, sense base ni cornisa. El camp epigràfic estava emmarcat per una motllura que ha desaparegut quasi completament. Està molt deteriorat en els costats i en tota la cara frontal.

Es va trobar l'any 1652, en fer els fonaments de la capella de la Mare de Déu dels Desemparats, juntament amb el núm. 2 i altres. Fou encastat en la façana principal de la mateixa capella.

Es conserva encastat en la basílica de la Mare de Déu dels Desemparats.

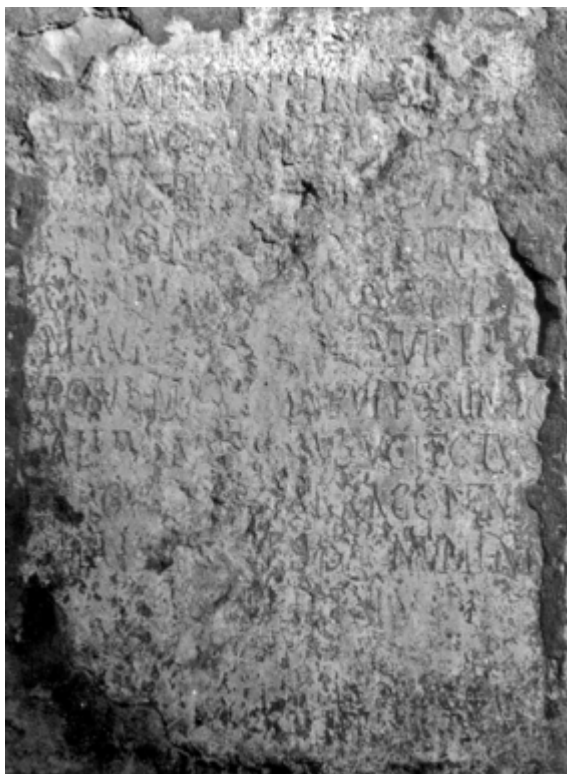
Dimensions: 76 x 52 x ?.

Lletres: 4-2,5.

Olmo 1653: 25, 127ss; Panel ms. ca. 1750: 25; Dempere ms. ca. 1770: 71; Lumiares ms. ca. 1800: lám. 37v, núm. 281, p. 171-173 i 216-217 (ed. 1852: p. 92-93, núm. 317, lám. 56); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 246); Ribelles ms. a in. s. XIX: 478 amb dibuix; Hübner 1860: 430; CIL II 3738; ILS 597; Sanchis 1920: 417; Martínez Aloy ca. 1920: 341, nota 594; Alföldy 1969: 113 i 240; ILER 1202; IRV 18; Alföldy 1979: 272, núm. 435; CIL II² 14,20; IRVT 23. Cf. Pena 1989: 310.

¶⁴⁹ El títol *deus* aplicat a Aurelià en vida apareix també en una inscripció de *Caesena* (CIL XI 556) i en una altra de *Thubursicum* (CIL VIII 4877). Segons KIENAST 1996: 234-235, el títol *deus* se li

atribueix a Aurelià de forma no oficial. ¶⁵⁰ Aurelià es va atribuir el títol *deus et dominus* l'any 274; cf. GROAG, en RE V 1406.

- [Pi]etate iustitia for[ti]tudine*
et pleno omnium virtutum
principi vero [Goth]ico veroque
Germanico ac victoriarum
 5 *omnium nominibus illustri*
M(arco) Aur(elio) Pro[bo] P(io) F(elici) Invict(o) Aug(usto)
pont(ifici)·max(imo)·trib(unicia)·p(otestate)·V p(atri)·p(atriciae)·co(n)s(uli) IIII
proco(n)s(uli)
Allius·Maxim(us)·v(ir)·c(larissimus)·leg(atus)·iur(idicus)
prov(inciae)·Hisp(aniae)·Tarraco(n)ens(is)
 10 *maiestati eius ac numini*
dicatissimus

Al príncep il·lustre per la seua pietat, justícia, fortalesa i ple de totes les virtuts, vertader Gòtic i vertader Germànic, i famós pel renom de totes les seues victòries, Marc Aureli Probus, Pius, Invicte, August, pontífex màxim, en la cinquena potestat tribunícia, pare de la pàtria, cònsol per quarta vegada i procònsol. Al·li Màxim, baró claríssim, legat jurídic de la província de la Hispània Tarracò-nense, molt devot de sa majestat i del seu numen.

1 fortitudinē (CIL II, IRV, CIL II²); 3 [Got]h[i]c[o] vero[que]; 4 Germanic[o ac] victoriaru[m]; 5 omnium no[m]inibus inlu[stri]; 6 A[ug(usto)] (CIL II²); [[Probo]] (CIL II, Sanchis, Alföldy, IRV); 7 III (CIL II, Alföldy 1969); pro[c(onsuli)] (CIL II²).

Les interpuncions, redones, gairebé no es distingeixen. Nexes: IR (r. 2), OR (r. 4), TR (r. 5), VR (r. 8), NE (r. 9). El text està alineat a l'esquerra, excepte l'última ratlla, que segueix un eix de simetria. A més a més, l'*ordinator* ha mirat de distribuir el text segons la lògica del sentit, sense tallar un sol mot.

Tot i que les monedes celebren les victòries de Probus sobre els gots i els germànics, no se li atribueixen enlloc fora d'ací els *cognomina* honorífics de *verus Gothicus* i *verus Germanicus*.⁵¹ Probus va rebre la *potestas tribunicia V* l'any 280, i l'any 281 el consolat IV. Per tant, una de les dues indicacions en la inscripció és errònia, llevat que *consul IIII* equivalga a *consul designatus*.⁵²

El nom *Probus*, contràriament al que creuen alguns editors (vegeu l'aparat crític), no ha estat esborrat en aquest pedestal ni en cap altre d'Hispania.⁵³

Els ablatius de la r. 1 depenen, com *nominibus* de la r. 5, de l'adjectiu *inlustri* (r. 5), i no de *pleno*, com creu Hübner. Així desapareix la incorrecció gramatical i, a més, no és menester suposar, com fa Mommsen, que al final de la r. 1 ha desaparegut l'adjectiu *insigni* o semblant.

Allius Maximus, el dedicant, era un senador, probablement hispà; solament és conegut per aquesta inscripció.⁵⁴

Data de l'any 280, si es té en compte la *V tribunicia potestas*, o del 281 si partim del IV consolat.

26. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Se'n desconeix el tipus de suport. Era, amb tota probabilitat, un pedestal.

És conegut solament per Lucena, que el va veure «in domo Regia»; és a dir, al Palau del Real, on actualment són els Vivers.⁵⁵ Lucena sols va copiar els dos últims versos, comentant «extrema saxi parte (nos enim, quod longum esset, priores versus omisimus) sic habetur». Segons açò, la inscripció estava completa i tenia moltes línies.

Desapareguda.

¶⁵¹ Cf. la nota de MOMMSEN a CIL II 3738. La titulatura que ostenta *Probus* en aquesta inscripció és única i no forma part de la titulatura oficial; cf. HENZEN, en RE II 2521. Pel que fa a les qualitats i virtuts dels emperadors en les inscripcions, cf. CHASTAGNOL 1988: 26–28. ¶⁵² Errors d'aquest tipus són freqüents durant el segle III, sobretot a les províncies. ¶⁵³ Segons Hübner, hauria estat esborrat també en CIL II 4507; però aquesta ins-

cripció no sembla que estiga dedicada a *Probus* (IRB 26). Això no obstant, la *damnatio memoriae* d'aquest emperador es dona en alguns casos. ¶⁵⁴ Sobre *Allius Maximus*, cf. Alföldy 1969: 113, 240; PIR I, 546. ¶⁵⁵ El palau del Real fou enderrocat el 1810 per raons militars; el seu parc és l'origen dels actuals Vivers. Hom pot veure l'aspecte del palau en MARTÍNEZ ALOY *ca.* 1920: lám. entre p. 670 i 671.

Lucena ms. 1546: 436v; CIL II 3739; Sucías ms. 1907: núm. 24; Sanchis 1920: 473; IRV 19; Alföldy 1979: 272, núm. 436; CIL II² 14,22; IRVT 24.

- - - - -

*Valentini · veterani · et
veteres*

A ...,
els valentins veterans
i els antics.

La doble comunitat de ciutadans de *Valentia* dedica aquesta inscripció probablement a un emperador.

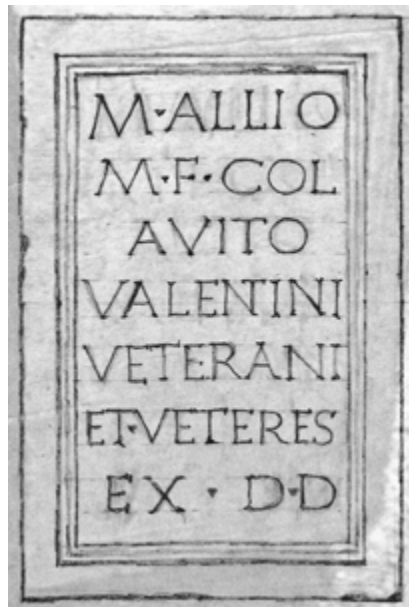
No hi ha elements suficients per a datar-la.

26a. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal eqüestre de calcària de color gris obscur. El camp epigràfic està rebaixat i emmarcat per una motllura.

Aparegué en les excavacions realitzades fa alguns anys a la plaça de l'Almoina. Vam veure el pedestal casualment durant una visita que fèrem al jaciment el 23 de setembre de 2008 amb motiu de comprovar les inscripcions que s'hi conserven. Anàvem amb Rafaela Soriano, encarregada d'acompanyar-nos en la visita, la qual va manifestar que tenia l'ordre expressa de l'arqueòleg municipal de no permetre'ns fotografiar aquest pedestal. Per tant, ací simplement presentarem el text que tots els visitants del CAA poden veure i copiar. Les coses a casa nostra funcionen així de malament d'anys ençà.

Es conserva al CAA.

Inèdita (?).

Dibuix d'A. Corell

*M(arco) · Allio
M(arci) · f(ilio) · Col(ina tribu)
Avito
Valentini
5 veterani
et veteres
ex d(ecreto) · d(ecurionum)*

A Marc Al·li Àvit,
fill de Marc, de la tribu
Colina, els valentins
veterans i els antics,
d'acord amb un decret
dels decurions.

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap avall. Nexes: NT (r. 4). L'escriptura i l'*ordinatio* són de gran qualitat.

A l'espera de poder realitzar un estudi més complet, ací ens limitarem a fer tres observacions. Per una banda, es tracta de l'únic pedestal per a una estàtua eqüestre conegut a *Valentia*, la qual cosa podria significar que era de l'*ordo* eqüestre.⁵⁶ Per una altra, els dedicants són, com en altres inscripcions de la ciutat, els *Valentini veterani et veteres*. Ací, però, es dóna una novetat que no trobem en cap altra inscripció de València. En efecte, la dedicatòria es fa *ex d(ecreto) d(ecurionum)*. Doncs bé, aquesta referència expressa al decret dels decurions no apareix en cap altra inscripció dedicada pels esmentats dedicants, tot i que és ben coneguda en altres en què no figuren aquests (núm. 16, 28, 42). En tercer lloc, la *tribus Col(ina)* es documenta ací per primera vegada a Hispània. Açò ja ens indica que *Avitus* procedia de fora. No seria d'estranyar que aquest fóra un avantpassat del senador *Allius Maximus* que dedica un pedestal a l'emperador *Probus* (núm. 25). Ens podem preguntar també si no hi devia haver algun vincle entre aquest i l'*Avitus* dels núm. 34 i 37. Els dos porten el *praenomen* *M(arcus)* i el mateix *cognomen*, i són probablement contemporanis.

A l'espera d'un estudi més acurat que ens permeta precisar la cronologia, per la paleografia ens inclinem a datar-la a la darrerïa del s. I dC.⁵⁷

27. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària de color gris obscur, sense base ni cornisa. Està trencat en l'angle inferior esquerre. El camp epigràfic, un poc deteriorat, està polit i delimitat per una *cyma recta*.

Aparegué l'any 1652, en fer els fonaments de la basílica de la Mare de Déu dels Desemparats, juntament amb el núm. 2 i altres. Fou encastada en la façana principal d'aquesta.

Es conserva encastada en la basílica de la Mare de Déu dels Desemparats.

Dimensions: (79) x 57 x ?.

Camp epigràfic: (77) x 38,5.

Lletres: 6,5-6,8.

Olmo 1653: 20, 82; Dempere ms. ca. 1770: 63; Lumières 1852 ms. ca. 1800: lám. 38, núm. 284, p. 171-173 (ed. 1852: p. 94, núm. 320, lám. 57); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 245); Ribelles ms. a in.s. XIX: 476, 526-527; Amati ms. 1825: 65v; CIL II 3753; Sucías ms. 1907: núm. 43; Sanchis 1920: 419; ILER 4936; IRV 33; Alföldy 1979: 263, núm. 440; CIL II² 14,43; IRVT 25. Cf. Ortí ms. 1749-51: 99v; Llobregat 1980: 92.

¶⁵⁶ Al País Valencià, a més d'aquest pedestal eqüestre se'n coneix un altre a *Saetabis* (IRST² 6) i tres a *Saguntum* (IRSAT 22, 61, 73). ¶⁵⁷ Si la nostra datació és correcta, ja no es pot afirmar, com fa

GALSTERER 1971: 12, 54, que totes les inscripcions en què apareix l'expressió *Valentini veterani et veteres* són del s. III. Sobre aquesta qüestió, vegeu la introducció.

Antoniāe
M(arci) · f(iliae)
Lepidae
Anatellon
 5 *lib(ertus)*

A Antònia Lèpida,
 filla de Marc;
 Anatel·lon,
 el seu llibert.

Interpunció triangular. Nexes: AE (r. 1); TE (r. 4). L'escriptura és un poc estreta i allargada, però elegant. El text està ordenat segons un eix de simetria.

Sobre els *Antonii*, vegeu el comentari al núm. 6. *Antonia M. f. Lepida* apareix també en el núm. 34 i probablement en el 97. Segons el núm. 34, era filla de *M. Antonius Avitus* i de *Sertoria Maxima*. Tots ells eren membres de l'aristocràcia de *Valentia*. El dedicant, *Anatellon*, és un llibert. Aquest *cognomen*, molt rar en general (Pape-Benseler 1884: 85; Solin 1982: 1263), a la Península només apareix en una altra inscripció d'*Emerita* (CIL II 568).

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar entre la darrera del s. I i principi del s. II dC.

28. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Bloc de calcària de color gris obscur. Conté dos camps epigràfics de diferent amplària, separats entre ells per una banda de 14 cm, amb sengles epígrafs. En cadascuna de les dues bandes que delimiten el camp epigràfic b) apareix una figura d'Atis en relleu (41 cm). L'epígraf a), que quedà partit en diversos fragments pel martell de percussió, perdent-se definitivament moltes parts, fou restaurat. Recentment s'ha trencat de nou en deu fragments. La cara anterior està polida, les altres, desbastades.

Es va trobar l'any 1928, juntament amb el núm. 29, «al obrir la zanja en el sitio conocido vulgarmente por “La Cenia” en el cruce de las calles del Almudín, Peso de la Harina y Leña», Beltrán. Aquesta inscripció i la núm. 29, que pertanyien a un mateix monument sepulcral, van aparèixer en dues sepultures amb el

camp epigràfic a la banda de dins d'aquelles. Es tracta, per tant, de la reutilització posterior d'unes inscripcions trobades en un altre lloc.

Es conserva al MhV.

Dimensions: 84 x 207 x 19 màx.

Camp epigràfic: a) 84 x 104; b) 84 x 67.

Lletres: a) 6-3; b) 7-5.

Beltrán Villagrasa 1928: 90-96; Vives 1927-31: 374; AE 1933: 5 i 6; IRV 23; CIL II² 14,24; IRVT 26. Cf. Beltrán Villagrasa 1962: 768; Pereira 1984: 25; Wiegels 1985: 142; Pena 1989: 310.

a)

L(ucio) · An[to]nio · L(uci) · f(ilio) · Gal(eria tribu)

Crescenti aed(ili) · Tivir(o)

flāmini · huic · defuncto

[ab] universo · ordine · Valenti-

5 *[norūm] · decreta est · publica · lauda-*

[tio · locus] sepulturae · funēris · im-

[pe]nsa · et · statua · ex · d(ecreto) · d(ecurionum) · Vēteranorum

b)

L(ucio) · Antonio · L(uci) · f(ilio)

Gal(eria tribu) · Crescenti

filio · Iulia · C(ai) · f(ilia)

Maxima · mater

a) A Luci Antoni Crescent, fill de Luci, de la tribu Galèria, edil, duumvir i flamen. A aquest, a títol pòstum, li va estar atorgada pel ple de la corporació dels valentins la lloança pública, el lloc de sepultura, les despeses fúnebres i l'estàtua, per decret dels decurions dels veterans.

b) A Luci Antoni Crescent, fill de Luci, de la tribu Galèria, Júlia Màxima, filla de Gai, sa mare.

a) 4-5 $\widehat{Valent[ino]rum}$ (CIL II²).

En la r. 6 hem omés les dues partícules ET restituïdes per Beltrán, que segueixen tots els editors posteriors. No devien figurar en l'original, com no figuren tampoc en les altres dues inscripcions de *Valentia* que presenten un formulari semblant (núm. 42, 43). Així i tot, la línia 6 encara té dues lletres més que l'anterior. Hem seguit la restitució proposada per P. Beltrán, tret de l'omissió de les copulatives ET en la r. 6. Actualment, la inscripció té més llacunes.

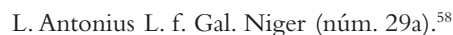
Interpuncions triangulars. Nexes: a) NE, VA, NT (r. 4); VM, DE, AV (r. 5); NE (r. 6); ET, TE (r. 7). b) NT (r. 2 i 3). L'escriptura, el mòdul de la qual va disminuint de dalt a baix, és molt elegant. El text està alineat a l'esquerra en els dos epígrafs.

Aquesta inscripció i la següent formaven part del mateix sepulcre familiar. L'*stemma* de la família, la més important de l'aristocràcia de *Valentia*, ha estat establert per P. Beltrán de la següent manera:

C. Iulius C. f. Gal. Niger, aedilis, decurio ∞ ? (núm. 29b)

Iulia C. F. Maxima ∞ L. Antonius L. f. Gal. Crescens, aed. Iivir, flamen (núm. 28)

L. Antonius L. f. Gal. Crescens (núm. 28b)

L. Antonius L. f. Gal. Niger (núm. 29a).⁵⁸

La inscripció a) té caràcter públic, puix que està dedicada pel govern en ple de *Valentia*, seguint un decret del senat dels veterans. En canvi, la inscripció b) és de caràcter privat. Sobre els *Antonii*, vegeu el comentari al núm. 6. Els *Iulii*, una altra de les *gentes* més importants de la ciutat, havien emparentat amb els *Antonii*, segons aquesta inscripció. Apareixen encara en altres inscripcions de València.⁵⁹ Tant el *cognomen* *Crescens* com *Maxima*, són molt freqüents al País Valencià i a tota la Península.

¶⁵⁸ Pereira, seguit per CIL II², presenta un *stemma* diferent: *L. Antonius L. f. Gal. Crescens, aed. Iivir, flamen* (28) seria fill de *Iulia Maxima*, el mateix que figura en l'epígraf 28. En canvi, segons P. Beltrán, el magistrat seria el cap de família. Aquest *stemma* resulta més versemblant. En efecte, el marit i

el pare de *Iulia Maxima*, dos magistrats, figuren al principi i al final del monument sepulcral, respectivament, és a dir, en els dos punts més destacats, mentre que els seus fills, dels quals no s'esmenta cap magistratura, van enmig. ¶⁵⁹ Sobre els *Iulii* de *Valentia*, cf. SEGUI 1991: 176-177.

Els honors retuts pel doble senat municipal (*ab universo ordine*, núm. 28; *uterque ordo*, núm. 42, 43) consisteixen en: la *laudatio publica*, *locus sepulturae*, *funeris impensa et statua* (núm. 28, 43) o en *locus sepulturae*, *funeris impensa et statua* (núm. 42).⁶⁰

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar a principis del s. II dC.

29. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Bloc de calcària de color gris obscur, partit verticalment en dos fragments que encaixen entre ells. Conté dos camps epigràfics de diferent amplària, separats per una banda de 14 cm., amb sengles epitafis. En cadascuna de les dues bandes que delimiten el camp epigràfic a) apareix una figura d'Atis en relleu (41 cm.). La cara anterior està polida, les altres, desbastades. En la r. 1 de l'epígraf a) desaparegueren per trencament les lletres ONI, les quals han estat gravades de nou després de restaurar el bloc, completant-lo amb guix. Recentment s'ha tornat a partir.

Aparegué l'any 1928 juntament amb el núm. 28.

Es conserva al CAA.

Dimensions: 84 x 207 x 26 màx.

Camp epigràfic: a) 84 x 67; b) 84 x 111.

Lletres: a) r. 1-2: 7; r. 3: 5,8; r. 4: 5,2; b) r. 1: 7,8; r. 2: 7; r. 3: 6; r. 4: 5; r. 5: 4,4.

Beltrán Villagrasa 1928: 90-96; Vives 1927-31: 374; AE 1938: 22 i 23; Esteve Forriol 1978: 83; IRV 22; CIL II² 14,25; IRVT 27. Cf. Beltrán Villagrasa 1962: 768-769; Pereira 1984: 25; Wiegels 1985: 142; Pena 1989: 310.

a)

L(ucio) · Antonio · L(uci) · f(ilio)

Gal(eria tribu) · Nigro

Iulia · C(ai) · f(ilia) · Maxim(a)

mater

¶⁶⁰ Pel que fa a Hispània, aquestes fórmules només es documenten a *Valentia*; cf. STYLOW 2007: 1426.

b)

*C(aio) · Iulio · C(ai) · f(ilio) · Gal(eria tribu)
Nigro · aedili · de-
curioni · Valēntino-
rūm · vēteranorum · Iulia*

5 *C(ai) · f(ilia) · Maxima · patri*

a) A Luci Antoni Níger, fill de Luci, de la tribu Galèria; Júlia Màxima, filla de Gai, sa mare.

b) A Gai Juli Níger, fill de Gai, de la tribu Galèria, edil, decurió des valentins veterans; Júlia Màxima, filla de Gai, a son pare.

a) 3 Maxima (IRV, CIL II²).

Interpuncions triangulars. Nexes: b) VA, NT (r. 3); VM, TE, VM (r. 4). L'escriptura, el mòdul de la qual va disminuint de dalt a baix, és molt elegant. Els dos epígrafs estan ordenats perfectament segons un eix de simetria.

Aquesta inscripció formava part, juntament amb l'anterior, del mateix monument sepulcral. En l'anterior ja ens hem referit a l'*stemma* familiar, als *Antonii* i als *Iulii*. *Iulia Maxima* dedica una inscripció al fill, que segurament hauria mort jove, i una altra al pare, que fou edil i decurió dels *veterani*. El *cognomen Níger*, que porten avi i nét, estava estès pertot arreu (cf. Kajanto 1965: 228). *Iulia Maxima* podria ser la mare o l'àvia d'*Antonia C. f. Maximilla*, que apareix en el núm. 48.

Com l'anterior, es pot datar a principis del s. II dC.

30. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària grisa, sense base ni cornisa. Els angles superior dret i esquerre inferior estan deteriorats. El camp epigràfic està delimitat per una *cyma inversa*, la qual ha desaparegut parcialment a l'esquerra i baix. La cara anterior està polida; les laterals, allisades.

És conegut des del s. XVI i situat «apud domum Santangeli, apud sanctum Andream», Filonardianus. «En lo cantó de la casa de l'espectable don Joan de Moncada, a la plaça de Vilarasa davant la casa de Sentàngel», Beuter. Posteriorment el palau dels Montcada passà als Cardona. «En el esquinazo de la casa de Cardona, hoy fonda de Diligencias», Boix. «Hodie hospitium publicum est *la villa de Madrid dictum*», Hübner. Fou encastada a l'Hotel Inglés en la paret que dona al carrer de Vidal, en el mateix cantó, a 1 m. del terra.

Es conserva encastada al c/Vidal.

Dimensions: (65) x (49) x ?.

Camp epigràfic: 58 x 45.

Lletres: r. 1: 6,5; r. 2-5: 5; r. 6: 4,5.

Filonardianus ms. s. in. XVI: 22v; Beuter 1538: 29v i 42v; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 304v; Agustín ms. b. s. XVI: 85v; Escolano 1610-11: 1, 156, 815; Diago 1613: 156; Anònim

ms. s. xvii: 8, 41; Cornide ms. s. xviii: 409 i 437; Panel ms. ca. 1750: 18, 28; Lumières ms. ca. 1800: lám. 35v, núm. 270, p. 171-173 (ed. 1852: p. 89, núm. 306, lám. 54); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 698); Ribelles ms. a in. s. xix: 492; Boix 1845-47: 398; CIL II 3763 i p. XLVII; Sucías ms. 1907: núm. 22; Sanchis 1920: 425; ILER 4813; IRV 34; Alföldy 1979: 273, núm. 439; Carbonell-Corell 1989: núm. 13; CIL II² 14, 65; IRVT 28.

Q(uinto) · Iunio
 Crati · C(aius)
 Riccius
 Atimetus
 5 et · Riccia · Nym-
 phe · amico

A Quint Juni Crates;
 Gai Rici Atimet
 i Rícia Nimfa,
 al seu amic.

2 Cratic[o] (CIL II).

Interpuncions triangulars. Nexes: NYM (r. 5). L'escriptura és acurada. Les C són força tancades. El text està alineat a l'esquerra.

El gentilici *Iunius*, en l'epigrafia de *Valentia*, no apareix més que aquí; però és molt freqüent a *Dianium* (IRILADT 128), *Saetabis* (IRST² 7) i *Edeta* (IRET² 15). El *cognomen* *Crates*, molt rar en les províncies occidentals (Pape-Benseler 1884: 712-713; Solin 1982: 1289), només apareix en una altra inscripció d'Hispania (CIL II 1741). La gran raresa del *cognomen* recolza la hipòtesi de Pereira segons la qual *Q. Iunius Crates* seria el mateix que apareix en una inscripció de Roma (CIL VI 35620). El gentilici *Riccus*/-a, que no apareix fora d'ací a la Península, era extremadament rar (Schulze 1904: 426). Els dedicants, probablement un matrimoni, porten *cognomina* que es donen sobretot entre persones d'origen servil. Atès que tant l'homenatjat com els dedicants ostenten *cognomina* grecs, sembla molt probable que els tres foren lliberts, la qual cosa fa encara més versemblant la identificació entre el *Q. Iunius Crates* de *Valentia* i el *Q. Iunius Q. l. Crates* de Roma.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la segona meitat del s. I dC.

31. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària obscura, sense base ni cornisa. El camp epigràfic està delimitat per una *cyma recta*. En les cares laterals presenta ressals romboidals que s'estenen de dalt a baix. La cara anterior està polida; la posterior i les de dalt i baix, desbastades.

«En les cases de les dignitats de la Seu, que estan en la plaça de la Lenya, hon està hui la capella de Sent Vicent», Beuter. «En la casa Canonical que està entre la cárcel de San Vicente Mártir, y la del Sacristán mayor, en un entresuelo, al entrar en el patio, a mano derecha, permanece encaxada en la pared», Escolano. «En un aposento de la casa donde está la capilla de San Valero y junto a ella había otras dos borradas a pico», Cruïlles. Desapareguda després de 1920, s'ha retrobat a l'octubre del 1988 a la plaça de l'Almoïna núm. 4, és a dir, al mateix lloc en què la situaven els antics.

Es conserva al CAA.

Dimensions: 110 x 57 x 50.

Camp epigràfic: 95 x 40.

Lletres: r. 1-2: 7; r. 3-9: 4,5.

Beuter 1538: 44; Anonymus Valentinus ms. s. xvi: 54v, 210; Strada 1575: 127, 1; Escolano 1610-11: 1, 813; Diago 1613: 138; Panel ms. ca. 1750: 29; Lumières ms. ca. 1800: lám. 40, núm. 292, p. 171-173 (ed. 1852 p. 96, núm. 328, lám. 59); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 65); Ribelles ms. a in. s. xix: 470 amb dibuix; CIL II 3740; Sucías ms. 1907: núm. 37; Sanchis 1920: 446; ILER 4291; IRV 35; Alföldy 1979: 273, núm. 441; Carbonell-Corell 1989: núm. 32; Escrivà 1991: 178-180, núm. 35; HEp 1994: 930; CIL II² 14,71; IRVT 29. Cf. Martínez Aloy 1906: 256.

Marciae
P(ubli) · f(iliae)
Postumae
Messeniae
 5 *Lucillae*
Aemilia
C(ai) · f(ilia)
Postuma
f(iliae) píssimae

A Màrcia Pòstuma Messènia Lucil·la,
 filla de Publi, Emília Pòstuma,
 filla de Gai, a la seua filla
 afectuosíssima.

2 punt omès (CIL II²); 6-7 Aemiliae / c(larissimae) · f(eminae) (CIL II, ILER); 7 punt omès (CIL II²).

Interpuncions triangulars. I *longa* (r. 9) amb valor diacrític de doble I. L'escriptura és acurada amb bisells i reforços ben marcats. El text està ordenat segons un eix de simetria.

La dona homenatjada és sens dubte la mateixa que costea les despeses d'un temple al fòrum (núm. 45). Que té un rang social elevat ho suggereix tant el poliònim que porta com el fet que se li dedique al fòrum un pedestal. Per altra banda, el generós acte d'evergetisme de pagar un temple denota que devia disposar d'una gran fortuna. Sobre la destinatària del present pedestal, vegeu encara el comentari al núm. 45.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

32. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària grisa, sense base ni cornisa. Dalt hi ha un forat per a l'ancoratge de l'estàtua. El camp epigràfic està delimitat per una *cyma recta*. La cara anterior està polida; l'esquerra i la posterior no són originals. La cara dreta ha estat parcialment rebaixada per a un reaprofitament posterior.

Es va trobar l'11 de juny de 1807 «en lo más hondo de un pozo que se excavaba de nuevo en la casa núm. 21 (de la calle del Almodín) [...] a la profundidad de 32 palmos valencianos [...] envuelto entre arenas y arcilla muy compacta», Ribelles.⁶¹ «En la calle del Almodín casa núm. 4», Cortés.

Es conserva al MhV.

Dimensions: 72 x 54 x 48.

Camp epigràfic: 58 x 39.

Lletres: r. 1-7: 6-5; r. 8: 1,5.

Ribelles ms. a in. s. XIX: 543; *idem* ms. d in. s. XIX: 439-446; *idem* 1808; Borrull ms. 1811: s. f.; Cortés en Lumières-Cuesta ms. ca. 1775: 56v; Hübner 1860: 429; CIL II 3741; Sanchis 1920: 423; Alföldy, 1969: 48; ILER 1397 i p. 833; IRV 20; Alföldy 1979: 273, núm. 437; CIL II² 14,21; IRVT 30. Cf. Albertini 1918-19: 325; Beltrán Villagrasa 1962: 769; Ribera 1983: 88 lám. VIII,1; Pena 1989: 309.

¶⁶¹ «La vecindad del río Turia, que pasa en el día a un tiro de fusil de este terreno, no permitió dudar, que alguna de sus antiguas e ignoradas avenidas derribaría el edificio donde estaba colocada esta piedra, y la sepultaria en la profundidad que la conservaba. Favorecen a este concepto las arenas fluviales y la arcilla en que estaba envuelta», Ribelles. La suposició no manca de fonament.

M(arco) · Nummio
Senecioni · Al-
Bino · c(larissimo) · v(iro) · pont(ifici)
leg(ato) · Augg(ustorum) · pr(o)
 5 *pr(aetore) · Valentini*
Veterani · et
Veteres · patrono
cur(antibus) · Brin(nio) Marco et Lic(inio) Quinto

A Marc Nummi Seneció Albí, baró claríssim, pontífex, legat dels dos Augusts, propretor. Els valentins veterans i els antics (dediquen aquest monument), al seu patró, sota la inspecció de Brinni Marc i Licini Quint.

8 cur(antibus) Brin(niis) Marco Tit[o] Quinto (CIL II); cur(antibus) Brin(nio) Marco T[e]t[ti]o Quinto (Mommsen en CIL II 3741, Sanchis, Alföldy 1969). Albertini és el primer a proposar la lectura correcta.

Interpuncions triangulars. L'escriptura és estreta i allargada, però acurada. El text està alineat a l'esquerra.

La doble comunitat de ciutadans de *Valentia* dedica aquest pedestal al seu patró *M. Nummius Senecio Albinus*. Aquest senador procedia d'una família patrícia de Benevento i fou cònsol l'any 200 dC.⁶² El títol *leg. Augg. pr. pr.* que ostenta en la inscripció de *Valentia* indica que fou legat sota dos emperadors. D'altra ban-

¶ ⁶² Sobre el seu *cursus honorum*, cf. ALFÖLDY 1969: 48; ECK, en RE Supp. XIV 288-289; PIR² núm. 238.

da, sabem per una inscripció de Benevento que fou també *leg(atus) pr(o) pr(aetore) Aug(usti) prov(inciae) Hisp(aniae) (Citerioris)*, és a dir, sota un sol emperador. Aquestes dades han estat interpretades en el sentit que *Nummius*, després d'haver exercit la seua legació a la Tarraconense sota dos emperadors, a saber, Caracal·la i Geta, continuà exercint-la sota el principat sol de Caracal·la. D'acord amb aquestes dades, *Nummius* hauria començat la seua legació a la Tarraconense el 211 i l'hauria continuat fins almenys el 212. Fou també governador de la província *Dalmatia* (AE 1969-70: 169).

En aquesta inscripció, cosa que no es fa en cap altra de València, s'indiquen les persones que es van encarregar de dur a terme el monument, encara que no es fa esment del càrrec que exercien.

El gentilici *Brinnius* és extremadament rar en general. Pel que fa a Hispània, sols apareix a València (núm. 32, 53) i a Riba-roja (IRET² 110). Aquests *Brinnii* devien estar relacionats entre ells per vincles legals o de sang.⁶³ El gentilici *Licinii* no apareix més a l'àrea de *Valentia*, però era molt freqüent a la resta del País Valencià. Observem finalment que els dos encarregats de la inscripció manquen de *praenomina* i que *Marcus* i *Quintus* tenen ací funció de *cognomina*.

Tenint en compte la funció que va exercir *Senecio* com a *leg. Augg. pr. pr.*, es pot datar vers l'any 212.

33. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària grisa, sense base ni cornisa. Està trencat en l'angle inferior dret. El camp epigràfic, delimitat per una *cyma recta*, es troba parcialment recobert i bastant deteriorat.

«Se halló [...] en la calle del Milagro enfrente el huerto de San Juan del Hospital a cuyo lado está colocada, en frente del sitio donde fue hallada», Sales. «Se descubrió el año 1727 entre las ruinas de la antigua puerta de la Xarea, que se derribó entonces con el lienzo del muro contiguo», Sales en Ribelles. Aparegué, doncs, en les mateixes circumstàncies que el núm. 15.

Es troba encastada a la casa núm. 1 del carrer del Trinquet de Cavallers a nivell del terra.

Dimensions: 92 x (38) x ?.

Camp epigràfic: 85 x (35).

Lletres: r. 1: 6, el nexa 7; r. 2-6: 5.

Sales ms. 1735: s. f.; Lumières ms. ca. 1800: lám. 35v, núm. 271, p. 171-173 (ed. 1852: p. 89, núm. 307, lám. 54); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 149); Ribelles ms. a in. s. XIX: 481 amb dibuix; CIL II 3743; Sucías ms. 1907: núm. 26; Sanchis 1913: 71-72 amb foto; González Simancas ms. 1916: I, 302; Sanchis 1920: 424; ILER 5569; IRV 30; Alföldy 1979: 273, núm. 438; CIL II² 14,29; IRVT 31.

¶ ⁶³ El *Brinnius* de Riba-roja i els *Brinnii* del núm. 53 devien ser lliberts, car tots portaven *cognomina* grecs; les tres inscripcions són del segle III dC.

L(ucio) · Scribonīo
Euphem̄o
seviro · aūg(ustali)
L(ucius) · Rubrius
 5 *Eutychēs*
amico

A Luci Escriboni
 Eufem, sevir augustal.
 Luci Rubri
 Ètiques,
 al seu amic.

Interpuncions triangulars. Nexes: IB, NI (r. 1), AV (r. 3). L'escritura és bona. El text ha estat ordenat segons un eix de simetria.

El gentilici *Scribonius*, rar a la Península, no apareix més al País Valencià. *Euphemus* apareix també en el núm. 176; no és gaire freqüent. Sobre els *Rubrii*, vegeu el comentari al núm. 4. El *cognomen Eutyches* era molt corrent arreu. Tant l'homenatjat com el dedicant devien ser lliberts.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la segona meitat del s. I dC.

34. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària de color gris obscur, sense base ni cornisa. Conté dos camps epigràfics, cadascun dels quals està delimitat per una *cyma recta*. La cara anterior està polida.

Aparegué l'any 1652, en fer els fonaments de la basílica de la Mare de Déu dels Desemparats, juntament amb el núm. 2 i d'altres. Fou encastada en la façana principal d'aquesta.

Es conserva encastada a la basílica de la Mare de Déu dels Desemparats.

Dimensions: 70 x 116 x ?.

Camp epigràfic: 60 x 41 (en ambdues).

Lletres: r. 1: 7; r. 2-3: 6,5; r. 4-6: 5,5 (en ambdues).

Olmo 1653: 23; 85-86; Panel ms. ca. 1750: 1; Dempere ms. ca. 1770: 63; Lumiares ms. ca. 1800: lám. 38, núm. 283, p. 171-173 (ed. 1852: p. 94, núm. 319, lám. 57); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-34: II, 245); Ribelles ms. a in. s. XIX: 475; CIL II 3752; Sanchis 1920: 418; IRV 36; Alföldy 1979: 273-274, núm. 442; CIL II² 14,76; IRVT 32. Cf. Ortí ms. 1749-51: 99v-100.

a)

Sertōriāe
Q(uinti) · f(iliae)
Maximae
M(arcus) · Antonīus
 5 *Avitus*
uxori

b)

Sertōriāe
Q(uinti) · f(iliae)
Maximae
Antonia
 5 *M(arci) · f(ilia) · Lepida*
matri

a) A Sertòria Màxima, filla de Quint; Marc Antoni Avit, a sa muller.

b) A Sertòria Màxima, filla de Quint; Antònia Lèpida, filla de Marc, a sa mare.

a) 3 Maximae (CIL II²).

Interpuncions triangulars. Nexes: a) RI, AE (r. 1); NI (r. 4); b) RI, AE (r. 1). L'escritura és profunda i molt acurada. El text està ordenat segons un eix de simetria.

Sobre els *Sertorii* i els *Antonii*, vegeu els comentaris als núm. 14 i 6, respectivament. El *cognomen* *Maxima* ha estat comentat en el núm. 28. *Sertoria Maxima* és homenatjada pel marit i la filla amb un pedestal doble. La dedicant, *Antonia Lepida*, figura com a destinatària en un pedestal que li dedica un llibert (núm. 27). I ambdós, *M. Antonius Avitus* i *Antonia Lepida*, és a dir, pare i filla, podrien ser els destinataris de la inscripció sepulcral núm. 97.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la segona meitat del s. I dC.

35. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària de color gris clar («pedra de Godella», Cortés), sense base ni cornisa. El camp epigràfic estava emmarcat per una motllura.

«In domo sacristae», Filonardianus. «En la misma plaça [l'Almoina], a la puerta de la sacristanía», Anonymus Valentinus (54v i 210). «En el ángulo de la plaza de la Seo al lado de la Almohina a la puerta de doña Ana Molina», Lumières. «Está muy amenazada de desaparecer de su sitio —como ha sucedido durante la impresión de esta guía— por hallarse en derribo la casa», Cruïlles. Els autors del XVIII i XIX van veure solament les dues primeres ratlles. «Se encuentra en el Museo Provincial», Sanchis. Ha desaparegut.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Peutinger ms. in. s. XVI: 527, núm. 57; Filonardianus ms. in. s. XVI: 41; Bembo ms. in. s. XVI: 57v, 63, 93v; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 6v, 54v, 210; Strada 1575: 126, 7; Antist ms. s. XVI: 10; Agustín ms. b s. XVI: 85v; Escolano 1610-11: 1, 796; Panel ms. ca. 1750: 45; Lumières ms. ca. 1800: lám. 38v, núm. 286, p. 171-173 (ed. 1852, p. 94, núm. 322, lám. 57); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 64); Ribelles ms. a in. s. XIX: 473; CIL II 3771; Tramoyeres 1889: 15; Sucías ms. 1907: núm. 16, 29; Sanchis 1920: 422; ILER 1397 i p. 833; IRV 37; Alföldy 1979: 274, núm. 443; Carbonell-Corell 1989: núm. 20; Crespo 1992: 519, núm. 58; CIL II² 14,37; IRVT 33; J. J. Seguí, J. M. Melchor i J. Benedito 2001, «Hallazgo en Valencia de una cabeza infantil romana con marca epigráfica», SPhV 5, n. s. 2: 125 nota 29. Cf. Curchin 1982: 36; Smirin 1987: 54.

VIRIAE A^{CTE}
 AMPLIATVS
 QVI FABRICE
 LN ET
 SIGNORVM
 PRÆFVIT
 ET CALLIRHOE
 LIB.

Text de l'Anonymus Valentinus

Viriae Acte
Ampliatius
qui fabricae
aer[i]s (?) et
 5 *signorum*
praefuit
et Callirhoe
lib(erti)

Dibuix de Lumières

A Viria Acte,
 Ampliat,
 l'encarregat
 de l'elaboració
 del bronze (?)
 i de l'escultura d'imatges,
 i Cal·líroe,
 els seus lliberts.

4 ...R... (Filonardianus); ...LN... (Anonymus Valentinus 54v i 210); IN... (Agustín); ...IN... (Escolano, Panel), AĻAŞ (Acurcio), aṛaṛ(um) (IRV, CIL II²); aṛ[morum] (?) (IRVT); 8 et lib(erti) (CIL II, Sanchis, IRV, CIL II²).

Nexes: AE (r. 1); MP (r. 2); RI, AE (r. 3); AE (r. 6). Inclusió: CT (r. 1). Al final de la r. 1 les lletres TE són més petites i van volades.

Sobre *Viria Acte*, homenatjada també en els tres pedestals següents, vegeu el comentari al núm. 9. El present pedestal li fou dedicat per dos lliberts, *Ampliatius* i *Callirhoe*. Hübner repeteix, erròniament, en la r. 8 la copulativa *et*, entenent així que el pedestal havia estat dedicat per *Ampliatius*, *Callirhoe* i llurs lliberts. L'error ha passat als editors posteriors. Els *cognomina* *Ampliatius* i *Callirhoe*, molt rars a la Península, eren coneguts arreu, en bona part entre persones d'origen servil (Kajanto 1965: 349, Lozano 1998: 387, respectivament).

La r. 4 presenta un problema de lectura que, tenint en compte la desaparició del suport, resulta difícil de resoldre. Totes les lectures que ens han arribat presenten la primera paraula tan incompleta que les diverses restitucions que s'hi han proposat no han convençut els investigadors. Hübner en CIL II, basant-se en la lectura d'Acurcio, AĻAŞ, creu que devia tractar-se d'una *fabrica aurar(ia)* o *[fla]-turar(ia)*. La hipòtesi no sembla impossible. Però ens inclinem a pensar que la copulativa *et* devia unir dos substantius més que no pas un adjectiu i un substantiu. Una segona hipòtesi és la que proposa Pereira. Considera que sota AĻAŞ, lectura clarament errònia, s'amaga *aṛaṛ(um)*. Es tractaria, doncs, d'un taller de construcció d'ares i d'estàtues, elements fonamentals tant per al culte familiar com públic. La hipòtesi és seguida per altres autors.⁶⁴ Contràriament al que afirmàvem en la primera edició, no es pot descartar.

Per la nostra banda, seguint la restitució que proposa Mommsen en CIL II 3771, llegíem *aṛ[morum]* amb interrogant i comentàvem que devia tractar-se d'un «obrador per a la fabricació d'armes i estendards». En contra d'aquesta lectura i interpretació Seguí-Melchor-Benedito 2001: 125 nota 29, argumenten que no sembla gaire probable que *Valentia* comptara amb una manufactura d'armament, ja que aquestes es trobaven pròximes a campaments militars o a zones mineres. Segons el nostre parer, aquesta objecció seria vàlida en tot cas si la inscripció de *Valentia* fóra del s. III. Però resulta que es pot atribuir a la darrerria del s. I. Sembla que en aquesta època l'Estat no controlava tant les fàbriques d'armes com ho farà a partir del s. III. A més, ni tan sols aleshores tenia l'Estat el monopoli de les fàbriques d'armes. Segons afirma Jullian en DAGR II, 960 nota 2: «Les inscriptions nous font connaître un grand nombre de fabricants de boucliers, d'épées, de casques, de cuirasses, qui n'étaient certainement pas ouvriers des manufactures publiques». Per tant, la hipòtesi de Mommsen, seguida per nosaltres, tampoc no es pot descartar.

¶⁶⁴ CLAUSS en CIL II² i SEGUÍ-MELCHOR-BENEDITO 2001: 125 nota 29.

Donat el gran interès de la inscripció, hem continuat estudiant les possibilitats que ofereixen les lectures incompletes dels antics. La conclusió que n'hem tret és que la nova lectura que proposem resulta més plausible per diverses raons. Per una banda, té al seu favor el fet de respectar millor les restes de lletres que ens han transmès els testimonis directes. D'altra banda, els sintagmes *fabrica aeris* i *fabrica aeraria* estan documentats (ThLL VI, 13-14).⁶⁵ Finalment, sembla possible i tindria sentit ple que a la *Valentia* del s. I dC hi haguera la possibilitat de treballar el bronze i fer-ne estàtues.⁶⁶

Com els altres pedestals dedicats a *Viria Acte*, es pot datar a finals del s. I dC.

36. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària de color gris clar, sense base ni cornisa. Els angles superiors de davant estan malmesos i l'inferior dret trencat. El camp epigràfic està emmarcat per una *cyma recta*; la mateixa motllura emmarca les cares laterals. La cara anterior està polida; la posterior, desbastada; la de dalt i la de baix, allisades.

«In domo canonici Castellvi (?) iuxta Seu dictam», Filonardianus. «Estava en la pared de la torre y fue quitada de allí», Anonymus Valentinus. «En la propia casa del Sacristán mayor derribada al suelo, luego en entrando en el zaguán», Escolano.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 85 x 52 x 52.

Camp epigràfic: 69 x 34.

Lletres: r. 1: 4,5-4.

Filonardianus ms. in. s. XVI: 90; Bembo ms. in. s. XVI: 57v, 62, 93; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 210; Strada 1575: 126,6; Antist ms. s. XVI: 11; Escolano 1610-11: 1, 800; Anònim ms. s. XVII: 42; Panel ms. ca. 1750: 45; Cortés 1854: 220; CIL II 3772; Sucías ms. 1907: núm. 2; Sanchis 1920: 462; ILER 1399; IRV 38; Alföldy 1979: 274, núm. 21; Carbonell-Corell 1989: núm. 21; CIL II² 14,82; IRVT 34.

¶⁶⁵ En la inscripció que ens ocupa sembla preferible *fabrica / aeris* que *fabrica / aeraria* no sols perquè respecta millor les restes de lletres, sinó també perquè la copulativa *et* uniria dos substantius.

¶⁶⁶ *Signa* sol designar les imatges religioses, mentre que *imagines* s'aplica generalment a les estàtues humanes. Sobre *signum*, *statua* i *imago* en epigrafia, cf. GIMENO 1988: 26 nota 28.

Viriae
Acte
C(aius) · Atilius
Severus

A *Viria Actè*,
 Gai Atili Sever.

Interpunció triangular. Nexe: AE (r. 1). L'escritura presenta bisells i reforços ben marcats. L'*ordinatio* s'ha fet segons un eix de simetria.

Sobre *Viria Acte*, vegeu el comentari al núm. 9. Els *Atilii* apareixen a *Saguntum* (IRSAT 142), Xèrica (IRILADT 14) i sobretot a *Edeta* (IRET² 24, 140). Tant el gentilici *Atilius* com el *cognomen Severus* eren molt freqüents a Hispània i arreu. Per tant, les analogies onomàstiques no denoten necessàriament parentesc.⁶⁷

Com els altres pedestals dedicats a *Viria Acte*, es pot datar a finals del s. I dC.

37. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de marbre de Buixcarró, sense base ni cornisa. El camp epigràfic, igual que les cares laterals, està delimitat per una *cyma recta*. La cara anterior està polida; la superior i la posterior, desbastades. Presenta un forat en la cara frontal, fet pel pern d'una porta, i alguns desperfectes en les vores.

Va aparèixer l'any 1794 «en la casa hermitorio o cárcel de San Valero, plaza de la Almoyna...», Suàrez.⁶⁸ Segons el mateix autor, estava encastat en la paret i cobert d'algeps.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 94 x 68 x 55.

Camp epigràfic: 77 x 39.

Lletres: 5,5-6.

¶⁶⁷ Pereira indica la presència a *Tucci* (CIL II 5473) de *M. Atilius L. f. Serg. Severus*; i, a Roma, la de *C. Atilius Severinus* i la seua dona *Licinia Acte*. ¶⁶⁸ Escolano, en contra del que diu Hübner, seguit

per altres autors, no conegué aquesta inscripció. La notícia d'Escolano, citada per Hübner: «En el arraval de San Sebastián [...] en el jardín de miser Cas», es refereix al lloc on es va trobar el núm. 38.

Lumières ms. ca. 1800: lám. 37, núm. 280, p. 171-173 (ed. 1852: p. 92, núm. 316, lám. 56); Suárez en Ribelles ms. a in. s. XIX: 472; Cortés en Lumières-Cuesta ms. ca. 1775: 52; CIL II 3774; Martínez Aloy 1906: 285; Sucías ms. 1907: núm. 13; Sanchis 1920: 431; ILER 1401; Alföldy 1977: 20; *idem* 1979: 274, núm. 445; IRV 39; Carbonell-Corell 1989: núm. 22; CIL II² 14,83; IRVT 35. Cf. Martínez Aloy 1906: 256; AADD 1984: 24 i 28.

Viriae · Acte
Fabiae · L(u)ci · f(ilia)
Grattia
Maximilla

A Viria Actè.
 Fàbia Gràtia
 Maximil·la,
 filla de Luci.

Interpuncions triangulars. Nexes TE (r. 1); MA, IL (r. 4). L'escritura presenta les astes horitzontals poc marcades i sense connectar amb les verticals. El text està gravat en la part alta de la cara frontal i tendeix vers un eix de simetria.

Sobre *Viria Acte*, vegeu el comentari al núm. 9. Pel que fa al gentilici *Fabia*, vegeu el comentari al núm. 3. *Grattius/-a* és un dels gentilicis característics del País Valencià. Els *Grattii* eren una important *gens* procedent probablement de *Saguntum* o d'alguna ciutat veïna. El *cognomen Maximilla*, a la Península Ibèrica, tan sols apareix en quatre inscripcions del País Valencià, a saber, en els núm. 37 i 48, en una inscripció d'Utiel (IRET² 187) i en una altra d'Onda (IRSAT 517). És probable que la dedicant d'aquest pedestal siga la mateixa que dedica un altre pedestal al seu germà a Onda i fins i tot la mateixa que apareix en la inscripció sepulcral d'Utiel. Aquesta devia ser de *Saguntum* i tenir un parentesc pròxim amb la dona d'orde senatorial *Baebia L. f. Fulvia Claudia Paulina Grattia Maximilla* (CIL VI 1361).⁶⁹

Com els altres pedestals dedicats a *Viria Acte*, es pot datar a finals del s. I dC.

¶ ⁶⁹ Cf. ALFÖLDY 1977: 18ss; IRV 39; ELST, p. 368-370.

38. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Hom desconeix el tipus de suport. Devia ser un pedestal.

«En el arraval de San Sebastián de Valencia, cerca de la puente de las Meajas,⁷⁰ en el jardín de un ciudadano que se llama Miser Cas», Escolano. Aquest raval queia extramurs de la ciutat, on es troba l'església de Sant Miquel i Sant Sebastià, al costat del Jardí Botànic.

Desapareguda.

Escolano 1610-11: 1,800; Pérez Bayer en Panel ms. ca. 1750: 47; Ribelles ms. a in. s. XIX: 507; Martínez Aloy 1906: 285-286; CIL II 3774 en l'aparat crític; Sanchis 1920: 466; Alföldy 1979: 274, núm. 446; IRV 40; Carbonell-Corell 1989: núm. 22; CIL II² 14,81; IRVT 36.

Viriae Acte
feminae
optimae

A Víría Actè, dona excel·lent.

2 foeminae (Escolano, Bayer).

Aquests, els dos únics testimonis oculars, presenten el text en tres ratlles. En canvi, Ribelles, que depèn d'Escolano, divideix la inscripció en quatre ratlles. Contràriament al que han fet els editors anteriors, hem preferit la divisió dels testimonis oculars. Hübner al·ludeix a aquesta inscripció només en l'aparat crític de CIL II 3774 comentant: «Escolani titulus fortasse habendus pro alio imperfecto sed eidem feminae dicato atque praecedentes». La grafia *foemina* no és impossible,⁷¹ però estranya enormement en una inscripció honorífica.

Sobre *Viria Acte*, vegeu el comentari al núm. 9. *Femina* sembla tenir ací el sentit de 'dona', que n'és l'habitual. En aquesta accepció, sol seguir com a aposició al nom juntament amb un atribut. Atès el lloc on ha aparegut, probablement es trobaria a una *villa* als afores de la ciutat. L'expressió *femina optima* apareix documentada tant en epigrafia (CIL II 4583, 5074; CIL I² 1206), com en literatura (ThLL VI 458).

Com els altres pedestals dedicats a *Viria Acte*, es pot datar a finals del s. I dC.

¶⁷⁰ «La puente de las Meajas» és el pont de les Mealles (o Mialles), el qual es trobava en el camí de Quart i és esmentat ja en un document de 1421 que cita M. M. CÀRCEL ORTÍ 1992, *Vida y urbanismo en la Valencia del siglo XV. Regesta do-*

cumental, Barcelona, núm. 829. ¶⁷¹ Per exemple, *Ephoebi* = *Ephebi* (VÄÄNÄNEN 1966: *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*, Berlín, p. 25); *Poetronia* = *Petronia* (CIL VIII p. 312); vegeu un cas probablement semblant en el núm. 85.

39. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària de color gris obscur, amb base i cornisa. La cornisa està molt malmesa i no conserva les motlures. En la base, *cyma reversa*, filet i xamfrà. Les cares laterals estan rebaixades i delimitades per una motllura. El camp epigràfic està rebaixat i allisat. En la cara superior hi ha quatre forats per a l'ancoratge de l'estàtua. La cara posterior ha estat tallada. La r. 3 ha estat picada, però no sembla que es tracte d'una *damnatio memoriae*.

Es va trobar l'any 1988 «en el curso de la excavación realizada en la c/Hierba, núm. 1, junto a la Basílica de la Virgen de los Desamparados. Apareció fuera de contexto, formando parte de un relleno con materiales de época moderna», Escrivà.

Es conserva al CAA.

Dimensions: 134 x 84 x 64.

Camp epigràfic: 65 x 53.

Lletres: r. 1-2: 7; r. 3: 5,8; r. 4: 6. La I de la r. 3: 3.

Escrivà 1991: 180, núm. 81; HEp 1994: 931; CIL II² 14, 32; IRVT 37. Cf. Anònim, «Aparecen en la Almoina varias piezas epigráficas de época romana», *Levante*, 17-9-1988.

C(aio) · Virio · C(ai) · f(ilio)
Gal(eria tribu) · Nepoti
Valeria · M(arci) · f(ilia) · Maxima
mater ·

A Gai Viri Nepot,
fill de Gai, de la tribu Galèria.
Valèria Màxima, filla de Marc,
sa mare.

3 [[Valeria · M · f · Maxima]] (CIL II²).

Interpuncions triangulars. Nexes: MA (r. 3). L'escriptura és molt acurada. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

Sobre el gentilici *Virius*, vegeu el comentari al núm. 9. El *cognomen Nepos* és freqüent a Hispània i pertot arreu (Kajanto 1965: 304). El gentilici *Valeria* i el *cognomen Maxima* han estat comentats en els núm. 10 i 28, respectivament.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en el s. II dC.

40. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Fragment de pedra calcària blava, pertanyent probablement a un arquitrau. En efecte, l'Anonymus Valentinus diu que era «una pedra ... larga»; és a dir, ampla.

«A la plaça de la Leña, dentro de la casa de la sacristanía», Anonymus Valentinus. «Es la casa que está entre la cárcel de San Vicente y la del Sacristán Mayor [...] en los primeros aposentos que se ofrecen subiendo la escalera principal, a mano izquierda en una pared del segundo aposento a raiz del suelo, pero de haver estado cubierta y encalada, queda tan comida del tiempo que ya no se vee rastro de letras, sino es la S y la C de la palabra Crescens» Escolano. La inscripció, doncs, aparegué a l'àrea del fórum.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Lletres: segons l'Anonymus Valentinus «letra de a palmo», és a dir, ca. 22 cm.⁷²

Beuter en Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 54v, 210; Strada 1575: 126,8; Antist ms. s. XVI: 12; Agustín ms. b s. XVI: 85v; Escolano 1610-11: 1, 814; Panel ms. ca. 1750: 48; Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 65); CIL II 3742; Sucías ms. 1907: núm. 20; Sanchis 1920: 447; ILER 5662; IRV 21; Carbonell-Corell 1989: núm. 31; CIL II² 14,23; IRVT 38.

E S C E N S
 √ D I A E P I A E F I D E L

Text de l'Anonymus Valentinus

- - - - - (?)

[- - -Cr]escens

[- - -leg(ionis) XI (?) Cl]audiae · P[ia]e · F[idel(is)]

- - - - - (?)

... Crescent ..., de la legió XI (?) Clàudia, Pia, Fidel ... (?)

2 piae fidel(is) (CIL II, Sanchis, IRV); Escolano és l'únic que presenta la inscripció fragmentada també dalt i reparteix el text en tres ratlles.

Nexes: PI, ID (r. 2).

Les lletres d'aquesta inscripció tenen el mòdul més gran de tota l'epigrafia de València. La notícia de l'*Anonymus Valentinus*, procedent de Beuter, és interes-

¶ ⁷² Es refereix probablement només a la r. 1.

sant, puix que ens orienta sobre el tipus de suport i les seues grans dimensions. Es tractava probablement d'un arquiteu. Després d'aquesta inscripció, la que té la lletra de mòdul major és el núm. 9. I es dona el cas que en aquesta inscripció monumental figura, juntament amb *Viria Acte*, un *Crescens*, del qual desconeixem el *nomen* i el *praenomen*. No es deu tractar de la mateixa persona en ambues inscripcions? No falten indicis que fan pensar en la identitat del personatge: les dimensions monumentals del suport, la grandària de les lletres, l'abundància de nexes, el mateix *cognomen* i el lloc de la troballa en l'àrea del fòrum.

El *cognomen Crescens* apareix encara en els núm. 28 i 81. *Crescens* va servir en la legió XI (o VII?) Clàudia i, «probablement, no como simple soldado, sino como tribuno militar ecuestre» (Pereira).⁷³

Si la nostra hipòtesi d'identificació del personatge d'aquesta inscripció amb el *Crescens* del núm. 9 és correcta, es podria datar a finals del s. I dC.

41. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA (?). Bloc apaisat de calcària gris clara. La cara anterior està allisada; les superior i dreta, desbastades; la posterior, tosca. Està tallat per l'esquerra; presenta desperfectes en la cara dreta i en la inferior. El camp epigràfic està en una superfície ressaltada. Sota el camp epigràfic hi ha una sèrie de motlures que més bé semblen rebaixos per a fer encaixar el bloc en una estructura de gran envergadura. Al mig de la cara superior hi ha dues cavitats: una en l'extrem dret i l'altra en l'extrem esquerre. En l'extrem esquerre de la part que ha desaparegut devia tenir una cavitat semblant. Açò significa que s'ha conservat exactament la meitat dreta del bloc.

Es va trobar l'any 1905, «cavando para la canalización de las aguas potables en la calle de San Vicente, frente al horno de la Pelota», Martínez Aloy, 1906. És a dir, aparegué al c/ Sant Vicent enfront del c/ Serrallers. El monument es trobava, doncs, al costat de la Via Augusta.

Es conserva al MBA.

Dimensions: (55) x (107) x 63.

Camp epigràfic: 27 x (72).

Lletres: 3,5-4.

Martínez Aloy 1906: 286-287; Sucías ms. 1907: núm. 58; Sanchis 1920: 450; Martínez Aloy *ca.* 1920: 342; cf. 341 nota 595; Beltrán Villagrasa 1962: 772 nota 69; IRV 26; CIL II² 14,28; IRVT 41.

¶ ⁷³ També SEGUÍ (1991: 169-170) contempla aquesta possibilitat. Segons CLAUSS, en CIL II², *Crescens* pogué servir bé en la *legio VII Claudia* bé en la *legio XI Claudia*. Tanmateix, sembla més probable la segona hipòtesi que la primera, atès que s'han trobat diverses notícies referents a hispans que van servir en la *legio XI Claudia*, mentre que no tenim cap notícia d'hispans en la *legio VII Claudia*. Sobre la *legio VII Claudia* i la *XI Claudia*, cf. Ganschinietz, en RE XII 1614-1628 i 1690-1705, respectivament.

[D(is) M(anibus) - - -Iu ?]niani ·
 [huic omnibus honori]b(us) · functo
 [Saetabi e?]t · Valentiae · ann(or)um
 [- - - Eu]tychia · fil(io) · pientissimo

A aquest, que ha exercit tots els honors a Xàtiva i a València, de ... anys ... Eutíquia, al seu fill afectuosíssim.

1-3 [- - - filio An]niani / [omnibus honori]b(us) functo / [aedili viro fla]m(ini) (Martínez Aloy, Sanchis); 3 M (Martínez Aloy, Sanchis); [- - -]+ (IRVT). Contràriament al que afirmen Pereira i Clauss, encara es veu la resta d'una lletra que sembla ser una T. Els suplementes de les r. 1-3 són nostres.

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap avall. L'escriptura és bastant acurada. L'*ordinatio* devia seguir un eix de simetria.

La restitució d'aquest epígraf resulta problemàtica per dues raons. Per una banda, ens ha arribat fragmentari. Per l'altra, sembla que es tracta d'una inscripció de caràcter honorífic i sepulcral alhora. Per al final [- - -]niani (r. 1) s'han proposat diferents lectures. Martínez Aloy, Sanchis Sivera i Clauss en CIL II² creuen que és part del *cognomen* del pare del destinatari. A nosaltres ens sembla poc probable aquesta hipòtesi per dos motius. En primer lloc, davant de [- - -]niani hauria de figurar el nom complet del destinatari. Però l'espai de la llacuna no ho permet. En segon lloc, en l'epigrafi de *Valentia* no hi ha cap cas en què s'indique la filiació tal com hom suposa. Més encertada resulta la proposta de Pereira, que considera [- - -]niani com a part del *cognomen* del destinatari. Nosaltres, seguint aquesta hipòtesi, la completem tot considerant que el genitiu [- - -]niani depèn de la fórmula *D(is) M(anibus)*, com en altres casos (núm. 48, 58, 73; IRSAT 96, 256, 260, etc.)

En la r. 2 la restitució proposada sembla bastant probable. En efecte, *functo* no pot connectar amb la r. 3, sinó que s'ha de referir al que falta en la llacuna de la r. 2. D'aquesta part només en resta la lletra B, la qual pertany segurament a la fórmula *[huic omnibus honori]b(us) functo*.

Quant a la r. 3, la primera lletra que segueix la llacuna és probablement una T, de la qual es veuen l'extrem inferior de l'asta vertical i l'extrem dret de l'asta horitzontal. Per tant, la restitució *[- - - e]t* és probable. En aquest cas, davant de la copulativa devia figurar el nom d'una altra ciutat, igualment en locatiu, com *Valentiae*. Encara podem anar més enllà i suposar que es tracta de *Saetabis*. D'aquest municipi romà descenderia el destinatari. Efectivament, hi figura en diverses inscripcions *P. Cornelius Iunianus* (IRST² 6, 82, 85, 86, 87). Aquest ric personatge, que comptava amb esclaus i lliberts, podia ser també el patró dels pares del destinatari desconegut del gran monument que ens ocupa.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar entre finals del s. II i principis del s. III dC.

42. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Era sens dubte un pedestal. Estava trencat dalt i baix.

«A la carrera de la Marina, in domo de Monclaro apud sanctum Christoforum», Filonardianus; és a dir, al carrer de la Mar.

Desapareguda.

Filonardianus ms. in. s. XVI: 22; Bembo ms. in. s. XVI: 58, 63v, 93; Escolano 1610-11: 1, 809; Panel ms. ca. 1750: 26; Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 245); CIL II 3745 i p. 965; Sucías ms. 1907: núm. 36; Sanchis 1920: 461; Martínez Aloy ca. 1920: 339, nota 587; Beltrán Villagrasa 1928: 95; *idem* 1962: 769; ILER 1403 i p. 833; IRV 24; Carbonell-Corell 1989: núm. 26; CIL II² 14,26; IRVT 39. Cf. Pena 1989: 310.

 [- - - huic de]-
 [f]uncto · uter-
 que · ordo · Valenti-
 norum · decr[evit]
 5 locum · sep[ulturae]
 fun[er]is · imp[ensam et sta]-
 tuam · ex · d[ecreto] · [d[ecurionum] · vete]-
 [r]anorum [- - -]
 ----- ?

A...; a aquest a títol pòstum, els dos *ordines* dels valentins li han sufragat el lloc de la sepultura, les despeses del funeral i l'estàtua per decret dels decurions veterans...

1-2 [omnibus honoribus] / [f]uncto (CIL II); 3-4 Vale[n]ti/norum (CIL II, IRV); Valenti/norūm (CIL II²); 4 decrevit (CIL II²); 5 locūm (CIL II, IRV, CIL II²); funeris (CIL II, IRV, CIL II²); 9 annorum (Filonardianus).

Nexes: NE, MP (r. 6), AM (r. 7).

Per a les r. 1-2 hem preferit la restitució de Beltrán a la de Hübner perquè aquella està basada en el text del núm. 28.⁷⁴ No és segur que falte text per la banda de baix.

Els dos *ordines* de la ciutat reten homenatge a un magistrat d'acord amb un decret dels *veterani*. Quant als honors retuts, vegeu el comentari al núm. 28; observem, però, que en aquesta inscripció no es fa esment de la *publica laudatio*.

Pel formulari, es podria datar a partir de principi del s. II dC, com els núm. 28 i 29.

43. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Era sens dubte un pedestal. Estava trencat dalt i baix.

«En la calle de la Mar [...] en la pared de la casa de los caballeros Pujadas, en que bive el conde de Ana, levantada del suelo a estado de hombre», Escolano.

Desapareguda.

Escolano 1610-11: 1, 809; Panel ms. ca. 1750: 7; Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 448); CIL II 3746; Sucías ms. 1907: núm. 1; Sanchis 1920: 475; Beltrán Villagrasa 1928: 95; Beltrán Villagrasa 1962: 768, nota 67; ILER 1709; IRV 25; Carbonell-Corell 1989: núm. 25; CIL II² 14,27; IRVT 40. Cf. Pena 1989: 310.

- - - - -

[- - - huic de]-

[functo uterque or]-

do [Valentinorum decrevit]

publicam · lau[dationem funeris]

5 impensam · loc[um sepulturae et]

statuam · M(arcus) · Co^r[nelius (?)]- - - et]

Claudia Gemella [- - -]

- - - - -?

A...; a aquest a títol pòstum, els dos ordines dels valentins li han decretat la lloança pública, les despeses del funeral, el lloc de sepultura i l'estàtua. Marc Corneli ... (?) i Clàudia Gemel·la ...

6 MCC[- - -] (Bibran, CIL II, IRV); M · CON[- - -] (Escolano); MCON[- - -] (CIL II²); 7 Gemell[- - -] (Bibran, CIL II, IRV); Gemella (Escolano).

¶ ⁷⁴ La restitució de Beltrán és seguida també per IRV i CIL II².

Es tracta d'una inscripció semblant a l'anterior i al núm. 28, però amb un final diferent. I el que resulta problemàtic és precisament aquest final. Pereira, seguint la mateixa lectura que Hübner, pensa que MCC podria al·ludir al preu de l'estàtua. Però tant la lectura com la interpretació semblen improbables. Al nostre parer, es deu tractar dels pares de l'homenatjat.

El gentilici *Claudius/-a* no apareix més a l'àrea de *Valentia*; però està documentat tres vegades més al País Valencià i és freqüent a Hispània (Abascal 1994: 111-113). El *cognomen* *Gemella*, molt estès arreu, apareix en altres dues inscripcions del País Valencià (IRST² 16; IRET² 198).

És probable que a les r. 6-7 es faça esment de dos familiars o amics que paguen les despeses, amb la fórmula *honore contenti* (o *accepto*) *impensam remiserunt* o semblant.⁷⁵ Quant als honors retuts, vegeu el comentari al núm. 28.

Com el núm. 42, es pot datar en el s. II dC.

3. *Inscripcions monumentals*

44. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. Bloc de calcària de color gris i de desenvolupament horitzontal. Està trencat a l'esquerra i partit verticalment en dos fragments que casen entre ells. Les cares anterior, posterior i inferior estan allisades; la superior i la dreta, desbastades. El camp epigràfic, en forma de *tabula ansata*, està emmarcat en la part superior i els costats per una *cyma recta* i, a la part inferior, per una faixa. Sota el camp epigràfic, tres *cymae inversae* alternen amb dues faixes. El bloc servia probablement d'arquitrau o llinda en la porta d'accés a un monument.

El fragment a) aparegué durant les excavacions realitzades l'any 1996 a l'Almoïna, en un abocador d'època visigoda. El fragment b) aparegué prop de l'anterior l'any 1999.

Ambdós fragments han estat units i es conserven al CAA.

Dimensions: fragment a): 65 x (160) x 70; fragment b): 65 (75) x 70. Les dimensions totals: 65 x ca. 410 x 70.

Camp epigràfic: 29 x (182). Les dimensions totals: 29 x ca. 314.

Lletres: r. 1: 6,5; r. 2: 5,8; r. 3: 5,5.

Corell-Gómez 2007: 321-324; HEp 2003: 585a. Cf. Marín-Pià-Rosselló 1999: 30-31.

¶ ⁷⁵ Aquesta fórmula es troba a *Dianium* (IRILADT 169); sobre la difusió geogràfica a Hispània de la fórmula *impensam remisit*, cf. STYLOW 2007: 1426.

TEMPLVM·NYMPHARVM·ITA·VTI·EX·CULTVM·EST·CVM·SVIS·ORNAMENTIS
 L·FABIUS·L·F·GAL· SEDE TAN VS·SVOET·L·FABI·FABIANI
 FILI·SUI·NOMINE·DE·SVA·PECVNIA·FECIT·IDEM·QVE·DEDICAVIT

Dibuix d'A. Corell

[Templum · Nympharum (?) · ita · uti · ex]cultum · est · cum · suis · ornamentis
 [L(ucius) · Fabius · L(uci) · f(ilius) · Gal(eria tribu) - c.10 -]s · Edetanus · suo
 · et · L(uci) · Fabi · Fabiani
 [fili · sui · nomine · de · sua · pecunia · fecit · idemque · dedicavit

El temple de les Ninfes (?). Tal i com està construït amb tots els seus elements ornamentals l'ha erigit al seu càrrec i l'ha dedicat Luci Fabi ..., fill de Luci, de la tribu Galèria, edetà, en el seu nom i en el del seu fill Luci Fabi Fabià.

Interpuncions triangulars. L'escriptura és força acurada i presenta perfils i reforços ben marcats. L'ull inferior de la B és més gran que el superior; la C i la D són amples; la O, perfectament circular; la Q de cua llarga. L'*ordinatio* seguia segurament un eix de simetria. La inscripció consta de tres ratlles: la r. 1 tenia, segons la nostra restitució, 50 lletres; la r. 2, 48; i la r. 3, 46.

Que la inscripció commemora la dedicació d'un temple és pràcticament segur, ja que ha aparegut al fòrum i les dimensions indiquen que servia d'arquitrav en un monument. Per altra banda, el text presenta notables analogies amb el núm. 45 i també amb IRET² 1, que commemoren l'erecció de sengles temples. El que ja no resulta tan segur és que el temple fóra dedicat a les Ninfes. De tota manera, la nostra proposta de restitució es basa en diversos arguments. Primer, l'existència d'un nimfeu al fòrum. Segon, el culte a les Ninfes està documentat epigràficament a *Valentia* (núm. 10, 11 (?)). Tercer, les analogies entre aquesta inscripció i la ja esmentada d'*Edeta*: en ambdues els dedicants són *Edetani*; l'expressió reconstruïda [ita uti ex]cultum est, present també en la d'*Edeta*, no es troba documentada epigràficament enlloc fora de la *Regio Edetania*. Però allò més notable és que en ambdues inscripcions, el verb *ex(s)culpo* té l'accepció de 'construir', significat no documentat en cap altre text epigràfic ni literari.⁷⁶ La

¶ ⁷⁶ L'autor de l'entrada *exculpo* en el ThLL V, 1831-1832 cita com a únic text per l'accepció *construere* (i encara ho fa amb interrogant) l'esmentada inscripció d'*Edeta* (CIL II 3786 = IRET² 1). Doncs bé,

restitució *[ex]cultum* sembla preferible a *[exs]cultum* perquè és més freqüent i també perquè s'adequa millor a l'*ordinatio*.⁷⁷

Amb l'expressió estereotipada *cum suis ornamento* (r. 1) hom designa els elements i motius decoratius del temple.

La restitució de la r. 2 es basa en la constatació que el sintagma *suo et ... nomine* es refereix gairebé sempre a un acte d'evergestisme realitzat per pare i fill. Per tant, la restitució del nom del pare és pràcticament segura. El mateix es pot dir de la restitució de la tribu, ja que els edetans estaven adscrits a la *Galeria*.

Sobre la il·lustre *gens Fabia*, vegeu el comentari al núm. 3. Una de les diverses branques d'aquesta la formaven els *Fabii Fabiani*, concentrats principalment a la Bètica (cf. Canto 1978).

Amb la fórmula *[de sua pe]cunia fecit idemque dedicavit* s'indica que el donant ha carregat amb totes les despeses del temple i que l'ha inaugurat solemnement. Es tracta, doncs, d'un monument de nova planta i totalment acabat.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la segona meitat del s. I dC.

45. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. Bloc de calcària de color gris i desenvolupament horitzontal, trencat a la dreta. La cara anterior està allisada; la superior, la inferior i l'esquerra, desbastades. El bloc ha estat reutilitzat, cosa que explica les restes de ciment i les fractures que presenta a la part superior de la cara frontal. Servia sens dubte d'arquitrav o llinda en la porta d'accés a un temple.

Aparegué durant la campanya d'excavacions realitzades a l'Almoïna l'any 1996, concretament als fonaments d'una casa àrab.⁷⁸

Es conserva al CAA.

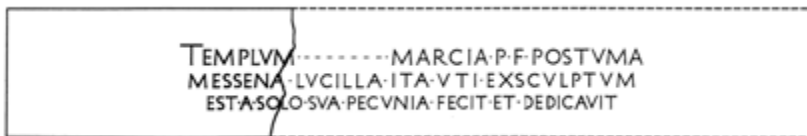
Dimensions: 48 x (113) x 49. Dimensions totals: 48 x ca. 320 x 49.

Lletres: r. 1: 5,5; r. 2: 5; r. 3: 4,5; la T de la r. 1: 7; la primera E de la r. 2: 4,5.

IRVT 115g; HEp 2001: 1036; HEp 2003: 585b; Corell-Gómez 2007: 324-326. Cf. P. Simón, «Aparece en la Almoïna una pieza de un templo construido por una noble romana en el s. III», *Levante*, 3-10-1996; Marín-Piá-Rosselló 1999: 31.

ara tenim un altre text, anterior, en què *exsculpo* presenta la mateixa accepció; i encara un tercer, posterior, on probablement figurava *exsculpo* amb el mateix significat (núm. 45). ¶⁷⁷ Pel que fa a la caiguda de la P en el grup -LPT-, remetem als exemples i bibliografia que presentem en CORELL-GÓMEZ 2007, p. 327, nota 10. ¶⁷⁸ La primera edi-

ció que vam fer d'aquesta interessant inscripció fou fragmentària i deficient perquè l'arqueòleg que dirigia les excavacions no ens va permetre realitzar-ne l'autòpsia. Així doncs, haguérem de basar-nos en una fotografia de mala qualitat apareguda en la premsa local.

Dibuix d'A. Corell

*Templum [- c.7 - · Marcia · P(ubli) · f(ilia) · Postuma]
 Messena · [Lucilla · ita · uti · exsculptum]
 est · a · sol [o · sua · pecunia · fecit · et · dedicavit]*

Temple de ... Tal i com està construït, l'ha fet i l'ha inaugurat al seu càrrec Màrcia Pòstuma Messena Lucil·la, filla de Publi.

1-3 Templum [---] / Messen[ia ---] / [t]est[tamento fieri iussit (?)] (IRVT, HEp).

Interpuncions triangulars. T *summa* (r. 1). L'escriptura és poc acurada. L'*ordinatio* seguia probablement un eix de simetria.

La inscripció commemora la construcció d'un temple des dels fonaments (*a sol[o]*) (r. 3). No sabem a quina divinitat estava dedicat. La dedicant és sens dubte la mateixa que apareix en el núm. 31, ja que el gentilici *Messena* és una simple variant de *Messenia*. Aquest gentilici és probablement d'origen etrusc, raó per la qual apareix sobretot a Itàlia central (Schulze 1904: 193). A Hispània és extremadament rar. En masculí només es troba en uns quants *instrumenta domestica* (CIL II 4970, ^{321, 322, 330a, 330b}). En femení tan sols apareix en la present inscripció i en el núm. 31, així com en altres dues d'*Edeta* (IRET² 56, 173). Fora d'aquestes quatre inscripcions, només el trobem en una inscripció d'Òstia (CIL XIV 1345). De manera que entre *Valentia* i *Edeta* es dona la major concentració de *Messenii*. Els portadors d'aquest gentilici a *Edeta* eren segurament lliberts. En canvi, la *Messenia* valentina devia ser una dona de rang social elevat. Així ho suggereixen tant

el poliònim com el fet que se li dedique un pedestal al fòrum (núm. 31) i que ella mateixa hi aixeque un temple al seu càrrec.

La restitució [*ita uti exsculptum*] *est* sembla força probable, ja que altres suplements difícilment podrien explicar la forma verbal *est*. Recordem que aquesta expressió es dóna també en el núm. 44 i en una inscripció d'*Edeta* (IRET² 1). Fora d'ací no apareix en cap altra inscripció.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, així com també perquè la dedicant és la mateixa que apareix en el núm. 31, es pot datar en la primera meitat del s. II dC.

46. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. «Una mitat de pedra», Beuter. «Fragmentum est marmoris», Strada. «Algunas veces he visto la dicha piedra romana que no es mármol, sino piedra común i ordinaria», Teixidor. Devia ser un bloc de calcària, trencat dalt i a l'esquerra.

«En unes cases derrocades, prop lo portal de la Trinitat», Beuter. «Cabe el Portal de la Trinidad», Anonymus Valentinus. Poc després fou encastat en el mateix portal. «Está hoy dia asentada en una de las dos torres de dicha puerta; pero tan comidas las letras del tiempo, y manos de gastadores, que apenas se dexan entender las que quedan», Escolano. «Encajada en la pared de la torre del Portal, en la que cae a mano izquierda, saliendo de la ciudad», Teixidor. Es tracta del portal de la Trinitat que confrontava amb el pont del mateix nom. «En mis dias y poco ha desapareció esta lápida», Rios.⁷⁹

Desapareguda.

Beuter 1538: 69v; Anonymus Taurinensis ms. s. XVI: 682v; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 303v; Strada 1575: 127, 13; Antist ms. s. XVI: 20; Agustín ms. b s. XVI: 85v; Escolano 1610-11: 1, 752, 795; Diago 1613: 323; Anònim ms. s. XVII: 43; Panel ms. ca. 1750: 15, 49; Teixidor ms. 1767 (ed. 1895: I 31-37); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 657); Ribelles ms. a in. s. XIX: 504; Ribelles ms. d in. s. XIX: 129; CIL II 3747 i p. XLVII; Tramoyeres 1889: 11; Puig i Cadafalch 1909: 262-263; Sanchis 1920: 476; Martínez Aloy ca. 1920: 68, nota 90 i p. 284 nota 452; ILER 2042; Esteve Forriol 1978: 247; IRV 27; Carbonell-Corell 1989: núm. 16: CIL II² 14,33; IRVT 42.

[*-I*]uliu[s ? - - -]
[*- - -*] *empto · loco* [*- - -*]
[*- - -*] *um qui aquam trahi*
[*- - -*] *m · a porta Sucronens(i)*
5 [*- - -*] *emptum · V · Kal(endas) · Maias*

¶ ⁷⁹ Segons SUÁREZ 1805: XX, Rios hauria escrit vers l'any 1765 aquesta nota marginal en l'exemplar que posseïa del *Resumen* d'Esclapés; cf. també Cruïlles 1876: II 319.

...Juli (?) ..., que comprà el terreny, eixamplà (o restaurà) l'aqüeducte que porta l'aigua a la ciutat a partir de la porta Sucronense. La compra es féu el 27 d'abril de l'any...

1-2 omeses (Beuter, Anonymus Taurinensis a/, Anonymus Valentinus, Agustín); 1 [- - -]LIV[- - -] (Escolano 752); [- - -]ILLV[- - -] (Escolano 795); [- - -]Iuliu[s - - -] (IRV, CIL II²); 2 mpto loco (Anonymus Taurinensis b/); [- - -]io · loco (CIL II, Sanchis); 5 empturum (Anonymus Taurinensis a/ i b/); L · M · P · TVM (Esclapés).

La inscripció, a causa del seu estat fragmentari i les múltiples lectures variants, resulta molt problemàtica.

Diversos autors (Beuter, l'Anonymus Valentinus, Escolano, Diago, Esclapés, Tramoyeres) han pensat que devia recordar la desviació del Túria del sud al nord de la ciutat. Però aquesta hipòtesi no té fonament en les frases truncades. Altres (Teixidor, Sanchis) creuen que la inscripció fa referència a la conducció d'aigua a la ciutat des d'una font que brollava al costat de la porta Sucronense, la qual es trobava al carrer de Sant Vicent, més enllà de l'església de Sant Martí. Però tampoc aquesta hipòtesi no té base en el text. Finalment, altres (Puig i Cadafalch, Pereira, CIL II²) sostenen que es refereix a la construcció o reconstrucció d'un aqüeducte. Aquesta hipòtesi ens sembla més probable. De totes formes, el text resulta problemàtic.

En primer lloc, es tracta d'una sola inscripció o de diversos exemplars, com suposen alguns editors?⁸⁰ Tot sembla indicar que es tracta d'una sola inscripció, llegida de diverses maneres i fins i tot localitzada en diferents indrets.

En segon lloc, l'últim mot de la r. 3 és insegur. Strada és l'únic que presenta la lectura *traia*, la qual podria fer pensar en *Aquam Traianam*, és a dir, un aqüeducte construït per Trajà. Tanmateix, els altres testimonis porten *trahi*, infinitiu passiu de *traho*. Aquest infinitiu hauria de dependre d'un verb com *facio* o semblant. Però no es veu la forma d'integrar en el text aquesta construcció. Resultaria tot més senzill si, en lloc de *trahi*, suposàvem *trahi/t* o *trahe/ret*. El possible error dels testimonis resultaria perfectament comprensible, ja que la inscripció estava molt deteriorada.

En tercer lloc, la r. 5 presenta una altra dificultat. Hom podria pensar en *[fruit] emptum* o *[fruit red]emptum*.

El fragment conserva el dia del mes (27 d'abril), però l'any ha desaparegut amb la fractura. I malauradament no tenim elements per a datar la inscripció amb prou garanties.⁸¹

¶⁸⁰ PEREIRA admet la possibilitat que foren dues o tres les inscripcions amb el mateix text. Segons CLAUSS en CIL II², «Pereira recte non excludit

lapides fuisse duas». ¶⁸¹ ESTEVE FORRIOL 1978: 224 fig. 31 la data «en época tardía»; CIL II², en els segles I-III dC.

47. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. Fragment interior probablement d'un bloc.

Segons Beuter, que n'és l'únic testimoni, «Un año antes desto [=1525], queriendo descubrir una [cloaca] de las que sirven, que passa debaxo de la yglesia de Sancto Thomás y va a la confadria de Nuestra Señora, encontraron los maestros destas obras una sepultura que estava encaxada en mitad de la bóveda, y queriendo sacar indiscretamente la piedra de encima, rompieron con los picos las letras, y no se pudo leer sino esta palabra, *castellu*, por la qual comprehendemos que devió ser enterrado allí el que tenía cargo destas aguas, y alvañares». La claveguera de què parla Beuter passava sota l'esglèsia de Sant Tomàs, la qual fins al s. XIX en què fou enderrocada, era al costat del palau arquebisbal. Aquest punt és molt a prop de l'inici del carrer del Mar, on es trobava el *castellum*.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Beuter 1563: 32v; Escolano 1610-11: 744-745; Teixidor ms. 1767 (ed. 1895: I 12-13); Ribelles ms. a in. s. XIX: 540; CIL II 3748; Sucías ms. 1907: núm. 7; Sanchis 1920: 465; Esteve Forriol 1978: 240-241; 246-248 i 251; IRV 70; Carbonell-Corell 1989: núm. 15; CIL II² 14,34; IRVT 43. Cf. Gómez Serrano 1932b: 40-42 i 75; AADD 1984: 18-19.

[- -] *castellu*[m - -]

... el dipòsit d'aigües ...

Beuter considera el fragment com pertanyent a una inscripció funerària. Fou Escolano el primer a afirmar que no era sepulcral. A partir d'Escolano, tots els autors han considerat la inscripció com a monumental. «Videtur pertinuisse ad castellum aquaeductus», Hübner en CIL II.

En el fragment, el terme *castellu*[m] té sens dubte el significat tècnic de *castellum aquae*, és a dir, 'torre de distribució de les aigües'.⁸² Devia, doncs, formar part d'una fortalesa que incloïa la *porta Sucronensis*.⁸³

No hi ha elements suficients per a datar-la.

4. Inscripcions sepulcral

48. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària porosa de color gris clar, amb base i cornisa. En el coronament, *pulvini* cilíndrics i frontó escapçat a l'altura dels *pulvini*. Sota l'àbac, cavet, bossell i filet. El camp epigràfic presenta una palmeta a esquerra i dreta de les lletres DM. En la base, *cyma recta*. La cara anterior i les la-

¶ ⁸² Sobre aquesta accepció de *castellum*, cf. ThLL III, 529; KUBITSCHKEK, en RE 6, 1758; DE II, 132.

¶ ⁸³ Sobre la situació d'aquest complex, cf. ESTEVE FORRIOL 1978: 240-243, 250-251.

terals, allisades; la posterior, desbastada. Presenta petits desperfectes en les aristes esquerra i dreta de davant.

Es va trobar l'any 1872 juntament amb el núm. 93, «en la casa y huerto que posee en Patraix el Sr. Marqués de Cruilles. Se hallaron entre escombros al derribar un edificio abovedado de una extensión de cuarenta por veinte y cuatro palmos y sobre veinte i ocho de altura (ca. 9,20 x 5,52 x 8,34 m), de construcción tosca y antigua con cubierta plana de hormigón. Junto a las lápidas se encontraron restos de cadáveres y una hebilla de metal», Anònim.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 148 x 64 x 55.

Lletres: r. 1: 7,5; r. 2-6: 5,5-6.

Anònim, MSAV 1876: 13, fig. 9; CIL II 6010; Sanchis 1920: 190; ILER 3307; IRV 43; Goberna 1981: 599, núm. 10; CIL II² 14,44; IRVT 44. Cf. Martínez Aloy 1912: 219; Gamber 1989: 285, núm. V 3.

D(is) · M(anibus)

Antoniae

C(ai) · f(iliae)

Maximilla[e]

5 *annorum*

LXXVI

Als déus Manes

d'Antònia

Maximil·la,

filla de Gai,

de 76 anys.

4 Maximil[l]a[e] (CIL II); Maximillae (CIL II²); 5 annoru[m] (CIL II).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és acurada. El text està ordenat segons un eix de simetria.

Sobre els *Antonii*, vegeu el comentari al núm. 6. El *cognomen Maximilla* apareix també en el núm. 37. Sobre el probable parentesc d'*Antonia Maximilla* amb *Fabia L. f. Grattia Maximilla*, vegeu el comentari al núm. 37.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en la primera meitat del s. II dC.

49. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària blava trencat en l'angle inferior dret.

«Se descubrió en el Huerto de Juliá. a 1500 pasos de Valencia, en el año 1824. Estaba colocada boca abajo en el ángulo del primer banco del huerto, inmediato a la puerta de la casa», Ribelles, que n'és l'únic testimoni.⁸⁴

Desapareguda.

Dimensions: «tres palmos por dos palmos», Ribelles; és a dir, ca. 69 x 46 x ?.

Ribelles ms. a in. s. XIX: 674-675 amb dibuix; Sanchis 1920: 468; IRV 44; Corell 1992a: 193, núm. 3; CIL II² 14,45; IRVT 45.

Dibuix de Ribelles

D(is) M(anibus)
Ant(oniae) Val-
entinae
ann(orum) XL Ant(onia)
5 *Venerio-*
sa soro-
ri pient(issimae)

Als déus Manes. A Antònia Valentina, de 40 anys, Antònia Veneriosa, a la seua germana afectuosíssima.

4 i 7 nexes omesos (IRV, CIL II²).

El dibuix de Ribelles no presenta signes d'interpunció. Nexes: ANT (r. 4); NT (r. 7). El text estava alineat a l'esquerra, tret de la r. 1 que seguia un eix de simetria.

Sobre els *Antonii*, vegeu el comentari al núm. 6. El *cognomen* *Valentinus/-a*, molt freqüent en general, torna a aparèixer al núm. 72. Al contrari, *Veneriosus/a* és extremadament rar (Abascal 1994: 541; Kajanto 1965: 214). Sembla que es tracta de lliberts de la poderosa *gens Antonia*.

Pel tenor del text, es pot datar en el s. II dC.

¶ ⁸⁴ L'hort de Julià es troba actualment dins la ciutat de València convertit en el col·legi nacional Santa Bàrbara, al carrer de Castán Tobeñas, núm. 62. La troballa es produí el 1824, no el 1842, com diu Sanchis.

50. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris clar, amb els angles superiors trencats. El camp epigràfic, delimitat per una *cyma recta*, té la forma de *tabula ansata*. Una esclletxa creua el camp epigràfic de dalt a baix.

«In domo archiepiscopi, in angulo extra, iuxta ecclesiam maiorem», Filonardianus. «En la paret del palau, davall lo passet que és del palau a la Seu», Beuter. És a dir, en l'actual carrer de la Barcella, sota l'arc que comunica el palau amb la catedral. Al s. XVI ja tenia les r. 4 i 5 gairebé esborrades. Segons Sanchis, abans del 1784 el text estava totalment esborrat. Amb posterioritat a la publicació d'IRVT, hom ha netejat a fons la inscripció. Ara se'n poden llegir de nou les tres primeres ratlles.

Es conserva encastada en el palau arquebisbal, c/ Barcella, a uns 2 m del terra.

Dimensions: 64 x 97 x ?

Camp epigràfic: 43 x 50.

Filonardianus ms. in. s. XVI: 90; Bembo ms. in. s. XVI: 57v, l3, 93; Beuter 1538: 28v; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 304v; Antist ms. s. XVI: 19; Agustín ms. b s. XVI: 85v; Escolano 1610-1611: 1, 114, 812; Diago 1613: 114; Anònim ms. s. XVII: 5, 41; Panel ms. ca. 1750: 4; Teixidor ms. 1767 (ed. 1895: : I 22); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 64, 166-167); Ribelles ms. a in. s. XIX: 471 i 510; Borrull ms. 1811: s. f.; CIL II 3754 i p. 711; Sucías ms. 1907: núm. 6; Sanchis 1920: 445; IRV 45; Carbonell-Corell 1989: núm. 8; CIL II² 14,46; IRVT 46. Cf. Corell 1988b: 117.

M(arco) · Aquilio

Aquilino

an(norum) · XXXXVI (?)

L(ucius) · Porcius

5 *Severus*

amico · optimo

A Marc Aquili

Aquilí,

de 46 anys (?).

Luci Porci

Sever,

al seu amic òptim.

3 XXXV (Filonardianus, Bembo); XXXVI (Strada, Antist, CIL II²).

Tant el gentilici *Aquilius* o *Aquillius* com el *cognomen Aquilinus* no són gaire freqüents. Els *Porcii* són ben coneguts al sud del *conventus Tarraconensis*, sobretot a la comarca de l'Alt Palància (IRAPELT 13 i p. 193-194).

Pel tenor del text i tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

51. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL (?). Se'n desconeix el tipus de suport. Aquest estava trencat dalt, baix i a la dreta. No es pot excloure que fóra una inscripció votiva o honorífica.

«Davant la carniceria nova fent los fonaments pa una casa trobaren una pedra blava escrita, que per descuyt dels obrers de vila se li romperen ab lo pic algunes lletres, y està ara en terra, plantada a la porta de la casa», Beuter. «Cerca de las carnicerías nuevas, en el umbral de una casa», Escolano. La carniceria nova era a l'actual carrer del Palau, és a dir, a l'àrea del fòrum.

Desapareguda.

Beuter 1538: 27v; Antist ms. s. XVI: 24; Agustín ms. b s. XVI: 85v; Escolano 1610-11: 1, 817; Anònim ms. s. XVII: 5; Panel ms. ca. 1750: 5; Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 349-350); CIL II 3750 i p. 711; Sanchis 1920: 474; ILER 5421; IRV 28; Carbonell-Corell 1989: núm. 28; CIL II² 14,39; IRVT 48. Cf. Wiegels 1985: 141.

- - - - - ?

M(arcus) · Baebius · M(arci) · f(ilius) Gal(eria tribu) (?)

Marcellus · Vrci[itanus]

- - - - -

... Marc Bebi Marcel, fill de Marc, de la tribu Galèria (?), urcità ...

Beuter, Agustín i l'Anònim no indiquen les línies de fractura. Segons Escolano, estava trencada dalt i baix. En canvi, Strada la presenta fragmentada baix i a la dreta. Tots els editors consideren que no falta text a l'inici, la qual cosa no és segura.

Sobre els *Baebii*, vegeu el comentari al núm. 52. El *cognomen Marcellus* és molt freqüent al País Valencià. A Alfara de la Baronia apareix una *Baebia Marcella* (IRSAT 416). Tanmateix, el parentesc no resulta gaire probable, atès que tant el gentilici, com el *cognomen* eren molt freqüents; a més, *Baebius* procedia d'*Urci*, ciutat del *conventus Carthaginiensis*, en els mateixos límits amb la *Baetica*.⁸⁵ Els seus ciutadans estaven adscrits a la tribu *Galeria* (Wiegels 1985: 141).

No hi ha elements suficients per a datar-la.

¶ ⁸⁵ *Urci* es trobava entre les actuals poblacions de Huércal (que conserva el topònim antic) i Pechina (Almeria). L'esmenten diverses fonts (MELA 2, 94; PLIN. *nat.* 3, 3, 6 i 19; PTOL. *Geog.* 2, 6, 13). Apareix un *Urcitanus* a *Barcino* (CIL II 6158) i un altre a Roma (CIL VI 3654). Sobre la localització d'*Urci*, vegeu CIL II p. 476 i 877; SCHULTEN, en RE IXA1, 999; TOVAR 1974-76: II, 10 i 84; WIEGELS 1985: 141.

52. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport; era un fragment superior esquerre.

Bembo, l'únic testimoni, la va veure a València; no precisa el lloc. Degué desaparèixer poc després de 1505.

Desapareguda.

Bembo ms. in. s. xvi: 58, 63, 93v; CIL II 3756; Sanchis 1920: 464; ILER 6614; IRV 46; CIL II² 14,48; IRVT 47

Cn(aeus) · Bae[bius - - -?]

Herma [- - - ?]

- - - - - ?

Cneu Bebi ...

Herma...

No es pot descartar que el nom es trobara en datiu. Els *Baebii* apareixen encara en els núm. 51, 82. Més o menys coneguts a tot el País Valencià, abundaven a la comarca de la Safor (IRILADT 131 i p. 349-350), *Edeta* (IRET² 12 i p. 264-265) i principalment a *Saguntum*, on constituïen la *gens* més poderosa (IR-SAT p. 695-696). Pel que fa al *cognomen*, és probable que fóra *Herma*, com creu Hübner.⁸⁶ Devia ser, pel *cognomen* grec, un llibert.

No hi ha elements suficients per a datar-la.

53. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària blava trencat baix i en l'angle superior esquerre. Totes les cares es conserven originals i estan allisades. Presenta alguns escantells i dos forats en la cara anterior; aquests, però, són anteriors a la gravació.

Es va trobar a la plaça de l'Almoïna en les excavacions realitzades el 1988. Es trobava reutilitzada com a material de reble en un mur d'època visigoda.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (89) x 66 x 29.

Lletres: 3,5-4,5.

Escrivà 1991: 180-182, núm. 82; AE 1991: 1088; HEp 1994: 1932; CIL II² 14, 49; IRVT 49; Armani 2000: 79. Cf. Escrivà-Pascual-Ribera 1989: 45.

¶⁸⁶ *Herma* està documentat set vegades a Hispània; *Hermadio*, dues vegades; *Hermais*, altres dues (LOZANO 1998: 391).

[- Brinnio · Ascle-
 piodoto · filio
 [i]nnocentissimo
 Habelliae · Feliculae
 5 nore (!) obsequentis-
 simae · P(ublio) · Brinnio
 Andronico et
 [A]ntoniae · Ale-
 xandriae nepo-
 10 tibus · dulcissimis
 Fulvius Asclepi-
 ades

A ... Brinni Asclepiòdot, fill irreprotxable; a Abèl·lia Felícula, nora sumament complaent; a Publi Brinni Andronic i a Antònia Alexandria, néts amabilíssims, Fulvi Asclepiades (ha erigit aquest monument).

2 [p]iodoto; 3 [inn]ocentissimo (Escrivà); [in]nocentissimo (IRVT); 4 Abelliae (Escrivà); [·] abelliae (CIL II²), Abelliae; 10 [t]ibus (IRVT); 11 [·] Fulvius (Escrivà).

Cal descartar [B]abelliae que proposa Clauss en CIL II² i segueix Edmondson 1999: 659 nota 38, ja que aquest *nomen* no es documenta enlloc.

Interpuncions triangulars molt petites. Nexes: LI (r. 4). L'escriptura és bastant acurada. El text està alineat a l'esquerra, tret de l'última ratlla que segueix un eix de simetria.

Es tracta sens dubte d'una família de lliberts, que tindrien diferents patrons. Açò és el que sembla deduir-se de l'acumulació de *cognomina* grecs i del fet que els destinataris tinguen gentilicis diversos. No resulta clar si *Andronicus* i *Alexandria* eren germans, nascuts de pares diferents, o bé si formaven matrimoni. El gentilici *Fulvius/-a* no apareix més en l'epigrafia de *Valentia*, però era molt freqüent a la resta del País Valencià (IRST² 5; IRET² 14). Sobre els *Brinnii* i els *Antonii*, vegeu els comentaris als núm. 32 i 8, respectivament. El gentilici *Habellius/-a*, és a dir, *Abellius/-a*, és extremadament rar; podria derivar de la ciutat campaniana *Abella* (Schulze 1904: 440; ThLL I 136); a la Península, no hi apareix fora d'ací. Els *cognomina* grecs *Asclepiades*, *Asclepiodotus*, *Andronicus*, *Alexandria* i el llatí *Felicula* són en general rars, però coneguts arreu.

Quant a la forma *nore* (r. 5), cal dir que és el datiu de *nora*. Ara bé, és aquesta variant vulgar i la també vulgar *nura*, en comptes de la clàssica *nurus*, les que han passat majoritàriament a les llengües romàniques (català 'nora', castellà 'nue-ra', italià 'nuora', portugués 'nora', etc.).⁸⁷

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar entre finals del s. II i principis del s. III dC.

54. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària porosa de color gris, amb base i cornisa. El coronament, pla i simplement desbastat, presenta acroteris i frontó en mig relleu. La cara anterior, força malmesa, sens dubte per una reutilització, presenta una mossa que afecta les quatre últimes ratlles. La cara esquerra, allisada; en la dreta, una *ascia*; la posterior, desbastada. Sota l'àbac, *cyma recta* i filet solament en la cara dreta, mentre que davant i en la cara esquerra han estat trencats. En la base, filet, *cyma inversa* i llistell, solament en la cara dreta, mentre que en la cara frontal i a l'esquerra han desaparegut.

«Se halló a la esquina del boticario de la puente de los Ánades y que, siendo estudiante la vio sacar de tierra, un estado de hombre, y se puso en la fábrica de dicha casa», Sales. «A la entrada de la calle de las Barcas en el ángulo frente a la puerta del atrio de San Francisco», Lumières. Ací, a la primera casa del carrer de les Barques (o carrer de Vall Cubert), entrant des de la plaça de l'Ajuntament (antigament de Sant Francesc), la van veure els editors posteriors. Desapareguda a finals del s. XIX, es va trobar de nou l'any 1907 «al derribarse por él [Ramon Ballester] la casa ocupada de la calle de las Barcas, propiedad del señor Bernal», Martínez Aloy (1908c).

Es conserva al MBA.

Dimensions: 95 x 39 max x 39 màx.

Lletres.: 4,5-3.

Sales en Ribelles ms. a in. s. XIX: 488; Sales en Ribelles ms. d in. s. XIX: 244; Lumières ms. ca. 1800: lám. 36v, núm. 276, p. 171-173 (ed. 1852: p. 90, núm. 312, lám. 55); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 175); Ribelles ms. d in. s. XIX: 244; CIL II 3757; Sucías ms. 1907: núm. 59; Martínez Aloy 1908a: 209-210; Albertini 1911-12: 329-330, núm. 5; Sanchis 1920: 439; ILER 6615; IRV 47; CIL II² 14,50; IRVT 50. Cf. Ponz 1792-94: 4, 150; Martínez Aloy 1908b: 245; *idem* 1908c: 210; Gamer 1989: 285, núm. V 6; Crespo 1992: 230-231.

¶⁸⁷ EDMONSON 1999: 657, referint-se a aquesta inscripció comenta: «From Valentia we have an epitaph set up by a certain Fulvius Asclepiades for his son, two grandchildren, and his nurse, who is described on the stone as his *nora obsequentissima* (14,49 = HE 4, 932). *Nora* appears to be an otherwise unattested variant on the more correct *nurus*, but interestingly it survives to this day in the local dialect of Valentia». Sobre aquest comentari, cal observar, en primer lloc, que *nora* no significa 'nurse', sinó 'daughter-in-law'; en segon lloc, no és un hàpax, sinó que es troba documentat en altres textos (C. H. GRANDGENT, 1970: *Introducción al latín vulgar*, Madrid, 208); finalment, no es conserva sols «in the local dialect of Valentia» (*sic*), sinó a gran part d'Europa.

Dibuix de Lumières

D(is) M(anibus)
Caeciliae
Primitivae
an(norum) ♠ XVII · Ant(onia)
 5 *Onesicratia*
alum[nae] piens[is]-
sim]ae

Als déus Manes.
 A Cecília Primitiva,
 de 17 anys,
 Antònia Onesicràcia,
 a la seua pupil·la afectuosíssima.

5 Onesior[-]VII (Sales); Onesiceati (Lumières); Onesio Prim (CIL II); 6 R[-]IS (Suárez); [-]IS (Lumières); IV- -IS (CIL II); 7 [-]MF (Sales, Lumières, CIL II); omesa (Suárez). La restitució de les r. 5-7, proposada per Pereira, és sens dubte correcta.

El punt triangular alterna amb l'*hedera* (r. 4). Nexes: AE (r. 3); ANT (r. 4); AL (r. 6). L'escritura és superficial, estreta i allargada. La A de la r. 5 és més petita i va volada. El text segueix un eix de simetria. L'aspecte general resulta tosc.

Els *Caecilii* són molt freqüents al País Valencià i a tota la Península. *Antonia Onesicratia* apareix també en el núm. 65. El *cognomen* *Onesicratia* no està documentat fora d'aquestes dues inscripcions.⁸⁸ *Caecilia Primitiva* era *alumna*, és a dir, pupil·la d'*Onesicratia*.⁸⁹

¶⁸⁸ El masculí *Onesicrates* apareix en quatre inscripcions (PAPE-BENSELER 1884: 1062; SOLIN 1982:

126). ¶⁸⁹ El terme *alumnus* designa un nen abandonat, el qual era criat per qui l'havia trobat. Se-

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

55. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris obscur, amb base i cornisa. En el coronament, *pulvini* cilíndrics, frontó i *focus* quadrangular a penes insinuat. Sota l'àbac, *cyma inversa* i filet. El camp epigràfic està rebaixat i delimitat per una *cyma recta*. En la base, filet i *cyma inversa*. Totes les cares estan allisades; la dreta presenta una *ascia* característica de *Valentia*. Les motlures de la base i la cornisa apareixen davant i en les cares laterals. Presenta petits desperfectes en la cornisa i en els angles inferiors drets de davant i de darrere.

No hi ha referències sobre les circumstàncies de la troballa, la qual tingué lloc cap al 1930, probablement a València.

Es conserva al MhV.

Dimensions: 95 x 51 x 52.

Camp epigràfic: 36 x 27,5.

Lletres: r. 1-3: 3,7; r. 4-6: 3-4; r. 7: 2,5.

Ibarra Chabret 1963: 94; IRV 75; CIL II² 14,51; IRVT 51. Cf. Gamer 1989: 287, núm.V 16.

D(is) M(anibus)

Calventio

Mattio

annorum LXX

5 *Victoricus fratri*

Herennia Protis

marito · b(ene) · m(erenti) · f(ecerunt)

Als déus Manes.

A Calvenci Mati, de 70 anys,

han fet (aquest monument)

Victòric al seu germà, i

Herènnia Prote

al seu marit,

que bé s'ho mereixia.

gons PEREIRA, en IRV 75, «El término *alumna* no debe ser entendido aquí, según toda apariencia, en su significado relativo a la esclavitud». SEGÚI 1991: 170 parla de «hija adoptiva». De fet, el terme implicava un estat molt semblant a l'adopció. Segons CRESPO 1992: 231, «Sin duda, tenemos aquí, en *Caecilia Primitiva*, a una joven liberta de un *Caecilius* que por distintos avatares cae bajo la protección de *Ant(onia)*. Está claro que *Primitiva* no es liberta de *Ant(onia)*, sino que su status jurídico era previo al alumnado».

5 *fratr(i)* (CIL II²).

Interpuncions redones en l'última ratlla. A la fi de la r. 2, la O és més petita i va volada. La F i les T de la r. 5 són més grans que la resta. L'última I de la r. 5 és més petita i va volada. L'escriptura, estreta i allargada, presenta fortes tendències cursives, sobretot en les A, M i L. El text tendeix vers un eix de simetria.

El gentilici *Calventius/-a*, a Hispània, és força rar. Fora de la Península, era conegut sobretot al nord d'Itàlia (Schulze 1904: 138). *Mattius* com a *cognomen* no apareix enlloc fora d'ací.⁹⁰ El *cognomen* *Victoricus /-a*, quasi exclusiu d'Àfrica (Kajanto 1965: 278), és un hàpax a la Península. Sobre els *Herennii*, vegeu el comentari al núm. 12. El *cognomen* *Protis* és rar (Lozano, 1998: 397; Solin 1982: 1042). Es tracta sens dubte de lliberts.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar entre finals del s. II i principis del s. III dC.

56. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària porosa de color gris obscur, amb base i cornisa. En el coronament, *pulvini* cilíndrics i frontó simplement insinuats en un relleu; la superfície de dalt, toscament picada. Sota l'àbac, *cyma inversa* i filet. En la base, filet i *cyma inversa*. La cara anterior està polida; les laterals i la posterior, allisades.

No hi ha referències sobre les circumstàncies de la troballa, la qual degué tenir lloc cap al 1900, probablement a València.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 111 x 57 x 47.

Lletres: r. 1-4: 6,5; r. 5: 5-6; la A final: 3.

Sucías ms. 1907: 115; Ibarra Chabret 1963, núm. 25; IRV 76; CIL II² 14,52; IRVT 52. Cf. Gamer 1989: 287, núm.V 17.

¶⁹⁰ A *Germania*, segons Kajanto 1965: 164, es documenta un *Mattio*. En canvi, *Mattius* està documentat diverses vegades com a gentilici; cf. Schulze 1904: 275, 424.

*D(is) ♠ M(anibus)
Carvi-
liae · Mār-
tae p(atronae) b(ene) m(erenti)
5 Zoe alumna*

Als déus Manes.
A Carvília Marta,
patrona, que bé s'ho mereixia,
la seua pupil·la Zoè.

4 p(osuit) (Ibarra, IRV, CIL II²); 5 alumna(a) (IRV, CIL II²).

Hedera (r. 1). Nexes: AR (r. 3). La B (r. 4) té els dos cercles separats. La A final de la r. 5 és petita i va volada. L'escritura és capital quadrada una mica irregular. Les M tenen les astes externes inclinades cap a fora; la Z (r. 5) està inclinada a l'esquerra. L'*ordinatio* tendeix vers un eix de simetria.

El gentilici *Carvilia* no apareix més a la Península. Era extremadament rar en general (Schulze 1904: 139, 403, 454). El *cognomen Martha*, escrit també *Marta*, de l'arameu *Marīā*, 'senyora', apareix diverses vegades a Hispània i era conegut a tot l'Imperi.⁹¹ El *cognomen Zoe* apareix també probablement en el núm. 98. Sobre *alumna*, vegeu el comentari al núm. 54.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en la segona meitat del s. II dC.

57. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre gris obscur, trencada en l'angle inferior esquerre. Les cares anterior i posterior estan polides. Conserva dues de les tres mosses mitjançant les quals anava fixada en una superfície.

¶⁹¹ Hom ha suposat que en *Marta*, sense H, s'amaga un nom indígena (ALBERTOS 1966: 148-149). Però el context sociològic de tots els casos en què apareix *Marta* a Hispània i la difusió d'aquest nom a tot el món mediterrani suggereixen que es tracta d'un nom semític; cf. SOLIN 1983: 634, 682, 750-751; MASSON 1972: 66-67.

Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar nº 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV.

Dimensions: 21 x 24 x 1,5.

Lletres: r. 1: 3,5; (tret de la L que en té 4); r. 2: 3,5; r. 3: 3; r. 4: 2,5-1,5.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 136-138 núm. 1; *idem* 2003: 234-235; AE 2000: 785; HEp 2003: 586.

L(uci) · Cas·s(i)

Fus·ci

[B]ae·bia · At(- - -)

viro · pís·si(mo)

De Luci Cassi

Fusc.

Bèbia At... (?),

al seu marit

molt afectuós.

3. At(ica ?) (Seguí-Melchor-Benedito).

Les interpuncions són triangulars i s'empren fins i tot per separar síl·labes. S'observen línies auxiliars. L'escritura és acurada. I *longa* partida en dues parts per una ratlleta horitzontal. Els editors d'AE i HEp consideren equivocadament que el suport podia estar incomplet a la dreta.

Sobre els gentilicis *Cassius* i *Baebia*, vegeu els comentaris als núm. 58 i 53, respectivament. El *cognomen Fuscus*, molt freqüent en general, es documenta també en el núm. 169. El *cognomen* de la dedicant té tantes possibilitats de desenvolupament que resulta preferible deixar-lo abreujat.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en el s. II dC.

58. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària grisa, molt porosa i plena de forats, amb base i cornisa. En el coronament, acroteris en els quatre angles i frontó simplement insinuats en un relleu. La cara superior, plana. Sota l'àbac, *cyma recta* i filet. En la base, *cyma recta* i llistell. La cara anterior i les laterals estan allisades; la posterior, desbastada.

Es va trobar a principis de febrer de 1917, en fer els fonaments del Mercat Central. «Se encontró una sepultura compuesta de piedras trabajadas, cuadrangulares y de distintas dimensiones, que parecían no haberse trabajado para aquel sitio. En ella había un esqueleto en muy mal estado, un vaso de barro y un ungüentario de vidrio [...] La sepultura estaba a unos dos metros del nivel del terreno y

muy cerca (a poniente, hacia el Repeso) de las sepulturas o carnarios conventuales [...] entre la tierra arcillosa. Al lado de esta sepultura, echada de lado y completamente enterrada, a la misma altura de la fosa, se halló la stella funeraria», Cebrián.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 106 x 50 x 41.

Lletres: 4.

Anònim 11-4-1917; Wickert 1925-1935; CIL II² 14,53; IRVT 53; HEp 2001:1031.

Cf. Cebrián ms. ca. 1917: s. f. amb dibuix; Gamer 1989: 286, núm. V 13.

*D(is) · M(anibus)
L(uci) · Cas(s)i · Vrbi-
ci · C(assia ?) · Accepta
mar(ito) · b(ene) · m(erenti) ·
5 et · sibi · an(norum) · XXXV*

Als déus Manes
de Luci Cassi Úrbic.
Càssia (?) Accepta,
per al seu marit,
que bé s'ho mereixia,
i per a ella.
(Va morir) als 35 anys.

Interpuncions triangulars. L'escriptura no és gaire acurada. Les M tenen les astes externes inclinades cap a fora. Les A no porten l'asta transversal. El text està ordenat segons un eix de simetria. Si, com sembla probable, l'edat és la del marit, resulta obvi que el text està mal ordenat, ja que havia de seguir immediatament *mar(ito) b(ene) m(erenti)*.

El gentilici *Cassius/-a* és freqüent arreu. El desenvolupament de C en *Cassia* (r. 3) resulta molt probable car, si corresponguera a un altre gentilici, s'hauria escrit segurament amb totes les lletres. El *cognomen Vrbi-* és freqüent arreu. *Accepta* és un hàpax a la Península, però era relativament freqüent fora (Kajanto 1965: 281). Es tracta probablement d'un matrimoni de lliberts.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

59. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre gris amb vetes negres. Està trençada baix i a la dreta.

Aparegué probablement entre la darrerria del s. XVI i principi del XVII, en fer els fonaments del col·legi del Corpus Christi.

Es conserva penjada de la paret en la peça contigua al garatge del col·legi.

Dimensions: (10,5) x (9) x 1,8.

Lletres: 1,3.

Corell-Gómez 1995: 217; IRVT 54; AE 1995: 966; HEp 1996: 977.

*M(arcus) · Clodius
Fortunatus
vixit
an(nis) (vac.) · VIII*

Marc Clodi Fortunat
visqué 9 anys.

3 omesa per errada d'impremta; 4 XIII (Corell-Gómez).

Interpuncions redones. L'escritura presenta tendències cursives i és tosca. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

Els *Clodii*, freqüents arreu, apareixen també al núm. 180. El *cognomen Fortunatus* constitueix un hàpax a les terres valencianes, tot i que és freqüent a Hispània. La fórmula *vixit* es documenta encara en els núm. 64 i 90.

Pel formulari i la paleografia, es pot datar en els s. II-III.

60. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport.

«En lo Almodí», Beuter. «Por el Almodín anda rodando una piedra casi del todo despedaçada», Escolano.

Desapareguda.

Beuter 1538: 47v; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 305v; Agustín ms. b s. XVI: 85v; Escolano 1610-11: 1, 817; Diago 1613: 83v; Anònim ms. s. XVII: 5, 42; Panel ms. ca. 1750: 9; Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 59); Cruilles 1876: II 167; CIL II 3759; Sucías ms. 1907: núm. 8; Sanchis 1920: 441; ILER 2364; IRV 49; Carbonell-Corell 1989: núm. 30; CIL II² 14,55; IRVT 55.

Corneliae

Glyceni

an(norum) ♠ XVI

A Cornèlia Glice,

de 16 anys.

1-2 [C]orneliae / Ciyeni (Beuter); - - - - - / Corneliae / Gliceni (Escolano). La lectura de Beuter [C]orneliae podria ser la correcta; els altres autors l'haurien completat tàcitament. No es pot descartar que falte text davant la primera ratlla conservada, com proposa Escolano.

Sobre els *Cornelii*, vegeu el comentari al núm. 2. El *cognomen Glyce* és extremadament rar en general (Lozano 1998: 391; Solin 1982: 875). El *cognomen* grec suggereix que es tracta d'una lliberta.

Pel tenor del text i ús de l'*hedera*, es pot datar a principi del s. II dC.

61. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Hom desconeix el tipus de suport; estava trencat dalt, baix i a la dreta.

«En el monasterio de Predicadores de Valencia en el terrado de la capilla que llaman de los Reyes», Escolano. Es tracta de l'església de Sant Doméneq, en la plaça de Tetuan.

Desapareguda.

Antist ms. s. XVI: 1; Escolano 1610-11: 1, 814; CIL II 3758; Sucías ms. 1907: núm. 4; Sanchis 1920: 456; ILER 6610 i 6616; IRV 48; Carbonell-Corell 1989: núm. 34; CIL II² 14,54; IRVT 56.

----- ?

Corneliae [- - -]

filiae piissi[mae - - -]

----- -?

... (?) A Cornèlia ... ,

la seua filla afectuosíssima...

2 piissimae (Escolano); piissi[mae] (IRVT).

Podria faltar text també dalt, puix que segons Escolano era «un pedaç de piedra quebrada, de quien solo han quedado estas palabras». Els editors suposen que estava completa dalt.

Sobre els *Cornelii*, vegeu el comentari al núm. 2.

Pel tenor del text, es pot datar a partir del s. II dC.

62. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela quadrada de calcària clara («de las canteras de Ribarroja», Ribelles), amb la capçalera motllurada. En la cara frontal presenta dos camps epigràfics emmarcats, l'un sobre l'altre; el primer conté la inscripció; el segon va restar en blanc. L'epígraf de la cara frontal continua en una de les cares laterals, fet del qual es van adonar solament el Filonardianus i un corresponsal de Bembo.

«Valentiae», Filonardianus. «Una columnilla quadrada en el monasterio de monjas de la Encarnación, que al entrar en la iglesia sirve agora de pila del agua bendita», Escolano. Posteriorment va passar al trinquet que hi havia al costat del convent. «En el trinquete o juego de pelota de la Encarnación», Lumières. «A la parte opuesta de la portería o puerta del torno del convento de la Encarnación, y entrando por la plazuela de la Botja, hay un juego de pelota en el cual hay una lápida», Orellana; «Se ha buscado inútilmente, presumiendo que al menos la inscripción ha desaparecido», Cruïlles. «Después de esta fecha [1841] nadie da razón de la piedra», Martínez Aloy. Desapareguda.

Filonardianus ms. in. s. xvi: 26v; Bembo ms. in. s. xvi: 57v, 60, 60v; Escolano 1610-11: 1, 814; Anònim ms. s. xvii: 6; Panel ms. ca. 1750: 14; Lumières ms. ca. 1800: lám. 39, núm. 288, p. 171-173 (ed. 1852: p. 95, núm. 324, lám. 58); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 569); Suárez en Ribelles ms. a in. s. xix: 487 amb dibuix; CIL II 3760; Sucías ms. 1907: núm. 31; Sanchis 1920: 433; ILER 4597; IRV 50; Carbonell-Corell 1989: núm. 33; CIL II² 14,57; IRVT 57. Cf. Martínez Aloy 1908c: 210-211.

Dibuix de Lumières

a)
D(is) · M(anibus)
Domiti(o)
Victor(i)
d[e]f(uncto) an(norum)
 5 *XLVIII*
Herennia

b)
Primitiva
uxor mari(to)
benemere-
nti

- a) Als déus Manes. A Domici Víctor que va morir als 48 anys. Herènnia
 b) Primitiva, sa muller, al marit que bé s'ho mereixia.

Interpunció triangular. Nexes: a) DO (r. 2), OR (r. 3), HE (r. 6); b) NT (r. 4). El text estava alineat a l'esquerra en el fragment a).

Els *Domitii* són freqüents arreu. Sobre els *Herennii*, vegeu el comentari al núm. 12.

Pel tenor del text i tipus de monument, es pot datar a finals del s. II dC.

63. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris obscur. Ha desaparegut la base per fractura; la cornisa es troba completament picada davant. En el coronament encara es reconeixen els *pulvini*; sota l'àbac, llistell, *cyma recta* i filet. El camp epigràfic, deteriorat en l'angle inferior dret, està rebaixat i emmarcat per una *cyma recta*. En la cara esquerra, *patera* amb mànec; en la dreta, *urceus* i *ascia*.⁹²

Es va trobar «el día 17 del mes de Enero último [1908], al demolerse la casa número 7 de la calle de Cabilleros», Fita.⁹³

Es conserva al MBA.

Dimensions: (79) x 60 x 46.

Cam epigràfic: 46 x 43.

Lletres: 4,5-4.

Fita 1908: 178-181; Albertini 1911-12: 331-332, núm. 8; Sanchis 1920: 472; Martínez Aloy *ca.* 1920: 343; Wickert 1925-1935; Balil 1955: 126; IRV 51; CIL II² 14,58; IRVT 58. Cf. Martínez Aloy 1909: 315; Gamer 1989: 286-287, núm. V 15; Alejos 1991: 13.

*D(is) · M(anibus) ·
Fabio Caridia-
no an(norum) LXXV Fabi-
us Caridianus
5 patri pientissi-
mo et Fabia Ae-
giale marito
optimo b(ene) m(erenti)*

Als déus Manes.
A Fabi Caridià,
de 75 anys.
Fabi Caridià,
al seu pare afectuosíssim,
i Fàbia Egíale,
al seu marit excel·lent
que bé s'ho mereixia.

No es veuen restes de la suposada ratlla 9, on alguns autors llegeixen *f(ecerunt)* (Fita, Sanchis, Pereira).

Hederae en la r. 1. L'escritura té els bisells i els reforços molt marcats i és elegant. El text, llevat de la r. 1 que segueix un eix de simetria, està alineat a l'esquerra.

¶⁹² Normalment l'*urceus* apareix en la cara es-
querra i la *patera* en la dreta; cf. núm. 178. ¶⁹³

Sanchis, Pereira i Clauss en CIL II² confonen el
c/ de «Cabilleros» amb el de «Caballeros».

Sobre els *Fabii*, vegeu el comentari al núm. 3. El *cognomen Caridianus* no apareix més enlloc. Segons Pereira, derivaria de *Caridus*, *cognomen* documentat una sola vegada a *Dalmatia*. Tot i que la suposada derivació seria correcta, no es pot afirmar que siga segura. No es pot descartar que es tracte d'un *cognomen* grec derivat de *χάρτις*.⁹⁴ El *cognomen Aegiale* constitueix un hàpax a la Península, però està documentat en altres parts (Pape-Benseler 1884: 29; ThLL I 946; Solin 1982: 526).

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en el s. II dC.

64. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre gris, trencada en l'angle inferior esquerre. Les cares anterior i posterior estan allisades; els costats, toscs.

Es desconeixen les circumstàncies de la troballa. «Procede, segurament, de la col·lecció particular Martí Esteve», Pereira. Es conservava al Dipòsit Municipal de Montolivet, d'on ha desaparegut en l'última reforma, juntament amb el núm. 9a.⁹⁵

Desapareguda.

Dimensions: 22 x 27 x 2.

Lletres: 2,5.

IRV 77; CIL II² 14,59; IRVT 59.

*D(is) M(anibus)
Flavinus Fl-
aviae sorori
ben(eme)r(enti) vicxix (!)
5 an(nos) XX*

Als déus Manes.
Flaví, a la seua
germana Flàvia,
que bé s'ho mereixia.
Visqué 20 anys.

L'escriptura presenta fortes tendències cursives. L'*ordinatio* tendeix vers un eix de simetria.

El *cognomen Flavinus* es troba principalment a la Península Ibèrica, mentre que fora és bastant rar. Pel que fa a *Flavia*, és un gentilici emprat ací com a nom únic. *Vicxix* és una forma aberrant per *vixit*. Sobre aquesta fórmula, vegeu el comentari al núm. 59.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. III dC.

¶ ⁹⁴ Pensem en derivats com *Charidia*, *Charidus*, *Charidemus*, etc. en els quals pot caure la H; cf. ThLL *Onomasticon* II-III, 375-376. ¶ ⁹⁵ S. GOLF

s'ocupa de la desaparició d'aquesta inscripció i del núm. 9a en *Levante* 14-6-1997.

65. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris obscur, amb base i cornisa. En el coronament *focus*, *pulvini* cilíndrics amb el front en forma d'espiral, i frontó decorat amb una roseta hexapètala inscrita dins un cercle. En la cornisa, llistell, *cyma recta*, llistell i cavet. Totes les cares estan allisades; la dreta està decorada amb un *ascia* característica de *Valentia*. En la base, cavet, llistell, *cyma recta*, llistell i bossell.

Es va trobar l'any 1899 en «el solar que pertenece a D. Enrique Trenor, y lo forman los emplazamientos de las casas que constituían la manzana número 73, y cuyas cuatro fachadas corresponden hoy a las calles de la Paz, Cruz, Pollo y Beato Juan de Ribera [...]». Ocupaba el sitio de su primitivo emplazamiento en el *domus* romano», Tramoyeres (1900).⁹⁶ «En el ángulo izquierdo anterior del *peristylum*, mirando la leyenda al frente de la puerta», Tramoyeres-Fita (1900). En la *domus* aparegueren moltes altres restes (part d'una columna, fragments de marbre negre, àmfors, etc.). «En el solar limitado por las calles de la Paz, Cruz, Nueva, Pollo y Beato Juan de Ribera, casas núm. 73 [...] ubi praetorium fuisse fama est», Hübner en EE.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 100 x 52 màx. x 46 màx.

Lletres: 6-5.

Tramoyeres Blasco, L., «Hallazgo arqueológico. Una casa romana», *Las Provincias* 11-6-1900; *idem* «Hallazgo arqueológico. Una casa romana», *Las Provincias* 13-6-1900; *idem* 1901, «Una casa romana. Hallazgo arqueológico en Valencia», *Almanaque de Las Provincias para el año 1901*, València, p. 211-213; Fita 1900a: 350-352; EE IX 364; Sucías ms. 1907: 114; Fita 1908: 180; Albertini 1911-12: 330-331; Sanchis 1920: 449; Martínez Aloy *ca.* 1920: 228; Wickert, ms. 1925-35; Balil 1955: 126; IRV 52; CIL II² 14,60; IRVT 60. Cf. Tramoyeres Blasco i Fita 1900: «Antigüedades romanas de Valencia», *BR AH* 37: 127-128; Puig i Cadafalch 1909: 144 i 146; Gómez Serrano 1932b: 87; Gamer 1989: 286, núm.V 12.

¶⁹⁶ Segons RODA SORIANO 1955, *Aportación al estudio de la arqueología valenciana*, València, p. 27, el que diu Tramoyeres sobre la *domus romana* seria pura fantasia; afirma també que la inscripció s'hauria trobat «fuera del lugar exacto y propio de su estrato y que por su entidad pétreo en los posteriores tiempos de la Edad Media sirvió indudablemente para distintos aprovechamientos constructivos». Però MARTÍNEZ ALOY *ca.* 1920: 343 presenta una fotografia de les restes de la *domus romana* que desmenteix el comentari de Roda.

D(is) M(anibus)
M(arcus) · Font(eius) · An-
titheus · et · An-
tonia · Onesi-
 5 *cratia · viven-*
tes · fecerunt
sibi · et · suis

Als déus Manes.
 Marc Fonteí Antíteu
 i Antònia Onesicràcia
 feren en vida
 (aquest monument)
 per a ells i per als seus.

Els signes d'interpunció consisteixen en un traç semblant a una coma. El text, llevat de la r. 1, que segueix un eix de simetria, està alineat a l'esquerra. L'escriptura és acurada; les astes horitzontals són curtes i menys profundes que les verticals.

El gentilici *Fonteius/-a*, al País Valencià, apareix, a més, al núm. 165 i a Montitxelvo (IRST² 78). El *cognomen Antitheus*, extremadament rar (Pape-Benseler 1884: 96), és un hàpax a la Península. *Antonia Onesicratia* és la mateixa que apareix en el núm. 54.

Pel tenor del text, tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

66. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc amb la cara anterior polida.

Degué aparèixer juntament amb les inscripcions núm. 59 i 157, en fer els fonaments del col·legi del Corpus Christi.

Es conserva penjada de la paret en la peça contigua al garatge del col·legi, al costat del núm. 59.

Dimensions: 8,5 x 31 x 1.

Lletres: r. 1: 2,5; r. 2: 1,7. L'última A de la r. 1: 1,5.

Corell-Grau-Gómez 1992: 207-208: núm. 5; HEp 1995: 843; CIL II² 14,120a; IRVT 61; Pena 2002.

Fulcinia · (mulieris) · l(iberta) · Iucunda

Fulcinia · (mulieris) · l(iberta) · Hilara

Fulcínia Jucunda, lliberta d'una dona. Fulcínia Hilara, lliberta d'una dona.

Interpuncions triangulars. L'escriptura està profundament gravada i presenta reforços molt marcats. L'última A de la r. 1 és més petita i va volada. La C invertida presenta una forma curiosa. El text està alineat a l'esquerra.

El gentilici *Fulcinius/-a* és molt rar en general (Schulze 1904: 169; Pena 2002: 274). Al País Valencià, apareix, a més, a Sagunt (IRSAT 173, 174).

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en la primera meitat del s. I dC.

67. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària blava serrat tot al voltant. El camp epigràfic està delimitat per una *cyma recta*, visible solament en la part superior. La cara anterior està polida; la posterior, desbastada.

«In domo apud maiorem ecclesiam», Filonardianus. «Luego en entrando por la puerta principal del Palacio del Arçobispo, a mano derecha, encajada en la pared, a raiz del suelo», Escolano. «En el patio del palazio Arzobispal junto a la puerta del cuarto bajo del portero, piedra suelta que sirve de poyo», Cortés. «Esta inscripción [...] pareció mejor a un cantero, más amigo de lucir las piedras que de entallarlas, que estaría mejor borrándoselas y lo hizo en 1872 ó 1873: los enjalbegadores acabaron la empresa dándola de color», Cruilles.

Es conserva al MBA.

Dimensions: (45) x (75) x 32.

Lletres: r. 1: 6; r. 2: 4; r. 3: 5-6.

Filonardianus ms. in. s. xvi: 27; Bembo ms. in. s. xvi: 58, 63v, 93v; Escolano 1610-1611: 1, 802; Panel ms. ca. 1750: 16; Lumières ms. ca. 1800: lám. 36, núm. 273, p. 171-173 (ed. 1852, p. 90, núm. 309, lám. 54); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 118); Ribelles ms. a in. s. XIX: 468; CIL II 3751; Sucías ms. 1907: núm. 33; Sanchis 1920: 438; ILER 4205; IRV 42; Carbonell-Corell 1989: núm. 24; CIL II² 14,41; IRVT 62; AE 1997: 960.

Dibuix d'A. Corell

Restitució proposada

[P(ublio) Herennio] Abascanto
[marito optimo He]renniae Rusticae
[Herenniae Laudice (?)] filiae piissimae et sui[s]

A Publi Herenni Abascanto, marit òptim, a Herènnia Rústica, a Herènnia Laudice, la seua filla, i als seus.

1-3 Abascanto / Enniae · Rusticae / filiae · piissimae · et · su/is (CIL II); [P(ublio) Herennio] Abascanto [- - -] / [- - - He]rennia Rustica [- - -] / [- - -] filiae piissimae et su[is - - -] (IRV); [- - - P(ublio) Herennio] Abascanto [- - -] / [- - - He]renniae Rusticae [- - -] / [- - -] filiae piissimae et suis [- - -] (CIL II²).

No es veuen signes d'interpunció. Nexes: LI, AE, MAE, ET (r. 3). L'escriptura és superficial, però acurada.

Atès que els destinataris apareixen també en el núm. 177, la restitució resulta força probable. Es tracta, sens dubte, d'un matrimoni i la filla. Sembla correcta la suposició de Pereira segons la qual originalment en la inscripció només figurarien *Abascantus* com a destinatari i *Rustica* com a dedicant. Posteriorment,

en morir la filla, s'afegiria la r. 3. La lletra de la r. 3, més alta i superficial que la de les r. 1, 2, confirmaria la suposició. Per altra banda, el nom de *Rustica*, originalment en nominatiu, ja que era la dedicant, passà a datiu, com a destinatària. *Abascantus* i *Rustica*, que porta el mateix gentilici que el marit, devien ser *colliberti*.

Sobre els *Herennii*, vegeu el comentari al núm. 12. El *cognomen* *Abascantus* ha estat comentat en el núm. 14. El *cognomen* grec *Laudice* està documentat a Hispània i era conegut arreu (Lozano 1998: 124; Solin 1982: 217-218).

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

68. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de marbre de Buixcarró, amb base i cornisa. En el coronament es conserva parcialment el *pulvinus* esquerre. Sota l'àbac, filet i faixa. En la base han desaparegut quasi totalment les motlures. El camp epigràfic, molt deteriorat en la part baixa, està emmarcat per una *cyma recta*. La cara anterior està polida; les laterals i la posterior, desbastades.

Hom desconeix el lloc i les circumstàncies de la troballa. Ingressà en el MBA abans de 1907.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 116 x 64 x 69.

Camp epigràfic: 46 x 42.

Lletres: r. 1: 4,5; r. 2: 5; r. 3: 4,5; r. 4-5: 4; r. 6: 3,5.

Sucías ms. 1907: capítulo XII, núm. 4; CIL II² 14,31; IRVT 63; HEp 2001: 1032.

P(ublio) Herennio
P(ubli) f(ilio) Pal(atina tribu)
Novatiano
Her(ennia) Leontis
5 *patrono*
et marito

A Publi Herenni
Novacià, fill de Publi,
de la tribu Palatina.
Herènnia Leòntida,
al seu patró i marit.

Interpunció en totes les ratlles (CIL II); 3-4 en una sola ratlla (CIL II²).

No es veuen signes d'interpunció. L'escriptura és superficial, però bastant bona. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

Sobre els *Herenni*, vegeu el comentari al núm. 12. El *cognomen Novatianus* és extremadament rar. *Leontis*, a Hispània, sols està documentat ací, en una inscripció d'Almenara (IRSAT 466) i en una altra de Navarra (Lozano 1998: 125).

Novatianus, sens dubte un antic llibert de la *gens Herennia*, en aconseguir el dret de ciutadania romana, fou inscrit en la tribu Palatina, que solien assumir els lliberts.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

69. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport. Era probablement una ara.

«En el paseo nuevo de Serranos, hallada en un sepulcro antiguo junto al río», Cortés en Lumiares-Cuesta. El mateix autor, en referir-se a aquesta inscripció i al núm. 86, diu: «Por último dos lápidas, poco hace descubiertas, que inéditas y sueltas se conservaban hasta estos días [1838] esperando su suerte en el paseito nuevo fuera de la puerta de Serranos, y que por mis repetidas instancias han sido trasladadas a las casas consistoriales». ⁹⁷ «In pariete de las casas consistoriales viejas, calle de los hierros de la ciudad», Hübner. La Casa Consistorial, desapareguda l'any 1860, es trobava en l'actual jardí de la Generalitat. ⁹⁸ Martínez Aloy, referint-se a aquesta inscripció i al núm. 81, diu: «Ya nadie ha vuelto a verlas ¿Acaso rodarían con los escombros al cauce del río?».

Desapareguda.

Cortés en Lumiares-Cuesta ms. ca. 1775: 56; CIL II 3761; Sucías ms. 1907: núm. 17; Sanchis 1920: 444; ILER 4467; IRV 54; AE 1979: 369; CIL II² 14,63; IRVT 64. Cf. Martínez Aloy 1908c.

<i>D(is) · M(anibus)</i>	Als déus Manes.
<i>Iul(iae)</i>	A Júlia Eutique
<i>Eutychiae</i>	que bé s'ho mereixia,
<i>Barbaras</i>	Bàrbaras, el seu marit,
5 <i>maritus</i>	li ha erigit
<i>b(ene) · m(erenti) · d(edit)</i>	(aquest monument).

6 [†]p(osuit)[†] en lloc de d(edit) (CIL II²).

El text seguia un eix de simetria.

¶ ⁹⁷ «El paseito nuevo fuera de la puerta de Serranos» correspon a l'actual carrer de Blanqueries.

¶ ⁹⁸ Sobre la Casa Consistorial o de la Ciutat, vegeu la nota al núm. 19.

Sobre els *Iulii* i el *cognomen Eutychia*, vegeu els comentaris als núm. 28 i 41, respectivament. *Barbaras* no està documentat enlloc fora d'ací. En canvi, *Barbarus/-a* és freqüent arreu. *D(edit)* equival ací a *fecit*.⁹⁹

Pel tenor del text, es pot datar en el s. II dC.

70. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc trencada dalt, baix i a la dreta. El costat esquerre, que es conserva original, està polit, com també les cares anterior i posterior.

Es va trobar el 8 de febrer de 1996, durant la intervenció arqueològica realitzada per J. M. Burriel i M. Calvo en la casa núm. 1 del c/ Doctor Romagosa. El fragment es trobà sobre un rebliment del s. VI dC.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (6) x (8) x 1,2.

Lletres: 2,2.

IRVT 115f; HEp 2001: 1035

----- ?

Iul[ia] - - - ?]

Nar[dis] - - - ?]

...Júlia Nardis (?) ...

L'escriptura està profundament gravada i presenta bisells i reforços molt marcats.

La restitució *Iulia* és probable. Sobre aquest gentilici, vegeu el comentari al núm. 28. En la r. 2, la resta de la tercera lletra deu ser una R. Tenint en compte la freqüència dels *cognomina* començats per *Nar-*, el més probable és *Nardis*. Pel que fa a Hispània, només apareix documentat en una inscripció de *Saguntum* (IRSAT 263).

Per la paleografia, es pot datar entre finals del s. I i principis del II.

71. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre gris. La cara anterior està polida; la posterior, allisada.

«En las obras que entre los años 1943-44 se realizaban en el antiguo ámbito de la iglesia de la Santísima Sangre, para la realización del sótano del patio acristalado (hoy Intervención y Depositaria Municipal), a 3,80 metros de profun-

¶ ⁹⁹ Sobre aquesta accepció de *do*, cf. ThLL VI 1685.

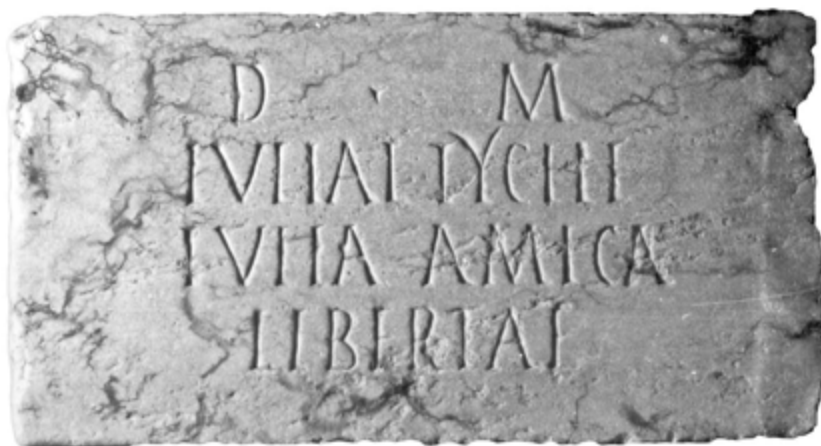
didat fue hallada, junto con cerámica *sigillata* decorada, ya en zona arenosa. La noticia de este hallazgo nos ha sido proporcionada por el hoy Director del Museo y Delegado Local de excavaciones Sr. Llorca Rodríguez, entonces secretario del mismo quien recibió a su vez la anterior información a través de D. Antonio Lattur y del Sr. Lorente», Ibarra. El lloc de troballa és a prop del c/ Sant Vicent, per on passava la via Augusta en direcció cap al sud.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 26 x 47,5 x 2,5.

Lletres.: 3,5; la Y de la r. 2: 4,5.

Ibarra Chabret 1963: núm. 1; IRV 55; AE 1979: 369; CIL II² 14,64; IRVT 65.

D(is) · M(anibus)

Iuliae Tyche

Iulia Amica

libertae

Als déus Manes.

A Júlia Tique,

Júlia Amica,

a la seua lliberta.

Interpunció triangular. La Y (r. 2) és més alta que la resta. L'escritura té les astes horitzontals molt curtes. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

Sobre els *Iulii*, vegeu el comentari al núm. 28. El *cognomen Tyche* era freqüent, principalment entre persones d'origen servil (Pape-Benseler 1884: 1571; Solin 1982: 441-446). El *cognomen Amicus/-a*, molt rar en general (Kajanto 1965: 305; ThLL I 1914), és un hàpax a la Península. La dedicant apareix també amb tota probabilitat en el núm. 77.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

72. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris clar («màrmol de piques», Lumières), amb la capçalera plana.¹⁰⁰ El camp epigràfic estava rebaixat i emmarcat per una motllura.

«Apud Regiam non longe a domo in qua leones observantur uno pede ab humo in pariete», Antist. «A la esquina de la huerta del palacio real», Escolano. «En la plaza real, en la cerca de los jardines, junto a la iglesia de S. Pio V». Lumières. «En el llano del Real, no en la plaza Real [...], en la cerca de los jardines llamados del Real, próximo al edificio de San Pío V, subsiste una, poco visible, embadurnada como la pared», Cruilles. Quan va ser enderrocada aquesta tanca, vers l'any 1895, la inscripció va quedar solta en el jardí i va desaparèixer abans de 1909, segons nota dels editors d'Orellana.¹⁰¹

Desapareguda.

Strada 1575: 127,12; Antist ms. s. XVI: 21; Escolano 1610-1611: 1, 816; Panel ms. ca. 1750: 27; Lumières ms. ca. 1800: lám. 39v, núm. 289, p. 171-173 (ed. 1852: p. 95, núm. 325, lám. 58); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 471); Suárez 1805: XXII; Ribelles ms. a in. s. XIX: 494 amb dibux; Cruilles 1876: II 155; CIL II 3749; Tramoyeres 1889: 14; Sucías ms. 1907: núm. 34; Sanchis 1920: 428; ILER 5700; IRV 32; Gimeno 1988: núm. 12; Carbonell-Corell 1989: núm. 35; CIL II² 14,36; IRVT 66. Cf. Martínez Aloy 1908c: 210.

Dibuix de Lumières

*D(is) M(anibus)
L(ucio) Iul(io) Apolau(s)-
to argēnt(ario)
vasclario f(ecit)*

5 *Leteia Valen-
tina mari-
to optimo*

A Luci Juli Apolauste,
orfebre fabricant de vaixel·la,
Leteia Valentina
ha fet (aquest monument)
al seu òptim marit.

2-3 Apolau[s]/to (CIL II, IRV, CIL II²); 5 [T]ettia (CIL II); Ṭettia (IRV); Lettia (Bayer en Panel, CIL II²).

¶¹⁰⁰ El «màrmol de piques» era, segons RIBELLES (1808: 10), «una piedra fuerte, conocida por el nombre de ‘pedra de piques’, cuyas canteras existen en los términos de Burjasot y Godella, a una legua de Valencia». ¶¹⁰¹ «Por los años 1875 a 76 la vió el marqués de Cruilles en el llano del Real, en

la cerca de los jardines llamados del Real, próximo al edificio de San Pío V; pero en 1895 hizo derribar el Ayuntamiento la pared que cercaba dicho jardín y cabe una montaña de las de Elío quedó, según se dice, la lápida. Así será, pero no se encuentra hoy ni en ese ni en otro sitio», Martínez Aloy.

Nexes: AV (r. 2); NT (r. 3). Les A no porten asta transversal. Les M tenen les astes externes inclinades cap a fora. El text estava alineat a l'esquerra, excepte la r. 1, que segueix un eix de simetria.

Sobre les *Iulii*, vegeu el comentari al núm. 28. El *cognomen Apolaustus*, escrit ací *Apolautus*, està documentat arreu (Lozano 1998: 385; Pape-Benseler, 1884: 107; Solin, 1982: 861-862). L'omissió de la S es pot explicar bé perquè queia a final de línia bé perquè, seguida de T, podia caure; la mateixa forma *Apolautus* apareix en una inscripció de Roma (CIL VI 19841); i en l'epigrafia hispànica trobem *Rutici* (CIL II 1959) per *Rustici*. El gentilici *Leteia* no està documentat enlloc fora d'ací; però apareix *Letteius* (CIL XI 5877) i *Lete[ius]* (AE 1988: 529). Es tracta, sens dubte, del mateix gentilici. Per això hem preferit la lectura transmesa a tots els intents de restitució que s'han fet. Sobre el *cognomen Valentina*, vegeu el comentari al núm. 49.

Argentarius, ací, més aviat que 'canvista' significa 'orfebre', segons es dedueix del determinatiu *vasclarius* (= *vascularius*).¹⁰² Els *vascularii* es dedicaven a produir i vendre vaixel·la de metall, ja fos or, argent o bronze.

Pel tenor del text i tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

73. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Segons el dibuix de Lumières, era un bloc.

«Se descubrió en el patio de la casa del Marqués de Dos Aguas en setiembre de 1743», Sales.¹⁰³ «La piedra, después de andar algunos tiempos rodando por los patios de la casa, se ha desaparecido», Lumières. És a dir, Lumières ja no la pogué veure.

Desapareguda.

Sales en Ribelles ms. a in. s. XIX: 539; *idem* en Ribelles ms. d in. s. XIX: 247; Lumières ms. ca. 1800: lám. 40, s.n., p. 171-173 (ed. 1852: p. 97, núm. 330, lám. 59); Cruilles 1876: II 165; CIL II 3762; Sanchis 1920: 436; ILER 4580; IRV 53; CIL II² 14,62; IRVT 67.

¶¹⁰² L'ofici d'*argentarius vascularius* està documentat en altres inscripcions (CIL V 3428; CIL VI 9958).

¶¹⁰³ «Reperta a. 1763» és un error de Hübner que repeteixen els editors posteriors.

Dibuix de Lumières

D(is) M(anibus)
G(ai) · Iuli · Bla-
ndi · ann(or)um
XXVIII · m(ensium) · XI
 5 *d(ierum) XX · Iulia*
Coimothoa (!)
maritho (!)

Als déus Manes
 de Gai Juli Blandus,
 de 29 anys, 11 mesos
 i 20 dies.
 Júlia Cimotoe,
 al seu marit.

1 omesa (Sales); [D(is)] M(anibus) (CIL II, IRV, CIL II²); en el dibuix de Lumières es veuen restes de la D; 4 XVIII (CIL II); 6 Coimotho (Sales); Coimotho[e] (CIL II); Coimotho(e) (IRV); COIMOIHO (CIL II²). Hem seguit la lectura del ms. original de Lumières.

Interpuncions triangulars. La A de la r. 6 és més petita i va volada. El text està alineat a l'esquerra.

Sobre els *Iulii*, vegeu el comentari al núm. 28. El *cognomen Blandus* era relativament conegut, sobretot en les províncies celtas (Kajanto 1965: 282). *Coimothoa* és segurament una grafia aberrant, en comptes de *Cymothoe* (ThLL II, 789). Era el nom d'una de les Nereides. Com a *cognomen* no apareix enlloc fora d'ací. La grafia *maritho*, induïda probablement per *Coimothoa*, no està documentada fora d'ací.

Pel tenor del text i tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

74. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de marbre de Buixcarró, tallat dalt i a la dreta. El camp epigràfic presenta a l'esquerra un cavet. Tot indica que la inscripció s'ha gravat sobre un carreu que pertanyia a un altre monument. Entre la r. 1 i la r. 2, el forat fet per un pern denota el seu reaprofitament posterior.

Es va trobar l'any 1916, en fer els fonaments del Mercat Central. «Se encontró a dos palmos del ras de tierra, en el solar de la casa del lado de Levante de la que fue plaza del Conde Casal y hacía esquina a la calle de Magdalenas», Cebrián.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 54 x 40 x 14.

Lletres: 4.

Anònim 1916: 157; Cebrián Mezquita ms. 1917: s. f., amb dibuix; Sanchis 1920: 469; Wickert 1925-1935; IRV 56; CIL II² 14,66; IRVT 68. Cf. Di Stefano 1981: 386.

D(is) M(anibus)
Cn(aeus) L(- - -) G(- - -)
s(ibi) (vac. 2) vi(vus)
f(ecit) (vac. 2) an(norum) LX

Als déus Manes.
 Gneu L... G...,
 es va fer en vida
 (aquest monument).
 (Morí) als 60 anys.

2 L(ucius) G(alerius) (Sanchis); L(icinius ?) G(... ?) (IRV); 3 s(ibi) vi(vo) (IRV).

No hi ha signes d'interpunció. L'*ordinatio*, que tendeix vers un eix de simetria, és bastant deficient: l'espai entre les lletres és arbitrari; les lletres estan en general inclinades cap a la dreta o cap a l'esquerra; les ratlles tampoc no són recetes. L'aspecte general és tosc.

Tant l'abreviatura del gentilici i del *cognomen* com també la de *s(ibi)* i *vi(vus)* són raríssimes.

Pel tenor del text, la paleografia i per tractar-se d'un suport reaprofitat, es pot datar en el s. III dC.

75. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària blava, partit diagonalment en dues parts que casen entre elles. La cara anterior, polida, està molt deteriorada; les altres, desbastades.

Pereira no recull aquesta inscripció en el corpus de les inscripcions de *Valentia*. En CIL II² és presentada com a inèdita i atribuïda a Sagunt. És un doble error, ja que la inscripció es trobà a València i fou publicada en abril de 1917. Dos mesos abans, Cebrián Mezquita, testimoni de la troballa, escrivia en un quadern de notes: «Lápida 3^a. Es de mármol azul y se encontró el 15 de Febrero, a la profundidad de unos 80 centímetros y a 10 metros y medio al sur de donde fue hallada la lápida primera [núm. 74]». És a dir, es trobà al desaparegut carrer de les Magdalenes de València, on actualment s'aixeca el Mercat Central.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 53 x 60 x 16.

Lletres: r. 1: 7; r. 2: 6; r. 3: 4,5; r. 4: 4; l'última I de la r. 3: 2,5.

Anònim, «Los hallazgos arqueológicos en las obras del Mercado Central», *Las Provincias* 11-4-1917; Corell 1995: 1.1; CIL II² 14,496; IRVT 69. Cf. Cebrián Mezquita ms. 1917: s. f.

L(ucio) · Magidio
L(uci) · f(ilio) · Gallo
Magidia · Sodalis
fec(it) ·

A Luci Magidi Gal,
fill de Luci,
Magídia Sodalis
ha eregit
(aquest monument).

4 interpunció omesa (CIL II²).

Interpuncions triangulars. L'escritura presenta bisells i reforços ben marcats. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

El gentilici *Magidius/-a* tan sols apareix, a més, a la Narbonense (CIL XII 4961-4962).¹⁰⁴ El *cognomen Gallus/-a* abunda sobretot a Hispània i Àfrica (Kajanto 1965: 195). *Sodalis*, tret de la present inscripció, és un *cognomen* portat sempre per homes (Kajanto 1965: 306). No resulta clar si es tracta d'un matrimoni de lliberts o més aviat *Gallus* és un fill natural de *Sodalis*.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en la segona meitat del s. I dC.

76. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc, trencada en l'angle inferior dret. Els costats, en bisell, estan allissats. La cara anterior està polida; la posterior, allisada.

Es va trobar «en les excavacions de la Plaça del Negrito l'any 1990 en un abocador periurbà que es data de l'últim terç del s. II», Arasa-Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 20 x 29,3 x 2,8.

Lletres: r. 1: 3,6; r. 2: 3,2; r. 3: 3,5; r. 4: 3.

Arasa-Escrivà 1993: 220-221, núm. 5; CIL II² 14,93e; HEp 1995: 848; IRVT 70.

¶ ¹⁰⁴ Segons BARREDA 1999: 77-90, *Magidius* procedeix del nom osc *Magiis*, documentat epigràficament ja en el s. IV aC.

D(is) · M(anibus)
M(anio) Philumēno
Parthēnope
marito

Als déus Manes.
 A Mani Filumen,
 Partènope,
 al seu marit.

2 Philumēno (CIL II²).

Interpunció en forma de *v* en la r. 1 i una palmeta a la dreta de la M. Nexes: ME (r. 2), HE (r. 3). Línies auxiliars molt fines dalt i baix de les ratlles. L'escriptura és acurada. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria i és acurada.

Manius és un *praenomen* que, com en la present inscripció, s'empra sovint com a gentilici. *Philumenus* és conegut a Hispània i arreu (Solin 1982: 893-894; Lozano 1998: 396); el mateix val per a *Parthenope* (Solin 1982: 399; Lozano 1998: 395). Es tracta sens dubte d'un matrimoni de lliberts.

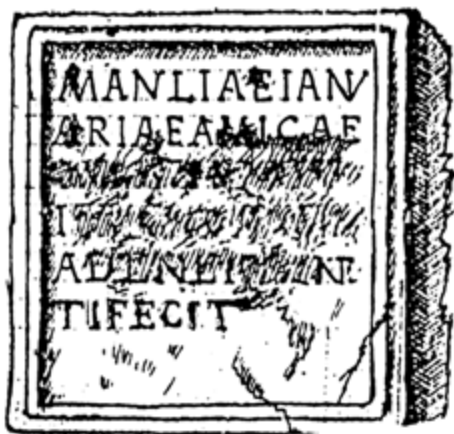
Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en el s. II dC.

77. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc quadrat amb el camp epigràfic delimitat per una motllura. El text es trobava força malmès, sobretot en les r. 3-5.

«Se halló por pedestal de una columna en la paret de la barbacana de los Templarios que guía a su torre, derribando la barbacana para el nuevo edificio del colegio de Montesa. Me la dio el Dr. Blasco a 4 de enero de 1762», Sales. «El 15 del mismo mes y año la comunicó [el Dr. Blasco] a don Gregorio Mayans, que la examinó de nuevo y me franqueó esta copia. El original ya no existe», Lumières. Aparegué, doncs, reaprofitada al Temple.

Desapareguda.

Sales en Ribelles ms. a in. s. XIX: 538; Lumières ms. ca. 1800: lám. 40, s.n., p. 171-173 (ed. 1852: p. 96-97, núm. 329, lám. 59); Cruïlles 1876: II 165; CIL II 3764; Sucías ms. 1907: núm. 11; Sanchis 1920: 447; ILER 4530; IRV 57; CIL II² 14,68; IRVT 71; HEp 2001: 1044. Cf. Esteve Forriol 1978: 200ss.

Dibuix de Lumières

Manliae Ianu-
ariae amicae
annorum XXI (?)
Iulia A[mic?]-
5 *a benem[ere]n*
ti fecit

A la seua amiga Mànlia Ianuària de 21 (?) anys; Júlia Amica (?), ha fet (aquest monument) a la que bé s'ho mereixia.

3-4 [- - -] / [- - -] (CIL II, IRV); [- - -] / I[- - -] (CIL II²); 4. A[-c. 3-] (IRVT). La restitució és nostra; ens hem basat en el dibuix original de Lumières, on s'entreveuen encara les marques de les lletres esborrades. La restitució de la r. 5 és de Pereira.

No es veuen signes d'interpunció. Nexe NV (r. 1). El text estava alineat a l'esquerra.

El gentilici *Manlius/-a* no apareix més a *Valentia*, però és freqüent al País Valencià (IRST² 36). Sobre els *Iulii*, vegeu el comentari al núm. 28. El *cognomen Ianuarius/-a* és molt freqüent arreu (Kajanto 1965: 218). La dedicant és segurament la mateixa *Iulia Amica* del núm. 71.

Pel tenor del text i tipus de monument, es pot datar entre finals del s. I i principis del s. II dC.

78. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de marbre blanc i molt fi trencada baix i a la dreta. En el coronament, quatre *pulvini* en forma de balustres cenyits pel mig, el front dels quals remata amb una roseta pentapètal. Els carcanyols estan decorats amb palmetes. En la cara esquerra, frondosa branca de llorer. El camp epigràfic presenta línies auxiliars dobles. Tota la decoració és força acurada. Es tracta, probablement d'una importació italiana (Gamer 1989: 286, núm. 14).

Es va trobar l'any 1667 juntament amb d'altres restes romanes en els fonaments de l'antiga església de Sant Bartomeu, al c/ dels Serrans.¹⁰⁵ Fou encastada «a la parte exterior de la iglesia de S. Bartholomé calle de Serranos», Lumières.

¶ ¹⁰⁵ És interessant la informació que aporta SALES 1746: 14-15: «En el año 1667, abriéndose las zanjas contiguas al Santo Sepulcro y sus contornos para la ampliación de la nueva Iglesia, se encontraron unos conductos de plomo que comenzaban en un pozo de agua de excelente bondad, adornado de singula-

Es conserva al MBA.

Dimensions: (35) x (19) x 30.

Lletres: 5,5.

Sales 1760: 37-38; Cornide ms. s. XVIII: 443v; Lumières ms. ca. 1800: lám. 37v, núm. 282, p. 171-173 (ed. 1852: p. 93-94, núm. 318, lám. 56); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 204); Ribelles ms. a in. s. XIX: 485; Cortés en Lumières-Cuesta ms. ca. 1775: 51v; Fita 1884: 136; CIL II 3765; Sucías ms. 1907: núm. 9; Albertini 1911-12: 330, núm. 6; Sanchis 1920: 460; ILER 6612; IRV 58; CIL II² 14,70; IRVT 72. Cf. Sales 1746: 14-15; Gamer 1989: 286, núm. V 14.

D(is) · [M(anibus)]

Marcia[e - - -]

- - - - -

Als déus Manes.

A Màrcia...

2 Marcia [- - -] (IRV, CIL II²); el nom devia estar en datiu.

Interpunció triangular. L'escriptura és estreta i allargada i presenta bisells i reforços molt marcats. L'*ordinatio*, segons sembla, seguia un eix de simetria.

Sobre els *Marcii*, vegeu el comentari al núm. 5.

Per la fórmula DM, tipus de monument i paleografia, pot datar-se entre finals del s. II i principis del s. III dC.

res piedras, no lejos de una mina de azogue que se descubrió al profundizar más la tierra. Encontróse allí mismo una grande columna de mármol muy blanco, quebrada por el remate superior, y esculpidas en ella en vez de cerca y corona, hojas de yedra. Y á diez y ocho palmos de hondo hallaron un gran número de piedras cuadradas, ya negras, ya cenicientas, de cuatro palmos, y también de cuatro y medio de largo, y como dos de ancho, toscamente labradas; aunque otras apreciables por sus inscripciones. Todo lo cual son pruebas muy seguras que este sitio antes de levantarse el Santo Sepulcro era Templo consagrado a Baco». L'autor (1760: 37-38) torna a insistir en l'existència d'un temple de Bacus en el lloc en què s'edificaria l'església de Sant Bartomeu.

79. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris clar, amb base i cornisa. En el coronament, rematat amb *fastigium*, quatre acroteris i frontó. Sota l'àbac, llistell, *cyma recta* i filet. El camp epigràfic està rebaixat i delimitat per un filet. En la base, filet, *cyma recta* i llistell. Les cares laterals estan allisades; la posterior, desbastada.

Es va trobar l'any 1916 en el llit del Túria, «entre la pasarela de Campanar y el azud de Mislata. Estaba sepultada en la arena. Recogida por unos particulares, fué reclamada por la Alcaldía», Anònim.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 100 x 58 màx. x 46 màx.

Camp epigràfic: 37 x 37.

Lletres: r. 1: 6; r. 2-3: 5,5; r. 4: 4,5; r. 5: 4.

Anònim 1916: 157 [=Cebrían Mezquita]; Sanchis 1920: 470; IRV 59; CIL II² 14,69; IRVT 73. Cf. Gamer 1989: 286, núm. V 11.

D(is) · M(anibus)
P(ublius) · Marc(ius) · Verēcun-
dus · Marc(iae) ·
Augustinae · lib(ertae) ·
 5 *benemerenti*

Als déus Manes.
 Publi Marci Verecund,
 a Màrcia Augustina,
 la seua lliberta,
 que bé s'ho mereixia.

2-3 Ver(e)cun/dus (IRV, CIL II²).

Interpuncions triangulars. Nexes: RE (r. 2). L'escriptura és estreta i allargada, però acurada. L'*ordinatio*, segons un eix de simetria, és excel·lent.

Sobre els *Marcii*, vegeu el comentari al núm. 5. El *cognomen Verecundus/-a* és ben conegut arreu. En canvi, el *cognomen Augustinus/-a* no apareix més al País Valencià i era molt rar en general (Kajanto 1965: 316).

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

80. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró. Les cares anterior i posterior estan polides; els costats, allisats. Tret d'una petita fractura en la banda de baix, que ha estat unida de nou, es conservava en perfecte estat. Però darre-rament s'ha trencat en vuit fragments.

«Procede, segurament, de la col·lecció particular Martí-Esteve», Pereira. No és així, ja que, segons Ribera, es va trobar en les excavacions que realitzà el SIAM abans del 1963 en la necròpoli de la Boatella.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 39 x 45 x 3.

Lletres: 4,5; la S final de la r. 1: 2.

IRV 78; CIL II² 14,74; IRVT 74. Cf. Ribera 1983: 19.

*Diis · Manibus
Otacilia · Silva-
na · quae · vixi
annis · XXXX
5 quae · feci mihi
mimoria (!) · me
viva · filius · fecit*

Als déus Manes. Jo, Otacília Silvana, he viscut 40 anys. Vaig encarregar en vida aquest monument, que m'ha erigit el meu fill.

Interpuncions triangulars. La S final de la r. 1 és més petita i va volada. L'escriptura, amb solcs profunds i reforços ben marcats, és acurada. El text està alineat a l'esquerra i presenta línies auxiliars horitzontals i també verticals als extrems.

La major part dels *Otacilii* d'Hispania es concentren a València, el Villar (IRET² 127) i Viver (IRAPELT 49). Sobre aquest gentilici en general, vegeu Schulze 1904: 131; Abascal 1994: 194. El nom de la destinatària, la forma incorrecta del mot *mimoria*, en comptes de *memoriam*,¹⁰⁶ les línies auxiliars, els punts triangulars i sobretot el text que no pretén demostrar res, són una prova clara de l'autenticitat de la inscripció. Alguns editors en sospiten, al·legant que tant l'es-

¶¹⁰⁶ Aquesta grafia apareix diverses vegades; cf. ThLL VIII 665; ILCV 550.

criptura com també i sobretot les fórmules resulten estranyes. No es pot negar que la B (r. 1), la R (r. 3, 4), la E (r. 3, 5, 6, 7) presenten formes inusuals. També és cert que les fórmules *quae vixi / annis XXXX, / quae feci mihi / mimoria, me / viva filius fecit* semblen enrevessades.¹⁰⁷ Tanmateix, pensem que no es pot dubtar de l'autenticitat de la inscripció. El lloc on aparegué (la necròpoli de la Boatella) és una prova més de la seua autenticitat.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

81. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL.¹⁰⁸ Pedestal de calcària de color gris clar, sense base ni cornisa. Està trencat en l'angle superior dret. El camp epigràfic i les cares laterals estan delimitats per una *cyma recta*. La cara anterior està allisada; la posterior, desbastada, presenta desperfectes.

«En los últimos días del mes de agosto de 1899 se descubrió en la casa número 3 de la calle del Beato Juan de Ribera, propiedad de D. José Camaño», Tramoyeres. Desaparegué, però es va trobar de nou l'any 1907 «entre los objetos que coleccionó en vida D. Estanislao Sacristán», Martínez Aloy (1908c).

Es conserva al MBA.

Dimensions: 97 x 67 x 62.

Camp epigràfic: 82 x 45.

Lletres: 5-3.

Fita 1899: 545-547; EE IX 363; Tramoyeres Blasco 1900, «Découvertes archéologiques à Valence», *REA* 2: 66-69; *idem* 1900, «Mausoleo de los Sertorios de Valencia. Una lápida romana inédita», en *Almanaque de Las Provincias para el año 1900*, València: 277-279; Sucías ms. 1907: núm. 10; Sanchis 1920: 448; IRV 31; Crespo 1992: 518, núm. 416; cf. 512; CIL II² 14,30; IRVT 75; Castillo 2001: 20-23. Cf. Tramoyeres-Fita 1900: 127; Martínez Aloy 1904: 274; *idem* 1908c: 210; Beltrán Villagrasa 1962: 767; Wiegels 1985: 142.

¶¹⁰⁷ L'embolic es desfà si donem a *feci* l'accepció d'encarregar, i a *fecit*, la d'executar: Silvana encarregà en vida el seu sepulcre, i el seu fill

l'executà. ¶¹⁰⁸ Clauss en CIL II² la presenta com a inscripció honorífica.

Q(uinto) · Sertōriō
Gal(eria tribu) · Abascānto
sevir(o) · aug(ustali)
Philon · et · Primā

5 *lib(erti)*

patrono · optīmo
Q(uinto) · Sertorio · Q(uinti) · f(ilio)
Gal(eria tribu) · Crescentī
Philon · et · Primā

10 *f(ilio) · carissimo*

Q(uinto) · Sertorio · Q(uinti) · f(ilio) · Gal(eria tribu)
Flaviano · Flavus
pater · filio piissimo

A Quint Sertori Abascant, de la tribu Galèria, sevir augustal; Filó i Prima, lliberts, al seu excel·lent patró. A Quint Sertori Crescent, fill de Quint, de la tribu Galèria, Filó i Prima, al seu estimadíssim fill. A Quint Sertori Flavià, fill de Quint, de la tribu Galèria, Flavus, el pare, al seu fill afectuosíssim.

Interpuncions triangulars. Nexes: RI (r. 1); ANT (r. 2); HI, ET, MA (r. 4); TI (r. 6 i 8); ET, MA (r. 9); AL (r. 11); LI, PI (r. 13).

L'escriptura és acurada. La L de la r. 5 acaba amb l'asta vertical corbada cap a l'esquerra. El nexa TI té la forma de creu. La O final de les r. 2, 6, 10 és més petita i va volada. L'*ordinatio* segueix la lògica del sentit. L'*ordinator* ha recorregut als nexes i a les lletres petites per tal d'aconseguir una excel·lent *ordinatio*.

Els *cognomina Prima* i *Flavus* són freqüents al País Valencià, mentre que *Philon* i *Flavianus* sols apareixen, a més, a l'àrea d'*Edeta* (IRET 54 i 190, respectivament).

Sembla que la inscripció fou gravada en dues fases: la primera abastaria les r. 1-5; la segona, les restants.

El pedestal, que es trobà en una *villa* als afores de la ciutat, era el panteó familiar. Sobre *Q. Sertorius Abascantus*, vegeu el comentari al núm. 14.¹⁰⁹ *Q. Sertorius Crescens* i *Q. Sertorius Flavianus*, en aconseguir la llibertat i el dret de ciutadania romana, foren inscrits en la tribu Galèria, a la qual pertanyia *Valentia*, i no en la *Palatina*, que solien assumir els lliberts (Seguí 1991: 180-181). Pel que fa a *Q. Sertorius Crescens*, contràriament al que creu Seguí 1991: 179, pensem que no es pot identificar amb el *Crescens* del núm. 9, fragment. b).

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.¹¹⁰

82. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Hom en desconeix el tipus de suport.

L'únic testimoni n'és l'italià Cattaneo, el qual diu que la va veure a València. Desapareguda.

Muratorii 1739-42: 1760, núm. 8 «e schedis P. Cattanei»; Panel ms. ca. 1750: 41; CIL II 3767; Suciás ms. 1907: núm. 5; Sanchis 1920: 455; ILER 2506; IRV 63; CIL II² 14,77; IRVT 77.

<i>L(ucius) · Valerius · M(arci) · f(ilius)</i>	Luci Valeri Siló, fill de Marc.
<i>Silo</i>	Bèbia Babulla, filla de Marc,
<i>Baebia · M(arci) · f(ilia) · Ba-</i>	està aquí sepultada.
<i>bulla · h(ic) · s(ita) · e(st)</i>	Valèria Màxima,
5 <i>Valeria · L(uci) · f(ilia)</i>	filla de Luci, de 22 anys.
<i>Maxsuma · ann(orum) · XXII</i>	

Sobre els *Valerii* i els *Baebii*, vegeu els comentaris als núm. 10 i 52, respectivament. El *cognomen Silo* és particularment freqüent a Hispània (Kajanto 1965: 237; Abascal 1994: 511-512). En canvi, *Babulla* no està documentat enlloc fora d'ací. *Maxima*, escrit ací *Maxsuma*, era molt freqüent pertot arreu; vegeu el comentari al núm. 26.

Pel tenor del text, es pot datar en el s. I dC.

¶¹⁰⁹ SEGÚI 1991: 179 creu que era el pare de *Sertoria Maxima*, la qual apareix en el núm. 34. Però, segons el nostre parer, aquesta devia ser la

patrona d'*Abascantus*. ¶¹¹⁰ La mateixa datació li atribueix Hübner, mentre que Pereira la data en l'època dels Flavis.

83. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària gris obscura, trencat baix i en ambdós costats. La cara anterior està polida; la superior es conserva original i està allisada; la posterior, desbastada.

Es va trobar «en la dècada de 1960 en las excavaciones de la necrópolis tardo-romana de La Boatella (calle de En Gil), ya como fragmento, utilizado en la cubierta de una sepultura pobre del siglo III dC», Pereira.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (61) x (31) x 11,2.

Lletres: r. 1: 10,3; r. 2: 6,5; r. 3: 5,5, a excepció de la V i la N que amiden 2,7; r. 5: 4.

IRV 29; AE 1979: 368; CIL II² 14,40; IRVT 78; HEp 2001: 1045.

[- Val]eri[us (?) - - -]

[- -]nus [- -]

[domo (?)] Onubens[is - - -]

[H(ispaniae) Vlt]erioris [Baeticae]

5 [h(oc)] m(onumentum) · h̄[(eredem) n(on) s(equetur)] (?)

...Valeri ..., amb domicili a Onuba ... de la Hispània Ulterior Bètica... Aquest monument no passarà a l'hereu (?).

3-4 [- -]onubens[is] / [H(ispaniae) Ulte(?)r]ioris [- -] (IRVT); 5 [- -]M[- -] (IRV, CIL II²).

Interpunció triangular en la r. 5. L'escriptura és molt acurada. En la r. 3, la V i la N són més petites i van volades.

En la r. 3 s'indica l'*origo*. Es tracta sens dubte d'un *Onubensis*. De manera que, contràriament al que afirmàvem en la primera edició, cal descartar la possibilitat de restituir *[Oss]onubensis*. En efecte, des de l'any 27 aC *Ossonoba* pertanyia a *Lusitania*, mentre que *Onuba* des del mateix any formava part de la *Bae-*

tica. Aquesta, però, fins a Hadrià (117-138), apareix denominada en alguns casos *H(ispania) Vlt(erior) Baetica* o *P(rovincia) Hisp(ania) Vlt(erior)*, com en IRSAT 46.¹¹¹

En la r. 5 és molt probable que figurara la fòrmula *h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)*, puix que darrere de la M apareix un punt triangular i, a continuació, la part superior d'una asta, probablement l'asta esquerra d'una H.

Pel tenor del text (nom en nominatiu) i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

84. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Hom en desconeix el tipus de suport; era, probablement, un bloc de calcària blava.

«In lo reale Valentiae, extra civitatem», Filonardianus. «A tiro de escopeta, [...], azia el quarto de los leones, en la pared de la plaça de dicho palacio, que mira al río, a raíz del suelo», Escolano. Desaparegué l'any 1810 en què fou enderrocat el Palau del Real.

Desapareguda.

Filonardianus ms. in. s. XVI: 90; Strada 1575: 127, 11; Antist ms. s. XVI: 22; Escolano 1610-11: 1, 816; Anònim ms. s. XVII: 6; Panel ms. ca. 1750: 40, 42; Ribelles ms. a in. s. XIX: 513; CIL II 3768; Sucías ms. 1907: núm. 32; Sanchis 1920: 443; ILER 4356; IRV 64; Carbonell-Corell 1989: núm. 36; CIL II² 14,78; IRVT 79.

D(is) · M(anibus)
L(ucio) · Vario · Proclo · an(norum) · XVI
Varia · Procla · filio
pientissimo

Als déus Manes. A Luci Vari Procle, de 16 anys; Vària Procla, al seu fill afectuosíssim.

2 Porcio · an · XV; 3 Porcia (Escolano).

En la r. 2 la I va inclosa dins la V.

El gentilici *Varius/-a*, al País Valencià, només apareix ací. El *cognomen Proclus/-a* (=Proculus/-a) és freqüent arreu. Atés que el fill porta el mateix gentilici que la mare, és probable que es tractara d'un fill natural.

Pel tenor del text, es pot datar a partir del s. II dC.

¶ ¹¹¹ Mentre SCHULTEN, en RE XVIII 529, identifica l'antiga *Onuba* amb Gibralfaró, i HÜBNER en CIL II p. 121 s'inclina a localitzar-la prop de Trigueros, GALSTERER 1971: 21-22 i TOVAR 1974-76: II 62-63, la situen als voltants de Huelva.

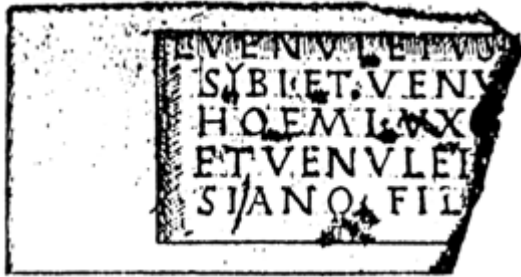
85. **INSCRIPCIÓ SEPULCRAL.** Bloc de calcària blava («màrmol negre», Lumières), trencat a la dreta. El camp epigràfic estava rebaixat.

«En la calle de la puerta principal de Santo Thomas, en la pared de la casa de Bernardo Simón», Escolano. «En la casa que vivió el canónigo Mayans hoy imprenta de López», Orellana. Aquesta casa era «la tercera puerta contando la principal de la iglesia de Santo Tomás apóstol», Ribelles.¹¹² «Esta inscripción [...] ha desaparecido para siempre porque los albañiles al abrir una ventana en el mismo sitio donde estaba colocada, la hicieron pedazos», Orellana.¹¹³

Desapareguda.

Dimensions: «un pie y 7 pulg(ada)s x dos pies y medio», Suàrez; és a dir, ca. 40 x (75) x ?.

Escolano 1610-11: 1, 818; Panel ms. ca. 1750: 43; Lumières ms. ca. 1800: lám. 35, núm. 268, p. 171-173 (ed. 1852: p. 87-88, núm. 304, lám. 54); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 280); Ribelles ms. a in. s. XIX: 483; CIL II 3769; Sucías ms. 1907: núm. 28; Sanchis 1920: 437; ILER 3686; IRV 65; Carbonell-Corell 1989: núm. 29; CIL II² 14,79; IRVT 80.

Dibuix de Lumières

*L(ucius) · Venuleius [- - -]
sibi · et · Venu[leiae - - -]-
hoemi ux[ri - - - ?]
et Venulei[fo Cas]-
5 siano fil(io) [- - - ?]*

Luci Venulei ... (ha fet aquest monument) per a ell, per a Venuleia ...-temis, la seua dona ..., i per a Venulei Cassià, el seu fill ...

2-3 Venu[leiae] / Noemi (IRV, Carbonell-Corell); 3 HOEMI (CIL II²).

La Y (r. 2) és més alta que la resta.

El gentilici *Venuleius/-a* representa un hàpax a la Península Ibèrica. Es tracta d'un gentilici d'origen etrusc, raó per la qual es documenta principalment a Itàlia (Schulze 1904: 378, 458; Pena 2002: 273). Pel que fa al *cognomen* acabat en *-hoemi*, Pereira pensa en el nom hebreu *Noemi*. Però aquest no apareix mai a l'epigrafia romana; a la Bíblia, només es documenta al llibre de Rut, 1, 2ss. En

¶ ¹¹² Aquesta església, fins al seu enderrocament el segle XIX, s'aixecava al costat del palau arquebisbal, amb els peus al carrer de Cabillers; cf. ESTEVE FORRIOL 1978: 248. HÜBNER i CLAUSS en CIL II² confonen el carrer de Cabillers amb el de Cava-

llers. ¶ ¹¹³ «Suponemos que este destrozado se hizo en junio de 1840 al practicarse en casa del canónigo Mayans las obras necesarias para establecer la imprenta de D. Manuel López, impresor del *Diario Mercantil de Valencia*», nota dels editors d'Orellana.

un principi pensàrem en un datiu anòmal del grec *Noema(s)*. Però sembla més probable que es tracte d'un nom amb el component -θέμις, com ara *Anthemis*, *Aristothemis*, *Chrysothemis*, etc.¹¹⁴ La grafia OE per E és corrent en epigrafia. El cognomen *Cassianus* abundava sobretot en les zones celtes (Kajanto 1965: 144). Pel que fa al País Valencià, sols apareix, a més, en una inscripció d'*Edeta* (IRET² 52).

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

86. Inscripció sepulcral. Hom desconeix el tipus de suport; era probablement un bloc.

«En el paseo nuevo de Serranos, hallada en un sepulcro antiguo junto al río», Cortés. En veure la inscripció solta el 1838 en la porta dels Serrans, juntament amb el núm. 69, Cortés va gestionar el seu trasllat a la Casa de la Ciutat, actualment jardí de la Generalitat. Ací la va veure Hübner «in pariete de las casas consistoriales viejas, calle de los hierros de la ciudad».¹¹⁵ Martínez Aloy, referint-se a aquesta inscripció i al núm. 69, diu: «Ya nadie ha vuelto a verlas ¿Acaso rodarían con los escombros al cauce del río?».

Desapareguda.

Cortés en Lumières-Cuesta ms. ca. 1775: 56; CIL II 3770; Sucías ms. 1907: núm. 19; Sanchis 1920: 440; ILER 4629 i p. 842; IRV 66; CIL II² 14,80; IRVT 81.

S(ibi) et s(uis) p(osuit)
D(is) M(anibus)
L(ucius) · Vinul(eius) · Hesper
V(inuleiae ?) · Primit(ivae) ♠ c(oniugi) · b(ene) · m(erenti)

L'ha erigit per a ell i per als seus. Als déus Manes. Luci Vinulei Hèsper, a Vinuleia Primitiva, la seua esposa que bé s'ho mereixia.

1 S E I S P (Cortés); p(osuerunt) per p(osuit) (CIL II, IRV); 3-4 L · Vinulius · PER / V · Primig · B · M (Cortés); 4 V(aleria) Primit(iva) (CIL II, Sanchis).

La interpunció és irregular: manca a les r. 1 i 2, mentre que a les r. 3 i 4 alternen els punts amb l'*hedera*. Nexes: HE (r. 3). El text estava ordenat probablement segons un eix de simetria.

La fórmula *sibi et suis* a l'inici de la inscripció resulta estranya.

El gentilici *Vinuleius/-a* és més rar encara que *Venuleius/-a*, del qual sembla ser una variant. Sobre aquest gentilici d'origen etrusc, vegeu el comentari al

¶¹¹⁴ Tot i que el datiu esperat fóra amb la terminació *-idi*, és possible també un datiu en *-mi*; de fet n'hi ha un documentat: *Chrysothemis* (CIL VI

14920). ¶¹¹⁵ Sobre la Casa de la Ciutat o Cases Consistorials, vegeu la nota al núm. 19.

núm. 85. Aquest, que també és un hàpax a la Península, només està documentat en tres casos a Roma (Schulze 1904: 378). *Hesper* també representa un hàpax a la Península, però està ben documentat a Roma (Solin 1982: 382-383); aquest *cognomen* abunda entre persones d'origen servil.

Pel tenor del text i l'ús de l'*hedera*, es pot datar en el s. II dC.

87. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL (?). Bloc de calcària de color gris obscur, trencat baix i a la dreta. El camp epigràfic està rebaixat i emmarcat per unes motlures, de les quals sols és visible parcialment la de baix. Les cares anterior i superior estan allisades; la posterior, desbastada.

Es va trobar en les excavacions realitzades a la plaça de l'Almoina el 1990. Estava reaprofitada en els fonaments d'un mur modern.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (12) x (27) x 32.

Lletres: 5.

Arasa-Escrivà 1993: 224, núm. 11; HEp 1995: 854; CIL II² 14,88e; IRVT 82.

M(arcus) · V[- - -]
----- ?

Marc V-...

MV[- - -] (Arasa-Escrivà); MV[- - -] / ----- (CIL II²).

Interpunció triangular. L'escriptura és acurada.

Per la paleografia, es pot datar en els s. I-II dC.

88. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró trencada baix i en ambdós costats. La cara anterior està polida; la posterior, desbastada. El costat superior es conserva original i està polit.

«Se trata, posiblemente, de uno de los fragmentos marmóreos encontrados en la necrópolis tardorromana de La Boatella (calle de Calabazas), mencionados en una Relación Oficial del Museo Histórico Municipal», Pereira.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (27) x (36) x 8.

Lletres: 7,3.

IRV 71; CIL II² 14,42; IRVT 88; HEp 2001: 1046. Cf. Llobregat 1980: 54.

[- - - A]mempt[o - - - ?]

[- - - mari]to [?] [- - -]

- - - - -

A ... Amempt; ... al seu marit ... (?).

[- - -]MEMPTO[- - -] / [- - -]TO[- - -] (IRV); [- - - A]mempt[- - -] / [- - -]T+[- - -] (CIL II²).

L'escritura presenta bisells i reforços molt marcats i és força elegant.

El *cognomen* grec *Amemptus* és segur, puix que és l'únic que conté la seqüència *-mempt-*. *Amemptus*, 'irreprotxable', molt rar en general (Pape-Benseler 1884: 72; Solin 1982: 729), constitueix un hàpax a Hispània.¹¹⁶

Pel tenor del text (nom en datiu) i la paleografia, es pot datar a finals del s. I dC.

89. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL (?). Estàtua togada de marbre blanc, representa un magistrat amb un paper en l'esquerra i altres sis als peus. El cap no era original, sinó que provenia d'una estàtua femenina, i ha estat retirat. El cap de dona retirat, juntament amb els papirs, donà peu al nom popular de *la Palletera*, venedora de palletes. Els autors antics no s'adonaren del fet que el cap no era original i pensaren que es tractava d'una estàtua femenina.

Degué trobar-se a les acaballes del s. XVI, quan es construí el col·legi del *Corpus Christi*.¹¹⁷ La primera notícia prové de Ponz: «... y una fuente en me-

¶ ¹¹⁶ C. CASTILLO comenta en HEp: «Es posible que no se trate de un nombre propio; la M podría corresponder a un final de palabra, en cuyo caso tendríamos una forma de participio *emptus* ('comprado') o del nombre *emptor* ('comprador'). La placa podría no ser funeraria». L'autora no té en compte que darrere de la M no hi ha interpunció i que el fragment procedeix probablement d'una necròpoli. Per tant, la possibilitat que sug-

gereix no té base. ¶ ¹¹⁷ Segons Albertini, «Il n'est pas impossible qu'elle ait été rapportée d'Italie par Juan de Ribera». Tanmateix, si es té en compte que es tracta d'una estàtua mutilada des de fa segles, difícilment es pot admetre aquesta hipòtesi. Per altra banda, donat que l'any 1899 aparegueren a les espatlles mateix del col·legi restes d'una *villa* i la inscripció núm. 65, podem suposar amb fonament que la estàtua procedeix d'aquesta zona.

dio del patio, que tiene en el remate una estatua antigua de muger que si no me engaño representaba a Ceres; pero está restaurada malamente en cabeza, manos, etc». Segons Hübner, l'estàtua reposava sobre un pedestal en el qual veié una inscripció fragmentària: «in basi statuæ mulieris mutilæ, et sæculi ut videtur tertii, dextra volumina aliquot gerentis». La descripció de Hübner, com observa Albertini, és inexacta.

L'estàtua es conserva al col·legi del Corpus Christi; la inscripció, però, desaparegué vers 1940.

CIL II 3755; Albertini 1911-12: 327-328; Sanchis 1920: 463; Martínez Aloy *ca.* 1920: 757, nota 1393; IRV 67; CIL II² 14,47; IRVT 95; HEp 2001: 1050. Cf. Ponz 1779: 3,248; Laborde 1826: 87-88; Llobregat 1974: 84 nota 10.

Text segons Hübner

AV[- - -]E

C[- - -]

Salut i adéu! C...

Possible restitució

Av[e et val]e

C[- - -]

«Parece que fue hallada en los cimientos del edificio, lo que se ha podido ratificar por los recientes hallazgos, de que debo noticia al Rvdo. Sr. D. Vicente Vilar, colegial de la Institución, quien ha de publicarlos», LLOBREGAT 1974: 84 nota 10.

La restitució és nostra.

La doble aclamació *ave et /atque vale* es troba en literatura i, sobretot, en epigrafia a partir de l'època republicana.¹¹⁸ La C de la r. 2 seria l'inici del nom. L'aclamació apareix tant davant del nom com també i sobretot després

Es podria datar en el s. II o s. III dC.

90. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc. La cara anterior està polida; els costats, tallats en bisell i desbastats. L'angle inferior dret està trencat.

La trobà vers 1987 Albert San Ramón García al seu camp, al costat del cementeri de Silla.¹¹⁹ Segons ens informà, procedeix del sud de la ciutat de València. El punt concret, però, és desconegut, car els camions que transportaven la terra en la qual aparegué la inscripció carregaven en diversos llocs.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 20 x 20 x 4,5.

Lletres: r. 1: 2,8; r. 2-4: 2,2; r. 5: 2,5.

IRVT 83; HEp 2001: 1033.

D(is) M(anibus)

Euphrosy-

ne · Laletō

contubernālī

5 *b(ene) · m(erenti) · v(ixit) · a(nnos) · XXXV*

Als déus Manes.

Eufrosina,

al seu company Lalet,

que bé s'ho mereixia.

Visqué 35 anys.

¶ ¹¹⁸ Citem almenys les inscripcions de Santanyí (Mallorca): CIL II 3674, 3677, 3680, 6318 = VENEY 1965: 80, 79, 81a, 85, 91, respectivament, etc. Vegeu més exemples en ThLL II 1302; MUÑOZ 1995: 44-45. ¶ ¹¹⁹ Agraïm a n'Albert San Ramón la infor-

mació que ens ha donat i aplaudim l'interès que es prengué per recuperar la inscripció i la seua generositat en fer-ne donació a l'Ajuntament de València. Si aquest capteniment fóra general, el patrimoni del nostre país seria notablement superior.

Interpuncions redones. Nexes: NA, LI (r. 4). L'escriptura és puntejada. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

El *cognomen Euphrosine* és més o menys conegut arreu. En canvi, *Laletus*, fora d'ací, està documentat tan sols en una inscripció de Roma (CIL VI 6190).

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en el s. II dC.

91. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris obscur amb la capçalera quadrada. Està partida horitzontalment en dos fragments. Les cares laterals i la posterior estan allisades. En la cara frontal presenta dues grans mosses, que indiquen el seu reaprofitament posterior.

Es trobà reutilitzada en un dels murs de la presó de Sant Vicent, a la plaça de l'Almoïna.

Es conservava a la catedral. Malauradament, fa temps que es dona per desapareguda. Possiblement la va sostreure algú arran de l'exposició de la Llum de les Imatges que s'hi va celebrar l'any 1999.

Dimensions: 133 x 36 x 26.

Lletres: 5; la V de la r. 1: 2,3; la primera I de la r. 6: 4,2.

Corell 1991a; Arasa-Escrivà 1993: 219-20, núm. 4; CIL II² 14,72a; IRVT 85; HEp 1994: 941, HEp 1995: 860.

Massa ·
an(norum) · XXV
Hermes · an(norum) · XX
h(ic) ♠ s(iti) ♠ s(unt) ♠
5 M̄arcia ♠ C[- c. 4-]
atfinib[us]

Massa, de 25 anys,
i Hermes, de 20 anys,
són ací soterrats.
Màrcia C...,
als seus parents.

5-6 Marcia C(ai) [f(ília)] / Atfinç[- - - ?] (Arasa-Escrivà).

Interpuncions triangulars en les r. 1-3; *hederae* en les r. 4-5. Nexes AN (r. 3), MA (r. 5), NI (r. 6). L'escriptura és acurada. En la r. 2, la darrera V és més petita que la resta i va volada. En la r. 5, la I està inclosa dins de la C. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria i és acurada.

El *cognomen* *Massa* apareix ací per primera vegada a Hispània. Es tracta probablement d'un nom celta, ja que les vuit inscripcions en què apareix documentat procedeixen d'àrees celtes.¹²⁰ El *cognomen* *Hermes* estava molt estès arreu, principalment entre persones d'origen servil (Pape-Benseler 1884: 384; Solin 1982: 342-353). Sobre el gentilici *Marcia*, vegeu el comentari al núm. 5. El *cognomen* de la dedicant podria ser *Charis* o semblant.¹²¹

Pel tenor del text, tipus de monument i l'ús de l'*hedera*, es pot datar a principis del s. II dC.

92. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport; probablement era un bloc.

«En el cimiterio de San Martin [...] en la calle que va a dar a la Merced, en el altar de San Gregorio. hay una piedra que sirve de ara consagrada para el altísimo sacrificio de la missa», Escolano. Va desaparèixer després del 1790, any en què la va veure encara Orellana. «Hoy en día se ignora su paradero, por haberse suprimido dicho cimiterio y convertido en una calle y diferentes casas», Ribelles.

Desapareguda.

Strada 1575: 127; Antist ms. s. XVI: 23; Escolano 1611-12: 1, 817; Anònim ms. s. XVII: 6; Panel ms. ca. 1750: 31; Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 324); Ribelles ms. a in. s. XIX: 514; Cruïlles 1876: II 167; CIL II 3766; Sucías ms. 1907: núm. 48; Sanchis 1920: 442; ILER 3557; IRV 61; Carbonell-Corell 1989: núm. 27; CIL II² 14,73; IRVT 87.

D(is) ♠ M(anibus)
Meliae (!) · anno-
rum · XXVIII ♠ et Fe-
lici · ann(or)um ♠ XV · me-

5 *moriam fecit*

Diadumenus benemerentibus

Als déus Manes.

Diadumen ha fet aquest monument a Mèlie, de 28 anys, i a Fèlix, de 15 anys, que bé s'ho mereixien.

¶¹²⁰ Així ho consideren HOLDER 1894-1916: II, p. 454 i SCHULZE 1904: 35 nota 5. Tanmateix, segons KAJANTO 1965: 341 seria un *cognomen* llatí derivat del nom comú *massa*. SOLIN 1983: 638 nota 112, tot i admetent la possibilitat de l'origen llatí del nom, s'inclina a considerar-lo com a semític. ¶

¹²¹ En una inscripció del Puig apareix una *Marcia*

Caris (IRSAT 453); podria tractar-se de la mateixa persona. ¶¹²² Els editors anteriors, a partir de Hübner, pensen que es tracta del datiu del gentilici *Melia* amb valor de *cognomen* i com a tal és registrat en diversos repertoris. Sobre el *cognomen* grec Μελία, en llatí *Melie*, cf. PAPE-BENSELER 1884: 889; SOLIN 1982: 403.

L'*hedera* (r. 1, 3, 4) alterna amb el punt. L'*ordinatio* seguia un eix de simetria.

Meliae és amb tota probabilitat el datiu llatí del *cognomen* grec Μελία o Μελίη, amb el diftong AE per E.¹²² *Diadumenus* és un hàpax al País Valencià, però es trobava estès arreu. Es tracta, sens dubte, de persones de condició servil.

Pel tenor del text i l'ús de l'*hedera*, es pot datar en el s. II dC.

93. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària porosa de color gris clar, trencat a l'esquerra. El camp epigràfic està rebaixat. Totes les cares estan allisades.

Es va trobar l'any 1872 a Patraix, juntament amb el núm. 48.

Es conserva al MBA.

Dimensions: (29) x (28) x 27.

Camp epigràfic: 19 x (25).

Lletres: r. 1-2: 3,5; r. 3: 3; r. 4: 2.

Anònim, MSAV 1876: 14, fig. 10; CIL II 6011; Sanchis 1920: 191; ILER 4797 i p. 843; IRV 62; Goberna 1981: 599, núm. 11; CIL II² 14,75; IRVT 86. Cf. Martínez Aloy 1912: 219.

[- -]ete · *ân(norum)* · XVII

[h(ic)] · *s(ita)* · *e(st)*

[Apo]lloniûs · *et* · Hē-

[- -] *cognatâe* · *d(e)* · *s(uo)* · *f(ecerunt)*

... (?), de 17 anys, és ací sepultada.

Apol·loni i He-... han fet

a la seua parenta (aquest monument)

amb els seus diners.

1 [Phil]ete (CIL II, IRV, Goberna); [Mel?]ete (IRVT); 3-4 He[lene] (CIL II, Pereira, Goberna).

Interpuncions triangulars. Nexes: AN (r. 1); NI, HE (r. 3); AE (r. 4). L'escriptura, amb bisells i reforços ben marcats, és acurada. El text sembla estar ordenat segons un eix de simetria.

En la primera edició vam preferir *[Mel]ete* a *[Phil]ete* basant-nos en l'*ordinatio* i la major freqüència del primer en la nostra àrea d'estudi. Ara, però, reconeixem que són possibles ambdues restitucions. El nom fragmentari *He[- -]* té tantes possibilitats de desenvolupament (*Helene, Helice, Hedone, Helpis*, etc.) que és preferible deixar-lo abreujat.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en el s. I dC.

94. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró trencada baix i a la dreta. Les cares anterior i posterior estan allisades. El costat de dalt i el de l'esquerra es conserven originals. En la cara posterior encara conserva restes de morter, que denoten el seu reaprofitament posterior. El camp epigràfic està delimitat per un solc molt superficial.

«Trobat al cantó entre el carrer Ambaixador Vich i el carrer Santa Eulàlia l'any 1957, en la part que restava d'un enterrament saquejat, a 3,60 m. de fondària», Arasa-Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (12,5) x (19,3) x 2,2.

Lletres: 3,5.

Arasa-Escrivà 1993: 221-222, núm. 6; HEp 1995: 849; CIL II² 14,93c; IRVT 84.

D(is) [M(anibus)]

♣ *Flor[us] ? - - -*

♣ *mar[ito] ? - - -*

Als déus Manes.

Al seu marit

Florus (?) ...

1 omesa (tots); 2-3 Flor[us?] / Mar[- -] (Arasa-Escrivà); Flor[- -] / MAR[- -] / - - - - - (CIL II²); Flor[o ?] / mar[ito?] (IRVT).

De la D de la r. 1 tan sols en resta el reforç de l'asta vertical. *Hedera* a l'inici de cada ratlla. Línies auxiliars dalt i baix dels renglons. L'escriptura és allargada; la F presenta l'asta medial inclinada cap amunt i és asimètrica. La M és molt ampla. L'*ordinatio* devia seguir un eix de simetria.

En la r. 2 es pot restituir, amb probabilitat, el *cognomen* *Florus*, que devia estar en datiu. De fet, de tots els *cognomina* que comencen amb *Flor-*, el més freqüent és *Florus*.

Tenint en compte la paleografia, l'ús de l'*hedera* i de les línies auxiliars, es pot datar en el s. III.¹²³

95. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Tres fragments de l'angle inferior esquerre d'una placa de marbre de Buixcarró que casen entre ells. La cara anterior està polida; la posterior, allisada; els costats, desbastats. En la part baixa de la cara frontal, una *tabula ansata* emmarca dues ratlles de la inscripció, la qual continua per sota en una tercera ratlla fragmentària. Dos solcs paral·lels a les vores adornaven la placa, el centre de la qual estava delimitat per un tercer solc, del qual sols es conserva un petit fragment a l'esquerra. Ací començava probablement la inscripció, com suggereix, d'altra banda, el nom en genitiu. La simetria de la decoració i la partícula ET indiquen que, a la dreta de la *tabula ansata* conservada, hi havia una altra de semblant, en la qual acabava la inscripció.

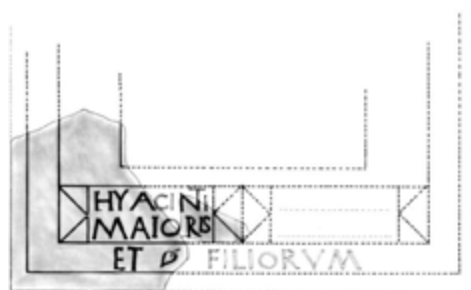
Es desconeixen les circumstàncies de la troballa. «Se trata posiblemente de uno de los fragmentos marmóreos encontrados en la necrópolis tardorromana de La Boatella (calle de Calabazas)», Pereira.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (35) x (43) x 1,5.

Lletres: 3,5-4.

IRV 69; CIL II² 14,61; IRVT 89; HEp 2001: 1047.

Dibuix d'A. Corell

a)

-----(?)
 Hya[ci]nt[hi] (?)
 Maioris
 et ♠ [filiorum ?]

b)

 ..., ...de Jacint,
 Major
 i els seus fills (?) ...

¶ ¹²³ ARASA-ESCRIVÀ l'atribueixen al s. I; Alföldy en CIL II² «saec. II vel potius III»; en IRVT la datàvem en els s. II-III.

1 Hya[cy]n̄t (IRV); 2 maioris (CIL II²).

Hedera (r. 3). La Y és més alta que la resta (r. 1); les lletres IS són més petites i van volades (r. 2). L'escriptura és desigual i insegura.

Els noms en genitiu pareixen suggerir que falta text dalt, un mot com ara *DM*, *memoria*, *monumentum* o semblant. El *cognomen Hyacinthus*/-a apareix sobretot entre persones d'origen servil (Pape-Benseler 1884: 1573; Solin 1982: 1107-1108; Lozano 1998: 392). *Maior* és un *cognomen* aplicat indistintament a homes i dones.¹²⁴ A Hispània sols apareix una altra vegada i el porta una dona (CIL II 651). En la inscripció de *Valentia* es tracta sens dubte d'una dona. *Hyacinthus* i *Maior* serien els pares. A continuació s'indicaven probablement els noms dels fills en un segon camp epigràfic semblant al primer. No es pot descartar que el monument siga cristià.¹²⁵

Per la paleografia i ús de l'*hedera*, es pot datar en els s. III-IV dC.

96. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró, trencada dalt i a la dreta. Les dues cares estan polides. Els costats esquerre i inferior es conserven originals i estan allisats.

«Sense procedència coneguda. Probablement ha estat trobada en excavacions antigues de la ciutat». Arasa-Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (13) x (13) x 2,6.

Lletres: r. 2: 4; r. 3: 3,2.

Arasa-Escrivà 1993: 223, núm. 8; HEp 1995: 851; CIL II² 14,93d; IRVT 90.

- - - - - ?

[·] + [- - -]

Ion[ice fec(it) ?]

sibi [et suis ?]

... Jònice... féu
(aquest monument)
per a ella i els seus (?).

¶¹²⁴ Segons KAJANTO 1965: 294, la proporció és de 57 homes a 40 dones. ¶¹²⁵ Ambdós noms es

donen entre cristians; cf. ILCV III, 83; KAJANTO 1965: 294; SOLIN 1982: 1107-1108.

1 omesa (Arasa-Escrivà); [·]+[- - -] (CIL II²); 3 IOM[- - -] (Arasa-Escrivà); HOM[- - -] (CIL II²).

L'escritura presenta bisells i reforços molt marcats i és elegant. La + correspon a una asta vertical.

El *cognomen* *Ionice*, a la Península, sols apareix ací i en una inscripció d'*Ede-ta* (IRET² 58). Els altres *cognomina* començats per *Ion-* no hi apareixen mai.¹²⁶ Al *cognomen* devia seguir encara en la r. 2 *fec(it)* o *fec(erunt)*, i en la r. 3 la fòrmula *sibi et suis*. Així l'*ordinatio* seria correcta, com ho és l'escritura.

Pel tenor del text i paleografia, es pot datar en el s. II dC.

97. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL (?) Bloc de calcària gris obscur, trencat baix i a l'esquerra. La cara anterior està polida; la posterior, desbatada. Les cares superior i dreta, desbastades, es conserven originals.

Es va trobar a la plaça de l'Almoina l'any 1988. Estava reutilitzada com a material de reble en un mur d'època visigoda.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (36) x (37) x 18.

Lletres: r. 1: 8; r. 2: 7.

Escrivà 1991: 182, núm. 83; AE 1991: 1089; Seguí 1991: 169; HEp 1994: 933; CIL II² 14, 67; IRVT 91. Cf. Anònim, «Aparecen en la Almoina varias piezas epigráficas de época romana», *Levante*, 17-9-1988.

[- -]us · L[uci] · f(ilius)

[- -]tus

[- -]epida

... fill de Luci

... Lèpida

...

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap avall. L'escritura presenta bisells i reforços i és acurada.

Sobre el *cognomen* *Lepida*, vegeu el comentari al núm. 27. *Lepida* podria estar emparentada amb l'*Antonia M. f. Lepida* que apareix en els núm. 27 i 34, fins i tot ésser la mateixa. Si fóra així, es podria restituir la inscripció de la següent manera.¹²⁷

¶¹²⁶ De tots els *cognomina* grecs començats per *Ion-*, *Ionice* és el més freqüent, seguit de *Ionicus*, *Ionis*, etc. (SOLIN 1982: 576-578). ¶¹²⁷ La nostra restitució varia

un poc respecte de la que proposa SEGUÍ 1991: 169, [M(arcus) Antoni]us L(ucii) f(ilius) / [L(ucii) n(epos) Gal(eria) Avi]tus / [Antonia M(arci) f(ilia) L]epida [- - -].

[M(arcus) · Antoni]us · L(uci) · f(ilius)
 [Gal(eria tribu) · Avi]tus
 [Antonia · M(arci) · f(ilia) · L]epida
 - - - - -

Es tractaria, doncs, del pare i la filla que apareixen com a dedicants en el núm. 34. Convé remarcar que ambdues inscripcions aparegueren al fòrum i ben a prop l'una de l'altra

Pel tenor del text (noms en nominatiu), tipus de monument i paleografia, es pot datar a finals del s. I dC.

98. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró trencada en ambdós costats. La cara anterior i la posterior estan polides. Els costats superior i inferior es conserven originals i estan polits.

«Trobada en les excavacions del carrer Calderers l'any 1991, on formava part com a material reaprofitat d'un mur medieval», Arasa-Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 25 x (9) x 4.

Lletres: 2,5.

Arasa-Escrivà 1993: 222-223, núm. 7; CIL II² 14,93f; IRVT 94; HEp 1995: 850; HEp 2001: 1049.

[- - -] Mā[·]-
 [- - -et] Zo[e ?]
 [sibi] viv[i]
 [fēce]rūn[t]

... Ma-
 ... i Zoè (?)
 es van fer en vida
 (aquest monument).

1 [D(is)] M(anibus) (tots); 2-3 [- - -] Zo[simo ?] / [sibi] viv[o fecit?] (Arasa-Escrivà); [- - -] Zo[- - -]VIV[- - -] (CIL II²); 4 [¿ anno]rum [- - -] (Arasa-Escrivà); [- - - ? anno]rum [- - -] (CIL II²).

Nexe MA. L'escritura és molt descurada. La Z està inclinada cap avant. L'aspecte general és tosc.

El *cognomen* fragmentari *Ma*[- -] té tantes possibilitats de desenvolupament que hem preferit no completar-lo. La lectura *Zo[e]* resulta molt probable, ja que la restitució de les r. 3-4 és pràcticament segura. Per tant, s'han de descartar les lectures indicades en l'aparat crític. Sobre el *cognomen* *Zoe*, vegeu el comentari al núm. 56.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en els s. III-IV dC.¹²⁸

99. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària blava, trencat baix i a l'esquerra. La cara anterior està polida; la de dalt i la dreta, desbastades; la posterior no està treballada.

S'ha trobat recentment reaprofitada al solar de l'Almoina, en les excavacions que hi ha realitzat el SIAM.

Es conserva al CAA.

Dimensions: (43) x (46) x 24.

Lletres: r. 1: 7, 5; r. 2: 6,5.

IRVT 115h; HEp 2001: 1037. Cf. Montenegro, «Nueva inscripción romana en la Almoina», *Levante*, 24-10-96.

[-c. 5- a]e · L(uci) · f(iliae) ·

[Marce]llinae (?)

[ma]tri [- ca. 4 -]

- - - - -

A ... Marcel·lina,

filla de Luci...,

mare ...

¶ ¹²⁸ ARASA-ESCRIVÀ la daten en el s. II; CIL II², en el III dC.

[-c. 4-]+D+[-c. 4-] (IRVT, HEp).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és molt acurada.

La restitució del *cognomen* és molt probable, ja que *Marcellinus* supera de molt la freqüència de tots els altres *cognomina* acabats amb *-llinus*. A més, està documentat a *Saguntum* (IRSAT 62, 341) i, probablement, al Villar del Arzobispo (IRET² 139).

Pel tenor del text (nom en datiu), tipus de monument i paleografia, es podria datar en el s. I dC.

99a. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color blau. Està trencat dalt, baix i a la dreta. El camp epigràfic, rebaixat i polit, presenta la forma de *tabula ansata*. La cara anterior està desbastada.

Aparegué en les excavacions que es van fer l'any 2005 sota la direcció de l'arqueòloga Marisa Serrano al solar situat entre els carrers de Xiva, Mariano Ribera i l'avinguda de Tres Forques. Estava reaprofitada en un mur de mamposteria dels s. XII-XIII, juntament amb altres restes romanes. Es tracta del barri de Patraix. A la mateixa zona van aparèixer l'any 1872, entre altres restes romanes, dues inscripcions (núm. 48 i 93).¹²⁹

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (40) x (80) x 40.

Lletres: r. 1: 6; r. 2: 8.

Inèdita.

Cae[- - -]
L(ucius) · [- - -]

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap avall. L'escriptura és molt acurada.

Tenint en compte la *tabula ansata*, la inscripció devia constar almenys de quatre línies. Al principi potser figurava la fórmula de dedicació DM.

¶ ¹²⁹ Agraïm a Marisa Serrano les facilitats que ens ha donat per a estudiar i publicar la inscripció.

Entre els gentilicis començats per *Cae-*, el més freqüent amb molta dife-
rència és *Caecilius/-a*. De manera que ben bé podria tractar-se d'una *Cae[ilia]*.

Pel tipus de monument (bloc amb el camp epigràfic rebaixat i en forma
de *tabula ansata*) i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

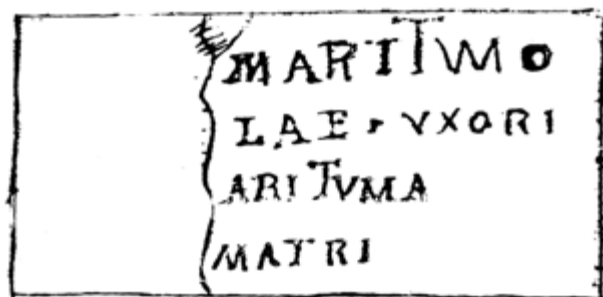
100. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària blava («piedra negra», Sales) tren-
cat a l'esquerra.

«En el cauce del Turia mui cerca de la Isis, que yo comenté, se encontró
en 20 de Mayo de 1760 la inscripción siguiente quebrada...», Sales. És errònia la
notícia de Hübner, seguida pels editors posteriors, segons la qual «Valentiae, por
la puerta de S. Vicente, in agro Salvatoris Martini Lop y Borrull; cippus, servabat
Vincens Sassas arcediano de Alzira». Sanchis Sivera, volent combinar la notícia de
Hübner amb el que diu Sales, cau en un nou error en afirmar: «En un campo
de la calle de San Vicente, extramuros, reapareció la siguiente lápida perdida, que
había sido encontrada en 20 de mayo de 1760 en el cauce del Turia». L'error passa
a CIL II², i s'agreuja més encara. Hübner resumeix en el seu comentari diferents
notícies de Sales, tot barrejant-les i confonent-les. És cert que Sales (1766: 59-60)
fa esment d'una sèrie de restes romanes que es van trobar a prop de la porta de
Sant Vicent, «en heredad i vínculo del célebre jurisconsulto don Salvador Martín
Lop i Borrul». Es cert també que va veure dites restes «en casa de Don Vicente
Sassús, arcediano de Alzira, dignidad de esta Santa Metropolitana». Ara bé, Sales
no diu que la inscripció en qüestió apareguera a prop de la porta de Sant Vicent
ni tampoc que la veiera en l'esmentada casa.

Desapareguda.

Dimensions: «2 pies larga, alta 2 palmos», Sales; és a dir *ca.* 46 x (60).

Sales ms. *ca.* 1760: s. f.; *idem* 1766: 59-60; Orellana ms. *ca.* 1800 (ed. 1923-24: II, 431);
Ribelles ms. a in. s. XIX: 530; Fita 1883: 63; CIL II 6005; Sanchis 1920: 478; ILER 6118; IRV
60; CIL II² 14,72; Corell 1995: 1.2; AE 1995: 968; IRVT 92; HEp 1996: 979.

Dibuix de Sales

Probable restitució

[- -] *Maritūmo*
[et - -] *lae · uxori*
[- -] *M]arituma*
[*patri et ?] matri*

A ... *Marítim*
i a ..., la seua dona,
... *Marítima*, a son
pare i (?)a sa mare.

Maritumo/lae · uxori / [M]arituma[e] / matri... (Fita); - - - - - / Maritumo/lae uxori / [M]arituma / matri (IRV); - - - - - / Maritumo/lae · uxori / [M]arituma / matri / - - - - - (CIL II²).

Interpunció triangular. T *summa* (r. 1, 3). En la r. 1 manca, probablement, el *praenomen* i *nomen* del pare; en la r. 2 el *nomen*, potser abreujat, i el principi del *cognomen* de la mare; i en la r. 3, el *nomen* de la filla. Finalment, en la r. 4 podria faltar *patri et*. El que sembla clar és que la filla dedica el monument als pares. Així la va entendre ja Sales, que diu: «hija al padre i madre».

Per tant, s'ha d'eliminar el *cognomen Maritumola*. Aquest, que els repertoris documenten tan sols en aquesta inscripció de València, és una lectura errònia. En canvi, *Maritumus/-a* es troba no solament a Hispània sinó també pertot arreu (Kajanto 1965: 308).

Pel tenor del text i tipus de monument, es pot datar en el s. I dC.

101. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró, trencada baix i en ambdós costats. El marge superior es conserva original. Les dues cares estan polides. Per a la inscripció s'ha aprofitat la cara posterior del núm. 117.

Es va trobar l'any 1988 a la plaça de l'Almoina encastada en un mur d'època àrab.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (13) x (10) x 2.

Lletres: 2,5.

Escrivà 1991: 188, núm. 5 cara B; AE 1991: 1095; HEp 1994: 937; CIL II² 14,88h; IRVT 93.

[- - -] Phoeb[e ?]
 [- - -]ae [- - - ?]
 [- - -]e ♠ [- - - ?]
 [- - -]s [- - - ?]
 - - - - -

A ... Febe ...

1 [- - -] Phoeb[- - -] (tots); 3-4 [- - -]+[- - -] / [- - -]+[- - -] (CIL II²); [- - -]e[- - - ?] / [- - -]s[- - -] (IRVT).

Línies auxiliars dobles dalt i baix de cada rengló. La H té la forma d'una *h* minúscula. Els reforços són molt marcats. L'asta dreta de la A és més alta que la de l'esquerra.

No és fàcil saber quina estructura tenia la inscripció. Sembla que en les r. 1-3 figurava el nom de la destinatària en datiu, probablement *Phoebe*, el vincle entre aquesta i el dedicant, i algun adjectiu elogiós. El *cognomen Phoebe* estava molt estès arreu. El dedicant apareixeria en la r. 4; la S deu ser el final d'un nom en nominatiu.

Per la paleografia i el fet que es tracta d'una inscripció del s. II reaprofitada, es pot datar en el s. V dC.¹³⁰

102. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc trencada dalt, baix i a la dreta. Per a la inscripció s'ha reaprofitat un capitell amb decoració vegetal.¹³¹ El camp epigràfic, emmarcat per un solc molt superficial, està polit.

Es va trobar l'any 1988 a la plaça de l'Almoina reutilitzada en un mur d'època musulmana.

Es conserva al SIAM.

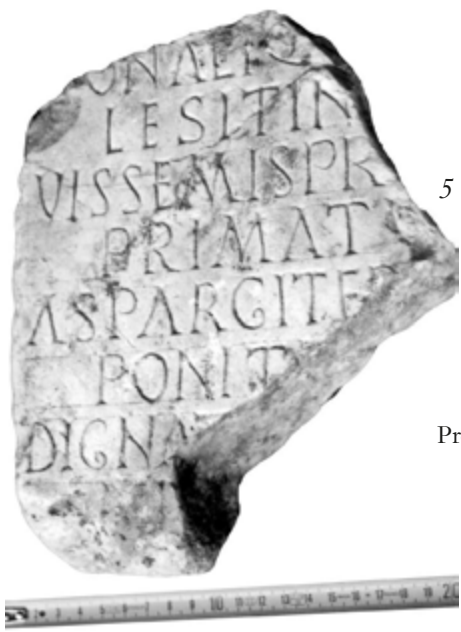
Dimensions: (22) x (18) x 5,5-8.

Lletres: 2.

Escrivà-Soriano 1990: 353-354; Escrivà 1991: 184-188, núm. 4; AE 1991: 1094; CIL II² 14,92; IRVT 97; HEp 1994: 936; HEp 2001: 1051; Gómez Pallarès 2002:V8, 180-182. Cf. Escrivà-Pascual-Ribera 1989: 46.

¶¹³⁰ En CIL II² és datada en els s. IV-VI. Escrivà la data «hacia la segunda mitad del s. VII dC»; es basa en la H minúscula, «característica aparecida en Montoro (ICERV 174) datada en 643 dC. Es frecuente también en inscripciones de la 2ª mitad del s. VII dC». Però la H minúscula ja és conegu-

da a Pompeia i apareix en una inscripció hispana datada en el s. II dC (CIL II 5411). Contràriament al que afirma J. MANGAS en HEp, la inscripció no presenta cap tret que permeti datar-la en el s. II dC. ¶¹³¹ Un cas semblant es dona en la inscripció de Justinià (núm. 155).

Transcripció

----- ?

[·]ONALIQ[- - -]

LESITIN[- - -]

VISSEMISPR[- - -]

PRIMATV[- - -]

5 ASPARGITE+[- - -]

PONIT+[- - -]

DIGNAT[- - -]

++[- - -]

----- ?

Proposta de restitució

[b]ona liq[uit - - -]

lesit in[nocens neminem nondum quinque annos]

vis semis pr[ocesserat - - -]

Prima tu[mulata hic iacet parvola]

5 aspargite r[osas super tumulum eius]

ponite [lilia - - -]

digna t[- - -]

an[- - -]

... deixà els béns..., irreprotxable com era, mai no ofengué ningú. Encara no havia complert deu anys i mig (?). Ací jeu sepultada la xiqueta Prima. Escampeu roses damunt la seua tomba, dipositeu-hi lliris...; dignes ...

[- - -]ONALIQ[- - -] / LESITIN[- - -] / VISSEMIRSPR[- - -] / PRIMAT[- - -] /⁵ ASPARTIGER [- - -] / PONIT[- - -] / DIGNAT[- - -] (Escrivà-Soriano, Escrivà); [b]ona liq[uet] / [- - -]les itin[er - - - ?] / vis semis pr[- - -], prima t[er] [- - -] /⁵ aspargite !! / ponit e[t - - -] / digna t[- - -] / A[- - -] (CIL II²); 4-9 prima t[- - -] /⁵ aspargite+[- - -] / ponit+[- - -] / digna t[- - -] / +++ [- - -] (Gómez Pallarès); 5 aspargite f[l]ores; 8 n[on] v[er] [- - -] (IRVT).

No s'hi veu cap signe d'interpunció ni separació de mots. Línies auxiliars dalt i baix de cada rengló. L'escriptura, profundament gravada i amb reforços ben marcats, presenta tendències cursives, principalment en les lletres G, M i V. La A no porta asta horitzontal. Pel que fa a l'*ordinatio*, els pentàmetres han estat sagrats respecte dels hexàmetres.

Tenint en compte el dibuix de la cara posterior, sembla que mancava text dalt i baix. Per altra banda, a la dreta falten quasi dues tercers parts del text de cada vers. Per tant, la inscripció devia tenir aproximadament 45 cm d'alçària per

uns 55 cm d'amplària. Una inscripció poètica i fragmentària com la present requereix un breu comentari.

Al principi de la r. 1 no pot faltar més que una sola lletra. La restitució *bona*, atès el context, és quasi segura. El mateix es pot dir de la restitució *liquit*, perfet de *linquere*. El verb és molt freqüent en l'epigrafia sepulcral poètica, principalment pagana. La seua accepció és generalment 'deixar', 'abandonar quelcom' a causa de la mort. Hom diu, doncs, *linquere mundum* (CLE 795,4; 2040,1), *parentes*, (CLE 421,3) *natos* (CLE 475,11), *corporeos nexus* (CLE 743,3), *corpus terrenum* (CLE 1389,8), *solacia* (CLE 366,2), etc. Aquesta és l'accepció que sembla tenir en la present inscripció. Podria seguir algun determinant de *bona*, com ara *multa*, *vitae*, o bé l'esment de determinats bens, com *parentes* o semblant.

La r. 2, com també la resta, comença amb un mot i no amb un element final de paraula. Per tant, hem de llegir *lesit in-*. El verb *laedere*, que apareix ací amb el diftong simplificat, és freqüent en la poesia elegíaca. L'element *in-* podria restituir-se en *innocens*, *insons*, *integra*, o semblant. A continuació podia seguir *neminem* o un complement semblant.¹³² En el segon hemistiqui de la r. 2 i en el primer de la r. 3 s'indicava, amb tota probabilitat, l'edat. Aquesta, com és freqüent en les inscripcions mètriques, es formulava de forma un tant rebuscada. Hom podria pensar, per exemple, en *nondum quinque annos* o semblant.

En la r. 3 *vis* és una grafia vulgar per *bis*. *Semis* està emprat com a adjectiu i, per tant, de forma indeclinable.

En la r. 4 s'ha de separar *prima* de les lletres que segueixen. La lletra que segueix la T és una V. Les possibilitats de reconstrucció són diverses. No sembla probable el pronom personal *tu* ni l'adjectiu *tua*, car en les r. 1-2 el poeta es refereix a la destinatària en tercera persona (*liquit*, *lesit*). El pas a la segona persona resultaria massa brusc. Sembla, doncs, més versemblant *tulit*, tan freqüent en els CLE, i sobretot *tumulo* o *tumulata*. Així: *Prima tu[mulo hoc tegitur parvola]* o *Prima tu[mulata hic iacet parvola]*. Considerem, doncs, que *Prima* és el nom de la destinatària.

En les r. 5-6 el poeta es dirigeix als vianants i els invita a espargir roses sobre el sepulcre i dipositar-hi lliris. Es tracta de dos imperatius. La restitució, doncs, podria ser: *aspargite r[osas super tumulum eius] / ponite [lilia - -]*.¹³³ La resta de l'última lletra de la r. 5 pertany amb tota probabilitat a una R. En canvi, la E de la r. 6 és del tot insegura, però el context la reclama clarament.

¶¹³² No manquen paral·lels: *nemine unquam debui* (CLE 67,4); *laesit neminem* (CLE 91,8; 211c,2); *neminem offen(dit)* (CLE 222e,1), etc. ¶¹³³ *Aspargere* o *aspergere* deriven de *spargere*; són freqüents tant en la poesia epigràfica com en la literària les ex-

pressions (*aspargere rosas* o *flores*; cf. HERNÁNDEZ PÉREZ, R. 2001: *Poesía latina sepulcral de la Hispania romana: estudio de los tópicos y sus formulaciones*, València, 264.

El principi de la r. 7 es podria reconstruir *digna t[ulit - -]* o semblant.

Es tracta d'una inscripció sepulcral. A més, tot sembla indicar que es tracta d'una nena o d'una jove. Tenint en compte que tant el lèxic (*linquere, laedere, aspergere*) com els motius (*aspergere rosas, ponere lilia*) són característics dels *carmina latina epigraphica* pagans, mentre que a penes es troben en els cristians, ens inclinem a pensar que la destinatària era probablement pagana, tot i que els editors en general la consideren cristiana.

Per la paleografia, l'estat de la llengua i la mètrica, es pot datar en el s. v. El fet que el suport siga un capitell reaprofitat confirma aquesta datació tardana.¹³⁴

103. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró, trencada tot al voltant. Les cares anterior i posterior estan polides.

Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar n° 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV, núm. inv. 109893.

Dimensions: (12) x (8,5) x 2,2.

Lletres: 3,5.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 141-142, núm. 6; AE 2000: 788; HEp 2003: 591.

- - - - - ?
[- - -]a · La[- - -]
[- - - si]bi [et - - -]
- - - - - ?

¶¹³⁴ Contràriament als primers editors, que atribuïen la inscripció a un bisbe, hem sostingut que està dedicada a una dona, anomenada *Prima*, probablement una nena o jove. Els editors d'HEp 2001: 1051 consideren injustificable que en la primera edició d'IRVT no esmentàrem els comentaris que ja havien fet en HEp 1994: 936. Doncs bé, la raó és ben senzilla: encara no ens havia arribat. Per altra banda, consideren que Clauss, en CIL II² 14, 92: «se mantiene más prudente en cuanto a las restituciones que a) [=nosaltres] quien se anima a hacer algunas propuestas posibles, aunque gratuitas». Sobre això, hem de dir que Clauss presenta una lectura tan fragmentària i incorrecta que no s'hi pot entendre res. La nostra, en canvi, aporta alguna llum; per exemple, que la destinatària és una dona anomenada *Prima*, segurament molt jove i possiblement pagana. Són gratuïtes aquestes propostes, o més aviat ho és el comentari dels editors d'HEp 2001?

2-3 [- - -] La[udata ?] / [- - - si?]bi [et suis ? - - -] (Seguí-Melchor-Benedito).

Interpunció triangular. L'escriptura és acurada.

Són possibles diverses restitucions. En tot cas, *Laudata* no es documenta enlloc. Més probable fóra *La[udice]*. Vegeu el comentari al núm. 137.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar a principis del s. II dC.

104. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró, trencada baix i a l'esquerra i partida en dos fragments que casen entre ells. Els costats superior i dret es conserven originals; estan allisats. La cara anterior està polida; la posterior, allisada. Les lletres conserven restes de pintura roja.

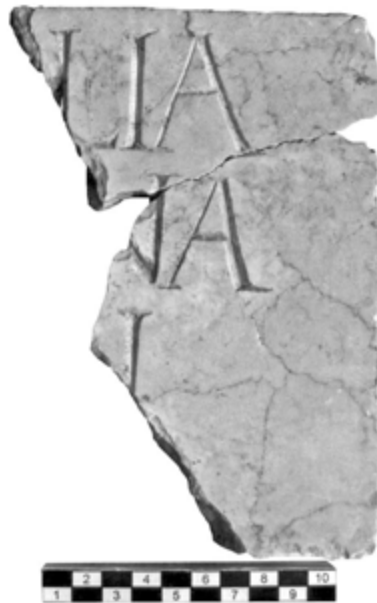
Es va trobar «l'any 1990 en les excavacions de la plaça de l'Almoina en un reblit que pot datar-se en el s. IV», Arasa-Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 18,5 x (13) x 2,2 - 2,4.

Lletres: 3,8.

Arasa-Escrivà 1993: 223-224, núm. 9; CIL II² 14,93g; HEP 1995: 852; IRVT 103.

[- - -]lia

[- - -]na

[an(norum) - - -]I

- - - - - ?

3 [¿ h(eredem) e(xterum) n(on)] h(abebit) ? (Arasa-Escrivà); 3-4 [h(oc) m(onumentum)] h(eredem) / [n(on) s(equetur)](CIL II²).

Línies auxiliars molt fines dalt i baix de cada rengló. L'escriptura, amb restes de pintura roja, presenta bisells i reforços molt marcats i és acurada.

La lletra de la r. 3 és una I i no una H, car l'aparent asta horitzontal és un petit escantell posterior. En aquesta línia devia figurar l'edat de la destinatària. D'altra banda, la fórmula HMHNS, tan freqüent a l'epigrafia de *Saguntum*, no es

documenta a la de *Valentia*, tret d'un cas dubtós (núm. 83). En la r. 1 [- - -]lia deu ser el final del gentilici, mentre que en la r. 2 [- - -]na seria el final del *cognomen*.

Pel tenor del text (el nom en nominatiu seguit de l'edat) i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

105. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc trencada dalt i en ambdós costats. El camp epigràfic està polit i delimitat per una *cyma recta*. La cara posterior no es conserva original.

Es va trobar l'any 1988 a la plaça de Nàpols i Sicília encastada en un mur d'època musulmana.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (8,5) X (9) X (3).

Lletres: 1,8.

Escrivà 1991: 189, núm. 7; AE 1991: 1054; HEP 1994: 939; CIL II² 14, 86; IRVT 109.

[- - -]r · am[ico ?]

[cari]ssim[o - - - ?]

..., al seu amic estimadíssim.

1-2 [- - -]ram [- - -] / [- - -]sancti]ssim[us] (Escrivà); [- - -]RAM[- - -] / [- - -]SSIM[- - -] (AE, CIL II²).

Interpunció triangular. Línies auxiliars molt fines dalt i baix de les lletres. L'escriptura és acurada.

J. Mangas en HEP, referint-se a la lectura del primer editor, ja comenta «Restitución muy hipotética de la l. 2». Al nostre parer, la lectura d'Escrivà és errònia.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en els s. II-III dC.

106. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc, trencada dalt, baix i en ambdós costats. Les cares anterior i posterior estan polides.

Es va trobar «en les excavacions de la plaça de l'Almoina, en la trinxera de fundació d'un mur d'època islàmica, que pot datar-se en el s. XII», Arasa-Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (6,2) x (8) x 2.

Lletres: 3,6.

Arasa-Escrivà 1993: 227, núm. 16; CIL II² 14,93l; HEP 1995: 859; IRVT 105; HEP 2001: 1053.

[- - -benemere]n̄ti T+[- - -]
----- ?

[- - -]ntiti[- - -] (Arasa-Escrivà); [- - -]NTIT+[- - -] (CIL II²).

L'escritura és estreta i allargada. L'asta horitzontal de la T és curvilínia.

Arasa-Escrivà, basant-se en la paleografia, creuen que podria tractar-se d'una inscripció cristiana. Per la seua banda, Alföldy en CIL II² considera la possibilitat d'un *carmen* sepulcral ([*se*]ntite o [*me*]ntit+[- - -]) del s. III o IV. Segons el nostre parer, el fragment seria romà, de la darrerria del s. II o principi del III i es podria restituir [- - - benemere]n̄ti †[itulum p(osuit)] / - - - - - o bé [- - - benemere]n̄ti T[yche lib(erta)] / - - - - - o semblant.¹³⁵ Que no hi haja cap punt davant la T no representa cap obstacle per a la nostra interpretació, com ja ho suggereix el mateix Alföldy.

Pel tenor del text (adjectiu elogiós en datiu) i la paleografia, es pot datar entre la darrerria del s. II i principi del s. III.

107. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Dos petits fragments interiors que casen entre ells d'una placa de marbre blanc. Les cares anterior i posterior estan polides.

Es va trobar «en les excavacions de la plaça de l'Almoina de l'any 1990, entre els materials d'un pou d'època islàmica», Arasa-Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (9) x (6,5) x 4.

Lletres: 4.

¶¹³⁵ En el núm. 56 trobem: p(atronae) b(ene) m(erenti) / Zoe alumna, que representa una estructura semblant a la que proposem.

Arasa-Escrivà 1993: 226-227, núm. 15; CIL II² 14,93k; IRVT 111; HEp 1995: 858; HEp 2001: 1055.

 [- - -] · V+[- - -]
 [- - -]lio +[- - -]

1-2 [- - -]Vi[- - -] / [- - -]lio[- - -] (Arasa-Escrivà); [- - -] (vac. 1) V+[- - -] / [- - -]lio+[- - -] (CIL II²).

Línies auxiliars dalt i baix de les lletres.

En la r. 1 devia anar el nom del destinatari, començat probablement per *Vi-* o *Vē-*. La + de la r. 2 podria correspondre a un adjectiu elogiós, com ara *p[iuissimo]*.

Pel tenor del text (nom en datiu), el pautat i la paleografia, es pot datar en el s. III o s. IV.¹³⁶

108. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior d'una placa de marbre blanc. La cara anterior està polida; la posterior, allisada.

Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar n° 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

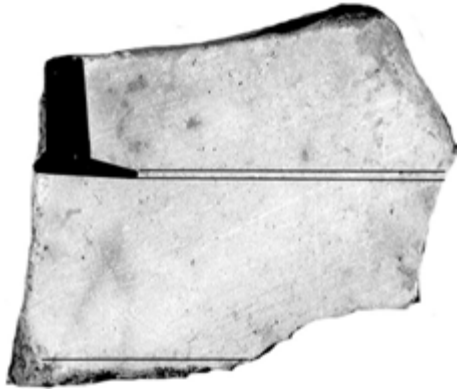
Es conserva al MPV, núm. inv. 133657.

Dimensions: (3) x (3,8) x 2.

Lletres: ca. 2.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 146, núm. 12; HEp 2003: 597.

¶ ¹³⁶ Contràriament al que creuen Arasa-Escrivà, pensem que no hi ha base per a considerar-la com a cristiana.

----- ?
[- - -]a (vac. 2) [- - - ?]
[- - - - - -]

1 [- - -]+[- - -] (tots).

Ratlles auxiliars dobles per al pautat.

Per la paleografia i el context arqueològic, es pot datar en els s. II-III.

109. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior d'una placa de marbre blanc. La cara anterior està polida; la posterior, allisada. En la part superior es veu una palmeta i un semicercle

Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar nº 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV, núm. inv. 133655.

Dimensions: (13) x (11) x 2,3.

Lletres: 3.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 145, núm. 11; HEp 2003: 596.

(palmula)

 [- - -?] A[- - -]
 ----- ?

[D(is) M(anibus)?] / A[ntoniae ? - - -] (tots).

Per la paleografia i el context arqueològic, es pot datar en els s. II-III dC.

110. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment central superior d'una placa de marbre blanc. La cara anterior està polida; la posterior, allisada. El costat superior es conserva original.

Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar n° 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV, núm. inv. 109893.

Dimensions: (3,8) x (3,8) x 1,7.

Lletres: 3.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 143, núm. 8; HEp 2003: 593.

[- - -]AM[- - -]

Contràriament al que suposen els editors, sembla que no falta text dalt. L'escriptura és molt acurada.

Per la paleografia i el context arqueològic, es pot datar en el s. II dC.

111. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró, trencada dalt i en ambdós costats. El marge inferior es conserva original. Les cares anterior i posterior estan polides.

Es va trobar l'any 1983 al carrer de la Mar, núm. 21

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (9) x (8) x 2,5.

Lletres:3.

Escrivà 1991: 189-190, núm. 8; AE 1991: 1098; HEp 1994: 940; CIL II² 14, 88c; IRVT 102.

 [- - -] + A [- - -]
 [- - a] n(norum) · [- - -]

1 [- - -] LA [- - -] (Escrivà).

Interpunció triangular amb el vèrtex cap amunt. L'escriptura és acurada. La resta de la primera lletra de la r. 1 pot ser d'una E o una L.

Per la paleografia, es pot datar en el s. I dC.¹³⁷

112. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris obscur, trencat dalt i a la dreta. Les cares inferior i esquerra es conserven originals i estan allisades.

Es va trobar l'any 1989 a la presó de Sant Vicent reutilitzada en un mur d'època visigoda.

Es conserva encastada a la cripta arqueològica de Sant Vicent.

Dimensions: (32) x (37) x 39.

Lletres: r. 1: 4, r. 2: 3,5.

Escrivà 1991: 184, núm. 86; AE 1991: 1092; HEp 1994: 934; CIL II² 14, 85; IRVT 101.

¶ ¹³⁷ Escrivà la inclou, sense fonament, entre les inscripcions visigodes.

[f]ilio (?) an[n(orum)]

XXXIII

A...; al seu fill, de 33 anys.

1 [- - -]ilo (Escrivà, CIL II²).

No es veu cap signe d'interpunció. L'escriptura és superficial, però acurada. L'*ordinatio*, segons pareix, seguia un eix de simetria.

La restitució de la r. 1 és pràcticament segura. En efecte, a l'esquerra de la primera I només resta espai per a una lletra. Per altra banda, la seqüència del parentesc i l'edat és freqüent.¹³⁸ Per tant, contràriament al que suposa Clauss en CIL II², hom pot descartar que es tracte d'un *cognomen* grec o llatí.¹³⁹

Pel tenor del text (nom en datiu), tipus de monument i paleografia, es pot datar en els s. I-II dC.

¶¹³⁸ Cf. IRST² 30: *M. Fulvio Prisco / f(ilio) a(n)orum ...*; IRST² 101: *Salvino / patri an(n)orum...*; IRET² 27: *Gallio / fil(ius) an(n)um...*; etc. Aquesta forma d'expressar l'edat és freqüent no sols en epigrafia (pagana i cristiana) sinó també en tex-

tos literaris de totes les èpoques; cf. MUÑOZ 1995: 139-143. ¶¹³⁹ Els *cognomina* grecs o llatins acabats en *-ilius* són pocs i raríssims; cf. SOLIN 1982: 1482 i SOLIN-SALOMIES 1988: 448, respectivament.

113. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior d'una placa de marbre de Buixcarró. La cara anterior i la posterior estan polides.

Es trobà «l'any 1990 en les excavacions del carrer Calderers en un reblit d'anivellament d'època islàmica que es data en el segle XII», Arasa-Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (6,5) x (6) x 1,6.

Arasa-Escrivà 1993: 224, núm. 10; CIL II² 14,93h; HEP 1995: 853; IRVT 96.

----- ?
 [- -]BA+[- -]
 [an(norum)- -]III
 ----- ?

1-2 [- -]ba[- -] / [an(norum) - -]II[- - ?] (Arasa-Escrivà); 2 [- -]++[- -] (CIL II²).

Línies auxiliars. L'escriptura presenta reforços molt marcats. La B és asimètrica.

Per la paleografia i les línies auxiliars, es pot datar en els s. III-IV dC.¹⁴⁰

114. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior d'una placa de marbre blanc. Les cares anterior i posterior estan polides.

Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar n° 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

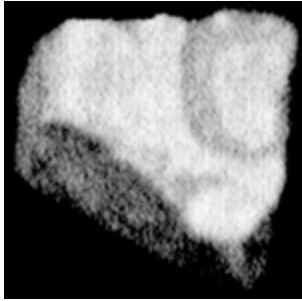
Es conserva al MPV, núm. inv. 109893.

Dimensions: (2,5) x (2,7) x 1,4.

Lletres: ca. 2.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 143, núm. 9; HEP 2003: 594.

¶ ¹⁴⁰ Els anteriors editors la daten en els s. I-II dC.

[- - -] + · C[- - -]
[- - -] + [- - -]

1 [- - -]FO[- - -] (tots).

L'escritura és acurada. Ratlles auxiliars per al pautat. La C està pintada de roig.

Per la paleografia i el context arqueològic, es pot datar en el s. II o s. III.

115. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior d'una placa de marbre blanc. La cara anterior està polida; la posterior, allisada.

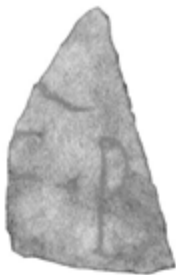
Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar n° 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV, núm. inv. 109893.

Dimensions: (7) x (4,5) x 1,7.

Lletres: 2,8.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 144, núm. 10; HEp 2003: 595.

[- - -]C[- - -]
[- - -] a[e] · B[- - -]
----- ?

1 [- - -]Q[- - -] (tots)

Interpuncions triangulars. Ratlles auxiliars per al pautat.

Per la paleografia i el context arqueològic, es pot datar en el s. II o s. III.

116. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària blava, trencada dalt, baix i a la dreta. La cara anterior i les laterals estan allisades; la posterior, desbastada. En la cornisa manca part del coronament i l'angle dret; sota l'àbac, llistell i *cyma recta*. El camp epigràfic està emmarcat per un solc.

Es va trobar l'any 1975 en les excavacions realitzades per Miquel Àngel Català en la plaça de l'Almoïna. Aparegué reaprofitada en l'angle NO del solar, segons informació verbal de l'esmentat director dels Museus Municipals.

Es conserva al SIAM.
 Dimensions: (37) x (38) x 13-16.
 Lletres: 5.
 CIL II² 14,84; IRVT 98.

D(is) · M(anibus)
 +[- - -]

- - - - -

Als déus Manes ...

2 omesa (tots).

Interpunció triangular. La D està inclinada vers la dreta; la M presenta les astes exteriors inclinades cap a fora.

Per la fórmula DM i pel tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

117. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró, trencada baix i en ambdós costats. El marge superior es conserva original. El suport es va reaprofitar per a gravar-hi la inscripció núm. 101.

Es va trobar l'any 1988 a la plaça de l'Almoina encastada en un mur d'època àrab.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (13) x (10) x 2.

Lletres: 3,5.

Escrivà 1991: 188, núm. 5 cara A; CIL II² 14,88g; IRVT 99.

[- - -]ED[- - -]
[- - -]T ♠ H[- - -]
- - - - - ?

2 [- - -]TH[- - -] (tots). Clauss en CIL II² suposa erròniament que manca text dalt de la r. 1.

Hedera (r. 2). Línies auxiliars. L'escriptura és de solc profund, però tosca. L'asta central de la E és més llarga que les altres.

La T de la r. 2 és probablement el final d'un verb, com ara *fecit*, *posuit*. La H iniciaria el nom del dedicant. En la r. 1 figuraria el nom del destinatari o destinatària.

Pel tipus de lletra i per l'ús de l'*hedera*, pot datar-se en els s. III-IV dC.¹⁴¹

118. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment central inferior d'una placa de marbre blanc. Les cares anterior i posterior estan polides. El camp epigràfic estava delimitat per una motllura.

Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar n° 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

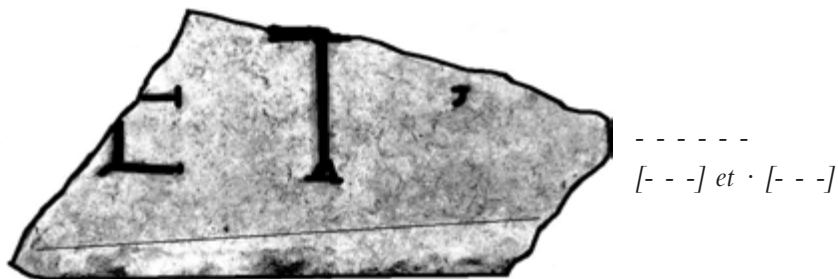
Es conserva al MPV, núm. inv. 109893.

Dimensions: (6,2) x (14) x 2,3.

Lletres: 3,5.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 142, núm. 7; HEp 2003: 592.

¶ ¹⁴¹ Escrivà l'atribueix a època visigoda; nosaltres en IRVT la datàvem en el s. II. La paleografia ens obliga a canviar la cronologia.

L'escritura és acurada. Es podria restituir *et · [sibi]* o semblant.

Per la paleografia i el context arqueològic, es pot datar entre la darrereria del s. I i principi del s. II.

119. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL (?). Fragment interior de calcària de color gris obscur.

Es va trobar l'any 1931 «en el carrer d'En Ramón i Cajal de València [...] per En Doménec Uriel arqueòleg de Lliria [...]; fon trobada fent obres en el corral d'una casa del dit carrer i que l'estager la va emprar com anclusa, pegant els colps precisament a la part de la inscripció. Fon trencada [...]. El que romangué fon tirat [...] al carrer on fon trobat per l'Uriel i dut al Centre de Cultura Valenciana», Gómez Serrano.

Desapareguda.

Gómez Serrano 1932a: 115; IRV 68; CIL II² 14,88a; IRVT 100.

- - - - - ?
 [- - -]HOMI[- - -]
 [- - -]TI[- - -]
 [- - -]A[- - -]
 - - - - - ?

No es pot identificar cap nom ni entreveure l'estructura del text.

No hi ha elements suficients per a datar-la

120. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró, trencada dalt, baix i a l'esquerra. La cara anterior està polida; la posterior, allisada.

Es trobà en les excavacions realitzades el 2000 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar n° 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV.

Dimensions: (8,2) x (8,5) x 1,5.

Lletres: 2,5.

Seguí-Melchor-Benedito 2003a: 203: núm. 13; AE 2003: 1005b.

 [- - -]m̄ae
 ----- ?

Nexe: MAE. El final [- - -]m̄ae correspon probablement a un adjectiu elogiós com [piissi]mae o semblant.

Per la paleografia i el context arqueològic, es pot datar en el s. II dC.

121. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL (?). Placa de marbre blanc trencada tot al voltant. Les cares anterior i posterior estan polides.

Es va trobar «en les excavacions de la plaça de l'Almoina dels anys 1985-86, en un nivell d'època medieval», Arasa-Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (8) x (7) x 2,3.

Lletres: 3,2.

Arasa-Escrivà 1993: 224-225, núm. 12; CIL II² 14,93i; HEp 1995: 855; IRVT 107.

----- ?
 [- - -]NV[- - -]
 [- - -]S[- - -]
 ----- ?

1 [- - -]nu[s ? - - -] / [- - - - -] (Arasa-Escrivà); 2 [- - -]++[- - -] (CIL II²).

L'escritura és acurada.

Pel tipus de lletra, es podria datar en el s. I o II dC.

122. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior d'una placa de marbre de Buixcarró. La cara anterior està polida; la posterior, allisada.

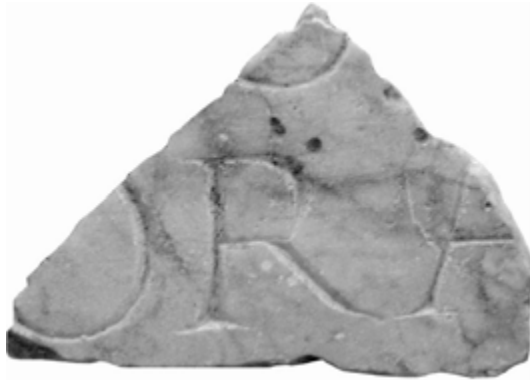
Es trobà en les excavacions realitzades el 2000 «en el terreno que en la actualitat ocupa el solar nº 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV.

Dimensions: (6) x (8,8) x 1,6.

Lletres: 2,8.

Seguí-Melchor-Benedito 2003a: 202-203: núm. 12; AE 2003: 1005a.

[- - -]O[- - -]
[- - -]ORA[- - -]
----- ?

L'escritura, de solc profund i reforços ben marcats, és acurada.

Els primers editors proposen de restituir *[H]ora[tius]* o *[Hon]ora[tus]*. Però l'element -ORA- té tantes possibilitats de restitució que resulta aventurat proposar-ne cap en concret. De fet, -ORA- pot pertànyer bé a un gentilici, bé a un cognomen llatí o grec, com ara *Dora*, *Heliodora*, etc.

Per la paleografia i el context arqueològic, es pot datar en el s. II.

123. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària trencat dalt, baix i a l'esquerra. El camp epigràfic estava emmarcat per una motllura i tenia la forma de *tabula ansata*.

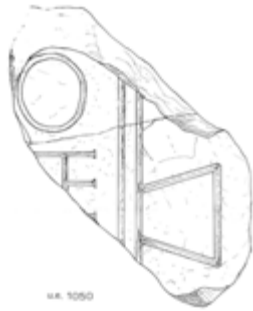
Es va trobar en les excavacions realitzades el 1997 al palau de la Marquesa de la Colomina, c/ de l'Almodí, núm. 1 sota la direcció de l'arqueòleg Josep M. Burriel.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (34) x (30) x 12.

Lletres: 9.

Inèdita; cf. M. Ducajú «El CEU recupera una inscripció del s. II de su palacio de la Marquesa de Colomina», *Levante*, 12-2-1997.

Dibuix de J. M. Burriel

-----?
 [- - -]o
 [- - -]ét

Nexe: ET. L'escritura és acurada. El text devia constar d'unes cinc ratlles.

Per la paleografia i tipus de monument, es pot datar en el s. II.

124. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc, trencada tot al voltant. Les cares anterior i posterior estan polides.

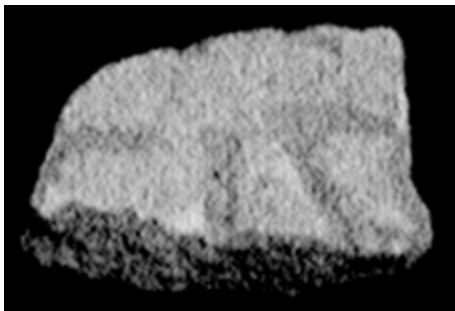
Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar n° 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV, núm. inv. 109893.

Dimensions: (2,9) x (4,4) x 1,5.

Lletres: *ca.* 2.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 140, núm. 4; AE 2000: 788; HEp 2003: 589.

 [- - -]++[- - - ?]
 [- - -]TIS[- - -]

1-2 [- - -]++[- - -] / [- - -]I+[- - -] (Seguí-Melchor-Benedito); [- - -]+ LA[- - -] / [- - -]BI +[- - -] (AE).

L'escritura no és gaire acurada.

Per la paleografia i el context arqueològic, es pot datar en el s. II o s. III.

125. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior d'una placa de marbre de Buixcarró. La cara anterior està polida; la posterior, sense treballar.

Es trobà en les excavacions realitzades el 2000 «en el terreny que en la actualitat ocupa el solar nº 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV.

Dimensions: (14,5) x (9,5) x 3.

Lletres: 3.

Seguí-Melchor-Benedito 2003a: 204; núm. 14; AE 2003: 1005c.

[- - -]tri
[- - -]o

Els primers editors proposen la restitució *[Sert]ori[us/-a]* sense excloure altres possibilitats. Al nostre parer, però, la lectura de la primera ratlla conservada és *[- - -]tri*. Hom podria restituir *[pa]tri* /*[optim]o* o semblant.

Per la paleografia i el tenor del text, es pot datar en el s. II dC.

126. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc, trencada dalt i en ambdós costats i partida verticalment en dos fragments que encaixen perfectament. Les cares anterior i posterior estan polides.

Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreny que en la actualitat ocupa el solar nº 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV.

Dimensions: (10) x (23) x 2.

Lletres: 2.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 138-139, núm. 2; AE 2003: 736; HEp 2003: 587.

[- - -]+ ux[ori - - - ?]
 [innoce]ntissimae [- - - ?]
 [- - -] · maritus [- - -]

A ...,
 muller irreprotxable ...,
 el seu marit

[- - -]V[- - - / pie?]ntissimae [- - - ?] (AE).

Interpuncions triangulars. L'escritpura presenta tendències cursives. La E de la r. 2 manca de les astes medial i inferior. Davant de *maritus* devia figurar el nom únic del dedicant. A continuació, podria restituir-se *fecit* o semblant.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es podria datar entre la darrereria del s. II o principi del s. III dC.

127. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc, trencada tot al voltant i partida en sis fragments. Les cares anterior i posterior estan polides. El camp epigràfic estava emmarcat per un solc, visible en la part inferior.

Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar nº 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV, núm. inv. 109893.

Dimensions: (8) x (5) x 2.

Lletres: 3.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 139-140, núm. 3; AE 2000: 787; HEp 2003: 588.

viv[- - -]

viv[entes fecerunt ?] (Seguí-Melchor-Benedito).

L'escritura és acurada. Hom podria restituir *viv[us, -a fecit]* o semblant.

Per la paleografia i la fórmula emprada, es pot datar entre la darrerria del s. I i principi del s. II.

128. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc, trencada dalt i en ambdós costats i partida verticalment en dos fragments que encaixen perfectament. Les cares anterior i posterior estan polides.

Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar nº 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV, núm. inv. 133631.

Dimensions: (8) x (6) x 2,5.

Lletres: 2.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 141, núm. 5; HEp 2003: 590.

[an(norum) - - -]VIII [- - -(?)]

Per la paleografia i el context arqueològic, es pot datar en el s. II o s. III.

5. Inscripcions diverses

129. ITINERARI. «Tabla marmórea (*laterculum*), que llama itinerario», Fita.¹⁴²

«Se encontró por junio de 1727 en una puerta de Valencia antigua, donde ahora la iglesia nueva de la Congregación del Oratorio, que guiava al Egército por Sagunto, a la Ilercaonia, i más allá. Antes que mandara quitar las letras un anciano imperitísimo, las copió el erudito padre Felipe Seguer, quien andando los tiempos me permitió copia», Sales. Es refereix a la porta de la Xerea, que es trobava en l'actual església de Sant Tomàs, construïda en 1725-1736. En l'esmentada porta van aparèixer encara una inscripció votiva (IRVT 6) i una d'imperial (IRVT 14). Sembla que tant aquestes com el mil·liari hi servien simplement com a material de construcció. És probable que les tres procediren del *forum* de la ciutat. La notícia que refereix Sales («Antes que mandara quitar las letras un anciano imperitísimo») sembla suggerir que el nostre mil·liari fou reaprofitat en algun lloc visible i segurament destacat del nou temple.

Desaparegut.

Dimensions: desconegudes.

Sales 1766 (ed. Fita 1883: 54); *idem* ms. 1766 s. f.; Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 454); Ribelles, ms. a in. s. XIX: 528-529; CIL II 6239; Sanchis 1913: 73; *idem* 1920: 480; Marchetti, en DE III: 266-267; Martínez Aloy ca. 1920: 131 nota 157, 140 nota 170, 338; Kubitschek, en RE IX 2315s; Roldán 1975: 161-162; ILER 1780; IRV 74; Pallí Aguilera 1985, *La Vía Augusta en Cataluña*, Barcelona: 66-67; Rosselló 1992: 621; CIL II² 14,38; Arasa-Rosselló 1995, *Les vies romanes del territori valencià*, València: 50-51; IRVT 112; IRAPELT B. 24.

Possible restitució

Ab Valentia Saguntu[m m(ilia) p(assuum) XVI]

ab Sagunto Dertosa[m m(ilia) p(assuum) XCII]

ab Dertosa Tarracona[m m(ilia) p(assuum) LXII]

ab Tarracona [Barcinonam m(ilia) p(assuum) LXVII]

5 *ab [Barcinona Gerundam m(ilia) p(assuum) LXVII]*

ab [Gerunda Summum Pyrenaeum m(ilia) p(assuum) XLIII]

¶¹⁴² La descripció del suport resulta poc explícita. Els autors el cataloguen generalment com un itinerari. També podria ser classificat entre els «indicateurs routiers», de què parla Chevallier 1972: 52-54. Això no obstant, nosaltres, seguint CIL II 6239, l'hem inclòs entre els mil·liaris. Hi hem tingut en compte també el que diu Di Stefano 1987: 9,18: «Chiamamo *miliario* [...] ogni supporto contraddistinto da un testo che mostrò a chi transita per una via la misura in miglia del camino percorso (o da percorrere)». Diu a continuació que es troben, tot i que rarament, mil·liaris gravats en blocs o plaques. Sembla que el nostre devia ser un bloc o una placa.

De València a Sagunt, 16 milles; de Sagunt a Tortosa, 92 milles; de Tortosa a Tarragona, 62 milles; de Tarragona a Barcelona, 67 milles; de Barcelona a Girona, 67 milles; de Girona al pas dels Pirineus, 43 milles.

6 ab [Gerunda Narbonam] (Pallí).

Sales afirma que ja havia publicat el mil·liari en la seua *Historia de la aparición de San Pablo Apóstol*, Albocàsser, 1752.¹⁴³ És a dir, que l'autor s'ocupa repetides vegades de l'itinerari. Tanmateix, hem de tenir en compte que l'únic testimoni és F. Seguer, teòleg de la Congregació de l'Oratori, però inexpert en epigrafia. Per tant, la seua lectura podria ser inexacta. Aquesta presenta la inscripció trencada baix, però completa a la dreta, la qual cosa sembla improbable. En efecte, a la dreta devien figurar les distàncies en milles a les ciutats esmentades. Un indicatiu que el mil·liari devia estar fragmentat també a la dreta és el fet que les ciutats hi figuren amb el nom incomplet. Hom ha suposat tàcitament que els noms estaven abreujats. Però la suposició no sembla gaire probable. És per això que hem gosat proposar una restitució. Per a les distàncies, ens hem basat en els itineraris antics, sobretot en el d'Antoni.

L'itinerari es refereix a ciutats del tram septentrional de la *Via Augusta*. És possible que indicara les distàncies des de *Valentia* fins al *Summum Pyrenaeum*.¹⁴⁴ La distància total entre aquests dos punts és, segons la restitució proposada, de 347 milles.¹⁴⁵ Les 347 milles equivalen a 507 km, que és aproximadament la distància que hi ha entre València i el Portús, on era l'estació del *Summum Pyrenaeum*. En tot cas, està clar que en aquest peculiar itinerari s'indicaven les distàncies des del sud vers el nord, és a dir, en el sentit contrari al dels mil·liaris que s'han trobat a la *via Augusta*.

Si la lectura *Tarracona* (r. 3) és correcta, es podria datar a partir de finals del s. II dC.¹⁴⁶

¶¹⁴³ No hem trobat aquesta obra enlloc. ¶¹⁴⁴ A causa de la fractura, desconeixem quin era el *terminus* de l'itinerari; al nostre parer, devia ser el *Summum Pyrenaeum*, no *Narbona* (Pallí), o *Roma* (Kubitschek). ¶¹⁴⁵ Segons els vasos de Vicarello, la distància entre *Valentia* i el *Summum Pyrenaeum* és: vas I: 348; vas II: 341; vas III: 362; vas IV: 369. ¶¹⁴⁶ Sobre els noms de *Tarraco*, cf. Alföldy, en RE XV 578. Segons C. CASTILLO en HEp: «Si la lectura *Tarracona* (lín. 3 y 4) es fiable, el texto no debe de ser anterior al siglo V, porque esta forma sólo se encuentra en el geógrafo *Iulius Honorius* (siglo IV-V) y en la ampliación de su obra cono-

cida como *Cosmographia Aethici*, del s. V ó VI; la referencia de Dion Casio (XLI 24, 3) que aporta Alföldy en el artículo *Tarraco* (RE Suppl. XV, 578) no es segura: la lectura *ταρράκωνης* del *cod. Laurentianus* (s. XI) es sustituida generalmente por los editores, a partir de la autoridad de Boissevain (1895-1901) por la forma *ταρράκωνος*. La forma [*Barcinona*] suplida por Corell en lín. 4-5 sólo se encuentra en Orosio, *Adv.* pág. VII 43, 8». El fet que les formes *Tarracona* i *Barcinona* es documenten en els autors esmentats del s. V no significa que no puguem aparèixer ja molt abans en l'itinerari de *Valentia*.

130. INSTRUMENTUM. Romana de bronze formada per una barra (*scapus*) amb dos braços desiguals. El braç llarg, de secció romboidal, presenta entalles de subjecció per a fixar-hi el contrapès i acaba amb un pom esfèric, decorat amb segments i botó central. En una de les quatre cares està gravada la inscripció en una sola ratlla. La cara contraposada a aquesta és anepigràfica. Les altres dues cares, contraposades, presenten una doble escala graduada: una per als pesos menors i l'altra per als majors. El braç curt és rectangular i disposa de dues anses (*ansulae*) fixes i distanciades, de les quals penjaven sengles cadenetes curtes acabades en ganxo (només se'n conserva part d'una amb la corresponent anella). A cadascun dels dos ganxos correspon una escala graduada. Per altra banda, del braç curt pengen quatre cadenes que sostenen el plat de pesar (*lancula*). Aquest braç està decorat amb incisions en les quatre cares. En les dues més amples presenta rosetes octopètales en òvuls. La cara superior està decorada amb un trident acabat en òvul, mentre que la inferior presenta un doble llaç acabat en ambdós extrems en sengles òvuls.

El sistema d'ancoratge consisteix en una sirena amb els braços aixecats per a subjectar una anella sobre el seu cap entre ones. La cabellera va trenada a ambdós costats per darrere del cap i s'arreplega al clatell, deixant la resta solta a flocs. En la part inferior del cos presenta tres figures a mode de ganxos, dos dofins als costats i al centre una serp marina que enrotlla dues cues en espiral formant sengles anelles de subjecció que sostenen dues cadenes cadascuna. En el centre, un acabament en forma de borla. Les quatre cadenes es connecten amb el plat de pesar mitjançant anelles soldades a uns reforços en forma de silens. L'estat de conservació es pot qualificar de molt bo. Ha desaparegut l'*aequipondium* o contrapès, tot i que es conserva l'anella d'aquest i part de la cadena. Ha estat objecte d'una reparació.¹⁴⁷

Aparegué el 1953 en les proximitats de l'Albufera. En la mateixa zona aparegué la romana que presentem en el núm. 130a. A més, s'hi va trobar també una altra *statera* de bronze, de menors dimensions i anepigràfica, així com l'anomenat «Apol·lo de Pinedo». Aquesta concentració de bronzes en el mateix lloc sembla suggerir que procedeixen d'una nau naufragada. Fou adquirida per l'Ajuntament de València l'any 1953 «como procedente de la playa de El Saler. Durante años, estuvo expuesta en el edificio de l'*Almudí*, junto con el resto de la colección, la cual se trasladó provisionalmente al Museo Benlliure, mientras duraban las tareas de restauración del edificio», Roca-Fernández, p. 331. Segons els mateixos autors, la romana, de clara procedència submarina, encara portava adherides sals i restes calcàries marines.¹⁴⁸

Es conserva al MhV.

Dimensions: 138 x 69. Diàmetre del plat: 31.

Lletres: 1. Xifres: ca. 1-1,5.

¶ ¹⁴⁷ ROCA-FERNÁNDEZ: 1998, p. 332, 336-337.

¶ ¹⁴⁸ ARANEGUI 1989, «*Statera* romana hallada en Valencia», *APL* XIX, pp. 263-270, en la p. 264

afirma que la romana no tenia inscripció. En realitat no pogué veure la inscripció degut a les adherències de la *statera*.

Pes: 8800 gr. El contrapès, que es conserva molt erosionat, devia pesar entre 2500 i 3000 gr.

Roca-Fernández 1998.

Imp(eratore) · Caesare · Vespasiano · Aug(usto) · pon(tifice) · max(imo) · tri(bunicia) · p(otestate) · VI · imp(eratore) · XIII · p(atre) · p(atriciae) · co(n)s(ule) des(ignato) <VI> · exacta · in · capit(olio)

Essent emperador Cèsar Vespasià August, pontífex màxim, en la sisena potestat tribunicia, aclamat imperàtor per catorzena vegada, pare de la pàtria, designat cònsol per sisena vegada, fou verificada al Capitoli.

Imp(eratori) Caesari; cap(i)t(olio) (Roca-Fernández).

Interpuncions redones. L'escritura és puntejada.

La cara a), des de la unió amb el braç curt cap al pom, presenta la següent graduació:

IIIIVIIIIXIIIIVIIIIXXIIIIVIIIIXXIIIIVIIIIXXIIIIVIIIIXIIII↓II

La graduació de la cara b), seguint la mateixa direcció de l'anterior, és:

↓VXVXVXVCVXVXVXV↓VXVX

Per tant, l'escala a) podia pesar des d'una a cinquanta-dues lliures, indicades d'una en una. El símbol ↓ equival a cinquanta. La cara b) parteix de ↓ (=50) i arriba fins a 170. De manera que per la cara a) es podia pesar de 0,327 a 16,819 kg, mentre que per la cara b) l'escala ponderal anava de 16,372 a 55,326 kg.

Al capitolí de Roma es conservaven els patrons dels pesos i mesures (*mensurae*) que servien de referència per a controlar l'exactitud dels objectes de pesar de les províncies.

Gràcies a la titulatura imperial, podem precisar la data en què hom verificà la romana al capitolí de Roma. En efecte, Vespasià exercí la sisena *tribunicia potestas* des de l'u de juliol del 74 fins al 30 de juny del 75. Per altra banda, sembla que entre març com a molt prompte i el 30 de juny com a molt tard del mateix any 74, va rebre la catorzena salutació imperial. Encara hi ha un altre càrrec, el consolat, que ajuda a precisar la cronologia. Malauradament, la inscripció, per un lapsus, no indica la iteració del consolat. Basant-nos, però, en els dos primers càrrecs, hem esmenat l'omissió afegint <VI>. Vespasià fou designat per al sisè consolat a partir de la mitjanja de març del 74.

Per tant, la comprovació de la romana degué verificar-se entre mitjan març del 74 i mitjan març del 75.¹⁴⁹

130a. INSTRUMENTUM. Romana de bronze formada per una barra amb dos braços desiguals. El braç llarg, de secció quadrangular i amb unes entalles equidistants, acaba en un pom esfèric. El braç curt, rectangular, té un orifici a l'extrem pel qual passa una anella en forma d'omega majúscula. Soldat a aquesta hi ha un ganxo doble acabat en dos caps d'ànec. De les anelles pengen quatre cadenes trenades que van empalmades a altres anelles del plat. Aquestes passen per orificis practcats sobre uns reforços lanceolats que estan soldats amb estany al mateix plat de pesar. Altres dos ganxos del braç curt fan possible la pesada de cossos de pes diferent. La inscripció es troba en les dues cares d'aquest. L'estat de conservació es pot qualificar de molt bo. En efecte, la romana tan sols ha perdut l'*aequipondium* o contrapès i algunes baules d'una de les cadenes. Per altra banda, en la cara a) al final de la inscripció, s'hi veu una soldadura d'estany, que podria ser antiga. La *statera* ha estat reparada lleugerament en dues ocasions.

«Hallada en aguas del término municipal de Valencia, adquirida por la Dirección General de Patrimonio Cultural de la Generalitat Valenciana en 1989 y depositada en el Museo de Sagunt», Aranegui. Sobre el lloc de la troballa, vegeu el comentari a l'anterior.

Es conserva al MAS.

Dimensions: 111 x 54,5. Diàmetre del plat: 23.

Lletres: 0,9.

Pes dels elements originals: 2620 gr.

Aranegui 1989, «Statera romana hallada en Valencia», *APL* XIX: 263-269; AE 1989, 475; HÉp 3, 1993: 395; Aranegui 1991, «Statera de bronze», *AADD, Saguntum y el mar*: 107-108; CIL II² 14,87; IRVT 114; HÉp 1997: 1056.

¶ ¹⁴⁹ Sobre Vespasià, vegeu SCHILLINGER-HÄFELE 1986: 57-58; KIENAST 1996: 108-110; WEYNAND, en RE VI 2623-2694, principalment 2659-2667.

a)	
<i>Imp(eratore) · Cae(sare) · Nerva</i>	En el sisè consolat
<i>Tra·ia·no · Aug(usto)</i>	de l'emperador Cèsar Nerva
b)	
<i>Ger(manico) · Dac(ico) · co(n)s(ule) · V̄I ·</i>	Trajà August Germànic Dàcic,
<i>ex·a(cta) · in · Capito·li·o· l(ibra)</i>	fou verificada al Capitoli
	aquesta romana.

Interpuncions omeses; b) 2 l(ibra) omesa (tots).

Interpuncions redones. L'escriptura és puntejada. En les A un punt redó substitueix l'asta horitzontal. Les G presenten l'apèndix cap avall.

El terme *libra*, abreujat sovint en L, és el que s'emprava habitualment per a designar la romana, anomenada també *statera*, un manlleu del grec *στατήρ*.¹⁵⁰ Se la sol denominar *statera* romana, per tal de distingir-la de la *statera* grega, la qual tenia dos braços iguals. *Exigere libram* significa 'verificar una romana' d'acord amb el patró que es conservava al capitolí de Roma (ThLL V, 1462). Es tracta, doncs, d'una *statera* de precisió.

Data del sisè consolat de Trajà, és a dir, de l'any 112.¹⁵¹

131. INSTRUMENTUM. Fragment d'un coll d'àmfora Dr. 1A amb *titulus pictus* en roig.

Es va trobar en les excavacions realitzades al solar del palau de les Corts. «En esta excavación se hallaron niveles que van desde la fundación de la ciudad (138 aC) a época contemporánea. Las ánforas Dr. 1 son características del nivel IV, correspondiente a varios momentos de ocupación de una vivienda durante el último cuarto del s. II y la primera mitad del s. I a.C. [...]. La pieza que nos ocupa apareció, sin embargo, en un relleno con material revuelto sin cronología clara», Pérez Ballester.

Es conserva al SIAM, núm. inv. 322.

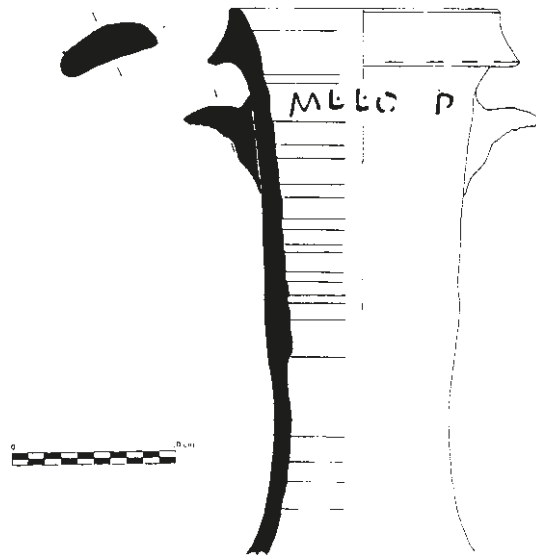
Dimensions: 34,3 x 16,4 diàm.

Lletres: 1,6–1,7.

AADD 1994: 117 lám. 34; Pérez Ballester, J. 1995, «Las ánforas Dressel 1 con datación consular. Una pieza de Cartagena», *Saguntum* 29: 180 i 183 fig. 5; HEp 1996: 980; Márquez-Molina 2005: 354 núm. 421.

¶¹⁵⁰ Sobre *libra*, cf. MICHON, en DAGR, s.v.; ThLL VII, 1341–1345.

¶¹⁵¹ Sobre Trajà, cf. SCHILLINGER-HÄFELE 1986: 60–61; KIENAST 1996: 122–124.

Dibuix de J. Pérez Ballester

M(arco) L(ivio) · L(ucio) · C(alpurnio) (vac. 2) P(isone) (scil. consulibus)

Durant el consolat de Marc Livi i Luci Calpurni Pisó.

M · L · L · O · [o C] [- - -] P [o D] (AADD, pensant en una possible xifra més aviat que en una datació consular); M(arco) L(ivio) · L(ucio) · C(alpurnio) P(iso) (Pérez Ballester); M(arco) L(ivio) · L(ucio) · C(alpurnio) P(isone) / [cos.] (C. Castillo en HEp). Márquez-Molina s'inclinen per la lectura M · L · L · O · P.

Les interpuncions consisteixen en punts redons. La quarta lletra, malgrat que sembla una O, és segurament una C.

El gran interès de la peça rau en el fet de presentar la datació consular, tot i que, com passa en altres casos, no hi figura l'abreviatura *co(n)s(ulibus)*. *M. Livius Drusus* i *L. Calpurnius Piso* van ser cònsols l'any 112 aC. Es tracta, doncs, de l'epígraf més antic que s'ha trobat fins ara a *Valentia*.

Data del 112 aC.

132. INSTRUMENTUM. Fragment d'un plat Drag. 36, amb un grafit *post coctionem* en la base.

Es va trobar en les excavacions realitzades a finals del 1986 al c/ Cabillers. Es conserva al SIAM.

Dimensions: alçària: 3,7; base: 6.

Escrivà 1989: 21, 67 i p. 165-166 núm. 18; IRVT 115d; HEp 1996: 981a.

Dibuix de V. Escrivà

CASI... (Escrivà); Cas<s>i(ani) (IRVT). El nom, com proposa C. Castillo en HEp, està probablement complet.

Nexe: SI.

El nom *Cassius*, escrit també *Casius*, es trobava estès arreu.

Es pot datar entre finals del s. I i principis del s. II dC.

133. INSTRUMENTUM. *Tegula* trencada baix i partida en tres fragments. Entre els dos cantells es veuen quatre cercles concèntrics, en el centre dels quals apareixia la marca.

Es trobà reaprofitada en un enterrament de la necròpoli de la Boatella.

Desaparegut.

Dimensions: (25) x 20 x ?.

Cueves 1947: 277-278; González Martí 1952: II, 13; Rico 1995: 201-202 i fig. 3.1; IRVT 115b.

Dibuix de González Martí

Castoris
De Càstor.

Casioris (Cueves)

Els productes de *Castor* es troben concentrats principalment a Fréjus (França). A la Península, estan documentats a la costa mediterrània des d'Empúries fins a Elx.

Es pot datar en la segona meitat del s. I dC.

134. INSTRUMENTUM. *Tegula* amb dos solcs verticals i paral·lels. En la part de baix presenta l'estampilla emmarcada per quatre solcs semicirculars.

Aparegué reaprofitada en un enterrament de la necròpoli de la Boatella. Es donava per desapareguda; s'ha trobat de nou recentment en els fons del SIAM.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 56 x 42 x 6.

Lletres: 2.

Cueves 1947: 276-278; IRVT 115.

L(uci) · Hĕr(enni) · Opt(ati)

De Luci Herenni Optat

Lucii Herenni officina (Cueves)

Nexes: HE, PT.

Aquesta estampilla estava molt estesa per tota la costa mediterrània occidental i apareix diverses vegades al País Valencià.¹⁵² Es troba també a Roma (CIL XV 2413). Es tracta d'un important productor d'àmfores i sobretot de *tegulae*.

Es pot datar en la segona meitat del s. I dC.

135. INSTRUMENTUM. Doble grafit sobre la cara interna d'una *tegula* plana, partida de dalt a baix en dos fragments. La part esquerra, al seu torn, està fracturada transversalment. Els tres fragments casen entre ells. Té els dos angles superiors trencats. Els dos grafits foren escrits amb un punxó *ante coctionem*. El camp epigràfic està delimitat pels mateixos vorells de la teula. El grafit a) està escrit de dalt cap avall; per al grafit b), es capgirà la teula. Per tant, estan orientats en sentit contrari.

¶ ¹⁵² Cf. IRAPELT 92; sobre la comercialització de *tegulae* de *L. Herennius Optatus*, cf. GENERA-PÉREZ I SUÑÉ 2002; MÁRQUEZ-MOLINA 2005: 237 núm. 168.

Es va trobar l'any 1946 en la necròpoli tardo-romana de la Boatella, carrer de les Carabasses, juntament amb moltes altres restes ceràmiques.

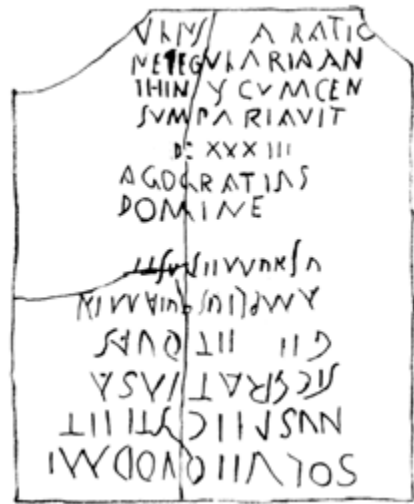
Es conserva al SIAM.

Dimensions: 49,5 x 41,5 x 2,5.

Camp epigràfic: 41,5 x 37.

Lletres: a) 3-1,5; b) 4-1,5.

Arés, 1948, «Estudio de una discutible inscripción en barro», *Crónica del tercer Congreso de Arqueología del Sudeste español*, p. 279-280; González Martí 1952: 15-17 amb lectura de Mateu Llopis; Roda Soriano, 1955, *Aportación al estudio de la arqueología valenciana*, València, 36-38, 65 núm. 5; ILER 5876; IRV 73; AE 1979: 370; Di Stefano 1981: 384-385; Corell 1992b; CIL II² 14,35; IRVT 113; HEp 1995: 861. Cf. Zarker, 1958, *Studies in the Carmina Latina Epigraphica. Diss.*, p. 153; Ribera 1983: 38, 88; Gómez Pallarès 1995: 85 V 8.

Dibuix d'A. Corell

a)

[I]ulius a ratiō-
ne tegularia An-
thinus cum cen-
sum pariavit
5 LXXXIII
ago gratias
domine

b)

Solve quod (!) mi-
nus fec(i)sti et
sic gratias a-
ge (vac. 3) et duas
5 amplius quia min-
us numerasti

a) Juli, l'encarregat dels comptes de la terrisseria. Atès que Àntine m'ha pagat la quantitat de vuitanta-tres (teules), et done les gràcies, senyor.

b) Tu lliura-me'n tantes com n'has fet de defectuoses i després ja em donaràs les gràcies; i dues més, que n'has comptat de menys.

2-3 An/thimus (IRV, CIL II²); m/ittimus (Di Stefano); par{i}avit (CIL II²); 5 D(?)XXXIII (IRV, CIL II²); DÇXXXIII (IRVT); b) 2 fecisti (tots).

No es veu cap signe d'interpunció. L'escriptura és capital quadrada amb fortes tendències cursives i varia d'un grafit a l'altre. En a) és de mòdul menor i més superficial que en b). En a) la E és capital, mentre que en b) presenta forma cursiva. En a) la L té forma de lambda, mentre que en b) consisteix en una asta vertical i una altra que baixa inclinada cap avall. L'*ordinatio* del text, encara que espontània, segueix un eix de simetria.

Tot indica que l'epígraf a) és anterior al b), i que aquest és una resposta al primer. El sentit sembla ser el següent. Un client envia un esclau o llibert seu a la terrisseria, per tal de recollir una partida de teules i pagar. L'encarregat d'aquesta li entrega les teules i li fa un rebut damunt una teula encara tendra. En arribar *Anthinus* a casa, el seu patró se n'adona que hi ha algunes teules defectuoses i que en falten dues. Aleshores, aprofitant la mateixa teula del rebut, formula a l'encarregat de la terrisseria les reclamacions oportunes.¹⁵³

a)

r. 1-2: *[I]ulius a ratio/ne tegularia*. Trobem ací un procediment freqüent en llatí per indicar càrrecs i professions, consistent a unir una construcció preposicional a noms propis. Els càrrecs i professions així indicats eren exercits, generalment, per esclaus o lliberts. Per tant, *a ratione tegularia* designa, amb tota probabilitat, un esclau o llibert encarregat de la comptabilitat d'una terrisseria. Aquest portava el gentilici *Iulius* com a nom únic. Sobre els *Iulii* a *Valentia*, vegeu el comentari al núm. 28.

r. 2-3: L'antropònim *Anthinus* és extremadament rar a tot l'Imperi; a Hispània, només apareix ací i en una inscripció de la veïna població de Riba-roja (IRET² 110). Per tant, és gairebé segur que es tracta de la mateixa persona en ambdós casos.

r. 3-7: *Cum cen/sum pariavit LXXXIII / ago gratias / domine*. La construcció de *cum* amb valor causal en indicatiu es troba en llatí postclàssic i tardà. L'accepció de 'quantitat' que té ací *census* només apareix en uns pocs textos a partir del s. III dC (ThLL III 8, 70-80). Per tant, la dita accepció es documenta en la tègula de *Valentia* per primera vegada. *Pariare*, amb l'accepció de 'pagar' i amb objecte directe, apareix ací probablement per primera vegada.¹⁵⁴ Finalment *domine*, que tots han referit a l'amo de la terrisseria i patró de *Iulius*, no és més que una fór-

¶¹⁵³ En HEP 1995: 861, J. GÓMEZ PANTOJA proposa una interpretació ben diferent. Creu que difícilment es pot tractar d'una transacció comercial real, ja que la teula, encara fresca, no hagués pogut suportar íntegra els trasllats. S'inclina, doncs, «a pensar que el documento contiene una transacción ficticia que fue contestada, quizá con intención

jocosa, sin salir del alfar». La suposició ens sembla infundada. ¶¹⁵⁴ Cf. ThLL X 398, 58-63; ULP. dig. 22,1,33 pr.; A. WALDE i B. HOFMANN 1965, *Lateiniches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: II, 250: «*pario, are* ausgleichen seit Ulp(ianus)». Per als textos medievals de *pariare*, cf. DU CANGE 1883-87: VI, 173.

mula de cortesia dirigida a un client.¹⁵⁵ Com que *Iulius*, el comptable, s'adreça a un client del seu patró, és comprensible que l'anomene *domine*.

El grafit a) és correcte i formulista. I es comprèn, ja que l'encarregat en faria sovint de semblants. En canvi, el grafit b) resulta espontani, però conté faltes i està mal expressat. També açò resulta comprensible: el client no estava acostumat a fer reclamacions. Tot això corrobora que es tracta d'un cas real.

b)

r. 1-2: *Solve quod (!) mi/nus fec[i]sti*.¹⁵⁶ L'epígraf b) conté la resposta del client al proveïdor; una resposta ferma, però no dura ni descortès. Tota la dificultat de l'epígraf rau en les dues primeres ratlles. L'expressió *minus fecisti* no significa ací «m'has sostret» o «no has fet», puix que, en aquest cas, implicaria una redundància respecte de les r. 4-6. *Minus* té ací el valor comparatiu ('menys', 'malament') que li és propi i és corrent en totes les èpoques i estrats del llatí (ThLL X 580, 35-76). D'acord amb aquesta interpretació, el client reclama tantes teules com li n'han entregat de defectuoses. Per tant, *quod* és una grafia incorrecta en lloc de *quot*.

r. 2-4: *Et sic gratias age*. Aquestes paraules connecten amb *gratias ago* de l'epígraf a). La partícula *sic*, en les combinacions *et sic*, *ac sic*, perd en llatí vulgar el valor demostratiu que tenia en llatí clàssic i assoleix el significat temporal de 'després' (ThLL V, 904).

r. 4-6: *Et duas/amplius quia min/us numerasti*. La frase, encara que presenta una sintaxi molt relaxada, és clara. *Das* es refereix, sens dubte, a un tàcit *tegulas*, i depèn, com *quod*, de *solve*. No sembla probable que *duas* es referesca a *rationes*, 'partides', com vol Di Stefano (1981: 385).

Per a la datació de la *tegula* ens podem basar no sols en la paleografia sinó també en l'esmentada ara de Riba-roja, ja que *Anthinus* és, amb tota probabilitat, la mateixa persona en ambdues inscripcions. Doncs bé, d'acord amb la paleografia i l'ara de Riba-roja, es pot datar entre final del s. II i principi del s. III dC.

136. INSTRUMENTUM. Fragment molt rodat d'una àmfora Lamboglia 2 (?). La inscripció, que ha estat gravada en ambdues cares, procedeix de dues mans diferents.

Aparegué en el curs d'unes excavacions realitzades l'any 1987 a la plaça de l'Almoïna, concretament en la unitat estratogràfica 2401.

El grafit presenta no poques dificultats de lectura i d'interpretació, degudes tant a l'escriptura descurada com també als errors fonètics i gramaticals. Per altra banda, el desconeixement del context arqueològic i històric concrets n'aug-

¶ ¹⁵⁵ *Dominus*, com a títol de cortesia era corrent en el gènere epistolar; cf. ThLL V 1952, 52ss. Era freqüent també en el llenguatge col·loquial del poble (SEN. *epist.* 3,1). Fins i tot als esclaus hom els donava de vegades aquest tractament (cf. MART.

5,57,1). ¶ ¹⁵⁶ Zarker, seguit per Gómez Pallarès, presenta l'epígraf b) entre les inscripcions «com-matica». Al nostre parer, però, és una resposta plana i sense pretensions literàries de cap mena.

menten encara més la dificultat. Una cosa, però, sembla segura: la inscripció es conserva completa.

Es conserva al SIAM, núm. inv. 0106.

Dimensions: 9,8 x 16,5 x 1,1.

Lletres; 0,5-1.

Melero 2001; HEp 2001: 586.

a) anvers

Καπίτων ἐγὼ λέγω
 Σαμβατί ἀπόδος
 μοι τὰ τῶν γαμῶν
 κάγω σοι ἄ-
 5 ποδῶ τὰ π-
 ίονα

b) revers

Νίως ὀγὼ
 σοι πιῶ τῶς α-
 ποδῶς μοι τὰ
 τωσώ(τα) ἄ
 5 λόγες

Dibuix anònim

a) 2 σ' Ἀμβάτη (Melero); 5-6 τὰ τ/ῶν [---] (Melero, J. Curbera en HEp); b) νιῶ/σουῶ [---] / σοι ποιῶ τόσα / ποδος μοι τα [---] / πωγῶ[---] /⁵ [---] λιλοῖ (Melero, HEp).

a)

r. 1: Καπίτων és una transcripció grega del llatí *Capito*, nom molt estès arreu. A Hispània es documenta ací per primera vegada en grec, tot i que és molt freqüent en llatí.¹⁵⁷

r. 2: Σαμβατί, en lloc de Σαμβατίδι, és el datiu de Σαμβατικός.¹⁵⁸ Tant aquesta forma com moltes altres ben documentades deriven, a través de Σαββάτον, de l'hebreu שַׁבָּת, 'dissabte'.¹⁵⁹

r. 3: ἀπόδος / μοι τὰ τῶν γαμῶν. La ν final, per falta d'espai, va sota la ω. En grec sol emprar-se el plural γάμοι amb el mateix valor que el singular. El sentit de la frase resulta obscur. Segons Melero, Capitó demanaria «los apresetos de la boda». Però la frase pot interpretar-se en altres sentits, ja que οἱ γάμοι significa 'boda', 'banquet de boda', 'matrimoni' i 'consumació del matrimoni'. Nosaltres, tenint en compte, per una banda, que la inscripció s'ha escrit en grec i no en llatí, que era la llengua habitual a *Valentia* en els primers segles de la nostra era, i el caràcter efímer i gairebé vergonyant del suport, la considerem com un grafit amorós entre un xicot i una noia.¹⁶⁰ El que Capitó sol·licita d'aquesta serien les relacions pròpies del matrimoni, és a dir, casar-se amb ella, si no és que es tracta d'una proposta deshonest. No es pot descartar, doncs, que siga un grafit de bordell.

r. 4-6: κάγῶ σοι ἀποδῶ τὰ πύονα. Ἀποδῶ, aorist de subjuntiu, està emprat en comptes del futur d'indicatiu. Hi segueix el complement directe τὰ πύονα, és a dir, un acusatiu plural neutre substantivat de πύον, πύον. Aquest adjectiu pot entendre's bé en sentit passiu, 'abundant, gras', bé en sentit actiu, 'fecundant'. El sintagma τὰ πύονα tindria ple significat en ambdós casos. Nosaltres ens decantem pel segon. Per tant, Capitó està prometent a Sambatís la fecunditat.

b)

El revers conté la resposta de Σαμβατικός. No sols l'escriptura és més descurada sinó també la fonètica i la gramàtica.

r. 1-2a: Νίως ὀγῶ / σοι πῶ τῶς: La grafia νίως està per νέος; ὀγῶ per ἐγῶ; πῶ per ποιῶ.¹⁶¹ L'adjectiu νέος, que ací s'empra com a substantiu, es pot aplicar als homes des de la infància fins al voltant dels trenta anys.

¶ ¹⁵⁷ Cf. Kajanto 1965: 235; Abascal 1994: 316-317.

¶ ¹⁵⁸ Estan documentats en grec els noms masculins Σαβατικός, Σαβατείς (Pape-Benseler 1959: 1322 i 1323, respectivament) i els femenins Σαμβατικός, Σαμβατείς (en llatí *Sabbathis* i *Sabbatis*); cf. Schulze, 1985, *Kleine Schriften 2.*, *durchgesehene Auflage mit Nachträgen herausgegeben von W. Wissmann*, Göttingen: 290ss. Pel context deduïm que en l'òstracon de València es tracta d'un nom de dona. ¶

¹⁵⁹ Cf. Masson 1972: 70-71. En tots aquests noms trobem sovint la grafia -μβ- per -ββ-; cf. Schul-

ze 1985²: 289ss.; Mayser 1970: I, Ia, 168; Solin en ANRW II 29.2, 637. ¶ ¹⁶⁰ El primer editor s'inclina a veure en l'òstracon una mena d'acord mercantil, mentre que J. Curbera en HEp pensa en un document de divorci. ¶ ¹⁶¹ Sobre l'ús d'iota per èpsilon i òmicron per èpsilon, cf. Mayser 1970: I, Ia, 45. Pel que fa a πῶ en lloc de ποιῶ, podria explicar-se per la reducció del diftong οἰ a ι i la confusió entre aquest fonema i la iota; cf. Mayser 1970: I, Ia: 89-90.

r. 2b-5: α/ποδώς μοι τὰ / τωσώ(τα) ᾶ / λόγες. Ἐπωδώς està per ἄ-ποδώς, imperatiu aorist.¹⁶² El que segueix resulta insegur. La primera lletra de la r. 4, tot i que sembla una pi, deu ser una tau; la tercera és probablement una sigma; el cinquè signe potser representa una abreviatura, seguida d'una alfa sense asta transversal. La r. 5 està escrita en lletra minúscula i de dreta a esquerra. Si aquesta lectura és correcta, tindriem τὰ τωσώ(τα) ᾶ / λόγες, en lloc de τὰ τοσαῦ(τα) ᾶ / λέγεις.

En la r. 4, en lloc de la lectura proposada, fóra possible també llegir τωσώ(τα), és a dir, τοσαυτά. D'acord, doncs, amb aquesta breu anàlisi, proposem la traducció següent:

a) Jo, Capitó, et dic a tu, Sambatí: concedeix-me les relacions matrimonials, i jo et donaré la fecunditat.

b) Jove, jo t'ho faré així; tu dóna'm tot això que dius.

La cronologia no resulta gaire fàcil d'establir. En la fitxa del SIAM, la qual es féu amb l'assessorament d'E. Llobregat, és atribuïda als segles v-vi. Aquesta cronologia és seguida pel primer editor. Sembla que aquesta datació tan baixa està condicionada pel fet de relacionar l'òstracon amb la presència dels bizantins en terres valencianes. Al nostre parer, però, no s'imposa aquesta vinculació. De fet, trobem al País Valencià individus que s'expressen en grec ja des de molt abans. Per tant, nosaltres, tenint en compte la paleografia i l'estat de la llengua, la data-riem en els s. II-III.

137. INSTRUMENTUM. Fragment del coll d'una ampolla de ceràmica comuna. És de pasta de color crema i superfície brunyida i de gran qualitat. El grafit es va fer *post coctionem*.

Es trobà en les excavacions realitzades el 1999 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar nº 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

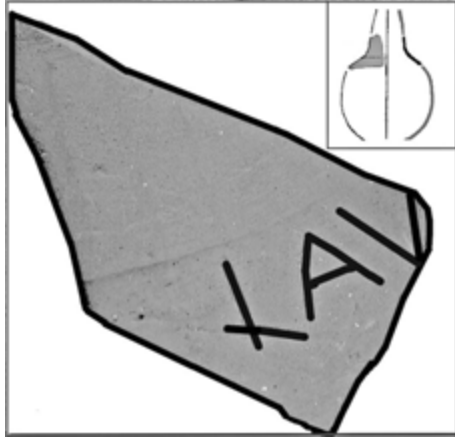
Es conserva al MPV, núm. inv. 109892.

Dimensions: (10,5) x (7,5).

Lletres: ca. 1,3.

Seguí-Melchor-Benedito 2000: 147, núm. 13; AE 2000: 789; HEp 2003: 598.

¶¹⁶² Sobre l'ús freqüent de ω per o, cf. MAYSER 1970: I, Ia, 73-74.

Lau[- -]

Lau[datæ ?] (Seguí-Melchor-Benedito)

El nom té tantes possibilitats de desenvolupament que és preferible deixar-lo abreujat. En tot cas, en comptes de *Laudata*, que no està documentat enlloc, resulta més probable *Lau[dice]*. Aquest apareix arreu i probablement també en els núm. 67, 103 i 177.

Pel context arqueològic, es pot datar en els s. II-III.

138. INSTRUMENTUM. Fragment d'un bol Drag. 37, amb un grafit *post coctionem* al voltant de la base.

Es va trobar en les excavacions realitzades a finals del 1986 al c/ Cabillers. Es conserva al SIAM.

Dimensions: 4,8.

Escrivà 1989: 22, 76 i p. 165-166 núm. 20; IRVT 115c; HEp 1996: 115c.

[- -]+ *Munii* [- -]+um

Dibuix de V. Escrivà

...VM MVNII... (Escrivà); M(arci) Munii [- - -] + u(- - -) (IRVT).

El gentilici *Munius* o *Munnius*, al País Valencià, sols està documentat en una inscripció de l'Alcora (IRSAT 539). És bastant rar en general (Schulze 1904: 195, 424; Abascal 1994: 187). El final [- - -] + *um*, segons proposa C. Castillo en HEp, podria indicar el nom de l'*instrumentum* o del seu contingut.

Es pot datar entre finals del s. I i principis del s. II dC.

139. INSTRUMENTUM. Fragment d'àmfora Almagro 50 de color ocre amb *titulus pictus*. L'àmfora procedeix de Lusitània.

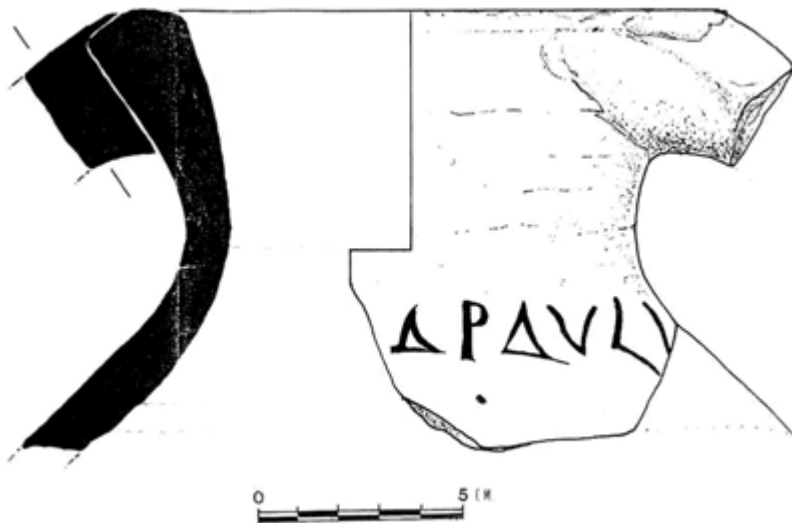
Es va trobar en les excavacions realitzades el 1997 al palau de la Marquesa de la Colomina, c/ de l'Almodí, núm. 1 sota la direcció de l'arqueòleg Josep M. Burriel.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (12) x 8.

Lletres: 1,2.

Inèdita.

Dibuix de J. M. Burriel

A(---) Paulu[s]

Les A presenten la forma d'una delta majúscula.

Per la paleografia i el tipus de ceràmica, es pot datar en el s. III dC.

140. INSTRUMENTUM. Fragment d'àmfora de tipus no identificat amb grafit *antecotionem*.

Es trobà en les excavacions realitzades el 2000 «en el terreno que en la actualidad ocupa el solar nº 26 a 32 de las calles de San Vicente y Mesón de Teruel».

Es conserva al MPV.

Dimensions: (10) x (11) x 1,2.

Lletres: 3,2 – 3,5.

Seguí-Melchor-Benedito 2003a: 205: núm. 15; AE 2003: 1005d.

Pl[acidi?]

L'escritura és minúscula cursiva.

El *cognomen Placidus/-a* és freqüent arreu. Devia estar en genitiu, indicant qui n'era el propietari.

Es pot datar en els s. I-II dC.

141. INSTRUMENTUM. Fragment de gerra o ampolla.

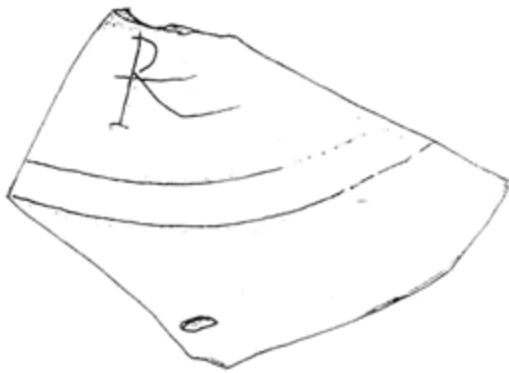
Es va trobar en les excavacions realitzades el 1997 al palau de la Marquesa de la Colomina, c/ de l'Almodí, núm. 1 sota la direcció de l'arqueòleg Josep M. Burriel.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (7) x (9).

Lletres: 2,2.

Inèdita.

Dibuix de J. M. Burriel

R(---)

Potser es tracte del nom *Romanus*.

Segons ens comunica Burriel, el fragment es podria datar en els s. III-IV.¹⁶³

142. INSTRUMENTUM. Fragment d'un bol Drag. 37, amb un grafit *post coctionem* en la base.

Es va trobar en les excavacions realitzades a finals del 1986 al c/ Cabillers.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 5.

Escrivà 1989: 23,95 i p. 165-166 núm. 21; IRVT 115e; HEp 1996: 115d.

Dibuix de V. Escrivà

Vitali(s)

De Vital.

¶¹⁶³ Contràriament al que creu Burriel, penso que no es tracta d'un crismó, sinó possiblement d'un nom abreujat. Sobre aquest tipus d'abreviatures consistent en una ratlla que talla horitzontalment pel mig una lletra, vegeu DI STEFANO 1987: p. 154 nota 381.

Vitali (Escrivà); [- - -] ? Vitali (IRVT).

Es tracta probablement del genitiu del nom *Vitalis*, molt freqüent arreu, amb la caiguda de la S final. Tant Escrivà com nosaltres, l'havíem considerat un genitiu de *Vitalus*, el qual representa una variant molt rara de l'anterior (Kajanto 1965: 274).

Es pot datar entre finals del s. I i principis del s. II dC.

143. INSTRUMENTUM. Fragment d'un bol Drag. 27, amb grafit en la paret externa.

Es va trobar en les excavacions realitzades a la darrereria del 1986 al c/ Cabillers.

Es conserva al SIAM.

Escrivà 1989: 31 núm. 91, 34 i 166 núm. 19; HEp 1996: 981b.

[- - -]RIN[- - -]

Dibuix de V. Escrivà

Brinnius o *Trinius* proposa Escrivà. Però les possibilitats de restitució són tantes que qualsevol proposta resulta aventurada.

Es pot datar entre les acaballes del s. I i principis del s. II dC.

144. INSCRIPCIÓ DECORATIVA. Mosaic polí crom, bastant deteriorat sobretot al centre, baix i a l'esquerra. Està emmarcat per rombes negres sobre fons blanc. Tres línies blanques i altres tres negres, alternes, delimiten el tapís quadrangular de 450 cm. En els carcanyols, craters amb elements vegetals. El tema representat en el medalló central (270 cm de diàmetre) resulta una mica problemàtic, pel mal estat de conservació. S'hi representa segurament una figura femenina que sosté en la mà esquerra una lira, la qual reposa damunt una ara. A la seua dreta, en un segon plànol, una figura masculina, de la qual sols es conserven les espatlles i el mentó, sembla assistir, asseguda, a l'escena. Davant d'ambdues figures s'aixeca una ara, a sota de la qual hi ha la inscripció en lletres blavenques sobre fons blanc. D'aquesta, que presenta la forma de naveta, només s'ha conservat el final. El mosaic, que ocupava el paviment d'una de les sales de la *domus* romana, aparegué en les excavacions realitzades el 1989 al palau de les Corts. S'hi han trobat altres dos mosaics, molt més fragmentaris que el que ens ocupa.¹⁶⁴

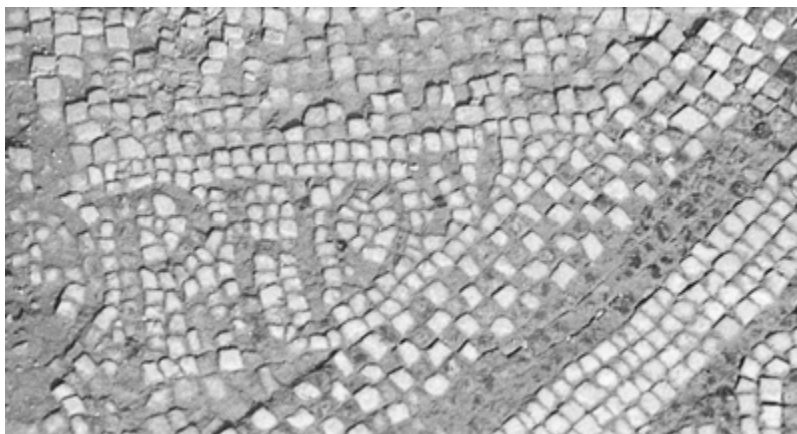
¶ ¹⁶⁴ Sobre les troballes arqueològiques aparegudes en aquesta zona nord de la ciutat romana de *Valentia*, cf. AADD 1994: 121-178.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 500 x 550.

Lletres: 8,8 - 4.

Sancho en AADD 1994: 495-497; Gómez Pallarès 1997: 157-159 núm.V1; HEp 1996: 982; Hoz 2007: 131-132. Cf. AADD 1994: 147-156, 172-178.

[- - -]ophos ♠

[- - -]OPHON (AADD 1994: 145), [- - -]OPHOSV u [- - -]OPHON (Sancho). [- - -]OPH (*hedera* ?) (Gómez Pallarès).

Al final, una *hedera*.

S'han proposat diverses lectures. Sancho considera que de les dues lectures possibles, [- - -]OPHOSV i [- - -]OPHON, aquesta resulta més probable. Per tant, s'inclina a restituir [τερψιχ]ορῆον. La sala, doncs, seria un «terpsicoreu» i estaria dedicada a la dansa i recitat de cants lírics. La principal dificultat d'aquesta lectura és, com reconeix el mateix autor, que el terme proposat estaria mal escrit (τερψιχορῆον en lloc de τερψιχορεῖον) i sobretot que representaria un hàpax, encara que la formació fóra correcta. Segons Gómez Pallarès, en canvi, el que els primers editors consideren com una O seria una *hedera*. Es tractaria d'una representació de [τερψιχ]ορη. La figura masculina que l'acompanya seria la persona a la qual inspira la musa.

Segons el nostre parer, la inscripció està escrita en caràcters llatins. L'element *-ophos* podria restituir-se en [philos]ophos. En aquest cas, la inscripció al·ludiria a la figura masculina, la qual seria la representació d'un filòsof.¹⁶⁵ Una segona possibilitat és que *-ophos* pertanyi a un nom grec com *Syntrophos*, *Eutrophos* o semblant. El nominatiu en *-os*, en lloc de *-us*, no ha d'estranyar ningú. Si la nostra lectura és correcta, ja no es tractaria de la *domus* de Terpsícore (com se l'anomena), donat que la figura central no seria la de la musa, sinó la d'un filòsof o potser la *domus* de *Syntrophos* o semblant.

Pel context arqueològic, es pot datar vers la segona meitat del s. II dC.

¶ ¹⁶⁵ En la pintura romana és freqüent la representació de figures de filòsofs; cf. GUIRAL 2000: 33.

145. INSCRIPCIÓ DECORATIVA. Fragment de pintura mural amb restes d'una figura femenina, mirant de front. Sota els seus peus apareix la inscripció pintada de blanc sobre el fons roig cinabri del panell. Darrere la dona, a la dreta, es veu el cap d'un cocodril.

Aquesta pintura i les dues següents es van trobar l'any 1989 en el curs d'unes excavacions realitzades al palau de les Corts. Formaven part de la decoració d'una de les estances de la gran *domus* que hi aparegué, anomenada «l'estança de Terpsícore» per la figura central representada al mosaic del paviment.

Es conserva al SIAM, núm. inv. 0/590.

Dimensions: (204) x (128).

Lletres: 5.

AADD 1994: 166-168 amb dibuix; Sancho en AADD 1994: 495; HEp 1996: 983; Hoz 2007: 132 núm. 1 i 134-135. Cf. C. Guiral Pelegrín, 2000, «La pintura romana en España: aportaciones recientes», en *La pintura romana antigua. Actas del Coloquio Internacional (Mérida 1996)*, ed. T. Nogales Basarrate, Mérida, p. 32.

Αἴγυπτος

Egipte.

ΑΙΓΥΠΤΟ (AADD, Sancho, HEp).

L'escritura, majúscula, és acurada.

Egipte esdevingué província romana el 30 aC. Aquest fet fou commemorat l'any 28 aC amb una emissió de denaris que ostentaven en el revers un cocodril i la llegenda *Aegypto capta*. A partir de l'època d'August hom comença a representar Egipte en la iconografia mitjançant diversos atributs i personificacions: el cocodril, una dona ricament vestida, etc.¹⁶⁶

Pel context arqueològic, es pot datar en la segona meitat del s. II.

146. INSCRIPCIÓ DECORATIVA. Fragment de pintura mural amb restes d'una figura femenina. La inscripció, sota els seus peus, apareix pintada de blanc sobre el fons roig cinabri del panell.

Aparegué en les mateixes circumstàncies que l'anterior.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 39 x 31.

Lletres: 1,2; la beta, 1,7.

Hoz 2007: 132 núm. 2 i 135-136.

Βέσσωι

(El país) dels bessoi.

Βέσσω[ν] (Hoz).

L'escriptura és minúscula cursiva.

Els βέσσοι o βησσοί apareixen esmentats per primera vegada a HDT. 7, 111. A partir del s. II aC els trobem sovint en les fonts literàries gregues i llatines i, més tard, també en l'epigrafia. Eren una de les tribus principals de Tràcia, que l'any 45-46 dC esdevingué província romana. Posteriorment l'ètnic *bessoi* fou sinònim de tracis en general.¹⁶⁷ Aquest és el significat que té probablement en la inscripció de València. El genitiu depèn d'un tàcit γῆ, χώρα ο ἔθνος.

Pel context arqueològic, es pot datar en el s. II dC.

147. INSCRIPCIÓ DECORATIVA. Fragment de pintura mural amb restes d'una figura femenina. Amb la dreta sosté un objecte desaparegut amb la fractura. Amb la mà esquerra sembla sostenir una rama. Al darrere, en la part baixa de la dreta, es veuen la trompa i les incisives d'un elefant. Sota els peus apareix la inscripció, pintada de blanc, sobre el fons roig cinabri del panell.

Aparegué en les mateixes circumstàncies que les dues anteriors.

Es conserva al Museu d'Història de València.

¶ ¹⁶⁶ Cf. OSTROWSKI, J. 1990, *Les personifications des provinces dans l'art Romain. Travaux du Centre d'Archéologie Méditerranéenne de l'Académie polonaise*

des sciences, Warsaw: 77-81; GUIRAL 2000: 32; HOZ 2007: 134-135. ¶ ¹⁶⁷ Sobre els Βέσσοι, cf. HARTMANN, en RE III, 1, 329-331; HOZ 2007: 135-136.

Dimensions: 240 x 210.
Lletres: 1,1.
Hoz 2007: 132, núm. 3 i 136-138.

Ἰνδῶν
(El país) dels indis.

Les lletres, tret de l'omega, són majúscules.

El genitiu Ἰνδῶν podria dependre d'un substantiu tàcit, com en l'anterior.

L'Índia (anomenada generalment en grec ἡ Ἰνδική, i els seus habitants, οἱ Ἰνδοί) no formava part de l'imperi romà. Però les relacions comercials comencen a sovintejar a partir d'August. Les fonts literàries fan esment també d'ambaixades dels reis de l'Índia a Roma (STRAB. 15, 1, 4; DIO CAS. 54, 9, 8; FLOR. 2, 34; SUET. *Aug.*, 21, 6; OROS. 6, 21, 19).¹⁶⁸

Pel context arqueològic, es pot datar en el s. II dC.

148. INSCRIPCIÓ OCASIONAL. Fragment de pintura mural imitant el marbre amb *titulus pictus*.

Es va trobar el 1998 en l'excavació arqueològica realitzada a la plaça de Cisneros, núm. 6.

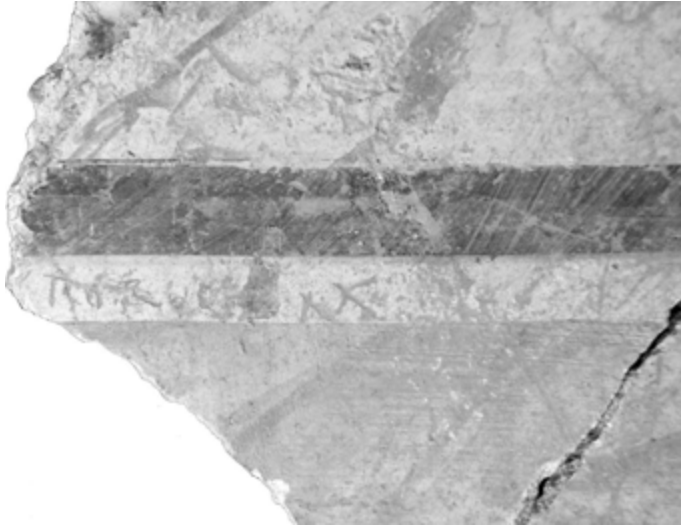
Es conserva al SIAM.

Dimensions: (16,5) x (17,3) x 2,5.

Lletres 0,32-0,5.

J. L. JIMÉNEZ SALVADOR 2001, «Nuevo *titulus pictus* y hallazgos recientes de pintura mural romana registrados en Valencia», *AespA* 74, 2001: 305-306; HEP 2001: 585.

¶ ¹⁶⁸ Sobre les relacions comercials entre l'Índia i l'Imperi romà, cf. RE IX, 2, 1268-1269 i 1314-1325. Quant a les ambaixades índies, cf. Hoz 2007: 136-137.

Por(cius) ♠ Gam(us?)
Porci Gam (?)

PORC[-]M (Jiménez); Porus (C. Castillo en HEp).

Com a interpunció s'empra una *hedera*. L'escriptura és desigual i poc acurada.

La lectura que proposem no és del tot segura. Jiménez, el primer editor, proposa com a simple hipòtesi PORC[-]M, és a dir, *Porciam* o *Porcium* i comenta: «pu-diera estar aludiendo a una persona propietaria o usuaria del inmueble, sin descartar una posible mención del artífice de la decoración». Per la seua banda, C. Castillo fa el següent comentari: «Lo raro es el acusativo. A la vista de la foto, puede leerse *Porus* y, separadamente, quizá un numeral. *Porus* es, según Plinio (*Nat. Hist.* XXVI, 132), un tipo de mármol. La palabra podría también indicar “vía” o “tránsito”».

Sobre els *Porcii*, vegeu el comentari al núm. 50. El *cognomen* *Gamus* es documenta a *Dianium* (IRILADT 133). Era freqüent principalment entre esclaus i lliberts (Solín 1982: 959; Lozano 1998: 391).

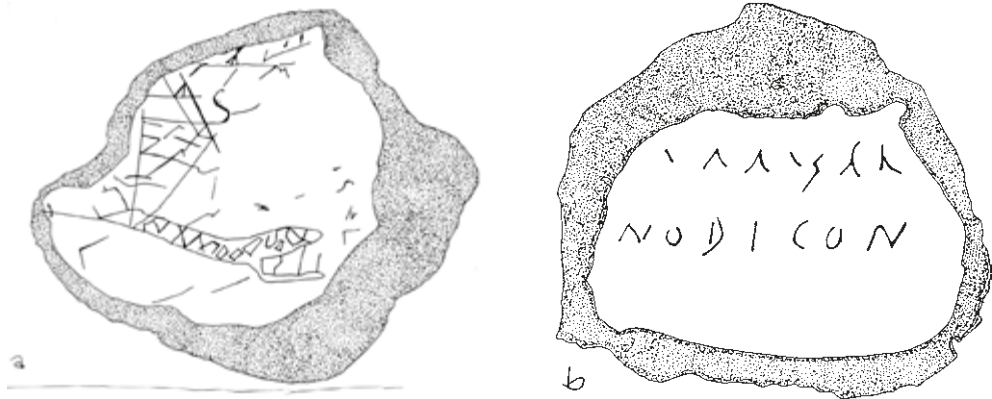
Pel tipus de pintura, imitació del *giallo antico*, i per l'ús de l'*hedera*, es pot datar en el s. II dC.

148a. INSCRIPCIÓ OCASIONAL. Fragments de pintura mural amb grafit.

Es van trobar entre els enderrocs de la *domus* excavada al palau de les Corts. Hom desconeix el lloc on es conserva, raó per la qual no l'hem pogut veure. AADD 1994: 161-162 amb els dibuixos que presentem aquí.

En el grafit a) és pràcticament impossible llegir cap antropònim o mot. Potser es troba incomplet dalt i a l'esquerra. Nosaltres solament hi distingim lletres soltes (M, S, L, L) i fins i tot algunes síl·labes, com ara EM, AS, IN, SVM (?). A la banda de baix, sembla que hi ha una serp amb la boca oberta.

En el grafit b) hom podria proposar per a la r. 1 el nom *Mesal[a]*, escrit amb una sola S. En la r. 2 es llegeix clarament NODICON, que no apareix do-

Dibuixos publicats en AADD 1994:162.

cumentat enlloc ni com a nom propi ni com a mot comú. El grafit ens recorda la coneguda expressió *cum sale modico* (APIC. *de re coquinaria* 3, 4; PLIN. *nat.* 26, 24, 54). Aleshores, però, *NODICON* estaria en comptes de *modico*.

Es pot datar en la segona meitat del s. II.

149. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Placa de marbre de color gris obscur trencada tot al voltant. El camp epigràfic estava delimitat per una motllura. Es tracta probablement d'un element arquitectònic reaprofitat, ja que la cara posterior també presenta motllures.

Es va trobar en les excavacions realitzades a la plaça de l'Almoina el 1989.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (12) x (8,5) x 2,55.

Lletres: 3,5-2,7.

Escrivà 1991: 188-189, núm. 6; AE 1991: 1096; HEp 1994: 938; CIL II² 14, 88d; IRVT 106.

-----?
 [- -]atus

[- - -]ntus (tots).

L'escritura és acurada. La T és més alta que la resta.

El final *-atus* correspon sens dubte a un *cognomen*, com ara *Fortunatus*, *Opatus* o semblant.

Per la paleografia i el tipus de monument, es pot datar en els s. II-III dC.

150. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT.¹⁶⁹ Fragment interior d'un bloc de calcària blava.

Es trobà l'any 1991 reaprofitada en un mur de l'edifici núm. 20 de la plaça de la Reina. Fou enterrada al mateix lloc.

Desapareguda.

Dimensions: *ca.* (35) x (20) x ?.

Lletres: *ca.* 9.

IRVT 108; HEp 2001: 1037

Dibuix de V. Escrivà

[- - -]P C[- - -]

[- - -]I[- - -]

1 [- - -]P +[- - -] (IRVT).

En el dibuix no es veu cap signe d'interpunció. La + de la r. 2 podria ser M o A. L'ull de la P és obert.

Pel tipus de monument i la paleografia, es podria datar en els s. I-II dC.

150a. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Bloc de calcària de color gris clar. Totes les cares estan desbastades. Devia formar part d'un gran monument format per diversos blocs.

Se'n desconeixen les circumstàncies de la troballa. Del 2004 ençà es troba al solar que hi ha al costat dels magatzems del SIAM. Segons Vicent Lerma,

¶ ¹⁶⁹ Agraïm la notícia sobre aquest fragment a l'arqueòleg Vicent Escrivà.

al qual hem d'agrair la notícia d'aquesta inscripció, procedeix segurament de la ciutat de València.

Es conserva a l'esmentat solar.

Dimensions: 60 x 42 x 18.

Lletres: r. 1: 9,5; r. 2: 11,5.

Inèdita.

[- - - ?] S. P.

[- - - ?] L. Ma-

Interpunció triangular. La L és cursiva. Com que desconeixem el context arqueològic i també quant de text falta, no resulta gaire fàcil desenvolupar les sigles. En la r. 2 podria correspondre al *praenomen* *L(ucius)*, però també a la paraula *l(ibertus)*. Per tant, *Ma-* pot ser tant un gentilici com un *cognomen*. Pel que fa a la r. 1, podríem pensar en *s(ua) p(ecunia)*, però també hi ha altres possibilitats.

Pel tipus de monument i la paleografia, es podria datar en el s. I dC.

151. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment central superior d'una placa de marbre de Buixarró. La cara anterior està polida.

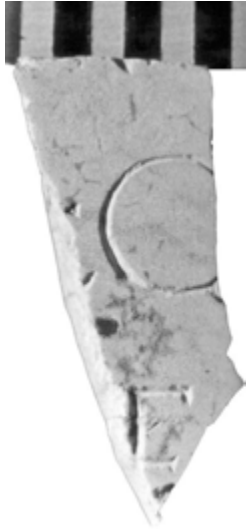
Es va trobar l'any 1988 «durante las excavaciones efectuadas en el solar de la c/ Hierba, núm. 1, en un relleno de época medieval», Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (12,5) x (6) x 2,8.

Lletres: 3,5.

Escrivà 1991: 184, núm. 87; AE 1991: 1093; HEp 1994: 935; CIL II² 14, 88b; IRVT 104.

[- - -] · Q[- - -]
 [- - -]+[- - -]
 - - - - -

1 [- - -]Q[- - -] (Escrivà, AE, CIL II²); 2 [- - -]E[- - -] (Escrivà, AE).

Interpunció triangular. L'escriptura és acurada. La lletra de la r. 2 pot ser una E o una F

Per la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

152. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Se'n desconeix el tipus de suport, el qual estava trencat baix i possiblement en ambdós costats.

Antist, l'únic testimoni, la va veure prop de l'església de Sant Esteve, enmig del carrer.

Desapareguda.

Antist ms. s. XVI; 17; CIL II 3775; Sanchis 1920: 435; IRV 72; CIL II² 14,88; IRVT 110.

S+[- - -]M
 - - - - -

Dibuix d'Antist

La + podria ser A, M o N. El fragment resulta enigmàtic.

No hi ha elements suficients per a datar-la.

153. ANEPIGRÀFICA. Coronament d'una ara sepulcral de calcària blava, partit en dues parts. Dels dos *pulvini* es conserva solament el de la dreta; és cilíndric i té el front decorat amb una roseta hexapètal inscrita en un doble cercle. La cara anterior està decorada amb dos dofins afrontats i una laurèola. Les cares laterals estan allisades; la posterior desbastada. Dalt presenta un forat rectangular.

Es trobà reaprofitada en uns fonaments islàmics en les excavacions realitzades l'any 1990 a l'Almoina.

Es conserva al CAA.

Dimensions: (36) x (68) x 105.

J. L. JIMÉNEZ SALVADOR 1995, «Un monumento funerario en forma de altar procedente de Valencia», *Saguntum* 29: 211-213; IRVT 115a.

Per a un estudi més minuciós dels motius de decoració ens remetem a Jiménez. No és segur que l'ara continguera en la part baixa desapareguda alguna inscripció.

Pel tipus de decoració, es pot datar entre la darrerria del s. II i principi del III dC.

6. *Inscripcions cristianes*

154. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc, trencada en el mateix moment de la seua extracció en uns quinze fragments, alguns dels quals es van perdre, quedant la inscripció incompleta.

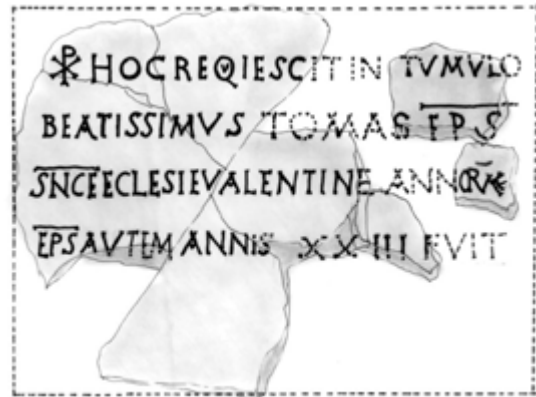
Es va trobar el 10 d'abril del 1770 «cavando unos albañiles el albañal de las espaldas del Peso de la Harina [...] y espaldas del Horno de la Hierba [...], al abrir con picos en la calle intermedia que da paso a San Salvador», Sales. Es tracta del c/ de l'Almodí.

Desapareguda.

Sales ms. 1770: s. f.; Suárez ms. ca. 1800 (ed. 1924: 64); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: I, 59-60); Ribelles ms. a in. s. XIX: 562-563; IHC 184; Chabàs 1892: 6-9; *idem* 1909: I 40-43 i 161; Fita 1906: 160-161; Martínez Aloy ca. 1920: 260-261; Sanchis 1920: pp. 341-344; ILCV 1092 adn.; A. M. Vicent 1949, «Restos visigodos en Valencia», en *Crónica del IV Congreso Arqueológico del Sudeste Español (Elche 1948)*, Cartagena, p. 514-519; *idem* 1957-58, «Restos arqueológicos de la Valencia visigótica», *Ampurias* 19-20: 217-226; E. Olmos Canalda 1949: *Los preladados valentinos*, València, 28-30 i 41; ICERV 260; Llobregat 1977b: 35-36; Corell 1993-94; HEp 1996: 984; CIL II² 14,91; IRVT 118.

Dibuix de Sales

Dibuix d'A. Corell

(chrismon) *Hoc requiesc[it in] tumulo*
beatissimus Tom[as](?) ep[iscopu]s
s(a)nc(t)e eccl[esi]e Valentin[ae] ann[os] LX
ep[iscopu]s autem annis XXIII fuit (?)

En aquest sepulcre descansa
 el beatíssim Tomàs (?), bisbe
 de la santa església valentina, de 60 anys.
 Va ser bisbe 23 (?) anys.

1 tumul[o- - -] (IHC, ILCV, CIL II²); 2 beatissimus +++ [-2?-]s ep[iscopu]s [- - -] (CIL II²);
 3 Valentin[ae]· vix(it)· ann(is)· (?) - - -] (ICERV, CIL II²); 4 ep[iscopu]s autem annis [- - - o]
 biit [era - - -] (Fita); ep[iscopu]s autem annis [- - - quattu]or m[ensibus]· - - -] (CIL II²).

No es veu cap signe d'interpunció. Nexes: ORV (r. 3); inclusions: la V dins la Q (r. 1); la X en la L (r. 3). Les abreviatures s'indiquen mitjançant una ratlla sobre les lletres del mot abreujat. L'escritura és acurada. La O final de la r. 1 era més petita i anava volada.

R. 1: *hoc requiesc[it in] tumulo*. Tenim ací un desenvolupament de la fórmula tradicional *hic situs est*, la qual va ser ampliada i, de vegades, adaptada al ritme elegíac de diverses maneres: *hoc situs est tumulo* (CLE 625, 1; 1399, 1); *hic iacet in tumulo* (CLE 556, 1; 596, 1; 1115, 2; 2200, 1); *hoc iacet in tumulo* (CLE 702, 11; 766, 1; 993, 2; 1300, 1; 1350, 5; 1445, 2; 1758, 1; 1947, 1; 2132, 1; 2261, 1, etc.). Aquestes fórmules i les seues múltiples variants són freqüents tant en la poesia pagana com en la cristiana. L'autor de l'epitafi valentí, usa *requiescit*, terme més rar, però de sabor més cristià.

R. 2: *beatissimus* és un títol sinònim de *sanctus*, *sanctissimus*, el qual en l'epigrafia cristiana s'aplicava preferentment a abats i bisbes. En l'epigrafia hispana no és gaire freqüent.

A continuació del títol i abans d'EPS, s'hi veuen restes de lletres que indicaven el nom. La primera lletra podia ser T; la segona, O; la tercera té diverses possibilitats. La lletra final era S. Tenint, doncs, en compte les restes de lletres i l'espai, és possible *Ionas*, *Tomas*. La grafia *Tomas* està ben documentada (ICERV 325, 329, 347F; ILCV 27).

R. 3: *s(a)nc(t)e ecclesie*. El diftong AE ha quedat reduït a E i s'ha simplificat la doble consonant CC. L'epítet *sancta* s'aplicava amb relativa freqüència a *ecclesia*, si bé a Hispània constitueix un hàpax. Al final de la ratlla, per manca d'espai, apareix un nexa triple ORV i l'omissió de la M és indicada per una ratlleta sobre la V. La indicació de l'edat mitjançant el genitiu es troba en moltes inscripcions cristianes d'Hispània. A continuació de *[ann]oru(m)* segueix LX, amb la X inclosa en la L.

R. 4: l'abreviatura *EPS*, com és habitual, deu correspondre a *ep(iscop)us*.¹⁷⁰ La durada del bisbat s'expressa en ablatiu, com en llatí clàssic. Hom no pot afirmar amb seguretat quants anys va durar aquest, encara que, per l'espai, sembla que en van ser XXIII. La resta de lletra que segueix deu correspondre a una F. Resulta, doncs, probable *f(uit)*, encara que no es pot descartar la possibilitat que fos una M. En aquest cas, s'indicarien els mesos mitjançant alguna de les abreviatures.

És possible una datació relativament aproximada? Des de Bayer, hom l'atribueix preferentment al segle v o, a tot estirar, a principis del segle vi.¹⁷¹

El crismó presenta una de les formes més antigues, ja que consta de les dues primeres lletres gregues del nom de Crist; la fórmula *hoc requiescit in tumulo*, única a Hispània, el raríssim títol *beatissimus* i el genitiu *annorum*, juntament amb el tipus de lletra, semblen suggerir una datació entre les acaballes del v i principis del vi. Si açò és així, el primer bisbe històricament conegut de València ja no seria Justinià (ca. 527-550), sinó el destinatari d'aquesta inscripció.

155. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. El suport material de l'epitafi, probablement una placa, degué desaparèixer ben aviat i, per tant, se'n desconeixen les característiques externes.¹⁷² Aquesta circumstància representa una greu dificultat per a restituir amb seguretat el text original, bastant alterat, segons sembla, per la tradició manuscrita. El text, que ens ha arribat tan sols a través del còdex *Parisinus Latinus 8093*, presenta llacunes i lectures incorrectes que han tractat d'omplir i esmenar, no sempre de la mateixa manera, els editors.

Hom desconeix el lloc i les circumstàncies de la troballa.

Desapareguda.

¶ ¹⁷⁰ Vives, ICERV, suggereix la lectura *ep(i) s(copatu)*, lectura seguida per Clauss en CIL II², mentre que DIEHL, ILCV, proposa *ep(i)s(copavit)*.

¶ ¹⁷¹ CHABÀS 1892: 9, «mejor le atribuimos el quinto que el sexto». FITA, basant-se en una lectura errònia (*Eutropius*), la va datar a principis del segle vii. ¶ ¹⁷² Segons MIRÓ 1996-1997: 959-960, les inscripcions de transmissió exclusivament manuscrites conservades en l'*Anthologia Hispanica*, com és el cas de la inscripció de Justinià, podrien

no haver estat gravades mai en suport dur o bé haver patit importants retocs en època carolíngia. No es pot negar que la hipòtesi és suggeridora. Creiem, però, que l'autora no aporta arguments suficientment sòlids perquè resulte acceptable. La inscripció de Justinià, si més no, fa esment de fets tan concrets, sobretot en les r. 7-15, que ens resulta difícil creure que no es gravara en suport dur poc després del seu traspàs.

Codex Parisinus Latinus s. VIII: 15v-16; I. B. de Rossi 1888, *Inscriptiones Christianae Urbis Romae septimo saeculo antiquiores*, vol. II.1, Roma, p. 293; Fita 1900c: 512-514; IHC 409; Chabàs 1909: 128-132; ILCV 1092; Mateu i Llopis 1949: 155-158; ICERV 279; Llobregat 1977a: 10-18; Llobregat 1977b: 24-26; Corell-Grau 1995; AE 1995: 965; HEP 6, 1996: 985; CIL II² 14,89; IRVT 117; HEP 9, 1999: 599; Gómez Pallarès 2001: 61-71; AE 2001: 1252; Gómez Pallarès 2002: 172-176, V.6; I. Velázquez 2003, «Primeras manifestaciones de poesía rítmica en inscripciones hispanas», en *Poetry of Early Medieval Europe: Manuscripts, Language and Music of the rhythmical Latin Texts. III Euroconference for the Digital Edition of the «Corpus of Latin Rhythmical Texts 4th-9th Century»*, eds. E. D'Angelo i F. Stella, Florencia, p. 27-28 núm. 10.

- Pius preclarus doctor alacer[q(ue)] (?) facundus
Iustinianus caelebs pontifex sacer
noba te(m)pla co(n)struens vetustaq(ue) rest[aurans]
ornabit festa dictis predica(n)s in populis*
5 *virgines institue(n)s monacos[q(ue)] gu^rv^r [ernans]
scripsit plura posteris profutura [permultis] (?)
hic miro maris insola(m) munimine sepsi[t]
inqu(e) amaris (?) circu(m)flue[n]tib(us) undis
silice disrupto predulce(m) repperit limfam*
10 *hic Vincentium gloriosu(m) martirem (Christ)i
sat pio quem coluit moderamine vivens
hunc devotus moriens reliquid eredem
undecim presentis quinquennia vite [peragens] (?)
quattuor lustris visq(ue) quaternis mensib(us)*
15 *connumerandus s(an)c(t)is ministrab(it) antestis*

- Doctor pietós, preclar, animós i facundiós,
Justinià, cèlibe i pontífex sant,
constructor de temples nous, restaurador de vells.
Solemnitzà les festivitats amb la seua paraula i predicà a les multituds.
- 5 Fundador de cenobis de monges, guia de monjos.
Escrigué moltes coses que instruiran futures generacions.
Ell cenyí el monestir de la Mar amb formidable recinte
i, entre les aigües salobres que l'envoltaven,
tallada la roca, captà aigua dolça.
- 10 Ell, que administrà en vida amb pietós govern el monestir
del gloriós màrtir de Crist, Vicent,
devot, a l'hora de la mort, el constituí hereu.
Visqué onze quinquennis d'aquesta vida
i, després d'haver exercit com a bisbe quatre lustres i vuit mesos,
- 15 migrà entre els benaurats.

Les esmenes que els editors han fet per tal de millorar aquesta inscripció llacunosa i amb no poques incorreccions són múltiples. Prescindim de la major part d'aquestes i ens fixem només en les més significatives.

1 el suplement és nostre; 2 sacer[*dos*] (els editors en general); 4 pop{*u*}lis (Corell-Grau, IRVT); 5 gua[- -] (còdex); gu[*bernans*] (de Rossi, IHC, ILCV); guv[*ernans*] (Gómez Pallarès); 6 el suplement és nostre; [saeclis] (de Rossi, ICERV, CIL II²); [cunctis] (IHC, ILCV); 8 in gua maris (còdex); in [q]ua maris (IHC i ILCV, ICERV) in qua maris (CIL II², Gómez Pallarès); 13 el suplement és nostre.

L'epitafi presenta la següent estructura: r. 1-2: virtuts i dignitat; r. 3-12: activitats; r. 13-15: edat i duració del pontificat.

R. 1-2: l'autor acumula asindèticament adjectius i substantius, sense emprar cap verb. Tan sols, i per tal d'obtenir la clàusula, afegeix a *alacer* la copulativa *-que*. Aquesta, abreujada sovint en *-q*, degué desaparèixer, com ha passat en *monacos[que]* (r. 5). *Doctor* s'aplica generalment a sacerdots i bisbes per tal com són predicadors de l'Evangeli (ThLL V 1771; ILCV III 341). *Caelebs* sembla suggerir que Justinià era un més dels bisbes-monjos de l'època. *Pontifex sacer* és la lectura que presenta el còdex i que considerem correcta.¹⁷³ De Rossi, seguit per quasi tots els editors, restitueix *sacer[*dos*]*. Aquesta restitució no sembla gaire probable, atès que *pontifex* ja inclou l'orde inferior de *sacerdos*.¹⁷⁴

R. 3-12: en aquests versos l'autor enumera una sèrie d'activitats i d'obres que confirmen les virtuts esmentades anteriorment. La presentació no és cronològica, sinó que segueix un ordre ascendent d'importància; r. 3-6: activitats pastorals diverses; r. 7-9: obra de particular envergadura; r. 10-12: testament.

R. 3-6: en primer lloc, s'esmenta l'activitat material. Justinià construeix nous temples i en restaura de vells. Els participis de present, ací, tenen valor nominal més que verbal i denoten una activitat reiterada. A continuació es fa al·lusió a les activitats pastorals del prelat. El primer hemistiqui de la r. 4 podria al·ludir a la predicació als cristians, mentre que el segon faria referència a la instrucció dirigida als catecúmens i potser també als pagans. En la r. 5 l'autor presenta Justinià com a instructor o potser fundador de comunitats de verges consagrades i com a abat. La r. 6 conté una petita llacuna al final. El suplement *permultis* sembla més probable que *seclis* i *cunctis* que proposen De Rossi i Hübner, respectivament. En efecte, el suplement que proposem dóna una clàusula correcta (*profutura permultis*), mentre que amb els altres no s'aconsegueix.

¶ ¹⁷³ Cf. *pontifex sacer* (ILCV 1091, 12); *praesul ... sacer* (ILCV 987,2) i el sinònim *pontifex sanctus* (ILCV 1043 *subscriptio*; 1050B, 9; 1051, 1,10; 1091, 2; 1791, 2). ¶ ¹⁷⁴ Tant la seqüència *sacerdos / antistes* com *sacerdos / episcopus* estan ben documentades i són comprensibles, donat que l'*antistes* (o l'*episcopus*) no és una altra cosa que el *summus sacerdos*

o el *sacerdos primi ordinis*. En canvi, la seqüència inversa *episcopus sacerdos* sols apareix en una inscripció hispana vulgar i tardana (IHC 234-5). En ILCV 2435, una altra inscripció molt vulgar, *expectans ponti/ficum s(a)c(e)rd(o)t(u)m <p(reces)>*, es tracta, probablement, dels *pontifices*, per una banda, i dels sacerdots per una altra.

Les r. 7-9 constitueixen el passatge més obscur i debatut de l'epitafi. Considerem que el genitiu *maris* depèn d'*insolam* (no de *munimine* ni d'*undis*) i que *insola*, ací, significa 'monestir'.¹⁷⁵ Es tracta, doncs, del «monestir de la Mar», anomenat així per oposició a d'altres bé de la ciutat, bé de terra endins.¹⁷⁶ La r. 8, segons el còdex, començava *in qua maris*. Segons el nostre parer, aquesta lectura és una deformació de l'original *inque amaris*. Amb aquesta senzilla restitució, el text corre perfectament i apareix amb tota la seua força l'antítesi *amaris ... undis* (r. 8), *predulce(m) ... linfam* (r. 9).

Les r. 10-12 fan referència al testament. *Hic* és pronom i té valor emfàtic, com en la r. 7. L'expressió *pio ... moderamine*, que qualifica *coluit*, indica que *colere* ací no significa 'venerar', sinó 'governar', 'administrar'. El que es vol dir, doncs, és que Justinià féu hereu el monestir de Sant Vicent, que devotament havia governat en vida.

En la r. 13, l'acusatiu *quinguennia*, seguit de l'ablatiu *lustris* és sintàcticament incorrecte. Pensem que la incorrecció s'ha d'atribuir a la transmissió manuscrita. Per això proposem el suplement *peragens* que resol la dificultat i, per altra banda, dóna una clàusula correcta.

Pel que fa a la mètrica, l'epitafi està redactat en versos rítmics (*rhythmi*), basats en els accents. Nou dels quinze versos tenen sis accents; la resta, cinc (r. 4, 8, 12, 13, 14). Des del punt de vista de la fonètica i l'ortografia, presenta una llarga sèrie d'anomalies (Corell-Grau 1995: 9-10).

En el concili celebrat a València, probablement l'any 546, Justinià va signar en segon lloc entre set bisbes. Morí un parell d'anys després. Per tant, tenint en compte que, segons l'epitafi, visqué onze lustres, degué nàixer vers el 493; l'ordenació com a bisbe la rebria vers el 527, als trenta-cinc anys d'edat. L'epitafi es pot datar, doncs, vers el 550.

156. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. Placa de marbre blanc partida en cinc fragments. Aquests han estat encaixats entre ells de manera que fan la falsa impressió que la inscripció està quasi completa, però en manca aproximadament la meitat del text. S'ha gravat en el revers d'un fragment de capitell romà amb decoració vegetal. El camp epigràfic està polit i delimitat per un solc.

Els tres fragments de l'esquerra els trobà el 28 d'octubre del 1905 J. Martínez Aloy a la casa núm. 4 de la plaça de l'Almoina. L. Tramoyeres va trobar el dia següent els dos fragments de la dreta. Tots ells van aparèixer a uns tres metres de profunditat.

Es conserva al MBA.

Dimensions: (52 x (52) x 7.

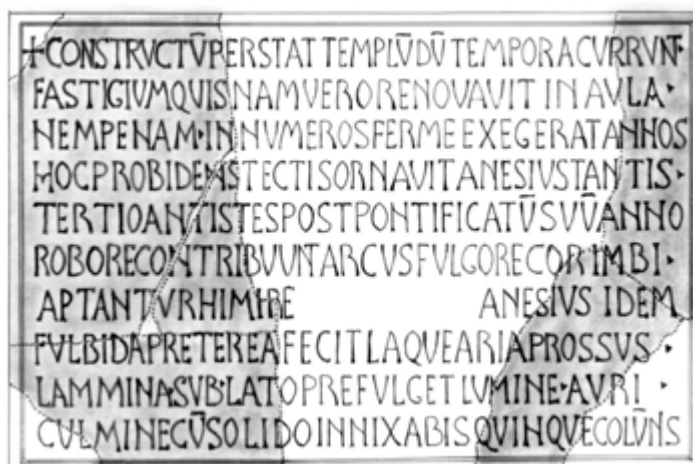
¶¹⁷⁵ Aquesta accepció d'*insula* és freqüent en els autors cristians (ThLL VII 2035). ¶¹⁷⁶ El monestir al qual fa referència l'epitafi de Justinià ha estat localitzat a la Punta de l'Illa de Cullera. Aquest paratge

fou una antiga illa pròxima al litoral, la qual fou unida a terra mijançant un dic al s. XVIII. Sobre aquesta identificació, que considerem molt probable, vegeu LLOBREGAT 1977: 26; ROSSELLÓ 1995; IDEM 2000.

Camp epigràfic: 49 x 53.

Lletres: 3.

Fita 1906: 58-62; Martínez Aloy *ca.* 1920: 197-200; Sanchis 1920: 322-325; ILCV 1813; ICERV 356; Corell 1989a; HEp 1994: 942; CIL II² 14,90; IRVT 116; R. Soriano 1999, «Inscripción del obispo Valentino Anesio», en *La luz de las Imágenes*, València, p. 76; Gómez Pallarès 2002: 158-161, V2; HEp 2002: 537. Cf. Martínez Aloy 1906: 287; Alejos 1991: 1718; V. Saxer 1995, «Le culte de S. Vincent dans la Peninsule Hispanique avant l'an mil», en *IV Reunión d'Arqueologia cristiana hispànica*, Barcelona, p. 142 n. 5.

Dibuix d'A. Corell

† Constructu(m) p[erstat templu(m) du(m) tempora cu]rruñt
 Fastigium quis[nam vero renovavit in au]la ·
 Nempe nam · in[numeros ferme exegerat a]nnos
 Hoc probidens [tectis ornavit Anesius ta]ntis ·
 5 Tertio antist[es post pontificatu(m) suu(m)] anno
 Robore contri[uuñt arcus, fulgore co]rimbi
 Aptantur hi mir[e ca.¹⁰. Ane]sius idem
 Fulbida preterea [fecit laqueari]a prossus ·
 Lammina · sub · lat[o prefulget lu]mine aur[i]
 10 [C]ulmine cu(m) solid[o innixa bis] quinque [colu(m)ñis]

Perdura sòlid el temple, mentre passen els temps.

Però ¿qui en restaurà la coberta?

Car ja tenia anys gairebé incomptables.

El prudent prelat Anesi l'ha adornada amb una volta tan singular

5 el tercer any del seu pontificat.

Els arcs li donen solidesa; els corimbos, esplendor.

Aquests es combinen meravellosament amb El mateix Anesi
 ha daurat completament el teginat.

La làmina d'or refulleix a la llum de l'ample finestral

10 i se sosté, juntament amb el sòlid sostre, sobre dues files de cinc columnes.

1 [c]urrunt (ICERV); 2 [- - -a?]ula (CIL II²); 3 im[modicos] (Fita, ICERV); 4 [- - -]tis; 6
 contri[- - -]; 7 mi+[- - -]sius; 9 au+[- - -] (Gómez Pallarès).

Interpuncions triangulars. Nexes: NT (r. 1, 6), NI (r. 10). L'omissió de la M final de mot s'indica mitjançant una ratlleta sobre la V anterior. L'escriptura, una capital quadrada pròpia de l'època, és acurada. El text està alineat a l'esquerra.

Donat que en les anteriors edicions ja hem estudiat detalladament aquesta interessant inscripció, ara ens limitem a remarcar només les dues qüestions centrals que planteja: la identificació del prelat i la ubicació del temple restaurat. Pel que fa a la primera qüestió, contràriament al que sostenien tots els autors, no és Justinià, sinó *Anesius*. En efecte, en la r. 7, a continuació de la fractura, la lectura *-sius* és del tot segura. Ara bé, aquest element no pot ser més que el final d'un antropònim, ja que segueix l'adjectiu *idem*. Per tant, la restitució [*Ane*]sius és segura. L'únic nom de prelat de l'època visigòtica que té aquesta terminació és *Anesius*.¹⁷⁷ Aquest va assistir

¶¹⁷⁷ Hem observat certa confusió respecte del nom del prelat valentí que va assistir al VIIè Concili de Toledo, ja que, segons uns autors, era *Anesius*, mentre que altres li atribueixen el nom *Anianus*. Doncs bé, cal dir que, segons la major part de manuscrits

de les actes del Concili, el nom era *Anesius*; només uns pocs llegeixen *Anianus*; cf. J.VIVES, 1963, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona: 251. A la llum de la lectura que fem de la inscripció, resta clar que s'anomenava *Anesius*.

alVIIè Concili de Toledo l'any 646. Si, com sembla, fou aquest el primer any del seu pontificat, la restauració a la qual fa referència l'epitafi s'hauria portat a terme l'any 648. Anesi governà la diòcesi valentina del 646 al 652 com a màxim. La nostra lectura segons la qual no es tracta de Justinià sinó d'Anesi ha estat generalment acceptada.¹⁷⁸

Quant a la segona qüestió, és probable que el temple que tan sumptuosament restaurà *Anesius* fóra la catedral visigòtica. Ara bé, la investigació arqueològica dels últims anys ha posat al descobert que aquesta ocupava la part nord de la plaça de l'Almoïna fins al centre de l'àbside de la catedral actual.¹⁷⁹

La composició és gramaticalment correcta. Només presenta alguns canvis fonètics freqüents en aquesta època. Redactada en hexàmetres, segueix la mètrica clàssica, si bé cau en una sèrie d'incorreccions, freqüents sobretot a partir del s. III.

El contingut es pot resumir així: el tercer any del seu pontificat, Anesi restaurà la sostrada del vell temple. L'adornà amb un teginat daurat que relluïa banyat per la intensa llum. El temple constava de dues files de cinc columnes. De via, doncs, tenir tres naus en forma de basílica.

Es pot datar vers el 652.

157. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior d'una placa de marbre blanc. La cara anterior està polida; la posterior, allisada.

Es va trobar «en les excavacions de la plaça de l'Almoïna dels anys 1991-92 en una bossa d'enderrocs datada en el s. XIII i situada en la zona ocupada per l'àrea episcopal d'època visigoda», Arasa-Escrivà.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: (17) x (9) x 2,5.

Lletres: 2,2-2,5.

Arasa-Escrivà 1993: 225-226, núm. 13; CIL II² 14,93n; IRVT 119; HEp 1995: 856; HEp 2001: 1058.

¶¹⁷⁸ Tan sols SAXER 1995: 142 continua sostenint que la inscripció és de Justinià, sense adduir, però, cap argument. ¶¹⁷⁹ Sobre la ubicació de la catedral

visigòtica i les restes que se n'han trobat, vegeu, entre altres, A. RIBERA i M. ROSSELLÓ, «El primer grup episcopal de València», en AADD 2000: 171-174.

 [- - -]pont]ifex [- - -]
 [- - -]ibus v[ixit annis - - -]
 [- - -]reçe[ssit in pace]
 [- - -]enb[ris- - -]
 5 -----

... pontífex...,
 visqué ... anys;
 reposà en pau el ...

3 [- - -] reg[- - -] (Arasa-Escrivà); [- - -]REG+[- - -] (CIL II²); 4 [- - -]eni[- - -] (Arasa-Escrivà); [- - -]EN+[- - -] (CIL II²). Els suplements de les r. 2-4 són nostres.

No és veu cap signe d'interpunció. L'escriptura és profunda i presenta bisells i reforços, però resulta un poc tosca. La V de *vixit* és més petita i va volada.

Es tracta d'un *pontifex*, és a dir, un bisbe. El verb *recedo*, en l'epigrafia sepulcral cristiana, s'usa sempre en pretèrit perfet i sol anar acompanyat del complement *in pace* (Muñoz 1995: 199-201). La fórmula *recessit in pace* introdueix generalment la data del traspàs.

En la r. 4 es tracta, sens dubte, d'un mes acabat en *-embris*. Per tant, pot ser *septembris*, *novembris* o *decembris*. La grafia *-NB-* per *-MB-* és freqüent en epigrafia (CIL II 1189; Carnoy 1906: 170).

Per la fórmula *recessit in pace* i per la paleografia, es pot datar en el s. v més que no el s. vi.¹⁸⁰ Es tracta, doncs, d'un dels primers bisbes de València dels quals tenim notícia, anterior a *Anesius* (núm. 156) i a *Iustinianus* (núm. 155).

158. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL.

Placa de marbre blanc trencada a la dreta.

Degué aparèixer, juntament amb les inscripcions núm. 59 i 66, entre finals del s. xvi i principis del xvii, en fer els fonaments del col·legi del Corpus Christi.

Es conserva a l'esmentat col·legi al costat dels núm. 59 i 66.

Dimensions: (16) x (20) x 2,5.

Lletres: 2,5.

IRVT 120; HEp 2001: 1038.

¶¹⁸⁰ Arasa-Escrivà la daten en els s. vi-vii. La fórmula *recessit in pace*, a Hispània, s'empra en els s. iv-v. Solament a la Bètica es coneixen testimonis fins el s. vii (MUÑOZ 1995: 199).

<i>Benemerens</i> [s - - - vi]-	El benemerent...visqué 5 (?) anys. ...
<i>xit annos V</i> [- - - recessit ?]	Faltà (?) el 17 de les calendes de...
<i>xvii kalend</i> [as - - -]	Robaudes ha fet (?)
<i>Robaudes f</i> [l]lio fecit ?]	(aquest monument) al seu fill.

L'escritura és puntejada, desigual i tosca. El text està alineat a l'esquerra. Amb la fractura ha desaparegut el nom del destinatari i la indicació del dia del seu traspass; a més, l'edat ha restat incompleta.

L'elogi *benemerens*, que va gairebé sempre al final del text, figura ací al principi. Seguia, sens dubte, el nom del destinatari.¹⁸¹

El nom *Robaudes* no l'hem trobat fora d'ací. Correspon al germànic *Hrod-bald* ('audaç i famós'), del qual deriva el català Robau o Rubau.¹⁸²

Pel formulari i tipus de lletra, es podria datar en el s. vi.

159. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Placa de calcària de color gris clar, trencada a la dreta. Les cares anterior i posterior estan allisades. Els costats estan tallats en bisell i allisats. El camp epigràfic està emmarcat per dos solcs.

Es trobà l'any 1986 en les excavacions realitzades al c/ de Cabillers en un abocador dels segles vi-vii.

Es conserva al SIAM.

Dimensions: 3,7 x (2,2) x 1,2.

Lletres: 0,4.

Arasa-Escrivà 1993: 226, núm. 14; CIL II² 14,93m; IRVT 121; HEp 1995: 857.

¶¹⁸¹ Sobre la fórmula *benemerens*, cf. MUÑOZ 1995: 55-58 i mapa II. ¶¹⁸² Cf. F. de B. MOLL 1982, *Els llinatges catalans*, Mallorca: 120; J. M. ALBAIGÈS I OLIVART 1983, *Diccionari de noms de persona*

i llur significat, Barcelona, p. 285. Tenint en compte l'*ordinatio*, resulta molt més probable *Robaudes* que no pas *[Me]robaudes*, possibilitat que apunta C. Castillo en HEp.

† Iu[- - -]
 Fe+[- - -]
 Iust[- - -]

3 IVS+[- - -] (CIL II²).

Les línies auxiliars dalt i baix de cada rengló consisteixen en un solc ample i profund. L'asta horitzontal superior de la F no arranca de l'extrem de l'asta vertical sinó de més avall. Les dues astes horitzontals d'aquesta lletra son allargades. El crismó presenta la forma de creu grega i va al començament del text.

És probable que es tracte de diversos noms personals, com ara *Iu[stus]* (r. 1), *Fel[ix]* (r. 2), *Iust[inus]* (r. 3). Podria ser un reliquiari o una llista de benefactors.

Per la forma del crismó i la paleografia, es pot datar en els s. v-vi dC.

160. INSCRIPCIÓ OCASIONAL. Està gravada en l'angle superior esquerre del pedestal dedicat a l'emperador M. Aureli (núm. 23).

Es conserva al MBA.

Dimensions: 130 x 77 x 76.

Lletres: 6.

Anònim, en *Diario Mercantil* 3-5-1853; Anònim, en *El Valenciano* 8-7-1853; Hübner 1860: 429; IHC 185; Tramoyeres 1913: 6-8; Martínez Aloy *ca.* 1920: 261-262; C. Aranda Palacios 1949: «Cronología de la inscripción Christus magis», en *Crónica del IV Congreso Arqueológico del Sudeste Español. Elche 1948*, Cartagena, p. 490ss; ICERV 564; Ibarra 1963: 98-100; Llobregat 1975: 21; *idem* 1977b: 22-23, 135; CIL II² 14,93; IRVT 122. Cf. Cortés 1854: 217-219; IRV 16.

(chrismon) *magis*

Crist és el més gran.

La M és oberta i té les astes interiors molt curtes. L'apèndix de la G consisteix en un traç cap avall. La inscripció està alineada a l'esquerra. Més avall, sota el crismó, es veu una S que, segons pareix, no té cap relació amb la inscripció cristiana.

D'aquesta inscripció s'han ocupat molts autors, els quals han proposat interpretacions ben diferents.¹⁸³ L'Anònim de 3-5-1853 considera que és una dedicatòria a Crist, *magis(ter)* i *s(alvator)*. La hipòtesi no té cap fonament, ja que *magister* i *salvator*, mai no s'abreuen en *magis* i S, respectivament. L'Anònim de 8-7-1853 afirma que és la protesta d'un cristià contra els honors tributats a un emperador romà. En aquest cas, la inscripció significaria que Crist és més que l'emperador.¹⁸⁴ Hübner, en canvi, seguit per Aranda, pensa que es tracta del començament d'una inscripció no terminada. La hipòtesi, al nostre parer, no té fonament.

S'ha discutit molt sobre la inscripció, però no se n'ha fet cap anàlisi filològica. Observem en primer lloc que, tot i que *magis* és un adverbí comparatiu, la frase *Christus magis* no té segon terme de comparació explícit. De vegades, com en la inscripció que ens ocupa, no s'expressa el terme de comparació (ThLL VIII 54, 55ss). Qui gravà la inscripció no sembla que volguera afirmar, com creuen alguns autors, que Crist era més que l'emperador que figura en la mateixa inscripció, o que els emperadors romans en general. Aquesta protesta en el s. V o VI ja no de-

¶¹⁸³ «L'enigmàtic *Christus magis*, que tanta paraula apològica buida ha fet escolar», Llobregat 1975:

21. ¶¹⁸⁴ Aquesta interpretació és acceptada per Tramoyeres, Martínez Aloy i CIL II².

via tenir massa sentit. En segon lloc observem que *magis* s'usa sovint amb valor de superlatiu i equival a 'més que tots' (ThLL XXX 57, 37ss). Doncs bé, pensem que aquest és el valor que té en la nostra inscripció. No es tracta d'un crit de protesta escrit d'amagat per un cristià indignat pels honors retuts als emperadors romans. És una professió de fe serena en la sobirania universal de Jesucrist. Una confessió, si fa no fa, com la dels musulmans: *Al·làh akbar!* (Al·là és el més gran).

Per la paleografia i el crismó, es pot datar en els s. v-vi.

161. INSTRUMENTUM. Grafit sobre un fragment de terra sigillata forma Rit. 8.

Es va trobar al fòrum, en un pou d'expolis del nimfeu.

Es conserva al SIAM, núm. inv. 0882.

Dimensions: (3,7) x (10) x 0,5.

Lletres: 0,3 -1,4.

Ribera 2000: 460-461 amb dibuix en la fig. 1.1; HEp 2004: 626.

[- -] *aque Domino meo*

[- -] *Aque Dominom* [- -] (Ribera); [- -] *aque domino me+* (=meo?) (I. Velázquez en HEp 2000)

L'escriptura és minúscula cursiva, freqüent des de la darrerria del s. iv dC.¹⁸⁵ El fragment és sens dubte cristià i es podria restituir de la següent manera [*Benedico Deo meo*] *aque Domino meo*. En l'evangeli de Joan 20, 28 tenim la combinació *ὁ κύριός μου καὶ ὁ θεός μου*. Però *κύριος* i *θεός* es donen en combinacions diverses. De fet, en el salm 34, 23, segons la versió grega dels Setanta, llegim: *ὁ θεός μου καὶ ὁ κύριός μου*, és a dir, *Deus meus et Dominus meus*. És aquesta combinació la que hem proposat en la restitució. El datiu del text deu dependre de *benedico* o semblant. El verb també podria estar en plural, *benedicite*.

Per la paleografia i perquè es tracta d'un grafit cristià, pot datar-se a partir de la darrerria del s. iv, i més probablement en els s. v-vi.

¶¹⁸⁵ Sobre la minúscula cursiva, anomenada també «nova escriptura comuna» i «nova cursiva», cf. A. MILLARES i J. I. MANTECÓN 1975, *Álbum de paleografía Hispanoamericana de los siglos XVI y XVII*: I, 21-23.

LA RIBERA ALTA

Es troba al curs baix del Xúquer, a pocs quilòmetres de la desembocadura d'aquest en la mar Mediterrània. És una comarca fonamentalment plana. Només mostra elevacions d'escassa importància en les vessants d'algunes de les seues fronteres amb d'altres comarques. No és, doncs, estrany que els seus límits no siguen sempre ben definits. Aquest és el cas del límit oriental amb la Ribera Baixa, com també, al nord-est, amb l'Horta de València. En canvi, tant la divisòria septentrional amb la Foia de Bunyol, com l'occidental amb la Canal de Navarrés així com la meridional amb la Costera i la Safor són ben clares.

La Ribera Alta és una plana al·luvial formada pel Xúquer i pel seu afluent, el riu Magre. El terreny s'eleva des de menys dels 100 m sobre el nivell del mar fins als 400 m. El clima, suau, és típicament mediterrani.

El poblament prehistòric i antic de la comarca no és ben conegut, ja que no s'hi han practicat excavacions sistemàtiques.¹⁸⁶ La *Via Augusta* travessava la comarca i, creuant el Xúquer probablement a l'altura d'Alzira, anava a buscar *Saetabis*. Una altra via secundària, coneguda ja des de l'època ibèrica, seguia la vall del riu Magre i comunicava la comarca amb *Saetabis* i *Edeta*. El fet que fóra una comarca ben comunicada i presentara condicions favorables per a l'agricultura, propicià la instal·lació de vil·les.

En la Ribera Alta s'han trobat nou inscripcions: una a Alberic, una altra a Benifaió, cinc a Alfarp i dues a Torís.¹⁸⁷

Alberic

162. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris, amb base i cornisa campaniforme. En el coronament es conserven solament el frontó i els acrotèris de davant. Sota l'àbac, bossell, escòcia i filet en les quatre cares. En la base filet sobre el plint. Totes les cares estan allisades. En la cara esquerra presenta dues mosses que denoten el seu reaprofitament posterior. El camp epigràfic ha estat picat, a causa, segons sembla, d'algun quefer domèstic, de manera que la lectura resulta molt insegura.

Es va trobar en les excavacions realitzades l'any 1982 a la partida de Benifaraig, terme d'Alberic. Al mateix lloc aparegué un paviment d'*opus spicatum*.

¶¹⁸⁶ Sobre la romanització de la Ribera Alta, vegeu MARTÍNEZ PÉREZ 1984: 174-193; SERRANO-FERNÁNDEZ 1994: 49-78. ¶¹⁸⁷ Les inscripcions de l'Ènova, Carcaixent i Alzira, poblacions de la ma-

teixa comarca, però que es troben a la dreta del Xúquer, han estat incloses en el corpus de *Saetabis*, al territori de la qual devien pertànyer; cf. IRST², p. 21-22 i núm. 81-98.

Es conserva a l'església de l'Esperit Sant.

Dimensions: 114 x 35-42 x 39-45.

Lletres: 5.

Ripollès 1992: 405, lám. III 1-2; IRVT 123; HEp 7, 2001: 981. Cf. Serrano-Fernández 1994: 68.

Possible lectura

Dīs · Manīb(us)

Q(uinto) Corneliō

Trophimō

fil(io) piissimō

5 *an[nor]um -c. 7-*

h(ic) [s(itus) e(st)]

Als déus Manes.

A Quint Corneli

Tròfim,

fill afectuossisim,

de ... anys,

ací és soterrat.

D [- - -] / C [- - -] / - - - - - (Ripollès).

Nexe: NI (r. 1). L'escriptura era acurada. El text estava ordenat segons un eix de simetria.

Sobre els *Cornelii*, vegeu el comentari al núm. 2. El *cognomen Trophimus* apareix també a *Saguntum* (IRSAT 265, 360). Era freqüent a Hispània i pertot arreu (Lozano 1998: 398; Solin 1982: 990-995). *Trophimus*, 'nodrit', equival al llatí *alumnus*.¹⁸⁸

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

¶ ¹⁸⁸ Segons CRESPO 1992: 233, «los individuos que son portadores del *cognomen Trophimus* han recibido el mismo en virtud de las circunstancias de su origen, generalmente niños abandonados o expuestos».

Benifaió

163. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Ara de calcària de color gris, amb base i cornisa. En el coronament *pulvini* llisos i frontó aplanat; *focus* en forma d'una cavitat quadrada toscament picada. Sota l'àbac una ampla *cyma recta*. En la base, *cyma recta* i llistell sobre plint. Totes les cares estan allisades.

Es va trobar, juntament amb altres ruïnes romanes, l'any 1922 «a la orilla del camino que va desde Sollana, por Almusafes y Benifayó, a Alfarf y Catadau [...] frente al abrevadero de la fuente de Muza», Gómez.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 66 x 38 x 38.

Lletres: 4.

N. P. Gómez Serrano, «El Mithreum de la Fuente de Muza, en Benifayó de Espioca», en *Diario de Valencia*, 6-8-1922; Martínez Aloy 12-8-1922; García Bellido 1948: «El culto a Mithras en la Península Ibérica», *BRAH* 122: 299; *idem* 1967: 37, núm. 23; HAE 2696; F. Beltrán López 1976: «Un santuario al dios Mithra en Benifayó», *Valencia Atracción* 493: 12; Alvar 1981: 55, núm. 21; F. Beltrán López 1983: *La romanización en las tierras de Benifayó. Una villa rústica en la Font de Mussa*, València, p. 65-66; *idem* 1992: «La vil·la romana de Font de Mussa, Benifaió. Materials arqueològics», *Al-Gezira* 7: 71-72; Serrano Fernández 1994: 68-69; *CIL* II² 14,96; *IRVT* 124. Cf. J. L. Almunia 1923, «Arqueología valenciana», en *Almanaque de Las Provincias para el año 1923*, València, p. 270-271; Gamer 1989: 285 núm. V 2; Alvar 1993: 36.

*Invicto
Mithrae
Lucanus
ser(vus)*

A Mitra Invicte.
Lucà,
el seu servidor.

¶¹⁸⁹ Cf. *Demetrius, ipsius Dianae servus* (*VITR.* 7, 16).

No hi ha signes d'interpunció. L'escriptura és acurada. El text està alineat a l'esquerra, excepte la r. 4 que es troba desplaçada cap a la dreta.

Lucanus, cognomen ètnic derivat de *Lucania*, està bastant estès arreu (Kajanto 1965:193; Abascal 1994: 403). *Servus*, en sentit religiós, designa una persona al servei d'un temple. Per tant, *Lucanus* estava al servei de Mitra.¹⁸⁹

Invictus és un apel·latiu aplicat sovint a aquesta divinitat oriental. El seu culte estava bastant estès a la Península Ibèrica.¹⁹⁰ Al País Valencià, es documenta també probablement a *Saguntum* (Corell-Seguí 2008). Les restes aparegudes juntament amb la dedicatòria indiquen que es tractava d'un mitreu.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar entre la darrerria del s. II i principi del s. III dC.¹⁹¹

Alfarb

164. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Estela de calcària semiarenosa de color gris clar («màrmol blanco», Boix), amb la capçalera arrodonida. Està trencada dalt i baix. La cara anterior està polida; les laterals, desbastades.

El primer a fer-ne esment, si bé no indica el lloc, és Boix (1853). Pocs anys després (1857) el mateix autor dirà que «se halla incrustado en lo alto del castillo de Alfarb a la parte que mira a la rambla».

Es conserva encastada al mateix lloc, però recoberta per un envà que n'impossibilita la visió.

Dimensions: 60 x 40 x ?.

Lletres: r. 1: 7; r. 2: 6'5.

V. Boix 1853, *Discurso que en la reunión celebrada el día 31 de Marzo con el objeto de formar la Sociedad Arqueológica de Valencia pronunció D. Vicente Boix, cronista de la misma ciudad*, València, p. 10; *idem* 1857, *Xàtiva. Memorias, recuerdos y tradiciones de esta antigua ciudad*, Xàtiva, p. 19; Sarthou-Martínez *ca.* 1920: 235; Ortiz-Climent «Notes sobre el castell d'Alfarb», *Levante* 5-1-1992; Corell 1992a: 192-193, núm. 2.5; CIL II² 14,99; IRVT 125; HEp 5, 1995: 792; Corell-Gómez 2004: 105-106 núm. 13.

¶ ¹⁹⁰ Sobre el culte a Mitra a la Península Ibèrica, cf. GARCIA BELLIDO 1967: 21-41; ALVAR 1981; BENDALA 1986: 395-399. ¶ ¹⁹¹ Segons ALVAR 1981:

61ss., les dades que coneixem amb seguretat sobre el mitraïsme hispànic oscil·len entre la meitat del s. II i les acaballes del s. III.

Dibuix d'A. Corell

*Herculi
Invicto*

A Hèrcules Invicte.

L'escriptura, estreta i allargada, és acurada.

Sobre el culte a Hèrcules, vegeu el núm. 5. L'epítet *Invictus* aplicat a Hèrcules apareix encara a Hispània en dues inscripcions de la Bètica (CIL II 1568, 1660). No s'indica el nom del dedicant.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

165. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA (?). Se'n desconeix el tipus de suport; segons el dibuix de Benlloch, devia ser un fragment central, probablement d'un pedestal de marbre de Buixcarró («iaspis», Strada).

«Hic lapis iacet neglectus in foro, ut dicunt, de Llombay, inter oppidum, quae (sic) dicitur Acphart et aliud quod dicitur Catadar; est fractus vocaturque iaspis, in quo adhuc vestigia apparent alicuius aedificii Romani opera facti», Strada. «En la Foya de Lombay, entre Alfarb y Catadau se descubren ruynas de población antiguas; y donde en tiempo de Don Francisco Lansol havia una dedicación de piedra desde el de los Romanos», Escolano. «Hoy existe encaxada, aunque no a la vista, por estarla (sic) en el dintorno de la pared en una de las que quadra la almazera de azeyte de este convento», Benlloch. El dibuix d'aquest pareix ser una reconstrucció ideal.

Desapareguda.

Strada 1575: 133, 9; Antist ms. s. XVI: 28; Escolano 1610-11: 2, 944; Benlloch ms. 1756: 66-70; Ribelles ms. a in. s. XIX: 149; CIL II 3776 i p. 1126; Sanchis 1920: 13; Sarthou-Martínez ca. 1920: 235; Caballos 1990: 145-146, núm. 77; Corell 1992a: 190, núm. 2.1: CIL II² 14,103; IRVT 126; Corell-Gómez 2004: 106-107 núm. 14. Cf. PIR² III, 474; RE VI 2849.

Dibuix de Benlloch

Probable restitució

[-] Fonteio [- - -]
 [- - -] Pio
 [trib(uno)] laticlavi[o]
 - - - - - ?

A... Fonteus Pius,
 ..., tribú laticlavi...

Fonteio · Pio laticlavī (CIL II). Comenta Hübner en CIL II 3776: «Est fragmentum caecis lacunis psumdatum». Podria ser correcta la suposició de Clauss en CIL II² per a restituir la r. 3 «fortasse [trib(uno)] laticlav(io) et».

Si el text transmès és correcte, es tractaria d'un *tribunus militum laticlavius*, és a dir, un oficial de rang senatorial i lloctinent del *legatus legionis*.

Sobre el gentilici *Fonteius*, vegeu el comentari al núm. 65. El *cognomen Pius* és més o menys conegut arreu (Abascal 1994: 458-460; Kajanto 1965: 251).

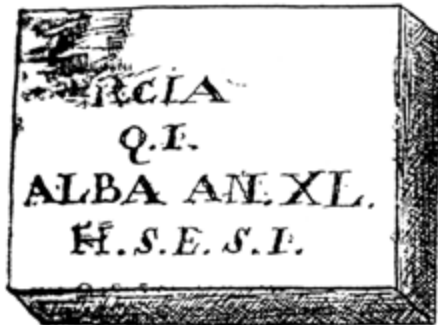
Es pot datar a partir del s. II dC.¹⁹²

166. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el tipus de suport. Però, d'acord amb el dibuix, devia ser un bloc trencat en l'angle superior esquerre.

Benlloch, l'únic garant, la veié en el castell d'Alfarb «en dicha paret oriental puesta de lado con las letras ladeadas, que para verlas se ha de empezar por abajo».

Desapareguda.

Benlloch ms. 1756: 74-75; Ribelles ms. a in. s. XIX: 19; Sanchis 1920: 39; Sarthou-Martínez ca. 1920: 235; Corell 1992a: 191-192, núm. 2.3; Ortiz-Climent «Notes sobre el castell d'Alfarb», *Levante*, 5-1-1992; CIL II² 14,101; IRVT 127; Corell-Gómez 2004: 107-108 núm. 15.

Dibuix de Benlloch

[Ma]rcia (?)
 Q(uinti) · f(ilia)
 Alba · an(norum) · XL
 h(ic) · s(ita) · e(st) · s(it) · t(ibi) · [t(erra) · l(evis)]

Màrcia (?) Alba, filla de Quint,
 de 40 anys, ací està sepultada.
 Que la terra et siga lleugera.

¶ ¹⁹² Els tribuns militars de rang senatorial s'anomenen *tribuni laticlavi* a partir d'Adrià.

1 [Q(uintus) Ma]rcia(nus) (Sanchis); 2 Q. I; 4 H.S.E.S.I (Benlloch); h(ic) s(ita) e(st) · s(it) · t(ibi) · t(erra) · l(evis) (CIL II²).

Sembla més probable *Marcia* que *Porcia*, ja que els *Marcii*, com es pot veure en el comentari al núm. 5, són freqüents a l'àrea de *Valentia*, mentre que sols hi apareixen dos *Porcii* (núm. 50, 148).

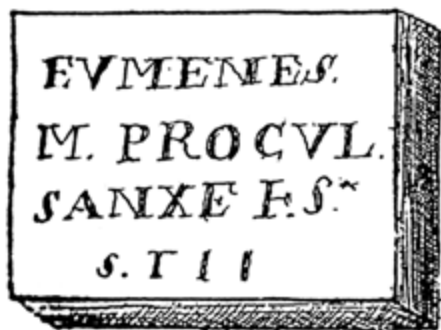
Pel formulari, es pot datar en el s. I dC.

167. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris clar. Es trobava un poc malmés («repicado», Benlloch).

Segons Benlloch, l'únic garant, «se encontraba en dicha pared [oriental] del palacio castillo».

Desapareguda.

Benlloch ms. 1756: 75-78; Ribelles ms. a in. s. XIX: 20; Sanchis 1920: 10; Sarthou-Martínez ca. 1920: 235; Ortiz-Climent «Notes sobre el castell d'Alfarb», *Levante* 5-1-1992; Corell 1992a: 191, núm. 2.2; CIL II² 14,100; IRVT 128; Corell-Gómez 2004: 108-109, núm. 16.

Dibuix de Benlloch

Probable restitució

Eumenes

M(arci) · Procul[ei]

s(ervus) · an(norum) · XL · h(ic) · s(itus) · [e(st)]

s(it) · t(ibi) · t(erra) · l(evis)

Èumenes, esclau de Marc Proclei,
de 40 anys, ací és sepultat.

Que la terra et siga lleugera.

1-3 [M · H]eumenes / M · Procul(i) / [filius] (Sanchis); 3 SANXE F · S · (Benlloch).

El *cognomen Eumenes* es dona principalment entre esclaus i lliberts (Pape-Benseler 1884: 413; Solin 1982: 213). El gentilici *Proculeius*, a la Península Ibèrica, tan sols està documentat, a més, al *conventus Asturum* (CIL II 5652). Sobre aquest gentilici en general, vegeu Schulze 1904: 458.

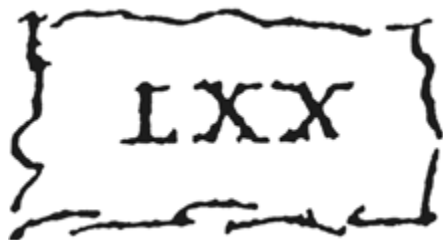
Pel tenor del text i tipus de monument, es pot datar en el s. I dC.

168. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Segons el dibuix, sembla que es tractava del fragment interior d'un bloc.

Benlloch, l'únic testimoni, el va veure «en la pared de Levante» del castell d'Alfarb.

Desapareguda.

Benlloch ms. 1756: 72-73; Ribelles ms. a in. s. XIX: 18; Sanchis 1920: 12; Sarthou-Martínez ca. 1920: 235; Ortiz-Climent «Notes sobre el castell d'Alfarb», *Levante* 5-1-1992; Corell 1992a: 192, núm. 2.4; CIL II² 14,102; IRVT 129; Corell-Gómez 2004: 109, núm. 17.

Dibuix de Benlloch

[an(norum)] LXX
-----?

..., de 70 anys, ...

1 [- - -]LXX[- - -] (CIL II²).

Es podria datar, com les anteriors d'Alfarp, en els s. I-II.

Torís

169. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària negra. Està trencat dalt i a l'esquerra, i serrat en la cara posterior. Totes les cares estan allisades. Els forats que es veuen en la cara anterior són naturals de la pedra.

Es va trobar l'any 1900 encastada en la paret de llevant de Casa Sabotxa, situada en la partida del mateix nom, terme de Torís, a la dreta del riu Magre. L'any 1975 Pereira i Alföldy ja no la trobaren. Acompanyats pel regidor d'agricultura Màxim Ballester, revisàrem el paratge. La paret on es trobava encastada ha desaparegut. Gràcies a Alfredo Hueso, cronista de Torís, localitzem finalment (20-3-96) la inscripció a l'avinguda Guillem de Castro, núm. 96, pta. 2 (València).¹⁹³

Es conserva a l'avinguda Guillem de Castro, núm. 96.

Dimensions: (53) x (51) x (13); originàriament el gruix era de ca. 40.

Lletres: 5.

Fita 1900b: 438; *idem* 1901: 97-98; Anònim 1901: 172; EE IX 365; Sucías ms. 1911: II 415; Sanchis 1920: 415; Sarthou-Martínez ca. 1920: 333; CIL II² 14,104; IRVT 130; Corell-Gómez 2004: 109-110, núm. 18. Cf. Martínez Aloy 1904: 274.

¶¹⁹³ Agraïm al Dr. Rafael Blasco les facilitats que ens ha donat per a estudiar la inscripció que conserva a casa.

Ç(aius) · Caedius
Fuscus
ann(orum) · XLV
h(ic) · s(itus) · e(st)

Gai Cedi Fusc,
de 45 anys,
és ací enterrat.

1 C. Aledius (Fita); litterae, quae praeomen indicavit, particula tantum superest, videtur fuisse aut T aut M (EE); + · Caedius (?) (CIL II²); [-] Caedius (IRVT 130, Corell-Gómez).

Interpuncions triangulars. L'escritura és poc acurada. L'*ordinatio*, un poc condicionada pels forats naturals del suport, tendeix vers un eix de simetria. L'aspecte general és tosc.

El gentilici *Caedius* és molt rar en general (Schulze 1904: 137; ThLL *Onomasticon* 19). Pel que fa a Hispània, tan sols es troba, a més, a *Carthago Nova*.¹⁹⁴ Sobre el *cognomen Fuscus*, vegeu el comentari al núm. 57.

Pel tenor del text, tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la primera meitat del s. I dC.

170. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària trencat baix i probablement dalt. El camp epigràfic estava rebaixat.

Es va trobar, juntament amb altres restes romanes, l'any 1900 en el ribàs d'una vinya de la partida de Canyamars (Torís). Aquesta vinya es troba pròxima a la carretera de Torrent, a l'esquerra, en el km. 10.

Desapareguda.

Fita 1900b: 436-437; Anònim 1901: 172; EE IX 366; Sucías ms. 1911: II 413; Sanchis 1920: 414; Sarthou-Martínez *ca.* 1920: 333 amb foto; PLA BALLESTER, E. 1966, «Actividades del Servicio de Investigación Prehistórica (1961-1965)», *APL* 11: 299; HAE 2020; ILER 2380; Serrano-Fernández 1994: 72; CIL II² 14,105, IRVT 131; Corell-Gómez 2004: 110-111 núm. 19. Cf. Martínez Aloy 1904: 274.

¶¹⁹⁴ Segons BARREDA 1998: 169-173, procedeix de les regions Peligna i Sabina.

Caesia

h(ic) · s(ita) · e(st)

Cèsia ací està enterrada

El text es troba probablement complet. Fita, en canvi, creia veure restes d'una tercera ratlla: *za(nnorum) VI*?

Interpuncions triangulars. L'escriptura és irregular i molt tosca. L'*ordinatio* tendeix vers un eix de simetria.

Caesius /-a és freqüent arreu com a gentilici. També apareix, encara que amb menor freqüència, com a *cognomen* o com a nom únic, com en aquest cas (ThLL *Onomasticon* 49-52)

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en el s. I dC.

L'HORTA

És una plana allargada de nord a sud i d'una amplària variable. Els límits tradicionals són Puçol al nord, l'Albufera al sud, Manises i Torrent a ponent i la mar a llevant.

El relleu, molt uniforme, va elevant-se suaument des de la mar vers l'interior. La uniformitat tan sols queda interrompuda pels turons de Montcada, Paterna i Torrent, que a penes depassen els 100 m sobre el nivell del mar. Al pla de Quart, que perllonga vers ponent la plana, s'aixeca la serra de Perenxisa (329 m), sinclinal format per calcàries cretàiques i que constitueix l'accident més destacat. El terreny s'eleva també longitudinalment des de la depressió de l'Albufera fins a les petites elevacions de Rafelbunyol i el Puig. El litoral presenta una costa molt baixa i abundant en aiguamolls.

La plana està formada per terres d'al·luvió. El clima, típicament mediterrani, es caracteritza pels hiverns suaus i els estius calorosos, i és un dels factors principals de la prosperitat agrícola de l'Horta. Les pluges són escasses; a penes superen els 433 mm anuals de mitjana. El Túria, que travessa la comarca de ponent a llevant, constitueix el seu eix vital. El barranc de Torrent, al sud, i el de Carraixet, al nord, completen la hidrografia. L'Albufera, en l'extrem meridional de l'Horta, no és més que el residu d'una antiga llacuna que s'estenia des de València fins a Cullera. Com que les terres baixes i pantanoses dificultaven l'establiment humà, el poblament prehistòric fou escassíssim, si el comparem amb el d'altres comarques veïnes.

Fins i tot els vestigis ibèrics són força esporàdics. La situació canvia amb la fundació de *Valentia* l'any 138 aC. S'han rastrejat indicis de centuriacions tant a l'Horta Sud com també a l'Horta Nord fins a Massamagrell. Ara bé, la centuriació no hi hauria estat possible sense uns treballs de drenatge d'aquesta zona marjalenca i sense un incipient sistema de regs. En època romana, doncs, s'inicia la transformació de la comarca. A partir de principis de la nostra era hom comença a trobar restes de vil·les sobretot en punts de la part septentrional i de ponent, ja una mica elevats sobre els terrenys insalubres de la costa.¹⁹⁵ És precisament en aquests indrets elevats i perifèrics de l'Horta on han aparegut les inscripcions: Torrent, Alaquàs, Aldaia, Paterna, Godella, Montcada. Carpesa, població cèntrica i situada en zona baixa, n'és l'única excepció. Però potser la inscripció de Carpesa, que aparegué reaprofitada en la casa rectoral, procedeix de fora.

¶¹⁹⁵ Sobre les restes romanes trobades a l'Horta Sud, vegeu E. PINGARRON SECO 1981, «Rastreo de una centuriatio en la zona sur de la Huerta de Valencia», *Saitabi* 31, p. 161-176. Pel que fa a les restes aparegudes a l'Horta Nord, cf. G. CANO (1974): «Sobre una posible centuriatio en el regadío de la Acequia de Montcada», en *Estudios sobre centuriaciones romanas en España*, Madrid, p. 120.

Torrent

171. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris clar. La cara anterior estava polida; la posterior, tosca. El bloc, de pedra friable, es troba completament malmès en les cares laterals i sobretot en l'anterior, de manera que hi ha desaparegut la major part del text.

La va trobar l'any 1982 a la partida de la Paret *decantà* J. M. Torres, el qual n'ha fet donació a l'Ajuntament de Torrent. Es trobava en un camí veïnal amb la cara posterior a flor de terra. El nom de la partida prové precisament d'unes ruïnes, en l'actualitat desaparegudes, que pertanyien probablement a una estructura romana que es trobava al mateix lloc en què aparegué la inscripció. Es l'única inscripció que s'ha trobat en el terme de Torrent, en el qual no obstant abunden les restes romanes.¹⁹⁶

Es conserva a la Casa de Cultura.¹⁹⁷

Dimensions: (61) x (98) x 32.

Lletres: r. 1 i 3: 4; r. 2, 4 i 7: 3,7; r. 5, 6, 8-12: 3,5.

CIL II² 14,94; IRVT 132; HEp 7, 1997: 1027. Cf. J.R. SANCHIS, M. FERNÁNDEZ, i V. BEGUER 1987, «Notas para el estudio del poblamiento romano en el Pla de Quart», *ACCV* 65: 148-150; Corell 1988a: 203-204.

¶ ¹⁹⁶ Sobre la paret *decantà*, cf. S. BELLMONT (1928): «Ruinas de una torre romana», *ACCV* 2: 120-122.

¶ ¹⁹⁷ Agraïm a J. R. Sanchis les fotografies que ens han permès millorar la primera edició.

Possible lectura

- [L(ucio) ?S]ulpicio L(uci) f(ilio) Gal(eria tribu) Ennagael [La?]cetano
[ex ?] opp[ido Iessone?] qui [s]ub D[om]itiano(?)
[e]merit[us est -c. 15-] con-
[f]ectis o[mnibus ? -c. 13-] qui-
5 esc[it? -c. 20-] suis
[L(ucio)?] Sulpi[cio Ennagael (?)II]vi[r(o) fl]amini
[Se]ve[-c. 19- fl]amini
[ca (?) -c. 26-]VM
[-c. 20-coniu]gi et
10 [sibi -c. 20-]fecit
[-c. 22- an(norum)] LVIII (?)

A Luci (?) Sulpici Ennagael, fill de Luci, de la tribu Galèria, Lacetà (?), natural de la ciutat de Guissona (?), que fou llicenciat... sota Domicià (?) ... , acaba-des totes les ... reposa (?) ... amb els seus (?). A Luci (?) Sulpici Ennagael, duumvir, flamen ..., Seve- ... flamínica (?) ... ha erigit (aquest monument) per al seu marit i per a ella... Tenia 58 anys (?).

1-11: [- S]ulpicio L(uci) f(ilio) · Gal(eria) +NNAGAE[.][.][AC++ANO / [..]O+[- - -]+V[-2?-]+V[-2?-]E[-2?-]ANO / [.]E++T[- - -]CON/[.]ECTISO[- - -]+VI/⁵ESC+[- - -]VCT/SVI+[- - -]N+[- - -]AM[.][.] / [.] +[.] +[- - -]AMIN[.] / [- - -]VM / [- - -]CIET /¹⁰ [- - -]CIT / [- - -]VF[-2.-] (CIL II²); 1-6: [- S]ulpicio L(uci) f(ilio) Gal(eria tribu) En[n]agael[i U]rcitano (?) / [pr ?]o i+[-c.- 11-]QU[!][.]NV[·]E[·]ANO / [et ?] merit[is -c.- 15-] con/[f]ectis o[peribus(?)-c.-14] vi/[r]esc[unt-c.-17-fr]uct/[u]s vit[is(?)-c.-11 (IRVT).

En l'estat actual de la inscripció no és possible de veure-hi cap signe d'interpunció. L'escriptura és acurada. Les M són obertes; les O, completament circulars; les P tenen el cercle obert. El text, d'onze ratlles, ocupa la cara anterior de dalt a baix i d'un costat a l'altre. Es tracta, doncs, d'una de les inscripcions més extenses de tota l'epigrafia del País Valencià. Tanmateix, el seu contingut no és gaire segur. Els comentaris que en fem són hipotètics.

El gentilici *Sulpicius*, -a es trobava bastant estès a tot *Hispania*. El cognomen és *Ennagael*.¹⁹⁸ Es tracta d'un antropònim ibèric no documentat fins ara. Consta de dos elements. Per una banda, l'element **ena-*, que es dona en *ENNEGES* (< **en(a)-ekes*) i en *ENASAGIN* (< **ena-sakin*), noms respectivament d'un *Segien-sis* i d'un ilerdenç de la *Turma Salluitana*. El mateix element apareix en *ena-tilar*,

¶¹⁹⁸ El comentari sobre el nom ibèric es basa en les observacions que ens ha comunicat per carta el professor J. Velaza. L'asterisc indica una reconstrucció hipotètica; les majúscules, noms documentats en fonts llatines, mentre que les minúscules es reserven per a noms que apareixen en alfabet ibèric o greco-ibèric.

nom personal en un plom d'Empúries.¹⁹⁹ Per altra banda, està el segon element *GAEL*, el qual podria correspondre a *kail* (Velaza 1991: núm. 310).

Encara hi ha una altra possibilitat d'analitzar *ENNAGAEL*. El primer element seria el que ja hem dit abans (*ENNA-*). Aquest s'uniria al segon mitjançant el nexa *-k(e)-* que sembla trobar-se en altres noms: *BASTOGAVNINI* (< **basto-k-aunin*) (II 6144), *gani-k-bos* (< **kani-k-bos*), etc. Segons aquesta segmentació, el segon element seria *-AEL-*, possiblement una abreviació d'*ailur*, present en *úrkař-ailur* (F.21.1 d'Énguera).

Al final de la r. 1, sembla més probable *[La]cetano* que *[Ia]cetano*. Es tractaria, doncs, d'un individu d'un poble ibèric, establert a la part central de Catalunya o bé al Pirineu aragonès, si era jacetà.²⁰⁰

Al principi de la r. 2, proposem la restitució *[ex ?] opp[ido]*. Val a dir que a continuació de l'ètnic del final de la r. 1 seguiria el nom de la ciutat concreta de la qual era originari *Ennagael*. Podríem, doncs, restituir *[Iessone* o *Sigarra]*, si era lacetà, o *Iaca*, en cas que fóra jacetà.

Si la restitució del principi de la r. 3, com sembla probable, és correcta, *Ennagael* s'hauria llicenciat sota Domicià. En efecte, *[s]ub D[omi]t[i]ano(?) [e]merit[us]* deu tenir, com és usual, un valor de subordinació més que no temporal. És a dir, *Ennagael* després d'haver servit sota Domicià, potser en la guerra contra els *Chatti* (any 83 dC) o contra els dacis (any 86 dC), hauria estat llicenciat sota el mateix emperador.

En les r. 3-4 és possible la restitució *con/[f]ectis o[peribus - - -]* o bé *con/[f]ectis o[mnibus - - -]*. Les expressions *conficere opera* i *conficere omnia* són freqüents per indicar que s'han dut a terme unes obres determinades o totes les coses (ThLL IV 195-197). No es pot descartar la restitució *con/[f]ectis o[mnibus hostibus]* o semblant.

En les r. 4-5, la restitució *qui/esc[it?] -c. 20-] şuış* sembla possible.

En la r. 7 s'indicava probablement el nom de la dedicant, potser *Severia* o *Severa*. El primer gentilici és molt rar, però apareix tant a Hispània com en altres zones. El segon és un *cognomen*, però està documentat també com a gentilici (Abascal 1994: 221; Solin-Salomies 1988: 170).

Al final de la r. 9 la seqüència *[- - -]gi et* sembla probable. Tindriem ací la fórmula tan freqüent *coniugi et sibi*. Finalment, en la r. 11 figuraria l'edat, probablement 58 anys.

No és gaire el que hem pogut aclarir. Tot i això, per la considerable extensió del text, i també pels elements que hi hem cregut captar, ens inclinem a pensar que la inscripció té caràcter honorífic i sepulcral alhora. És possible que

¶ ¹⁹⁹ De vegades es dona la geminació -NN- (*EN-NAGAEL*, *ENNAGES*) enfront de la consonant simple (*ENASAGIN*, *ena-tilar*). El mateix fenomen

es constata també en altres noms. ¶ ²⁰⁰ Sobre els lacetans, cf. SCHULTEN, en RE XII,1, 331; GEC 9, 41; sobre els jacetans, cf. GEC 8, 716.

les ratlles 1-5 corresponguen a la inscripció honorífica i que posteriorment s'hi afegiren les r. 6-11, que tenen caràcter estrictament sepulcral.

Si la restitució [s]ub D[omi]nitiano és correcta, es podria datar entre el 81 i el 96 dC.

Alaquàs

172. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris clar. Presenta un escantell en l'aresta dreta i una petita fractura en l'angle inferior dret. La cara anterior, única visible, està allisada. Les lletres i els punts han estat retocats i pintats, donant peu a una sèrie de variants, malgrat tractar-se d'una inscripció senzilla.

«En Alaquaz, lugar cerca de dicha Palancia [=València la Vella], y està en la casa del señor», Beuter. «Alaquas, in aedibus Gasparis Aguilar», Strada. «A la derecha del arco principal del patio del palacio», Lumières.

Es conserva encastada en la paret frontal del vestíbul del castell.

Dimensions: 62 x 39 x ?.

Lletres: 4,5-5.

Beuter 1563: I, 43; Anonymus Valentinus ms. s. xvi: 304v; Strada 1575: 128,4; Antist ms. s. xvi: 27; Agustín ms. b s. xvi: 79v; Escolano 1610-11: 1,819; Anònim ms. s. xvii: 4; Lumières ms. ca. 1800: 4, núm. 29, p. 66-67 (ed. 1852: 5, núm. 1, lám. 1); Fita 1900b: 436; CIL II 3781 i p. 508, 965; Sucías ms. 1911: I, 116; González Simancas ms. 1916: I 485; Sarthou-Martínez ca. 1920: 886; Sanchis 1920: 3; J. M. Cortina i V. Ferran 1922: *El palacio señorial de Alacuás, València*: 22; ILER 4982; Carbonell-Corell 1989: núm. 37; HEp 1994: 908; CIL II² 14,95; IRVT 133; J. J. Seguí i M. P. García-Gelabert 1996, «Factors for the evaluation of afro-roman contributions in the coastal territory between the rivers *Hiberus* and *Tader* (*Hispania Citerior*)», en *L'Africa romana. Atti del XII convegno di studio Olbia, 12-15 dicembre 1996*: Roma, 1998, p. 1383.

*P(ostumia ?) · L(uci) · f(ilia) · Postu-
miana*

Maurae

lib(ertae) · b(ene) · m(erenti) · f(ecit)

Postúmia (?) Postumiana,
filla de Luci,
ha fet aquest monument
a la seua lliberta Maura,
que bé s'ho mereixia.

1 P(ompeia) (CIL II); 1-2 Postu/meana (Lumiares).

Interpuncions triangulars. Nexes: AN (r. 2). El text està alineat a l'esquerra.

El gentilici *Postumius* /-a abunda a l'àrea d'*Edeta* (IRET² 77). Per altra banda, el *cognomen* *Postumiana* sembla suggerir que el *nomen* abreujat amb la lletra P és *Postumia* més aviat que *Pompeia* o qualsevol altre començat per P. Efectivament, són freqüents les nominacions d'aquest tipus, en què el *cognomen* és un derivat del gentilici. El *cognomen* *Postumianus*, a Hispània, només apareix ací. Fora d'Hispània està documentat una dotzena de vegades (Kajanto 1965: 153, 296).

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

Aldaia

173. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc, trencada en l'angle superior dret i amb petits escantells en els costats dret i esquerre. En l'angle inferior esquerre presenta un forat i, en la cara posterior, una entalla dalt i una pestanya baix per a la subjecció de la placa.

Aparegué l'any 1991 a l'Ereta dels Moros, terme d'Aldaia, a 2 m de profunditat, en fer unes obres. Aquest paratge és conegut per l'abundància de restes romanes que s'hi han trobat, entre les quals destaca una estàtua de Bacus que ha emigrat, malauradament, al Museo Arqueológico Nacional de Madrid.²⁰¹

Es conserva en una col·lecció particular.

Dimensions: 25 x 29,5 x 3.

Lletres: r. 1: 3; r. 2: 2'5; r. 3: 2; r. 4-6: 2'2-3; r. 7: 2.

Corell-Grau-Gómez 1993: núm. 192; AE 1993: 1069; IRVT 134; HEp 1995: 844; HEp, 2001: 984.

Dis · Manīb[us]
Graecae
posuerunt
Graecus · filius
5 et ♠ Ilarus · Ma-
conser<v>us · sc̄lī(us)
optimus · conse(rvus)
bonus

¶ ²⁰¹ Sobre l'Ereta dels Moros, cf. J. R. SANCHIS, M. FERNÁNDEZ i V. BEGUER 1987, «Notas para el poblamiento romano en el Pla de Quart», *AACV* 65: 145-148.

Als déus Manes. A Greca han erigit (aquest monument) el seu fill Grec, Hílar, el seu òptim company d'esclavitud i Masclí, el seu bon company d'esclavitud.

Interpuncions triangulars; a la r. 5 *hedera* amb un peciol llarg cap avall. Nexe: IN (r. 6). Entre la V i la S d'*Ilarus* hi ha un espai en blanc. L'escriptura és de bona factura. L'*ordinatio*, que tendeix vers un eix de simetria, ha estat pertorbada per dos afegitons: *posuerunt* (r. 3) i *Ma/sclin(us) / conser(vus) / bonus* en el marge dret a l'alçària de la r. 5 i següents. L'*scriptor*, segons sembla, s'adonà de l'omissió abans d'acabar la gravació i tractà de salvar l'error com pogué.

El *cognomen Graecus/-a* està documentat arreu. *Ilarus* és una grafia vulgar molt corrent per *Hilarus*. *Masclinus*, és a dir, *Masculinus*, és també freqüent. *Conserus*, en lloc de *conservus*, és una grafia vulgar habitual en epigrafia.

El formulari no és menys estrany que l'*ordinatio*. En efecte, mentre que a la destinatària no se li aplica cap adjectiu elogiós, dos dels dedicants figuren com a *conservus optimus* i *conservus bonus*, respectivament. Hom aplica de vegades epítets als dedicants, però no precisament *bonus* i *optimus*, sinó altres més adients, com ara *infelicissimus*, *desolatus*, *carissimus*, etc. En fi, la posició del verb *posuerunt* davant dels noms dels dedicants no és gaire corrent.

Pel tenor del text, el ipus de monument i la paleografia, es pot datar a principis del s. II dC.

174. INSTRUMENTUM. Tres fragments d'un *dolium* que casen entre ells. El grafit està gravat en el ventre.

Aparegué vers l'any 1985 a l'Ereta dels Moros, terme d'Aldaia.

Desapareguda

Dimensions: (60) x (68) x 5,2.

Lletres: 8.

IRVT 135; HEP 7, 2001: 982.

M(odii) XLVIII (sextarii) XV

Quaranta-vuit modis, quinze sextaris.

(Dimidiae sextulae) per (sextarii) (IRVT).

No hi ha cap signe d'interpunció. La L és cursiva.

El grafit indica la capacitat del *dolium* expressada en modis i sextaris. Atès que un *modius* equival a 8,733 l, i un *sextarius* a 0,545 l, la capacitat del *dolium* era de 417,339 l.

Es pot datar al s. II dC.

175. INSTRUMENTUM. Fragment d'un *dolium* amb grafit.

Aparegué juntament amb l'anterior vers l'any 1985, a l'Ereta dels Moros, terme d'Aldaia.

Desapareguda

Dimensions: (25) x (14) x 5.

Lletres: 2,5.

IRVT 136; HEP 7, 2001: 983.

M(odii) XXXXIX (sextarii) X[- -]

Quaranta-nou modis i deu (?) sextaris.

(Dimidiae sextulae) per (sextarii) (IRVT).

No hi ha cap signe d'interpunció. L'escriptura és acurada. Com en l'anterior, el grafit indica la capacitat del *dolium*, la qual era almenys de 443,367 l.

Es pot datar al s. II dC.

Paterna

176. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris clar, amb base i cornisa. En el coronament, rematat amb *fastigium*, quatre acroteris, els dos de l'esquerra trencats. Sota l'àbac, filet, *cyma recta*, filet, *cyma recta*, filet i *cyma recta*. En la base filet, *cyma recta*, llistell i bossell. El camp epigràfic està polit i delimitat per un solc. Les cares laterals i la posterior, allisades. El text està molt erosionat, sobretot a la dreta, on han desaparegut les lletres de les primeres ratlles.

Es va trobar l'any 1976 al llit del Túria, en la gravera de Francesc Cazalla, partida de la Presa, terme de Paterna.

Es conserva al MPV.

Dimensions: (120) x 60 màx. x 59 màx.

Camp epigràfic: 43,5 x 41,5.

Lletres: r. 1: 5,5; r. 2-5: 6.

Corell 1985a: 212-214, núm. 3; AE 1987: 703; Corell 1988a: 203-204; HEp 1990: 705; CIL II² 14,116; IRVT 137; HEp 2001: 1015. Cf. Pelejero 8-6-1976; Corell 1985b.

*D(is) · [M(anibus)
I(ulio) Prin[cipi] (?)
patr[is] pie[n]-
tissim[o] E]u-
5 phemus · fil(ius)*

Als déus Manes.
A Juli Príncep (?),
pare afectuosíssim,
Eufem, el seu fill.

2 I(ulio) Prin[- -] (Corell); 2-5 Teren[tia]e / patron(ae) [pie]n/tissim(ae) · [E]u/phemus lib(ertus) (CIL II²).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és estreta i allargada.

Sobre els *Iulii*, vegeu el comentari al núm. 28. Aquest gentilici apareix sovint abreujat. En lloc de *Prim[- -]*, que proposàvem abans, és preferible *Prin[- -]*. Tenint en compte l'*ordinatio* i la freqüència dels *cognomina* que comencen per *Prin-* (Kajanto 1965: 408), la restitució proposada pareix probable. El *cognomen Princeps* era freqüent entre persones d'origen servil, com semblen ser el destinatari i el dedicant de la inscripció. És possible que en la r. 4 figurara abreujat amb una sola lletra el gentilici del dedicant, puix que hi ha espai suficient. Sobre el *cognomen Euphemus*, vegeu el comentari al núm. 33.

Hem de reconèixer que la lectura d'aquesta inscripció resulta insegura, sobretot perquè no sabem si està dedicada a la memòria d'una dona o d'un home. Clauss proposa en CIL II² *Teren[tia]e*, lectura per la qual s'inclina C. Castillo en HEp. A aquesta lectura, però, es poden fer diverses objeccions. No es veu el menor indici de la E final que l'editor marca amb un punt a sota. A més, donat que *Terentia* és un gentilici, esperariem a continuació el *cognomen*. En tercer lloc, *patronus,-a* en l'epigrafi del País Valencià es pot abreujar *p(atronus,-a)* (IRVT 53, IRILADT 199), però no hi apareix mai *patr(ono/-ae)*. Tampoc no s'abreuja en l'àrea esmentada *piissim(o)/piissim(ae)*, tret d'un cas explicable per falta d'espai (IR-SAT 335). Encara es pot afegir que al final de la r. 5 és més probable *fil(ius)* que *lib(ertus)*. Així doncs, s'ha de descartar aquesta proposta de restitució. Nosaltres seguim proposant la lectura *I(ulio) Prin(cipi ?)*, amb interrogant. Els suplementes de les r. 3-5 es desprenen de la lectura que fem en la r. 2.²⁰²

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en la segona meitat del s. II dC.

Carpesa

177. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Se'n desconeix el tipus de suport. Era probablement una ara. Estava trencada de dalt a baix en la part dreta.

«Intra abbadiam» Strada. «En la abadía se conserva la siguiente inscripción, la que se cree proviene de Sagunto», Sanchis.²⁰³

Desapareguda.

Strada 1575: 128,3; Anònim ms. s. XVII: 3; CIL II 3779; Sanchis 1920: 33; ILER 83; CIL II² 14,120; IRVT 138. Cf. Martínez Aloy *ca.* 1920: 213 nota 287; Peeters 1937: 880.

¶ ²⁰² L'única objecció que hom podria fer a la nostra lectura és que *fil(ius)* (r. 5) sembla redundant, ja que en la r. 3 apareix *patr[i]*. Tanmateix, les redundàncies d'aquest tipus sovintegen en l'epigrafi; per exemple *Primitiva / uxor mari(to)* (núm. 62), *Philon et Prima / lib(erti) / patrono [...]* *Flavus / pater filio piissimo* (núm. 81). ¶ ²⁰³ Sanchis no in-

dica la font de la seua informació, la qual sembla infundada. En GERV 3,50, *s.v.* Carpesa, s'afirma que es conserva en l'església. També aquesta notícia deu ser errònia. En tot cas, MARTÍNEZ ALOY *ca.* 1920: 213 ja dóna la inscripció per desapareguda. Nosaltres l'hem buscada infructuosament a l'església i a la casa rectoral.

<i>Iovi [- - -?]</i>	A Júpiter... (?).
<i>P(ublius) · Herenni[us]</i>	Publi Herenni
<i>Abascantus</i>	Abascant,
<i>Herennia · Rus[tica]</i>	Herènnia Rústica
5 <i>Herennia · Laud[ice ?]</i>	i Herènnia Laudice.

2-5 P(ublius) · Hereni[us - - -] / Abascantus [- - -] / Herennia · Rus[tica - - -] / Herennia Laud[- - -] (CIL II²); 5 Laud[ata ?] (IRVT).

Els tres dedicants apareixen també en el núm. 67. La restitució *Laud[ice?]* sembla preferible a *Laud[ata?]*, ja que aquell està documentat a Hispània i era conegut arreu (Lozano 1948: 124; Solin 1982: 217-218), mentre que *Laudata* no es documenta enlloc.

El culte a Júpiter estava molt estès a tota la Península.²⁰⁴

Es pot datar, com la núm. 62, en el s. II dC.

Godella

178. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de marbre blanc, amb base i cornisa. El camp epigràfic estava emmarcat per una motllura. Segons Lumiares, la cara dreta estava embotida en una estructura, de manera que sols es podia veure la meitat de l'*urceus*. En la part superior de la mateixa cara apareixia una E gravada posteriorment. La cara esquerra, en canvi, era completament visible; hi figurava una *paterna* amb mànec. Malauradament, abans de 1876, l'ara fou serrada; aleshores perdé la base i la cornisa així com també les cares laterals, tallades arran del camp epigràfic.

«En Godella aldea también de Valencia», Escolano. «En el huerto de Don Ignacio Julián, en Godella», Sales.

Es conserva encastada en la plaça de Sta. Magdalena Sofia, núm. 1.

Dimensions: (54) x (40).

Camp epigràfic: 43 x 36.

Lletres: r. 1-6: 5; r. 6: 3,5; r. 7: 3; r. 8: 5,5.

Escolano 1610-11: 1, 819; Anònim ms. ca. 1750: s. f.; Lumiares ms. ca. 1800: 9, núm. 64, p. 98-99 (ed. 1852: 39, núm. 71, lám. 7); Ribelles ms. a in. s. XIX: 121; Ribelles ms. d in. s. XIX: 126; Anònim, MSAV 1876: 11-12; CIL II 3780 i p. 965; Albertini 1911-12: 333, núm. 11; Sanchis 1920: 81; ILER 4419; Carbonell-Corell 1989: núm. 38; CIL II² 14,117; IRVT 139.

¶²⁰⁴ Sobre la difusió del culte a Júpiter a Hispània, vegeu PEETERS 1937: 853-886; MANGAS 1986: 295-298.

Iuliae ♠ *Ge-*
tulae ♠ *an-*
nor(um) ♠ *XXXVII*
m(ensium) ♠ *VII d(ierum) VII · Iul(ius)*
 5 *Fortunalis ux-*
ori innocentis-
sime et incon-
parabili
b(ene) ♠ *m(erenti)*

A Júlia Gètula,
 de 37 anys,
 7 mesos i 7 dies.
 Juli Fortunal,
 a la seua esposa
 irreprotxable i incomparable,
 que bé s' ho mereixia.

Com a signe d'interpunció s'empra l'*hedera*. En la r. 4 les abreviatures porten una ratlleta horitzontal a sobre. En la r. 5 la A va sobre la NL i envaeix la ratlla de dalt. Segons Lumiares, la E que figurava en la cara dreta era posterior. L'escripció és acurada. El text va alineat a l'esquerra.

Sobre els *Iulii*, vegeu el comentari al núm. 28. El *cognomen* *Getula*, és a dir, *Gaetula*, deriva de *Gaetulia*, regió del NO d'Àfrica. Òbviament el *cognomen* està documentat preponderantment al nord d'Àfrica (Kajanto 1965: 266); però també apareix, en masculí, en algunes inscripcions d'Hispania. El *cognomen* *Fortunalis* no és gaire freqüent (Kajanto 1965: 214 i 273), però es documenta també a *Saguntum* (IRSAT 16).

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en el s. II.

Montcada

179. INSCRIPCIÓ DECORATIVA. Mosaic tessellat polícrom, de forma rectangular, que representa els busts de les nou muses. En el mateix moment en què aparegué el mosaic ja presentava alguns desperfectes, els quals s'accentuaren considerablement durant els deu mesos que romangué, desprotegit, a l'aire lliure. Traslladat a València, se'n va fer una restauració integral, que no resultà gaire afortunada.

En la part superior figura una orla de peltes i fulles d'heura. Al costat dret hi ha un lllindar (134 cm), i al costat inferior un altre (195 cm) en forma d'escalquer, amb quatre rengles de tretze compartiments cadascun. El paviment està delimitat per un filet, al qual segueix una orla de dents de serra i una altra d'ones. Hi segueix un filet i a continuació el camp, dividit en dos espais diferents. En el primer es representen els temes, superposats i entrelaçats, en forma de «I». L'altre espai està delimitat per un filet i dues orles que emmarquen nou quadres en tres rengles, cadascun dels quals allotja el bust d'una musa amb els respectius emblemes i símbols. Els noms de les muses figuren al costat de cadascuna, tret del de *Clio*, que apareix en el díptic que sosté amb la dreta.

Es va trobar casualment el 19 d'agost de 1920, a uns 40 cm de profunditat, a la partida del Pouaig, terme de Montcada. En aquest paratge han aparegut moltes restes romanes que indiquen la presència d'una extensa *villa rustica*.

Es conserva al MBA.

Dimensions: 629 x 568.

Gómez Serrano 1923: «El mosaico de la villa hispano-romana del Pouaig, de Montcada, en el Museo Provincial de Valencia», *AAV* 9: 53-90; Llorens Raga 1950: 277-281; Gómez Pallarès 1992: 43 V 1; CIL II² 14,119; IRVT 141; Gómez Pallarès 1997: 159-160 V2. Cf. Puig i Cadafalch 1909: 362, fig. 471; Almunia 1923: 271; Alejos 1991: 18-19.

*Melpo-
mene*

Talia

Heuterpe

Terpsicore

*Çli-
ø*

Caliope

Erato

*Polym-
nia ·*

*Vrani-
a*

2 Clio (CIL II²).

Sembla que el nom de *Caliope* figurava originalment en una sola ratlla i que no restaven més que les lletres -PE, les quals apareixien sobre el mateix cap de la musa. En la restauració, en canvi, el nom figura en dues ratlles i a l'esquerra del cap de la musa.

Cinc dels nou noms presenten formes incorrectes: *Heuterpe*, *Talia*, *Terpsicore*, *Caliope* i *Polymnia*, en lloc de *Euterpe*, *Thalia*, *Terpsichore*, *Calliope* i *Polyhymnia*, respectivament. Tots els errors són freqüents en les inscripcions.

El nom de cada musa està relacionat amb el respectiu significat simbòlic. A més, cadascuna és portadora de l'atribut que li és propi. Així Melpomene, musa de la tragèdia, porta una màscara de rictus dramàtic; Talia, musa de la comèdia, una carassa somrient; Euterpe, musa de la poesia monòdica i de l'aulètica, una doble flauta; Terpsicore, musa de la poesia coral i la dansa, una lira; Clio, musa de la poesia èpica i de la història, un còdex; Cal·líope, musa de la poesia elegíaca,

un roll; Erato, musa de la poesia amorosa, una cítara; Polímnia, musa de la dansa i el cant sagrat, un ceptre; Urània, musa de la poesia didascàlica i de l'astronomia, un globus celeste.

Es pot datar en la primera meitat del s. III dC.

180. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris clar. El camp epigràfic estava rebaixat i delimitat per unes motlures.

Es va trobar cap al 1880 en un camp de la partida del Bordellet, terme de Montcada,²⁰⁵ i es diposità en el jardí de la casa núm. 47 del carrer Major. Ací es trobava encara el 1920. Posteriorment la casa ha estat enderrocada i la inscripció ha desaparegut.²⁰⁶

Desapareguda.

Dimensions: 30 x 73.

Lletres: ca. 4.

R. Chabàs 1887, «Lápidas romanas de Buñol y Moncada», *El Archivo*: 2,166; Fita 1888: 98 segons calc de Martínez Aloy; CIL II 6006; Sanchis 1920: 168; Martínez Aloy ca. 1920: 988; Castañeda 1921: 453; Llorens Raga 1950: 276) amb foto en la p. 301; CIL II² 14,118; IRVT 140.

P(ublius) · Clodius · P(ubli) · l(ibertus)
Berullus
an(norum) · XCIII ·

Publi Clodi Beril·le,
llibert de Publi,
de 94 anys.

¶²⁰⁵ En aquesta partida, a la vora del camí del Pont Sec, es troben les «Paretetes dels Moros», uns murs d'època romana on s'han recollit moltes restes romanes; MARTÍNEZ ALOY ca. 1920: 985-988; Llorens

1950: 271ss.; GERV 7 181. ¶²⁰⁶ Segons informació verbal d'Ildefons Mundina Ramos, la inscripció podria trobar-se al MBA o a qualsevol altre lloc de València. Però la nostra recerca ha resultat infructuosa.

1 L(ucius) (CIL II, Sanchis, Llorens); P(ublius) (Fita, Martínez Aloy, Castañeda). És, doncs, inexacta l'afirmació de Clauss en CIL II², segons la qual tots els editors llegeixen *L(ucius)*.

Interpuncions triangulars. L'escriptura era acurada. L'*ordinatio* seguia un eix de simetria.

Sobre el gentilici *Clodius*, vegeu el comentari al núm. 59. *Berullus* és una grafia vulgar per *Beryllus*, *cognomen* conegut particularment entre persones d'origen servil (ThLL II, 1930; Solin 1982: 1136-1137; Lozano 1998: 387).

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar a finals del s. I dC.

INSCRIPCIONS FALSES I ALIENES

A l'àrea de *Valentia* no es coneix cap inscripció falsa. Per tant, hauríem de prescindir de l'apartat «Falses». Si no ho fem és perquè Hübner en CIL II atribueix erròniament a *Valentia* dues inscripcions falses. La primera (núm. I) procedeix de València, però no és falsa. La segona (núm. II), en canvi, és falsa, però no pertany al territori de *Valentia*. Per altra banda, presentem les inscripcions alienes que per raons diverses es conserven (o conservaven) a València: una d'Algèria, tres de la província de Conca, altres tres de la província de Jaén, dues de la província de Màlaga i tres de procedència desconeguda. No recollim, en canvi, les setze inscripcions procedents de Roma, donades per Salvador Pallarès al MPV, ja que han estat publicades recentment.²⁰⁷

FALSES

I. Medalló històrico-decoratiu amb llegenda dissenyat per Pérez Bayer. No cal dir que l'autor no pretenia enganyar ningú, sinó que volia realçar la importància del monument en què es troba encastada la dedicatòria a Isis (núm. 8). Hübner, que desconeixia la documentació referent al monument d'Isis, caigué en l'error de creure que era una inscripció falsa. L'han seguit els editors posteriors en general.

A. Ponz 1772-1794, *Viage de España, ó cartas en que se da noticia de las cosas más apreciables y dignas de saberse que hay en ella*, Madrid: 4, 174, núm. 34; Ribelles ms. a in. s. XIX: 541-542; Amati ms. 1825: 65v; Cruilles 1876: II 157-160; Fita 1884: 144; Settier 1884: 184-185; CIL II 371*; Albertini 1911-12: 332; González Simancas ms. 1916: I, 436; Sanchis 1920: 481; IRV 80; Pereira 1984: 25; Corell 1995: 1.3; CIL II² 14,1*; IRVT I; AE 1995: 969; HEP 7, 2001: 1059. Cf. Teixidor ms. 1767 (ed. 1895: 82-83); Orellana ms. ca. 1800 (ed. 1923-24: II, 430 nota 4).

Co(lonia) · ju(ris) · It(alici)
Valentia

Data de l'any 1760.

¶ ²⁰⁷ D. MAZZOLENI, K. ILARDI, A. NEGRONI i F. ARASA 2006: «Inscrizioni di origine romana del Museo di Preistoria di Valencia», *APL* XXVI: 405-435.

II. Aquesta inscripció és falsa, com diu Hübner, però l'atribució que en fa a l'Alcúdia de Carlet (*Alcudia agri Valentini*) es basa en una confusió. Els autors en què es basa el savi alemany l'atribueixen a «la Venta del Alcalde», un paratge de «la Sierra de Alcudia», en la província de Ciudad Real.

CIL II 372* amb la bibliografia anterior; IRVT II. Cf. CIL II² 14,2*.

C(aius) Suberius C(ai) f(ilius) Pompt(ina tribu) Calenus / qui oculos ab occidente Italia avertens cum multis / amicis / tranquillitatem expetentibus /⁵ Hispaniam veni ubi sevissimo / coorto bello mortem cum vita / commutavi / vos filii in viventem parentem / pientissimi in mortuum /¹⁰ pii magis paternos cineres / ex Hispania exportate / communique sepulcro condite / quo avitis cineribus immixti / sacro gaudeant aniver- /¹⁵sario parentari.

ALIENES

III. Bugia (Algèria). Sobre aquesta inscripció dedicada a *Deus Aeternus*, que fou transportada des de Bugia a València a principis del s. XVI i es conserva al MBA de la ciutat, vegeu IRVT VIII. Es recollida també en el CIL VIII 8923, on hem observat algunes inexactituds: «Galtterrani Carrotcij», per «Galcerandi Carrocii»; «Sozelles» per «Centelles», «coquina» per «esquina»; «homo» per «horno».

IV. Iniesta (Conca). La inscripció sepulcral d'una família de lliberts (*Evodus Marcelli* etc.) que es conservava a València (Corell 1992c: 583-584 núm. 1; HEp 1995: 330) i ha passat al Servicio de Protección Arqueológica d'Iniesta; IRVT III.

V. Sisante (Conca). Inscripció sepulcral trobada el 1941 al terme de Sisante i traslladada a Xàtiva. Posteriorment passà a València; es conserva al SIAM. Està dedicada a *Neiucenus Telassicus*; IRVT IV.

VI. Sisante (Conca). Inscripció sepulcral de [- *V*]alerius [---]*panus* trobada en les mateixes circumstàncies que l'anterior; IRVT V.

VII. Andújar (Jaén). Inscripció sepulcral trobada el 1985 al terme d'Andújar. El 1995 la vam veure en casa d'un particular. En l'actualitat no sabem on para. La destinatària era una tal *Gaetula*. CIL II² 5, 56d; Corell-Gómez-Ferragut 2000: 272-273. La lectura que proposa A. Canto en HEp 2002: 318 ens sembla errònia, segons la fotografia que en tenim.

VIII. Andújar (Jaén). Inscripció votiva trobada abans del 1997 a prop d'aquesta població. La conservava un particular a València. Abans del 2002 ja havia de-

saparegut. Era una ara dedicada a *Epona* per [-] *Satrius Probus*. La datàvem entre la darrereria del s. I i el principi del s. II dC; Corell-Gómez 2002-2003: 239-241 núm. 1; HEp 2002: 299.

IX. Venta de los Santos (Jaén). Inscripció sepulcral trobada vers 1990 al terme d'aquesta població i traslladada al MPV, en els magatzems del qual es conserva. Està dedicada a *Primitiva*. Corell-Gómez-Ferragut 2000: 270-272 núm. 5.

X. Alhaurín el Grande (Màlaga). Inscripció sepulcral que vam publicar amb dubtes com a inèdita entre les de *Valentia*. El text és el següent:

[- Sulpicius ? S]ulpicianus / [et Rubia uxo]r (?) sibi et L(ucio) Sulpicio / [-c. 10-] et M(arco) Rubio [-c. 8- et] L(ucio) Rubio Munt(ano) /^s [fecer]unt

Posteriorment hem pogut comprovar que ja estava publicada i que procedeix d'Alhaurín el Grande. Arribà a València segurament a través d'una transacció il·legal i formava part de la col·lecció particular «Martí Esteve». Es conserva al SIAM. EE IX 246; IRVT 76; HEp 2001: 1064.

XI. Cortijo del Almendral (Màlaga). Inscripció sepulcral procedent probablement de la col·lecció particular «Martí Esteve». El text és:

D(is) M(anibus) s(acrum) / L(ucius) P(---) R(---) Val(erius) Valeria/nus / hic situs est /^s s(it) t(ibi) l(evis)

Es conserva al SIAM; CIL II 5487; IRVT VI.

XII. Procedència desconeguda (Andalusia?). Inscripció sepulcral trobada en circumstàncies desconegudes. El 1996 fou confiscada a un veí d'Énguera. Passà al MAN de Madrid i després al MPV, on es conserva. Recorda la memòria de *Vesonia Florida*; Corell-Gómez-Ferragut 2000: 268-270 núm. 4.

XIII. Procedència desconeguda (Andalusia?). És una estela de calcària de color gris. Està trencada dalt, baix i en la cara posterior. Presenta el camp epigràfic rebaixat i totes les cares allisades. Es va trobar, segons ens han dit, a La Puebla de Cazalla (Sevilla) en circumstàncies desconegudes. Nosaltres la vam veure l'any 1995 en mans d'un particular a València. Posteriorment ha desaparegut. Les dimensions eren: (83) x 50 x 23. Lletres: r. 1: 5; r. 2: 3-3,4; r. 3-5: 5; r. 6: 4. Sembla que és inèdita. El text, segons la fotografia que en tenim és:

Suro Tironis f(ilius) / Baecor(ensis?) · an(norum) · LXI[·?] / Postumia · Q(uinti) / l(iberta) · Primigenia / ⁵ an(norum) · X · h(ic) · s(ita) · e(st) · s(it) · t(ibi) · t(erra) · l(evis) / in · f(ron)te p(edes) · XI · in · a(gro) · p(edes) · VII ·

Tenint en compte les característiques del suport, l'onomàstica i el tenor del text, esperem que se'n podrà conèixer la procedència. Segons ens va comunicar Armin U. Stylow en carta del 5-3-97, *Baecor* es podria desenvolupar en *Baecor(ensis)* o *Baecor(anus)*. Indicaria l'*origo* i seria el primer testimoni epigràfic de la ciutat Βαικόρ, esmentada per Apia *Iber.* 65 en la guerra contra Viriat. D'aquesta enigmàtica ciutat fins ara solament sabem que era a la Bètica; Hübner, RE 2, 2743.

XIV. Procedència desconeguda. Es tracta d'una peça rectangular de plom. En la cara superior presenta tres petits forats. Desconeixem les circumstàncies de la troballa. La vam veure en casa d'un particular a València. No sabem on para actualment. Les dimensions són 7,2 x 6,6 x 2,3 cm; les lletres, 0,7 cm. En totes les cares apareix la mateixa sigla APR: 17 vegades en la cara anterior, 13 en la posterior, 6 en els costats superior, dret i esquerre, i 5 en el costat inferior. En total 53 vegades, sempre en alt relleu. La

A no presenta asta horitzontal. La P i la R són baixes i amples i estan connectades a sota per una línia horitzontal. No sabem quin significat i valor pot tenir. La sigla APL es podria desenvolupar *A(erarium) p(opuli) R(omani)*. Creiem que és inèdita. En publiquem la fotografia per tal de facilitar-ne l'estudi.

CONCLUSIÓ

1. Aspectes més notables del corpus

El volum consta de cent vuitanta-cinc entrades (incloent-hi petits fragments, divuit *instrumenta* i vuit inscripcions cristianes). Es tracta d'un *corpus* bastant notable, solament superat al País Valencià pel de *Saguntum* i el d'*Edeta*. Això significa que *Valentia* ocupava un lloc important en el rànquing de les ciutats romanes del País Valencià. A continuació assenyalarem els aspectes més remarcables.

En primer lloc, de les 185 inscripcions registrades, 166 procedeixen de la ciutat de València; i les 19 restants, de l'antic territori de la ciutat romana. Aquesta distribució de les inscripcions fa palesa la importància relativament considerable de la *civitas* enfront d'un *territorium* reduït i poc habitat.

En segon lloc, resulta interessant observar la classificació de les inscripcions. Deixant de banda les cinc de caràcter desconegut i altres trenta quatre que pertanyen a classes poc representatives (*instrumenta*, decoratives, ocasionals, cristianes, etc.), en resta un conjunt de 146, les quals es classifiquen de la següent forma: 17 votives, 31 honorífiques, 4 monumentals i 94 sepulcrales. El que més ressalta és l'elevat nombre d'inscripcions votives i honorífiques, sobretot si comparem aquestes dades amb les de les altres ciutats del País Valencià. El fet, segons el nostre parer, manifesta la intensa vida urbana de *Valentia*.

En tercer lloc, convé prestar atenció a la cronologia de les inscripcions. Cap inscripció (tret del núm. 131, que es una àmfora forana) es remunta més enllà de l'era cristiana; les més antigues són tres que hem datat en la primera meitat del segle I dC (núm. 2, 6, 11). El fet pareix indicar que la vida urbana no pren embranzida a *Valentia* fins a mitjan segle I dC. Per altra banda, cal remarcar que si bé la producció epigràfica s'enfonsa en el segle III, com s'esdevé pertot arreu, tanmateix aquesta perdura a *Valentia*, tot i que molt esmorteïda, fins al segle VII. Aquest fet, que no es dona amb la mateixa mesura en cap altra ciutat del País Valencià, es pot interpretar en el sentit que l'activitat urbana de *Valentia* supera, a partir del Baix Imperi, la de les altres ciutats romanes del país.

2. Materials dels monuments epigràfics

De les 185 inscripcions catalogades se'n conserven 139. Són aquestes les que constitueixen la base principal per al que diem a continuació sobre els materials, la tipologia i la datació. També tenim en compte, però, les observacions que han fet, de vegades, testimonis oculars respecte a inscripcions actualment desaparegudes. Doncs bé, deixant de banda les vint-i-tres inscripcions de material desconegut, les dades són les següents: n'hi ha 74 de calcària, 31 de marbre blanc, 27 de marbre de Buixcarró, 16 d'argila, 5 de marbre gris, 5 *tituli picti*, 2 de bronze i altres 2 musives.

QUADRE 3
Material dels monuments

Argila	16
Bronze	2
Calcària	74
Marbre blanc	31
Marbre de Buixcarró	27
Marbre gris	5
Mosaic	2
<i>Tituli picti</i>	5
Desconegut	23
TOTAL	185

El quadre fa ben palès el gran predomini de la calcària. Aquesta, en les inscripcions de València, és generalment una pedra blava, compacta, semblant a la pedra blava de Sagunt, tot i que d'una tonalitat més grisenca. És una pedra molt comuna, coneguda també com a pedra d'Alcubles. Potser és la pedra més característica arreu del País Valencià.²⁰⁸ El marbre de Buixcarró procedeix de la serra del mateix nom, situada a uns 10 km a l'est de Xàtiva. Fou emprat principalment en les inscripcions de l'àrea de *Saetabis*, però també es troba a *Valentia* i fins i tot a *Saguntum*.²⁰⁹ Així mateix es troben 36 inscripcions de marbre no local, generalment blanc, però també de color gris. Quant als *instrumenta*, la major part són d'argila. Però n'hi ha també dos de bronze (núm. 130, 130a). Finalment, hi ha un itinerari, probablement de marbre (núm. 129), dos inscripcions sobre mosaic (núm. 144, 179) i cinc *tituli picti* (núm. 145, 146, 147, 148, 148a).

¶²⁰⁸ Es troba a València, Llíria, Vilamarxant, Benaguasil, Pedralba, les Alcubles; cf. SARTHOU-MARTINEZ *ca.* 1920: 528, 931; UROZ 1983: 139. ¶²⁰⁹ Sobre

la configuració petrològica de l'anomenat «marbre de Buixcarró» i sobre els diversos noms que li han donat els antics, vegeu IRST² 184-185.

Així doncs, la major part de materials de les inscripcions és local; només procedeixen de fora del país els marbres de color blanc o gris, el bronze i algunes ceràmiques.

3. Tipologia monumental i decoració

El quadre 4 recull les dades sobre els tipus monumentals. Com s'hi pot veure, en l'epigrafia de *Valentia* destaquen clarament quatre tipus: les plaques, els blocs, els pedestals i les ares. Es tracta precisament dels tipus monumentals de tradició romana més característics. En la mateixa tipologia, doncs, es reflecteix la intensa romanització de l'àrea estudiada.

QUADRE 4
Tipologia

Plaques	51
Blocs	39
Pedestals	30
Ares	22
Arquitraus	4
Esteles	4
Estàtua	1
VARIA	
Àmfores	6
Ampolles	2
Bols	4
Mosaics	2
Plat	1
Romanes	2
Tègules	3
<i>Tituli picti</i>	5
Desconeguts	9
<hr/> TOTAL	185

A continuació fem unes breus observacions sobre els diferents tipus monumentals.

Comencem per les plaques, que són el tipus monumental més freqüent. Si exceptuem una placa de calcària (núm. 159), totes les restants són de marbre: cinc de marbre gris (núm. 57, 59, 64, 71, 149), disset de marbre de Buixcarró i vint-i-vuit de marbre blanc. La immensa majoria són plaques petites. Solen presentar les dues cares polides (de vegades solament l'anterior, i la posterior, allisada). No

presenten cap decoració, tret d'una que ostenta una palmeta (núm. 109); i rarament porten el camp epigràfic emmarcat per una motllura (núm. 16, 105, 118, 149) o un simple solc (núm. 127, 159). A excepció d'una placa votiva (núm. 7) i una altra honorífica (núm. 16), totes les restants són sepulcral.

Els blocs representen el segon tipus monumental més freqüent. Tret d'un bloc de marbre de Buixcarró (núm. 74), els trenta vuit restants són de calcària. Entre els blocs, n'hi ha quatre votius (núm. 3, 6, 9, 11), dos honorífics (núm. 28, 29), dos monumentals (núm. 46, 47) i trenta-un sepulcral. Generalment manquen de decoració; només un presenta les tres Parques (núm. 3) i altres dos, figures d'Atis (núm. 28, 29). Tres tenen la forma de *tabula ansata* (núm. 50, 99a, 123). Són freqüents els blocs motllurats o els que presenten el camp epigràfic rebaixat; altres tenen el camp epigràfic rebaixat i motllurat.

Els pedestals constitueixen el tercer tipus de monument més freqüent. Setze són de calcària, nou de marbre de Buixcarró; els cinc restants, desapareguts, són de material desconegut. Per altra banda, vuit pedestals presenten base i cornisa, mentre que altres quinze en manquen. En set casos (es tracta de pedestals desapareguts o fragmentaris), desconeixem quina forma tenien. Finalment, dos pedestals són votius (núm. 2, 5), vint-i-set honorífics i un probablement sepulcral (núm. 165).

Segueixen en freqüència les ares. Són generalment de calcària; només n'hi ha dues de marbre de Buixcarró (núm. 14, 168) i tres de marbre blanc (núm. 4, 78, 178). Totes presenten base i cornisa, i el camp epigràfic motllurat. En dues ares el camp epigràfic, a més de motllurat, va rebaixat (núm. 10, 14). Són bastans les ares que presenten algun tipus de decoració: *ascia* (núm. 54, 55, 65), *urceus i ascia* (núm. 63, 178), roseta, dofins i laurèola (núm. 153). És especialment abundant la decoració en una ara que podria procedir d'Itàlia (núm. 78).

A més de la tipologia anterior, que és la preponderant i característica de l'àrea estudiada, hi ha també quatre esteles (núm. 62, 72, 91, 164), quatre arquitraus (núm. 40, 41, 44, 45) i una estàtua (núm. 89). Les esteles són de calcària: una té la capçalera arrodonida (núm. 164) i les altres tres, plana. El nombre d'esteles és ben escàs, com passa a quasi tota la franja costanera oriental d'Hispania.²¹⁰ Quant als arquitraus, tots són de pedra calcària; dos procedeixen de sengles temples (núm. 44, 45); un devia formar part d'un monument honorífic en el fòrum (núm. 40), mentre que l'altre, trobat vora a la Via Augusta, deu procedir d'un monument de caràcter honorífic *post mortem* (núm. 41). L'estàtua és de marbre blanc i representa un magistrat (núm. 89).

Finalment, en l'apartat VARIA, cal destacar els dos mosaics amb inscripció (núm. 144, 179), els cinc *tituli picti* (núm. 145, 146, 147, 148, 148a) i sobretot les dues *staterae* tan excepcionals per la bona factura i pel seu bon estat de conservació (núm. 130, 130a).

¶ ²¹⁰ Pel que fa al País Valencià, les esteles només són freqüents a la Safor (cf. IRLADT p. 347) i a Edeta (cf. IRET² p. 260).

4. Criteris de datació

De les 185 inscripcions només n'hem pogut datar 17 de forma absoluta o quasi: les onze imperials (núm. 15-25), el pedestal d'*Albinus* (núm. 32), les dues *staterae* (núm. 130, 130a), una àmfora (núm. 131) i dues inscripcions cristianes (núm. 155, 156). En tots aquests casos hom fa esment de persones conegudes per altres fonts històriques. Pel que fa a les 168 restants, solament podem atribuir-hi una datació aproximativa, basant-nos fonamentalment en el tenor del text, la tipologia monumental, la paleografia i, de vegades, en el context arqueològic.

QUADRE 5

Datació

II aC	1
I dC	38
final I - principi II dC	18
II dC	66
final II - principi III dC	22
III dC	17
III- IV dC	6
V dC	3
V-VI dC	4
VI dC	2
VII dC	1
Desconeguda	7
TOTAL	185

Pel que fa al tenor del text, hem seguit els següents criteris:

1. Les inscripcions que presenten el nom del difunt en nominatiu o datiu i sense la fórmula DM ni adjectius elogiosos han estat atribuïdes al s. I dC.

2. Les inscripcions que presenten la fórmula HSE o HSS han estat datades: cinc en el s. I dC (núm. 82, 93, 167, 169, 170) i dues en el s. II dC, ja que combinen l'esmentada fórmula amb adjectius elogiosos (núm. 162) o amb l'*hedera* (núm. 91).

3. Les inscripcions en què s'empra la fórmula DM són preponderantment del s. II; només tres les hem datat entre la darrerria del s. II i principi del s. III (núm. 41, 55, 78) i altres dues, en el s. III (núm. 64, 74).

4. Les inscripcions en què figuren adjectius elogiosos, tant en grau positiu (*bene merens*) com en grau superlatiu (*carissimus*, *dulcissimus*, *innocentissimus*, etc.), daten a partir de la segona meitat del s. II.

Com a norma general podem dir que com més senzilla és la inscripció, més antiga és, i a l'inrevés. També convé observar que la datació, per re-

gla general, no es basa en un sol criteri, sinó en diversos simultàniament. Per això, atribuïm de vegades a segles diferents inscripcions que presenten la mateixa fórmula (DM, HSE, etc.) o pertanyen a un mateix tipus monumental (ara, bloc, estela, etc.).

Quant a la tipologia, els criteris de datació resulten més elàstics que els anteriors, atès que alguns tipus monumentals perduren de forma gairebé invariable al llarg de molt de temps. Amb tot i això, poden ajudar, de vegades, a precisar la cronologia d'algunes inscripcions.

Comencem pels pedestals, que representen el tipus monumental més fiable des del punt de vista cronològic. En efecte, els pedestals dedicats a emperadors o a persones conegudes per altres fonts són datables de forma precisa o molt aproximada. Doncs bé, els pedestals que manquen de base i cornisa són generalment del s. I dC. Només n'hem trobat dos del s. II (núm. 31, 81) i tres del s. III (núm. 20, 25, 32). En canvi, els pedestals que presenten base i cornisa pertanyen generalment al s. III; tan sols n'hi ha un del s. II (núm. 39).

Quant als blocs, aquells que no tenen el camp epigràfic emmarcat per alguna motllura daten generalment del s. I dC o de la darrerria d'aquest i principi del s. II. Només hi hem trobat dues excepcions (núm. 53, 74). En el primer cas, hem atribuït el bloc als s. II-III, basant-nos en el tenor del text (diversos adjectius elogiosos); en el segon, l'hem datat en el s. III, perquè es tracta de un bloc reaprofitat. En canvi, els blocs amb el camp epigràfic emmarcat daten majoritàriament del s. II o, com a molt prompte, de la darrerria del s. I o principi del II.

En el cas de les ares resulta bastant insegura la datació basada en criteris formals, ja que no s'hi observa una clara evolució. La presència o no de camp epigràfic motllurat no serveix per a datar les ares, car trobem ambdues formes per igual al llarg dels segles II i III. El que sí que hem observat és que, tret d'una ara que es pot datar entre la darrerria del s. I i principi del II dC (núm. 4), totes les altres semblen pertànyer al s. II o a la darrerria del II i principi del III.

Més problemàtic encara resulta datar les plaques en funció de criteris formals. En efecte, atesa la seua gran fragilitat, la major part de les plaques es troben incompletes o fins i tot en petits fragments. El que podem dir és que les plaques (el tipus monumental segurament menys costós) s'estenen molt més en el temps que els altres tipus. De fet, és el monument més abundant i l'únic que es documenta des del principi fins al final de la producció epigràfica. De les cinquanta una plaques catalogades tan sols cinc tenen el camp epigràfic delimitat per una motllura (núm. 16, 105, 118, 127, 149); i altres quatre, per un simple solc (núm. 95, 102, 156, 159). Les restants o no presenten el camp epigràfic emmarcat o l'han perdut en fracturar-se. En tot cas, el que podem dir és que per a datar les plaques ens hem basat generalment en la paleografia, el tenor del text i el context arqueològic, no pas en criteris formals.

Com a resum de tot aquest apartat, direm que allò més remarcable en aquestes dades és: a) la total absència d'inscripcions durant l'època republicana i els primers anys de l'imperi; b) la immensa part de les inscripcions va des de la segona meitat del s. I fins a mitjan del s. III; c) la producció epigràfica decau enormement en la primera meitat del s. III, però es manté, encara que lànguida, fins al segle VII.

Si la producció epigràfica reflecteix la vida urbana de la ciutat, hem de dir que la de *Valentia* no pren impuls fins a mitjan segle I i que cap a mitjan segle III decau fortament. Això no obstant, la vida urbana perdura fins al segle VII, gràcies a l'erecció de *Valentia* com a seu episcopal, com a molt tard al segle V (cf. núm. 154, 157).

5. Els textos i l'onomàstica

Deixant de banda els gentilicis fragmentaris i els abreujats, el desenvolupament dels quals resulta impossible de conèixer, el volum en registra quaranta set, la freqüència dels quals recollim en el següent quadre.

QUADRE 6
Gentilicis

<i>Iulii</i>	15	<i>Virii</i>	2
<i>Antonii</i>	11	<i>Abellia</i>	1
<i>Herenii</i>	9	<i>Aemilia</i>	1
<i>Marcii</i>	9	<i>Aquilius</i>	1
<i>Fabii</i>	7	<i>Atilius</i>	1
<i>Cornelii</i>	5	<i>Caecilia</i>	1
<i>Valerii</i>	5	<i>Caedius</i>	1
<i>Baebii</i>	4	<i>Calpurnius</i>	1
<i>Sertorii</i>	4	<i>Calventius</i>	1
<i>Brinnii</i>	3	<i>Carvilia</i>	1
<i>Casii</i>	3	<i>Claudia</i>	1
<i>Sulpicii</i>	3	<i>Domitius</i>	1
<i>Venuleii</i>	3	<i>Fulvius</i>	1
<i>Allii</i>	2	<i>Iunius</i>	1
<i>Clodii</i>	2	<i>Leteia</i>	1
<i>Fonteii</i>	2	<i>Manius</i>	1
<i>Fulcinii</i>	2	<i>Manlia</i>	1
<i>Licinii</i>	2	<i>Munius</i>	1
<i>Magidii</i>	2	<i>Nummius</i>	1
<i>Messenii</i>	2	<i>Otacia</i>	1
<i>Riccii</i>	2	<i>Postumia</i>	1
<i>Rubrii</i>	2	<i>Proculcius</i>	1
<i>Varii</i>	2	<i>Scribonius</i>	1
<i>Vinuleii</i>	2		

El quadre deixa ben palès com de desigual és la freqüència d'individus de les diferents *gentes* documentades a l'epigrafia de València. Mentre les nou primeres compten amb seixanta-nou individus, les trenta-vuit següents només en comprenen cinquanta-vuit. A continuació fem un breu comentari sobre els gentilicis més freqüents (entre quinze i quatre individus) i sobre determinades peculiaritats onomàstiques en les inscripcions de València.²¹¹

Els *Iulii*, amb quinze membres, representen la *gens* més nombrosa i una de les més influents de *Valentia*. El gentilici apareix generalment escrit amb totes les lletres, però també s'abreuja en *Iul(ia)* (núm. 69), *Iul(ius)* (núm. 72) i *I(ulius)* (núm. 176). Entre els seus membres trobem un edil decurió dels *Valentini veterani* (núm. 29), una *Iulia*, mare d'un edil i d'un duumvir, ambdós magistrats municipals adscrits als *Valentini veterani* (núm. 28). A més, en el núm. 46 apareix segurament un *Iulius* en relació amb una obra pública de la ciutat. Aquesta *gens* comptava també amb una considerable *família* de lliberts (num 69, 70, 71, 72, 73, 176, 178). Un d'aquests exercia la professió d'*argent(arius) vasclarius* (núm. 72). Els *Iulii* es van emparentar amb els *Antonii*, la segon *gens* més nombrosa de *Valentia* i tan poderosa o més que ells (cf. núm. 28, 29).

Els *Antonii*, amb onze membres, representen la segona *gens* més freqüent de *Valentia* i segurament la més influent. El gentilici hi apareix escrit amb totes les lletres; només en dos casos s'abreuja en *Ant(onia)* (núm. 49, 54). Entre els membres destacats d'aquesta *gens* hi és *L. Antonius Crescens*, adscrit a l'orde dels valentins veterans, el qual a principi del s. II dC va exercir el *cursus honorum* municipal complet (núm. 28). Per altra banda, segons el nostre parer, el dedicant de la inscripció fragmentària núm. 9, casat amb *Viria Acte* (dona extraordinàriament rica i relacionada amb l'aristocràcia valentina) i portador del *cognomen* *Crescens*, com l'anterior *Antonius*, devia ser membre de la mateixa *gens Antonia*. Més encara, hi ha indicis que suggereixen la identificació d'aquest *Crescens* amb el *Crescens* del núm. 40, el qual degué pertànyer a l'orde eqüestre. Altres inscripcions que palesen l'elevada condició social d'aquesta *gens* són: un pedestal dedicat a Júpiter Ammó (núm. 8); un altre dedicat a *Antonia Lepida*; i un tercer que dediquen *M. Antonius Avitus* i *Antonia Lepida* a la dona i mare, respectivament (núm. 34). Els mateixos dedicants apareixen encara probablement en una inscripció fragmentària, procedent del fòrum (núm. 34). Els *Antonii* comptaven també amb nombrosos lliberts (núm. 49, 53, 54, 65). Diguem finalment que es van emparentar amb les també il·lustres *gentes* dels *Iulii* (núm. 28, 29) i *Sertorii* (núm. 34).

Els *Herennii* representen la tercera *gens* més nombrosa. El membre més destacat d'aquesta *gens* a *Valentia* és *P. Herennius Severus*. Aquest, probablement d'origen valentí, ha estat identificat amb el senador i consular esmentat en la *Suda* i

¶ ²¹¹ Sobre les famílies més ben documentades de *Valentia*, cf. l'interessant article de Seguí 1991.

per Plini el Jove (cf. núm. 12). Els *Herennii* comptaven amb nombrosos lliberts (núm. 55, 62 (?), 67, 68, 177).

Els *Marcii* apareixen a l'epigrafia valentina amb el mateix nombre de membres que els *Herennii*. Dos d'aquests (pare i fill) fan donació d'una estàtua d'Hèrcules, amb el corresponent pedestal, una ara i bancs (núm. 5). La persona més il·lustre d'aquesta *gens* és sens dubte *Marcia Postuma Messenia Lucilla*. No solament la mare li dedica un pedestal al fòrum (núm. 31), sinó que ella mateixa hi va erigir un temple al seu càrrec (núm. 45). També entre els *Marcii* es troben alguns lliberts (núm. 79, 91).

Els *Fabii*, amb set individus, ocupen el cinqué lloc. Entre els seus membres destaquen dos edetans (pare i fill) establerts a *Valentia*, on costegen la construcció d'un temple, dedicat possiblement a les Nímfes (núm. 44). Entre els *Fabii* documentats a l'epigrafia valentina destaca *Fabia Grattia Maximilla*, la qual dedica un pedestal a *Viria Acte* (núm. 37). Podria ser la mateixa que apareix en una inscripció d'Utiel (IRET² 187) i en un pedestal d'Onda (IRSAT 517). Probablement era originària de *Saguntum* i estava emparentada amb una dona d'orde senatorial que apareix en una inscripció de Roma (CIL VI 1361).

Els gentilicis *Cornelius/-a* i *Valerius/-a*, tan freqüents a Hispània, només apareixen a *Valentia* cinc vegades cadascun. La major part dels *Cornelii* son lliberts (núm. 2, 60, 162). Un d'aquests, sevir augustal, apareix dedicant un pedestal a *Asclepius* (núm. 2). Possiblement en un altre pedestal, fragmentari i desaparegut, figurava com a destinatari un *Cornelius*, que és homenatjat pels dos ordes dels *Valentini* (núm. 43). Entre els *Valerii* documentats a València n'hi ha un originari d'*Onuba* (núm. 83); un *Astur* que dedica una ara a les Nímfes (núm. 10); al núm. 82 apareixen dos *Valerii* (pare i filla) i al núm. 39 una *Valeria* dedica un pedestal al fill.

Els gentilicis *Baebius/-a* i *Sertorius/-a* apareixen a *Valentia* quatre vegades cadascun. La *gens Baebia*, la més nombrosa i influent a *Saguntum* i ben documentada també a la Safor i a *Edeta*, té una posició molt pobra a *Valentia* ja que ningú dels seus membres hi apareix exercint un càrrec públic. Entre els *Sertorii*, en canvi, trobem un sevir augustal que realitza al seu càrrec una obra d'evergetisme (núm. 14). En el núm. 81 apareix el mateix individu i dos fills que havien aconseguit ja la ciutadania romana. I el núm. 34 és un pedestal, procedent del fòrum, dedicat a *Sertoria Maxima*.

Pel que fa als gentilicis documentats dues o tres vegades, es tracta generalment de parents. Aquest és el cas dels *Brinii*, *Cassii*, *Fulcinii*, *Magidii*, *Riccii*, *Varii*, *Venuleii* i *Vinuleii*. Alguns dels gentilicis documentats en el corpus (*Abellia*, *Brinnius*, *Carvilia*, *Magidius*, *Riccus*, *Venuleius* i *Vinuleius*) no apareixen més a Hispània.

Acabem d'al·ludir a les relacions familiars entre els portadors d'aquells gentilicis que només apareixen dues o tres vegades. Encara podem indicar més relacions de parentiu, així com també casos d'identitat de persones. *Sertoria Maxima* i

M. Antonius Avitus són els pares d'*Antonia Lepida* (núm. 34); aquesta és homenatjada per un llibert amb un pedestal (núm. 27). El mateix *M. Antonius Avitus* i la seua filla *Antonia Lepida* deuen ser els que figuren en una inscripció sepulcral fragmentària (núm. 97). La dedicant del núm. 28, *Iulia Maxima*, és la mateixa que dedica el núm. 29; *Antonia Onesicratia* figura en dues inscripcions (núm. 54, 65), com *Q. Sertorius Abascantus* (núm. 14, 81). Els tres membres d'una família que dediquen una ara a Júpiter (núm. 177) figuren junts en un monument sepulcral familiar (núm. 67). Els *Brinnii* de *Valentia* (núm. 32, 53) devien estar emparentats entre ells i també amb un *Brinnius* que apareix en una inscripció de Riba-roja (IRET² 110). Les tres inscripcions són del segle III i tots els *Brinnii* tenen *cognomina* grecs.

Pel que fa als *cognomina*, descartant els fragmentaris, el volum en registra 241: 184 llatins, 51 grecs, 3 semítics, 1 ibèric, 1 celta i 1 germànic. Els *cognomina* llatins i els grecs són generalment més o menys freqüents arreu. A continuació indiquem els més rars. Entre els *cognomina* llatins, *Antoninus*, *Munitus*, *Postumiana* i *Victoricus* no apareixen més a la Península Ibèrica. Per altra banda, *Anesius*, *Babulla*, *Caridianus* i *Mattius* no es troben documentats enlloc fora de *Valentia*.

Els *cognomina* grecs *Aegiale*, *Alipion*, *Amemptus*, *Anthinus*, *Anthiteus*, *Callinius*, *Glyce*, *Hesper*, *Laletus* i *Melia* representen hàpax *legomena* a Hispània, mentre que *Coimothoa* i *Onesicratia* no estan documentats enlloc fora de *Valentia*. En relació amb els *cognomina*, hem d'afegir encara que cal bandejar definitivament dels repertoris *Maritumola*, atès que es tracta d'una lectura errònia. Per altra banda, *Melia* (núm. 92) és sens dubte el nom grec *Μελία*, no el gentilici llatí *Melia* emprat com a *cognomen*, tal com es pensa generalment.

L'onomàstica, doncs, és gairebé tota llatina o grega, la qual cosa ja indica que ens trobem davant d'una societat intensament romanitzada. Els noms que no procedeixen de la tradició grecollatina són ben escassos: els semítics *Marta*, *Σαμβατίς* i *Tomas*; l'ibèric *Ennagael*, el celta *Massa* i el germànic *Robaudes*.

Respecte de les fórmules, ens limitarem a fer breus observacions sobre algunes, ja que apareixen totes recollides en l'índex corresponent (XIII).

La fórmula de dedicació als déus Manes apareix generalment abreujada en DM (23 vegades), només en un cas la trobem desenvolupada en *Diis Manibus* (núm. 8) i en un altre en *Dis Manib[us]* (núm. 173). La fórmula es dona en l'epigrafia de tot el País Valencià, tot i que la seua freqüència varia d'unes zones a altres.

La fórmula HMHNS, documentada a *Edeta* (IRET² p. 268), i sobretot a *Saguntum* (IRSAT p. 698), podria aparèixer en la inscripció d'un individu de la *Hispania Vltior Baetica* (núm. 83).

La fórmula HSE/HSS es dona en vuit inscripcions; tres de la ciutat (núm. 82, 91, 93) i cinc del territori (núm. 162, 166, 167, 169, 170). Finalment, la fórmula STTL només apareix en dues inscripcions procedents del territori (núm. 166, 167).

Els elogis als destinataris de les inscripcions són una mena de fórmules, puix que generalment contenen tòpics ben coneguts pertot arreu. Només volem remarcar els següents: *alumna pientissima* (núm. 54), *conservus bonus* i *conservus optimus* (núm. 173), *femina optima* (núm. 38), *maritus optimus b(ene) m(erens)* (núm. 63); *nepotes dulcissimi*, *nora obsequentissima* (núm. 53), *uxor innocentissima et incomparabilis b(ene) m(erens)* (núm. 178).

Finalment, pel que fa a la llengua de les inscripcions, hem de dir que és en general correcta. Gairebé totes les anomalies gramaticals, les quals hem recollit a l'índex corresponent (XIV), són de caràcter fonètic. Per altra banda, la immensa majoria d'aquestes es troben en unes poques inscripcions romanes, quasi totes d'època tardana (núm. 53, 64, 80, 102, 135, 173, 179) i sobretot en les inscripcions cristianes (núm. 154, 155, 156). Les desviacions de la norma solen ser les mateixes que trobem en els textos vulgars de tot arreu. Només interessa remarcar açò: els nominatius *Barbaras* (núm. 71) i *Coimothoa* (núm. 74) per *Barbarus* i *Cymothoe*; els datius *nore* (núm. 55) i *Meliae* (núm. 92), en lloc de *nurui* i *Melie* o *Melieni*; *pariare* (núm. 135), amb l'accepció de *solvere*, apareix probablement per primera vegada ací.

La llengua de les inscripcions, doncs, confirma que ens trobem davant d'una societat intensament romanitzada. Les peculiaritats que hem observat tant en l'onomàstica com en la llengua són força escasses i, a més, marginals, en el sentit que es troben principalment en unes poques inscripcions, generalment, tardanes.

ÍNDEXS EPIGRÀFICS

I. NOMINA

Els noms dels membres de l'*ordo senatorius* figuren en majúscules; els dels *equites*, en cursiva. Hom indica el sevirat (*sevir*) i l'estatus social de llibert (*lib.*).

- A(---) Paulu(s), 139
 Abellia, *vide* Habellia
 Aemilia C. f. Postuma, 31
M. Allius M. f. Col. Avitus (?), 26a
 ALLIVS MAX[IM]VS, 25
 [A]ntonia Alexandria, 53
 Antonia M. f. Lepida, 27, 34, 97 (?)
 Antonia C. f. Maximilla, 48
 Ant(onia) Onesicratia, 54, 65
 Antonia L. f. Procula, 8
 Ant(onia) Valentina, 49
 Ant(onia) Veneriosa, 49
 M. Antonius Avitus, 34, 97 (?)
 L. Antonius L. f. Gal. Crescens, 9 (?), 28
 L. Antonius L. f. Gal. Niger, 29
 L. Antonius L. f. Gal. Sabinus, 8
 M. Aquilius Aquilinus, 50
 C. Atilius Severus, 36
 [B]aebia At(---), 57
 Baebia M. f. Babulla, 82
 Cn. Bae[bius] Herma, 52
 M. Baebius M. f. [Gal.] Marcellus, 51
 P. Brinnius Andronicus, 53
 [- B]rinnius Asclepiodotus, 53
 Brin(nius) Marcus, 32
 Cae[---], 99a
 Caecilia Primitiva, 54
 C. Caedius Fuscus, 169
 Q. Calpurniu(s) Alipion, 1
 L. C(ALPVRNIVS) P(ISO), 131
 Calventius Mattius, 55
 Carvilia Marta, 56
 C(assia?) Accepta, 58
 L. Cass(ius) Fuscus, 57
 L. Cas(sius) Vrbicus, 58
 Claudia Gemella, 43
 P. Clodius P. l. Berullus, 180
 M. Clodius Fortunatus, 59
 Cornelia [---], 61
 Cornelia Glyce, 60
 M. Co[rnelius? ---], 43
 L. Cornelius Hyginus, 2 (*sevir*)
 Q. Cornelius Trophimus, 162
 Domitius Victor, 62
 Fabia Aegiale, 63
 Fabia L. f. Grattia Maximilla, 37
 [L. Fabius L. f. Gal. ---]s, 44
 Fabius Caridianus, 63 (bis)
 L. Fabius Fabianus, 44
 Q. Fabius Nysus, 3
 M. Font(eius) Antitheus, 65
 [-] FONTEIVS [---] PIVS, 165
 Fulcinia (mulieris) l(iberta) Hilara, 66
 Fulcinia (mulieris) l(iberta) Iucunda, 66
 Fulvius Asclepiades, 53
 Habellia Felicula, 53
 Herennia Laud[ice?], 67(?) 177
 Her(ennia) Leontis, 68 (*lib.*)
 Herennia Primitiva, 62
 Herennia Protis, 55
 [He]rennia Rustica, 67, 177
 [P. Herennius] Abascantus, 67, 177
 P. Herennius P. f. Pal. Novatianus, 68
 L. Her(ennius) Opt(atus), 134

P. HERENNIVS SEVERVS, 12
 Iulia Amica, 71, 77 (?)
 Iulia Coimothoa, 73
 Iul(ia) Eutychia, 69
 Iulia Getula, 178
 Iulia C. f. Maxima, 28, 29
 Iul[ia ---?] Nar[dis ?], 70
 Iulia Tyche, 71 (*lib.*)
 [- I]uliu[s? ---], 46
 L. Iul(ius) Apolau(s)tus, 72
 G. Iulius Blandus, 73
 Iul(ius) Fortunalis, 178
 G. Iulius C. f. Gal. Niger, 29
 I(ulius) Prin[ceps ?], 176
 Q. Iunius Crates, 30
 Cn. L(---) G(---)74
 Leteia Valentina, 72
 Licin[nia] [- - -], 7
 Lic(inius) Quintus, 32
 M. L(IVIVS), 131
 L. Ma[---], 150a
 Magidia Sodalis, 75
 L. Magidius L. f. Gallus, 75
 M(anius) Philumenus, 76
 Manlia Ianuaria, 77
 Marcia [---], 78
 [Ma]rcia (?) Q. f. Alba, 166
 Marc(ia) Augustina, 79 (*lib.*)
 Marcia C[---], 91
 Marcia P. f. Postuma Messenia Lucilla, 31, 45
 M. Marcius Antoninus, 5
 M. Marcius M. fil. Celsus, 5
 P. Marc(ius) Verecundus, 79
 Messenia, *vide* Marcia P. f. Postuma
 Munius [---], 138
 M. NVMMIVS SENECIO ALBINVS,

Otacilia Silvana, 80
 Por(cius) Gam(us?), 148
 L. Porcius Severus, 50
 P(ostumia) ? L. f. Postumiana, 172
 M. Procul[ei]us , 167
 Riccia Nymphe, 30
 C. Riccius Atimetus, 30
 L. Rubrius Eutyches, 33
 T. Rubrius T. f. Restitutus, 4
 L. Scribonius Euphemus, 33 (*sevir*)
 Sertoria Q. f. Maxima, 34
 Q. Sertorius Q. lib. Abascantus, 14, 81
 (*sevir*)
 Q. Sertorius Q. f. Gal. Crescens, 81
 Q. Sertorius Q. f. Gal. Flavianus, 81
 [Se]ve[---] , 171
 [- S]ulpicius L. f. Gal. En[n]agael, 171
 M.V[---] , 87
 Valeria M. f. Maxima, 39
 Valeria L. f. Maxsuma, 82
 M. Valer[ius] Munitus , 10
 L. Valerius M. f. Silo, 82
 [- Val]erius [---]nus, 83
 Varia Procla, 84
 L. Varius Proclus, 84
 Venu[leia] [---]hoemis (!), 85
 L. Venuleius [---], 85
 Venulei[us] [Cas]sianus, 85
 V(inuleia ?) Primit(iva), 86
 L. Vinul(eius) Hesper, 86
 Viria Acte, 9, 35, 36, 37, 38
 C. Virius C. f. Gal. Nepos, 39

 [---]a B[---], 115
 [---]a La[---], 103
 [---]lia [---]na, 104

II. COGNOMINA

S'hi han inclòs també els noms únics i els gentilicis amb funció de *cognomina*. Hom indica el sevirat (*sevir*), l'estatus social de llibert (*lib.*) o esclau (*ser.*) i, en casos dubtosos, si es tracta d'home (*h*) o dona (*m*). Quan es tracta d'inscripcions cristianes s'indica amb una creu (†).

Abascantus, 14 i 81(<i>sevir</i>), 67, 177	C[---] (<i>m.</i>), 91
Accepta, 58	Caesia, 170
Acte, 9, 35, 36, 37, 38	Callinius (?), 12 (<i>ser.</i>)
Aegiale, 63	Callirhoe, 35 (<i>lib.</i>)
Alba, 166	Caridianus (<i>bis</i>), 63
ALBINVS, 32	Casius, 132
Alexandria, 53	[Cas]sianus, 85
Alipion, 1	Castor, 133
Alypion, <i>vide</i> Alipion	Celsus, 5
[A]memptus, 88	Coimothoa (!), 73
Amica, 71; A[mic?]a, 77	Crates, 30
Ampliatius, 35 (<i>lib.</i>)	[C]rescens, 9, 40 (?)
Anatellon, 27 (<i>lib.</i>)	Crescens, 28
Andronicus, 53	Crescens, 81
[Ane]sius †, 156	Diadumenus, 92
Anthinus, 135	Ennagael, 171
Antitheus, 65	Eumenes, 167 (<i>ser.</i>)
Antoninus, 5	Euphemus, 33 (<i>sevir</i>)
Apolau(s)tus, 72	[E]uphemus, 176
[Apo]llonius, 93	Euphrosyne, 90 (<i>ser.</i>)
Aquilinus, 50	Eutyches, 33
Asclepiades, 53	[Eu]tychia, 41; Eutychia, 69
Asclepiodotus, 53	Fabianus, 44
At(---) (<i>m.</i>), 57	Fe+[---] †, 159
Atimetus, 30	Felicula, 53
Augustina, 79 (<i>lib.</i>)	Felix, 92
<i>Avitus</i> , 26a	Flavia, 64
Avitus, 34; [Avi]tus, 97 (?)	Flavianus, 81
B[---], 115	Flavinus, 64
Babulla, 82	Flavus, 81
Barbaras, 69	Flor[us], 94
Berullus, 180 (<i>lib.</i>)	Fortunalis, 178
Blandus, 73	Fortunatus, 59

Fuscus, 57, 169
 G(---) (*h.*), 74
 Gaetula, *vide* Getula
 Gallus, 75
 Gam(us ?), 146
 Gemella, 43
 Getula, 178
 Glyce, 60
 Graeca, 173 (*ser.*)
 Graecus, 173 (*ser.*)
 He[---], 93
 Herma, 52
 Hermes, 91
 Hesper, 86
 Hilara, 66 (*lib.*)
 Hilarus, *vide* Ilarus
 Hya[ci]nt(hus), 95
 Hyginus, 2 (*sevir*)
 Ianuaria, 77
 Ilarus, 173 (*ser.*)
 Ion[ice], 96
 Iu[---] †, 159
 Iucunda, 66 (*lib.*)
 Iulius, 135
 [Iu]nianus, 41
 Iust[---] †, 159
 Iustinianus †, 155
 Καπίτων (!), 136
 La[---] (*m.*), 103
 Laletus, 90 (*ser.*)
 Lau[---], 137
 Laud[ice ?], 67 (?), 177
 Leontis, 68 (*lib.*)
 Lepida, 27, 34; [L]epida, 97
 Lucanus, 163 (*ser.*)
 Lucilla, 31, 45 (?)
 Ma[---], 98
 Maior, 95
 Marcellus, 51
 Marcus, 32
 [M]arituma, 100
 Maritumus, 100
 Marta, 56
 Masclin(us), 173 (*ser.*)
 Massa, 91
 Mattius, 55
 Maura, 172 (*lib.*)
 Maxima, 28, 29, 34, 39
 Maximilla, 37, 48
 MAX[IM]VS, 25
 Maxsuma, 82
 Melia, 92
 Mesal[a] (?), 148a
 Munitus, 10
 Nar[dis ?], 70
 Nepos, 39
 Niger, 29 (*bis*)
 Novatianus, 68
 Nymphē, 30
 Nysus, 3
 Onesicratia, 54, 65
 Opt(atus), 134
 Parthenope, 76
 Paulu(s), 139
 Philon (*bis*), 81 (*lib.*)
 Philumenus, 76
 Phoeb[e?], 101
 P(ISO), 131
 PIVS, 165
 Pl[acidus?], 140
 Postuma, 31, 45
 Postumiana, 172
 Prima (*bis*), 81 (*lib.*); Prima, 102
 Primitiva, 54, 62, 86
 Prin[ceps?], 176
 Procla, 84
 Proclus, 84
 Procula, 8
 Protis, 55
 Q[---], 151

Quintus, 32	Veneriosa, 49
Restitutus, 4	Verecundus, 79
Robaudes †, 158	Victor, 62
R(---), 141	Victoricus, 55
Rustica, 67, 177	Vitalis, 142
Sabinus, 8	Vrbicus, 58
Σαμβατίς, 136	Zoe, 56 (<i>lib.</i>); Zo[e ?], 98
SENECIO, 32	
SEVERVS, 12; Severus, 36, 50	[---]a, 101
Silo, 82	[---]atus, 149
Silvana, 80	[---]ete, 93
Sodalis, 75	[---]hoemis (!) (<i>m.</i>), 85
T+[---], 106	[---]la, 100
Tom[a]s (?) †, 154	[---]na, 104
Trophimus, 162	[---]nus, 83
Tyche, 71 (<i>lib.</i>)	[---]ophos (?), 144
V+[---], 107	[---]r, 105
Valentina, 49, 72	[---]s, 44

III. IMPERATORES ET DOMVS EORVM

Vespasianus

Imp. Caesar Vespasianus Aug. pon. max. tri. p. $\overline{\text{VI}}$ imp. $\overline{\text{XIII}}$ p. p. cos. des. $\langle \overline{\text{VI}} \rangle$, 130

Titus

[C]aes. T. Imp. [V]espasianus Aug. [V]espasiani f. conser[v]ator pacis Aug., 15

Traianus

Imp. Cae. Nerva Traianus Aug. Ger. Dac. cos $\overline{\text{VI}}$, 130a

Antoninus Pius

[Imp. Caes. D]ivi [Ha]driani [f. Divi Traian]i Parthici nepos [Divi Nervae p]ronepos T. Aelius [Hadrianus An]toninus Aug. Pius. [pont. max. p.p. cos. III t]ri[b.] potest. $\overline{\text{III}}$ [$\overline{\text{I}}$], 16

Heliogabalus

[[Imp. Caesar [M.] A[ur. A]n[tonin]us P[ius] F[el.] Aug. p. m. t[r.] p[o]t. I[cos.] p. p. proco[s.]], 17

Severus Alexander

[[[Imp. Caes. M. Aur. Severus Alexander P. F. Aug. p. max. trib. pot.---]]], 18

Iulia Avita Mamaea

[[Iulia Mamaea Aug. mater Aug. et castrorum et senatus]], 20

Sallustia Orbiana

Gnea Seia Herennia Sallustia Barbia Orbiana Aug. coniux domini nostri Aug.,
19

Herennius Etruscus

Q. Herennius Etruscus Messius Decius nobilissimus Caes. princeps iuventutis, 21

Hostilianus

C. Valens Hostilianus Messius Quintus nobilissimus Caes. princeps iuventutis., 22

Claudius II

Imp. Caes. M. Aur. Claudius Pius Felix Invict. Aug. pont. max. trib. pot. cons
p.p. proc. , 23

Aurelianus

L. Dom. Aurelianus Deus, 24

Probus

[Pi]etate iustitia for[ti]tudine et plenus omnium virtutum princeps verus [Goth]
icus verusque Germanicus ac victoriarum omnium nominibus inlustris M. Aur.
Pro[bus] P.F. Invict. Aug. pont. max. trib. p.V p. p. cos. IIII procos., 25

Ignotus, 26

IV. CONSVLES ALIAEQVE ANNI DETERMINATIONES

ante Chr.

112: M. L(ivius) L. C(alpurnius) P(iso) (consules), 131

post Chr.

74-75: Imp. Caesar Vespasianus Aug. pon. max. tri. p. VI imp. XIV p. p. cos.
des. <VI>, 130

109-112: Imp. Cae. Nerva Traianus Aug. Ger. Dac. cos. VI, 130a
ca. 650: Tertio ... [post pontificatu(m) suu(m)] anno, 156

Calendarium:

- V Kal. Maias, 48
XVII Kalend[as ---], 158
[---]enb[ris ? ---], 157

V. HONORES POPVLI ROMANI

- Allius Maximus v. c. leg. iur. prov. Hisp. Tarraconens., 25
[-] Fonteius [---] Pius [trib.] laticlavi[us], 165
M(arcus) Nummius Senecio Albinus c. v. leg. Augg. pr. pr. , 32

VI. RES MILITARIS

- [leg(io) XI (?) Cla]udia Pia Fidel(is), 40
[- S]ulpicius L. f. Gal. Ennagael [s]ub [Trai]ano] (?) [e]merit[us], 171
[trib(unus)] laticlavi[us], 165

VII. DII DEAEQVE ET RES SACRAE

- Divi imperatores vivi pro deis culti exhibentur in indice III* Manes, dii, 41, 48, 49, 54, 55, 56, 58, 62, 63, 64, 65, 69, 71, 73, 74, 76, 78, 79, 80, 84, 90, 92, 114, 173, 176
- Ammon, *vide* I. O. M. [Mars ?A]ug(ustus), 9
Asclepius, 1; Asclepius deus, 2 Melpomene, 179
Caliope, 179 Mithra Invictus, 163
Clio, 179 Nymphae, 10,11 (?), 44
Dea N[atalis] Iuno, 7 Polymnia, 179
Erato, 179 Serapis, 12
Euterpe, 179 Talia, 179
Fatae, 3 Terpsicore, 179
Fortuna, 4 Venus Genetrix, 13
Hercules, 5; Hercules Invictus, 164 Vrania, 179
Heuterpe, *vide* Euterpe
Isis, 6 *sacerdotes*
Iuno, 7 flamen, 28, 34, 171 (?)
Iupiter [---], 177 [fl]amin[ica] (?), 171
I. O. M. Am(mon), 8 pont(ifex), 32

ser(vus) (Mithrae), 163	doctor, 155
sevir aug(ustalis), 2, 14, 33, 81	Dominus meus, 161
<i>christiana</i>	fasta, 155
antestis, 155	monaci, 155
antistes, 156	[pont]ifex, 157
beatissimus Tom[a]s (?), ep(iscopus), 154	pontifex sacer, 155
caelebs, 155	s(a)nc(t)a eclesia Valentina, 154
chrismon, 154, 159	templum, 155, 156
(Christus) magis, 160	Vincentius gloriosus martir Chris- ti, 155
	virgines, 155

VIII. TRIBVS

Col(ina), 26a
Gal(eria), 8, 28, 29, 39, 44 (?), 51, 81, 97 (?), 171
Pal(atina), 68

IX. GEOGRAPHICA

Αἴγυπτος, 145	Prov(incia) Hisp(ania) Tarraconens(is), 25
Astur, 10	[Saetabis], 41 (?)
Βέσσοι, 146	Saguntum, 129
Capitolium (Romae), 130, 130a	Tarracona, 129
Dertosa, 129	Valentia, 41, 129
[ex] (?) opp[ido ---], 171	Valentina, eclesia, 154
[H(ispania) Vlte]rior [Baetica] (?), 83	Valentini, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 32, 42, 43
Ἰνδοί, 147	Vrci[tanus], 51
[La]cetanus (?), 171	[---]onubens[is], 83
Maris insola, 155	
porta Sucronensis, 46	

X. RES MVNICIPALIS

aed(ilis), 28, 29b	d(ecreto) d(ecurionum) veteranorum, 28a, 42
cur(antes), 32	
d(ecreto) d(ecurionum), 16 (?), 26a	decurio Valentinorum veteranorum, 29b

IIvir, 28, 171	universus ordo Valentinorum, 28
[omnibus honoribus f]unctus, 42, 43	uterque ordo Valentinorum, 42, 43
[omnibus honori]b(us) functus [Saetabi	Valentini veterani et veteres, 19, 20, 21,
?e]t Valentiae, 41	22, 23, 24, 26, 26a, 32
patronus, 32	Valentini veteres et veterani, 17
p(ecunia) p(ublica), 16	

XI. COLLEGIA ET OFFICIA PRIVATA

sodalitium vernarum colentes Isidem, 6
a ratione tegularia, 135
argentarius vasclarius, 72
qui fabricae ær(i)s et signorum praefuit, 35

XII. CARMINA

[B]ona liquit, 102
Constructum p[er]stat templum], 156
Hoc requiesc[it in] tumulo, 154
Pius preclarus doctor, 155

XIII. LITTERAE SINGVLARES NOTABILIORES ET ALIAE RES EPIGRAPHICAE

A.	annis, 90
A. [L. V. S. ?]	animo libenti votum solvit, 11
B. M.	bene merens, 55, 56, 58, 63, 69
C. V.	clarissimus vir, 32
D.	dedit, 69
D. D.	decreto decurionum, 5, 28, 42
D. M.	dis manibus, 41, 48, 49, 54, 55, 56, 58, 61, 63, 64, 65, 69, 71, 73, 74, 76, 78, 79, 80, 84, 90, 92, 116, 173, 176
D. S.	de suo, 4, 93
D. S. P.	de sua pecunia , 14
F	fecit/fecerunt, 4, 55, 72, 93, 172
F. C.	faciendum curavit
[H.] M. [H. N. S.] (?)	hoc monumentum heredem non sequetur, 83
H. S. E.	hic situs(-a) est, 82, 93, 162, 166, 167, 169, 170
H. S. S.	hic siti sunt, 91
I. O. M.	Iuppiter Optimus Maximus, 8

L.	libra, 130a
P.	posuit, 86
P. P.	pecunia publica, 16
S.	servus, 167
S. T. T. L.	sit tibi terra levis, 166, 167
V.	vixit, 90
V. L. S.	votum libens solvit, 1
V. C.	vir clarissimus, 25

LITTERARVM FORMAE

Λ <i>pro</i> A	58, 102, 135b	T <i>summa</i>	4, 5, 91, 100
Λ	<i>pro</i> A 135a		
I	<i>pro</i> E 135b	<i>litterae minores</i>	
⊢	<i>pro</i> F 135b	E,	35
⊣	<i>pro</i> H 101	I,	75
∩	<i>pro</i> L 81	N,	83
ℷ	<i>pro</i> S 9	O,	21, 55, 81
		T,	35
I <i>longa</i>	16, 31	V,	91, 157
λ <i>pro</i> L	135a		

PVNCTA ET SYLLABARVM DISTINCTIO

signa interpungendi

Δ	4, 6, 8, 9, 10, 11, 16, 23, 27, 28, 29, 30, <i>passim</i>
·	25, 57, 90, 130a
•	65
∨	76
<	85
♠	21, 22, 63, 91, 94, 179, <i>passim</i>
· ♠ ·	60

hederae initio vel in fine versuum positae 21, 22, 58, 63, 91, 94, 179
puncta initio vel in fine posita 7, 12, 21, 22, 39, 41, *passim*

syllabae punctis distinctae

Capito · li · um, ex · acta	135b
Cas · s(ius)	57
Fus · cus	57
pís · si(mus)	57
Tra · ia · nus	135a
Veter · ani, vete · res	23

syllabae male distinctae

benemere/ns, 62
Bla/ndus, 73
Fl/avia, 64
Ma/sclinus, 173
min/us, 135b
uxs/or, 178
Val/entina, 49
veter/ani, 23

lapsus scripturae vel ordinationis

Fortunalis, 178 (*littera A supra lineam scripta*)

Ma/sclin(us) / conser(vus) / bonus, 173 (*additum in margine dextro*)

NEXVS

AE	4, 20, 27, 34a, 34b, 35 (ter), 36, 54, 67, 93	ME	76
AL	8, 54	MP	35, 42
AI	81	MT	156
AM	42	MU	10
AN	22, 91, 93	NA	90
ANT	5, 49, 81	NE	2, 5, 28 (bis), 42
AR	56	NI	5, 10, 33, 34a, 91, 93, 156
AT	149	NR	25
AU	14, 28, 33, 72	NT	14, 28, 29b, 49, 54b, 72, 156
BI	8	NYM30	
DE	28	OR	25, 62a
DO	62a	ORU	154
ET	5 (bis), 8, 9, 20, 28, 67, 81 (bis)	PI	81
HE	5, 62a, 76, 86, 93, 134	PT	134
HI	81	RE	79
IB	33	RI	34a, 34b, 35, 81
IL	5, 37	TE	9b, 27, 28, 37
IR	9, 14, 25	TI	81
LI	2, 67, 81, 90	TR	25
LL	5	UM	5, 28, 29b (bis)
MA	5 (bis), 37, 39, 81 (bis), 91	UR	25
MAE	67	US	135a
		VA	10, 28, 29b

INCLVSIONES

CI, 21, 91
 CT, 35
 LX, 118
 QV, 118

XIV. GRAMMATICA QVAEDAM

- a *pro e*: Coimothoa, 74
 a *pro u*: Barbaras, 69
 ae *pro e*: Meliae, 92
asyndetum: Pius preclarus doctor alacerque facundus Iustinianus caelebs pontifex sacer, 155
 b *pro v*: fulbida, 156; noba, ornabit, ministrabit, 155: probidens, 156
consonantes simplices pro geminatis
 c: ecclesie, 154
 s: Mesal[a] (?), 148a
 t: Leteia, 72
 cx *pro x*: vicxix, 64
 d *pro t*: quod, 135; reliquid, 155
declinatio latina
nominativus sing. in -a pro -us nora, 54
nominativus pro genetivo: sodalicium vernarum colentes, 6
dedinatio semigraeca
dativus in -eni: Glyceni, 60
 e *pro ae*: ecclesie, 154; Getula, 178; lesit, 102; nore 53; preclarus, predica(n)s, predulce(m), presentis, 155; preterea, 156; sancte, Valentine, 154; vite, 155
 exsculpere *pro* construere, 44, 45
 h *adiecta*: Heuterpe, 179; maritho, 74
 h *omissa*:
in principio vocabuli: eredem, 155; Ilarus, 173
in vocabulis Graecanicis
post c: Terpsicore, 179
post t: Talia, 179
post y: Polymnia, 179
 i *pro e* mimoria, 80, 136
 i *pro y*: Alipion, 1; corimbi, 156
 i *omissa*: fecsti, 135
 m *omissa*: constructu(m), templu(m), du(m), pontificatu(m), suu(m), cu(m), colu(m)nis, 116; te(m)pla, insola(m), circu(m)fluentibus, predulce(m), gloriosu(m), 155
 n *pro m*: ---enb[ris], 157; inconparabili, 178
 n *omissa*: predica(n)s, co(n)struens, institue(n)s, 155
 o *pro u*: nora, 53
 oi *pro y*: Coimothoa, 74
 pariare *pro* solvere: cum censum pariavit, 135
polysyndetum
 Herculem cum basi et ara et subsellis, 5
 s *pro r*: prossus, 156
 s *omissa*: Apolautus, 72
syncope: Masclinus, 173
 t *pro f*: atfinibus, 91
 u *pro i*: Maritumus, 100; Maxsuma, 82
 u *pro uu*: conserus, 173
 u *pro y*: Berullus, 180
 v *pro b*: vis, 102; visq(ue), 155

vocales simplices pro geminatis

Polymnia, 179

x *pro* t: vicxix, 64

xs *pro* x: Maxsuma, 82; uxsor, 178

XV. NOTABILIA VARIA

Acclamationes et alloquia alia

ago gratias, domine, 135

aspargite r[os]as, 102

av[e et val]e (?), 89

ponite [lilia (?)], 102

S. T. T. L., 166, 167

aedificia et donaria

[aquaeductus] (?), 46

ara, 5

[arcus] (?), 156

[au]la, 156

basis, 5

castellu[m], 47

[columnae] (?), 156

con[fectis] o[mnibus] (?), 171

[co]rimbi, 156

[c]ulmen, 156

fabrica aer[i]s (?) et signorum, 35

fastigium, 156

fulbida [laqueari]a, 157

Hercules cum basi et ara et sub-
sellis, 5

lammina auri, 156

locus sepulturae, 28, 42, 43

Maris insola, 155

memoria, 92

mimoria, 80

porta Sucronens(is), 46

statua, 28, 42, 43

subsellia, 5

[tect]a (?), 156

templum, 9 (?), 44, 45, 155, 156 (?)

tumulus, 154

anni, menses, dies

a 90

an 50, 54, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 74, 82,
84, 91, 93, 162, 166, 167, 168, 180

ann 49, 92, 112, 169

annorum 48, 55, 77, 92

ann(orum) *tot* m(ensium) *tot*
d(ierum) *tot* 73, 178

quattuor lustris visq(ue) quaternis
mensib(us) ministrab(it) antes-
tis 155

undecim presentis quinquennia vite
[peragens ?] 155

vixi annis *tot* 80

vixit an(nis) *tot* 59

v(ixit) a(nnos) *tot* 90

v[ixit] annis ---] 157

[vi]xit annos V[---] 158

vicxix (!) an(nos) *tot* 64

dedicationes

cur(antibus) illis 32

d(edit) 69

d(e) s(uo) f(ecit) 4

d(e) s(uo) f(ecerunt) 93

[de sua pe]cunia fecit idemque de-
dicavit 44,45 (?)

d(e) s(ua) p(ecunia) f(aciendum)
c(uravit) 14

d(ono) d(edit) 5, 7

ex voto 3, 10

pro salute *illius* 12

[t]est[amento fieri iussit ?] 45

v[(oto) refec(erunt)] (?) 9

impensae

[---] emptum V Kal [---] 46
d(e) s(uo) f(ecit) 4
deam N[atalem] Iuno[nem] [d(ono)
d(edit)] (?) 7
Herculem cum basi et ara et subse-
llis ille d(ono) d(edit) 5
locus sep[ulturae] funeris imp[ensa
et sta]tua 42
p(ecunia) p(ublica) 16
publica lauda[tio locus] sepulturae
funeris im[pe]nsa et statua 28a, 43
s(ua) p(ecunia) f(aciendum) c(uravit)
14
templum a sol[o sua pecunia fecit
et dedicavit] 45
[tMartis ? A]ug(usti) [templum]
v[oto refec(erunt)] 9
[ympharum de sua pe]cunia fecit
idemque dedicavit 44

laudationis luctusque formulae

alumna 56
alum[na pien]tis[im]a 54
am[icus cari]ssim[us] 105
amicus optimus 50
b(ene) m(erens) 55, 56, 58, 62, 64,
69, 77, 86, 90, 172, 178
benemerens 62, 79, 106, 158
be(eme)r(ens) 64
benemerentes 92
c(oniux) b(ene) m(erens) 86
conse(rvus) bonus 173
conservus optimus 173
contubernalis b(ene) m(erens) 90
femina optima 38
filia piissima 31, 61, 67
filius carissimus 81
filius innocentissimus 53
filius pientissimus 41, 84

filius piissimus 81, 162
maritus benemerens 55, 58, 62
maritus optimus 67 (?), 72
maritus optimus b(ene) m(erens) 63
nepotes dulcissimi 53
nora obsequentissima 53
p(atrona) b(ene) m(erens) 56
pater pientissimus 63, 176
patronus optimus 81
soror ben(eme)r(ens) 64
soror pientissima 49
ux[or --- ? innoce]ntissima 126
uxsor innocentissima et inconpara-
bilis b(ene) m(erens) 178
vir píssi(mus) 57

l(ibra) 130a

nominum ratio

praenomina

praenomen pro cognomine, 32 (bis)
praenomen pro nomine, 76
praenomen deest, 25, 27, 35, 53, 55,
62, 63 (bis), 81 (ter), 178

nomina gentilicia

nomen non perscriptum:

una littera, 58, 74, 86, 131 (bis),
139, 172, 176
duabus vel tribus litteris, 49 (bis),
54, 58, 68, 69, 72, 134, 148, 178
quattuor vel quinque litteris, 57, 65,
79 (bis) 86

nomen omissum, 27, 35, 69, 76, 81(ter)

plura nomina gentilicia, 31, 37

filius nomen gentilicium matris gerens, 84
*patroni duo nomina post servi nomen po-
sita*, 167

coniux nomen gentilicium mariti gerens, 63,
73, 85, 86 (?), 177, 178

cognomina

non perscriptum

- una littera*, 74, 131, 141
- duabus litteris*, 57
- tribus litteris*, 134, 148
- quinque litteris*, 139
- sex litteris*, 86
- omissum*, 135
- plura cognomina*, 31, 32

parentelae et necessitudines

- alumna*, 54, 56
- amica*, 77
- amicus*, 30, 33, 50, 105
- atfines*, 91
- cognata*, 93
- coniux*, 86, 171 (?)
- contubernalis*, 90
- filia*, 31, 61, 67
- filius*, 41, 53, 80, 81, 84, 85, 112, 158, 162, 173, 176
- frater*, 55
- maritus*, 55, 58, 62, 63, 67, 69, 72, 73, 76, 88, 94, 126
- mater*, 28, 29, 34, 39
- nepotes*, 53
- nora*, 53
- pater*, 29, 63, 81, 176
- patrona*, 56
- patronus*, 81
- patronus et maritus*, 68
- [*pater et ?*] *mater*, 100
- soror*, 49, 64
- uxor*, 34, 62, 85, 100, 126, 178

sepulcra eorumque iura

- d[e]f(unctus)*, 62
- dis Manibus perscriptum*, 173
- diis Manibus perscriptum*, 80
- hic situs est et similia*, cf. *ind.* XIII

- hoc monumentum heredem non sequetur*, 83 (?)
- requiescit*, 154
- recessit*, 158 (?)
- recessit in pace*, 157 (?)

nomina sepulcri

- locus sepulturae*, 28, 42, 43
- memoria*, 80, 92
- tumulus*, 154

vocabula dedicationis in titulis sepulcralibus adhibita

- d(edit)*, 69
- fecerunt*, 55, 93, 98
- feci mihi*, 80
- fecit*, 72, 75, 77, 80, 96(?), 158 (?), 172
- illi et sibi*, 58, 171 (?)
- illi et suis*, 67
- me viva filius fecit*, 80
- posuerunt*, 173
- posuit sibi et suis (initio tituli)*, 86
- sibi et illi*, 85, 103 (?)
- sibi et suis*, 65, 86, 96 (?)
- sibi vivi fecerunt*, 98
- sibi vivus fecit*, 74
- viventes fecerunt*, 65
- viv[us --- ?]*, 127

anaglypha in cippis sepulcralibus

- ascia*, 54, 55, 63, 65
- laurus*, 78
- palma*, 48, 76, 78, 129
- patera et urceus*, 63, 178
- protome Attis*, 28, 29
- protomae Fatarum*, 3
- rosae*, 64, 78
- serta*, 78, 102

servi, verna, liberti

servus, 12, 163, 167

templum (vide aedificia et donaria)

conservus, 173 (bis)

verna, 6

sodalitium vernarum, 6

libertus, 14, 27, 35, 71, 79, 81, 172,

179, 180

ALTRES ÍNDEXS

1. INDEXACIÓ DE LES INSCRIPCIONS

a. Materials

argila	131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 161, 174, 175
bronze	130, 130a
calcària	2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 20, 25, 26a, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 58, 62, 63, 65, 67, 72, 75, 79, 81, 83, 84, 85, 87, 91, 93, 97, 99, 99a, 100, 112, 116, 119, 123, 150, 150a, 153, 159, 162, 163, 164, 167, 169, 170, 171, 172, 176, 179, 180
marbre blanc	4, 7, 16, 66, 70, 76, 78, 89, 90, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 114, 115, 118, 121, 124, 126, 127, 128, 129 (?), 154, 156, 157, 158, 173, 178
marbre de Buixcarró	14, 17, 18, 19, 23, 24, 37, 68, 74, 80, 88, 94, 95, 96, 98, 101, 103, 104, 111, 113, 117, 120, 122, 125, 151, 160, 165
marbre gris	57, 59, 64, 71, 149
mosaic	144, 179
pintura mural	145, 146, 147, 148, 148a
desconegut	1, 12, 21, 22, 26, 38, 42, 43, 47, 51, 52, 60, 61, 69, 73, 77, 82, 86, 92, 152, 166, 168, 177

b. Tipologia

ares	4, 10, 13, 14, 48, 54, 55, 56, 58, 63, 65, 68, 69, 78, 79, 116, 153, 162, 163, 176, 177, 178
arquitraus	40, 41, 44, 45
blocs	3, 6, 9, 11, 28, 29, 46, 47, 49, 50, 53, 67, 73, 74, 75, 77, 83, 84, 85, 86, 87, 92, 93, 97, 99, 99a, 100, 112, 123, 150, 150a, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 180
estàtua	89
esteles	62, 72, 91, 164
pedestals	2, 5, 8, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 26a, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 81, 160, 165

plaques 7, 16, 57, 59, 64, 66, 70, 71, 76, 80, 88, 90, 94, 95, 96, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129 (?), 149, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 173

desconegudes 1, 12, 51, 52, 60, 61, 82, 119, 152

VARIA

àmfores 131, 136, 139, 140, 174, 175

ampolles 137, 141

bols 138, 142, 143, 161

mosaics 144, 179

plat 132

staterae 130, 130a

tègules 133, 134, 135

tituli picti 145, 146, 147, 148, 148a

c. Classes

votives 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 163, 164, 177

honorífiques 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 26a, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41 (?), 42, 43, 165 (?)

monumentals 44, 45, 46, 47

sepulcrales 48, 49, 50, 51 (?), 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 99a, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 162, 166, 167, 168, 169, 170, 171 (?), 172, 173, 176, 178, 180 (més les 2 de Velluters).

itinerari 129

instrumenta 130, 130a, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 174, 175

decoratives 144, 145, 146, 147, 179

ocasionals 148, 148a

desconegudes 149, 150, 150 a, 151, 152

anepigràfica 153

CRISTIANES

- monumental 156
- ocasional 160
- sepulcral 154, 155, 157, 158
- instrumentum* 161
- desconeguda 159

d. Datació

II aC	131
I dC	02, 5, 2, 5, 6, 9, 11, 15, 27, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 44, 66, 75, 82, 83, 88, 93, 97, 99, 100, 104, 111, 130 a, 133, 134, 150 a, 151, 164, 166, 167, 169, 170, 180
Final I dC- principi II dC	4, 7, 8, 70, 77, 87, 112, 118, 121, 127, 132, 138, 140, 142, 143, 150, 168, 171
II dC	10, 12, 14, 16, 28, 29, 31, 39, 42, 43, 45, 48, 49, 50, 54, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 76, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 96, 99a, 103, 110, 116, 120, 122, 123, 125, 129, 130, 144, 145, 146, 147, 148, 148 a, 162, 163, 165, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178
Final II dC – principi III dC	3, 13, 41, 53, 55, 59, 78, 89, 105, 106, 108, 109, 114, 115, 124, 126, 128, 135, 136, 137, 149, 153
III dC	17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26 a, 32, 64, 74, 94, 139, 179
III – IV dC	95, 98, 107, 113, 117, 141
V dC	101, 102, 157
V-VI dC	154, 159, 160, 161
VI dC	155, 158
VII dC	156
desconeguda	1, 26, 46, 47, 51, 52, 119, 152

2. LLOCS DE TROBALLA

<i>Alaquàs</i>	Almoina 1, 3, 4, 11, 16, 18, 26a, 35,
Palau 172	36, 40, 44, 45, 57, 87, 97, 99, 101,
	102, 104, 106, 107, 116, 117, 121,
	136, 149, 156, 157
<i>Alberic</i>	Basilica de la Mare de Déu 2, 17,
Partida de Benifaraig 162	20, 24, 25, 27, 34
<i>Aldaia</i>	C/ Almirall 152
Ereta dels Moros 173, 174, 175	C/ Almodí 28, 29, 32, 123, 139, 141
	C/ Ambaixador Vich 94
<i>Alfarp</i>	C/ Avellanes 47
Castell 164, 166, 167, 168	C/ Barques 54
Terme 165	C/ Blanqueries 69, 86
	C/ Cabillers 63, 85, 132, 142, 143,
	159
<i>Benifaió</i>	C/ Calderers 98, 113
Font de Mussa 163	C/ Castán Tobeñas 49
<i>Carpesa</i>	C/ Doctor Romagosa 70
Casa rectoral 173	C/ Herba 39, 151
	C/ Mar 13, 42, 43, 111
<i>Godella</i>	C/ Miracle 33
Plaça de Sta. Magdalena Sofia 178	C/ Palau 51
	C/ Pau 65
<i>Montcada</i>	C/ Pes de la Farina 154
Partida del Bordellet 180	C/ Quart 38
Partida del Pouaig 179	C/ Ramón y Cajal 119
	C/ Salvà 10
<i>Paterna</i>	C/ Sant Joan de Ribera 81
Partida de la Presa 176	C/ Sant Vicent Màrtir 41, 57, 103,
	108, 109, 110, 114, 115, 118,
	120, 122, 124, 125, 126, 127, 128,
	137, 140
<i>Torís</i>	C/ Trinquet de Cavallers 5
Casa Sabotxa 169	C/ Vidal 30
Partida de Canyamars 170	Casa de la Ciutat 19
	Catedral 9b, 14, 21, 22
<i>Torrent</i>	Col·legi del Corpus Christi 59, 66,
Paret Decantada 171	89, 158
	Convent de l'Encarnació 62
<i>València</i>	
Almodí 60	

Església de S. Bartomeu (C/ Ser-
 rans) 78
 Església de S. Doménec 61
 Església de S. Martí 92
 Església de la S. Sang 71
 Hospital General 12
 Mercat Central 58, 74, 75, 80, 83,
 88, 95, 133, 134, 135
 Palau Arquebisbal 50, 67
 Palau de les Corts 131, 144, 145,
 146, 147, 148a
 Palau del Marqués de Dos Aigües 73
 Palau del Real 26, 72, 84
 Patraix 48, 93, 99a
 Plaça de Cisneros 148
 Plaça de Nàpols i Sicília 105
 Plaça del Negret 76
 Plaça de la Reina 9a, 150
 Plaça de S. Llorenç 23, 160
 Portal de la Trinitat 46
 Portal de la Xerea 8, 15, 129
 Presó de S.Valeri 37
 Presó de S.Vicent 31, 91, 112
 Saler, el 130, 130a
 Temple, el 77
 Túria, riu 76, 79, 100
 Desconegut 52, 55, 56, 64, 68, 80, 82,
 90, 96, 150a, 155

3. LLOCS DE CONSERVACIÓ

- Alaquàs*
Palau 172
- Alberic*
Església de l'Esperit Sant 162
- Aldaia*
Col·lecció particular 173
- Alfarp*
Castell 164
- Godella*
Col·legi dels Sagrats Cors 178
- Sagunt*
MAS 130a
- Torrent*
Casa de Cultura 171
- València*
Basílica de la Mare de Déu 2, 20,
25, 27, 34
CAA 4, 13, 17, 21, 26a, 29, 31, 32,
39, 44, 45, 99, 153
C/ Barcella 50
C/ Guillem de Castro 169
C/ Trinquet de Cavallers 33
- Catedral 91
Col·legi del Corpus Christi 59, 66,
89, 158
Església de S. Tomàs 15
Hotel Inglés 30
MBA 5, 10, 14, 19, 23, 24, 36, 37,
41, 48, 54, 58, 63, 65, 67, 68, 74,
75, 78, 79, 81, 83, 93, 156, 160,
163, 179
MhV 28, 55, 130, 147
Passeig de la Petxina 6
Presó de S. Vicent 112
SIAM 11, 16, 18, 56, 70, 71, 76,
80, 87, 88, 90, 94, 95, 96, 97,
98, 99a, 101, 102, 104, 105, 106,
107, 111, 113, 116, 117, 121, 123,
131, 132, 135, 136, 139, 141, 142,
143, 144, 145, 146, 148, 149,
150a, 151, 157, 161, 171
SIP 7, 57, 103, 108, 109, 110, 114,
115, 118, 120, 122, 124, 125, 126,
127, 128, 137, 140, 176
- Desaparegudes 1, 3, 8, 12, 21, 22, 26,
35, 38, 40, 42, 43, 46, 47, 49, 52, 51,
60, 61, 62, 69, 72, 73, 77, 82, 84, 85,
86, 92, 100, 119, 129, 133, 134, 150,
152, 154, 155, 165, 166, 167, 168,
170, 177, 180

4. ÍNDEX DE LES INSCRIPCIONS FALSES I ALIENES

- APL A(erarium) p(opuli) R(omani) (?)*, XIV
Co(lonia) ju(ris) It(alici) Valentia, I
Deus Aeternus, III
Epona, VIII
Evodus Marcelli, IV
Gaetula, VII
Hispania, II
Italia, II
Neiucenus Tēlassicus, I
L. P(- - -) R(- - -) Val(erius) Valērianus, XI
L. Pomponius Fundanus, VIII
Parthenis Marcelli, IV
Postumia Q. l. Primigenia, XIII
Primitiva, IX
M. Rubius [- - -], X
L. Rubius Mun(tanus), X
Rustica Marcelli, IV
[-] Satrius Probus, VIII
C. Suberius C. f. Pomp. Calenus, II
L. Sulpucius [- - -], X
[- Sulpicius ? S]ulpicianus, X
Suro Tironis f. Baecor(ensis?), XIII
[-V]alerius [- - -]panus, V
Vesonia Florida, XII

FONTS LITERÀRIES

- APIC. *de re coquinaria* 3, 4: núm. 148a
 APP. *Iber.* 75, 320-321: p. 22; *Iber.* 65: núm. XIII
 AVIEN. *ora* 479-482: p. 21
 CIC. *Balb.* 5: p. 25
 D. S. 33, 1, 4: p. 22
 DIO CAS. 54, 9, 8: núm. 147
 FLOR. 2, 10, 9: pp. 25, 28; 2, 34: núm. 147
 HDT. 7, 111: núm. 146
 LIV. *perioch.* 55: pp. 20, 22, 27
 MART. 5, 57, 1: núm. 135
 MELA 2, 92: pp. 26; 2, 94: núm. 51
 OROS 6, 21, 19: núm. 147
 PAULUS *Dig.* 50, 25, 8: 28
 PLIN. *nat.* 3, 3, 20: p. 9, 3, 3, 23: p. 19; 27; 3, 3, 6; 3, 3, 19: núm. 51
 PLIN. *epist.* 4, 28, 1: núm. 12
 PLU. *Pomp.* 18, 5: p. 25; *Sert.* 19: 25
 PTOL. *Geog.* 2, 6, 62: p. 19; 2, 6, 13: núm. 51 nota; 26, 24, 54: 148a
 SALL. *hist. fig.* 2, 54; 2, 96, 6: p. 25
 SEN. *epist.* 3, 1: núm. 135
 STR. 15, 1, 4: núm. 147
 SUET. *Aug.* 21, 6: núm. 147
 TIB. III, 12, 1-2 (=IV, 6, 1-2): núm. 7
 VITR. 7,16: núm. 163, 197

TAULES DE CONCORDANCES*

1. AE	3726..... 2	3761..... 69
	3727 i p. XLVI..... 3	3762..... 73
1933: 5 i 6..... 28	3728 i p. XLVI..... 5	3763 i p. XLVII..... 30
1938: 22 i 23..... 29	3729 i p. XLVI..... 8	3764..... 77
1938: 24..... 24	3730 i 6004..... 6	3765..... 78
1979: 367..... 9a	3731 i p. XLVI..... 12	3766..... 92
1979: 368..... 83	3732..... 15	3767..... 82
1979: 369..... 69	3733..... 20	3768..... 84
1979: 369..... 71	3734 i p. XLVI..... 19	3769..... 85
1979: 370..... 135	3735 i p. XLVI..... 21	3770..... 86
1989: 475..... 130a	3736 i p. XLVI..... 22	3771..... 35
1991: 1054..... 105	3737..... 23	3772..... 36
1991: 1090..... 4	3738..... 25	3773..... 9b
1991: 1093..... 151	3739..... 26	3774..... 37
1991: 1095..... 101	3740..... 31	3774 en l'aparat crític 38
1991: 1096..... 149	3741..... 32	3775..... 152
1991: 1098..... 111	3742..... 40	3776 i p.1126..... 165
1995: 963..... 155	3743..... 33	3779..... 177
1995: 968..... 100	3744 i p. XLVII..... 14	3780 i p. 9665..... 178
1995: 969..... I	3745 i p. 965..... 42	3781 i p. 508, 965 172
2000: 787..... 127	3746..... 43	6005..... 100
2000: 788..... 103	3747 i p. XLVII..... 46	6006..... 180
2000: 788..... 124	3748..... 47	6010..... 48
2000: 789..... 137	3749..... 72	6011..... 93
2001: 1252..... 155	3750 i p. 711..... 51	6239..... 129
2002: 851..... 17	3751..... 67	
2003: 1005d..... 140	3752..... 34	
2003: 736..... 126	3753..... 27	
	3754 i p. 711..... 50	
	3755..... 89	
	3756..... 52	
	3757..... 54	
	3758..... 61	
	3759..... 60	
	3760..... 62	
		3. CIL II²
		14.1*..... I
		14.2*..... II
		14,1..... 1
		14,2..... 2
		14,3..... 3
		14,4..... 4
2. CIL II		
371*..... I		
372*..... II		
3725..... 1		

* El número en negreta indica que la lectura del nostre corpus divergeix de la que presenten els altres editors.

14,5.....	5	14,45.....	49	14,84.....	116
14,6.....	6	14,46.....	50	14,85.....	112
14,7.....	8	14,47.....	89	14,86.....	105
14,8.....	10	14,48.....	52	14,87.....	130a
14,9.....	12	14,49.....	53	14,88.....	152
14,10.....	13	14,50.....	54	14,88a.....	119
14,11.....	9a	14,51.....	55	14,88b.....	151
14,12.....	14	14,52.....	56	14,88c.....	111
14,13.....	15	14,53.....	58	14,88d.....	149
14,14.....	20	14,54.....	61	14,88e.....	87
14,15.....	19	14,55.....	60	14,88f.....	11
14,16.....	21	14,56.....	9b	14,88g.....	117
14,17.....	22	14,57.....	62	14,88h.....	101
14,18.....	23	14,58.....	63	14,89.....	155
14,19.....	24	14,59.....	64	14,90.....	156
14,20.....	25	14,60.....	65	14,91.....	154
14,21.....	32	14,61.....	95	14,92.....	102
14,22.....	26	14,62.....	73	14,93.....	160
14,23.....	40	14,63.....	69	14,93a.....	16
14,24.....	28	14,64.....	71	14,93b.....	18
14,25.....	29	14,65.....	30	14,93c.....	94
14,26.....	42	14,66.....	74	14,93d.....	96
14,27.....	43	14,67.....	97	14,93e.....	76
14,28.....	41	14,68.....	77	14,93f.....	98
14,29.....	33	14,69.....	79	14,93g.....	104
14,30.....	81	14,70.....	78	14,93h.....	113
14,31.....	68	14,71.....	31	14,93i.....	121
14,32.....	39	14,72.....	100	14,93k.....	107
14,33.....	46	14,72a.....	91	14,93l.....	106
14,34.....	47	14,73.....	92	14,93m.....	159
14,35.....	135	14,74.....	80	14,93n.....	157
14,36.....	72	14,75.....	93	14,94.....	171
14,37.....	35	14,76.....	34	14,95.....	172
14,38.....	129	14,77.....	82	14,96.....	163
14,39.....	51	14,78.....	84	14,99.....	164
14,40.....	83	14,79.....	85	14,100.....	167
14,41.....	67	14,80.....	86	14,101.....	166
14,42.....	88	14,81.....	38	14,102.....	168
14,43.....	27	14,82.....	36	14,103.....	165
14,44.....	48	14,83.....	37	14,104.....	169

14,105	170
14,116	176
14,117	178
14,118	180
14,119	179
14,120	177
14,120a.....	66
14,496	75

4. CIL VIII

VIII 8923	III
-----------------	-----

5. HEp

1989: 644	13
1990: 705	176
1993: 395	130a
1994: 908	172
1994: 930	31
1994: 931	39
1994: 933	97
1994: 934	112
1994: 935	151
1994: 937	101
1994: 938	149
1994: 939	105
1994: 940	111
1994: 941	91
1994: 942	156
1995: 330	IV
1995: 792	164
1995: 838	107
1995: 844	173
1995: 845	11
1995: 846	16
1995: 847	18
1995: 849	94

1995: 850	98
1995: 851	96
1995: 852	104
1995: 853	113
1995: 855	121
1995: 856	157
1995: 857	159
1995: 859	106
1995: 860	91
1995: 861	135
1996: 115c.....	138
1996: 115d	142
1996: 979	100
1996: 980	131
1996: 981a.....	132
1996: 981b	143
1996: 982	144
1996: 983	145
1996: 984	154
1996: 985	155
1997: 1027.....	171
1997: 1056.....	130a
1999: 599	155
2001: 586	136
2001: 981	162
2001: 982	174
2001: 983	175
2001: 1015.....	176
2001: 1033.....	90
2001: 1034.....	150
2001: 1035.....	70
2001: 1036.....	45
2001: 1037.....	99
2001: 1038.....	158
2001: 1045.....	83
2001: 1046.....	88
2001: 1047.....	95
2001: 1049.....	98
2001: 1050.....	89
2001: 1053.....	106

2001: 1055.....	107
2001: 1058.....	157
2001: 1059.....	I
2001: 1064.....	X
2002: 299	VIII
2002: 318	VII
2002: 536	17
2002: 537	156
2003: 585a.....	44
2003: 585b	45
2003: 587	126
2003: 588	127
2003: 589	124
2003: 590	128
2003: 591	103
2003: 592	118
2003: 593	110
2003: 594	114
2003: 595	115
2003: 596	109
2003: 597	108
2003: 598	137
2003: 1005a.....	122
2003: 1005b.....	120
2004: 626	161

6. IRV

1.....	1
2.....	2
3.....	3
4.....	5
5.....	8
6.....	10
7.....	12
8.....	6
9.....	9a
10.....	14
11.....	15

48.....	51	88.....	88	120.....	158
49.....	53	89.....	95	121.....	159
50.....	54	90.....	96	122.....	160
51.....	55	91.....	97	123.....	162
52.....	56	92.....	100	124.....	163
53.....	58	93.....	101	125.....	164
54.....	59	94.....	98	126.....	165
55.....	60	95.....	89	127.....	166
56.....	61	96.....	113	128.....	167
57.....	62	97.....	102	129.....	168
58.....	63	98.....	116	130.....	169
59.....	64	99.....	117	131.....	170
60.....	65	100.....	119	132.....	171
61.....	66	101.....	112	133.....	172
62.....	67	102.....	111	134.....	173
63.....	68	103.....	104	135.....	174
64.....	69	104.....	151	136.....	175
65.....	71	105.....	106	137.....	176
66.....	72	106.....	149	138.....	177
67.....	73	107.....	121	139.....	178
68.....	74	108.....	150	140.....	180
69.....	75	109.....	105	141.....	179
70.....	76	110.....	152	I.....	I
71.....	77	111.....	107	II.....	II
72.....	78	112.....	129	III.....	VIII
73.....	79	113.....	135	IV.....	III
74.....	80	114.....	130a	V.....	IV
75.....	81	115.....	134	VI.....	V
76.....	X	115a.....	153	76.....	X
77.....	82	115b.....	133		
78.....	83	115c.....	138		
79.....	84	115d.....	132		
80.....	85	115e.....	142		
81.....	86	115f.....	70		
82.....	87	115g.....	45		
83.....	90	115h.....	99		
84.....	94	116.....	156		
85.....	91	117.....	155		
86.....	93	118.....	154		
87.....	92	119.....	157		

Inscripcions inèdites o no recollides en les col·leccions anteriors:
7, 17, 26a, 44, 45, 57, 99a, 103, 108, 109, 110, 114, 115, 118, 120, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 130, 131, 136, 137, 139, 140, 141, 144, 145, 146, 147, 148, 148a, 150a, 161.

PROCEDÈNCIA DE LES FOTOGRAFIES

F. Aznar	130a
A. Corell	5, 6, 7, 9b, 10, 14, 19, 20, 23, 27, 30, 33, 34, 36, 37, 41, 48, 54, 58, 63, 65, 67, 68, 71, 75, 78, 79, 81, 83, 93, 135, 156, 157, 162, 163, 171, 172, I
J. Corell	16, 70, 91, 99, 169, 173, 178
S. Garcia Llopis	11, 18, 56, 64, 80, 91, 105, 106, 107, 111, 121, 127, 149, 159, 174, 175, XIII
MBA	74, 160, 179
MPV	9a, 25, 88, 176
SIAM	53, 76, 87, 90, 94, 95, 96, 97, 98, 99a, 101, 102, 104, 113, 116, 117, 131, 136, 144, 145, 146, 147, 148, 150a, 161
J. J. Seguí	41, 57, 103, 109, 110, 115, 120, 122, 125, 126, 127, 137, 140
J. M. Vert	2, 4, 13, 15, 17, 24, 28, 29, 31, 32, 39, 44, 45, 50, 55, 59, 66, 89, 112, 130, 153, 158

BIBLIOGRAFIA

- AADD (1984): *València romana. (Els orígens de la ciutat)*, València.
- (1987): *L'Almoína: viatge a la memòria històrica de la ciutat*, València.
 - (1989): *Guía arqueológica de Valencia*, València.
 - (1991): *Saguntum y el mar*, València.
 - (1994): *Hallazgos arqueológicos en el palau de les Corts*, València.
 - (2000): *Scripta in honorem Enrique A. Llobregat Conesa*, Alacant.
 - (2002): *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania*, J. L. Jiménez i A. Ribera (coord.), València.
- ABASCAL, J. M. (1994): *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Mércia.
- AGUSTÍN, A. (ms. b s. xvi): *Adversaria*. BUB, ms. 858, Barcelona.
- ALBERTINI, E. (1911-12): «Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis», *AIEC* 4, pp. 323-474.
- (1918-1919): «Inscriptions d'Espagne», *MEFR* 27, pp. 309-331.
- ALBERTOS FIRMAT, M. L. (1966): *La onomástica personal primitiva de Hispania Tarraconense y Bética*, Salamanca.
- ALEJOS MORÁN, A. (1991): «Presencia de Roma en el Museo de Bellas Artes de Valencia», *AAV* 72, pp. 9-19.
- ALFÖLDY, G. (1969): *Fasti Hispanienses. Senatorische Reichsbeamte und Offiziere in den spanischen Provinzen des römischen Reiches von Augustus bis Diokletian*, Wiesbaden.
- (1977): *Los Baebii de Saguntum*, València.
 - (1979): «Bildprogramme in den römischen Städten des Conventus Tarraconensis. Das Zeugnis der Statuenpostamente», *Revista de la Universidad Complutense (Homenaje a García Bellido, IV)* 118, pp. 117-275.
 - (2002): «Eine eradierte Kaiserinschrift aus Valentia (Hispania Citerior)», *ZPE* 141, pp. 257-260.
- ALMUNIA, J. L. (1923): «Arqueología valenciana», en *Almanaque de Las Provincias para el año 1923*, València, pp. 269-272.
- ALVAR, J. (1981): «El culto de Mitra en Hispania», *MHA* 5, pp. 51-72.
- (1993): «Los cultos místéricos en la Tarraconense», en *Religio Deorum. Actas del Coloquio Internacional de Epigrafía (Culto y Sociedad en Occidente)*, Sabadell.
- AMATI, G. (ms. 1825): *Stratto di un codice manoscritto spagnuolo*, Biblioteca Civica Verona, ms. 913, Verona.
- ANÒNIM (ms. s. xvii): [*Varie Iscrizioni e Monumenti quali si trobano nella Spagna, o in Autori Spagnoli, con Osservazioni sopra di Essi in lingua spagnola*], ms. Estero 111 = a. G. 7.2 (già Ms. XII. F. 43; XIV. HH. 20), Modena.

- (ms. ca. 1750): [*Varia*] Biblioteca Maiansiana, Col·legi del Corpus Christi, ms. 504, València.
- (1873): «Informe que presenta a la Sociedad Arqueológica Valenciana, la comisión de lápidas», *MSAV*, pp. 21-28.
- (1876): [Sesión epigráfica celebrada el 5 de abril de 1874 por la Sociedad Arqueológica Valenciana], *MSAV*, pp. 5-18.
- (1901): «Arqueología Valenciana», en *Almanaque de Las Provincias para el año 1901*, València, pp. 171-172, 309.
- (1916): «Crónica», *Archivo de Arte Valenciano* 2, p. 157.
- ANONYMUS TAURINENSIS (ms. s. XVI): Cf. CIL II, p. XI, núm. 18.
- ANONYMUS VALENTINUS (ms. s. XVI-XVII): *Inscripciones de memorias romanas y españolas antiguas y modernas, recogidas de varios autores y en particular de Gerónimo Çurita, aragonés, Florián de Ocampo, Licenciado Martín Velasco Pérez de la Torre de Agreda, Canónigo Oretano, castellano, Luis de Resendi, portugués, P. Albiano de Raxas, valenciano, el bachiller Alonso Franco, Cordovés, Hierónimo Sepúlveda, con algunas anotaciones aplicadas a ciudades y familias. Epitafios católicos modernos latinos. Por Don Gaspar Galcerán de Pinós y Castro, conde de Guimerá, vizconde de Evol y Alquer Foradat, Señor de la Villa de Frescano*, BN, ms. 3610, sign. ant. L. 242, Madrid.
- ANTIST, V. JUSTINIÀ (ms. s. XVI): [*Inscripciones valentinas*]. (Es conservava en la RAH, Madrid. Desaparegut).
- ARASA, F. i V. ESCRIVA (1993): «Noves troballes epigràfiques de Valentia», *Saguntum* 26, pp. 215-228.
- BALIL, A. (1955): «‘Asciae’ en España. Notas en torno a un rito funerario romano», *AEA* 28, pp. 123-128.
- BARREDA PASCUAL, A. (1999): *Gentes itálicas en Hispania Citerior (218-14 d.C.). Los casos de Tarraco, Carthago Nova y Valentia* (tesi doctoral), Barcelona.
- BELTRÁN VILLAGRASA, P. (1928): «Hallazgos de lápidas romanas en Valencia», *ACCV* (=Obras Completas 700-707) 1, pp. 90-96.
- (1962): «Lo que dicen las lápidas romanas y las monedas valencianas en relación con la ciudad y sus orígenes», *Obras Completas*, pp. 708-773.
- BEMBO, P. (ms. in. s. XVI): Cf. CIL II, p. VII n. 7.
- BENDALA GALÁN, M. (1986): «Die orientalischen Religionen Hispaniens in vor-römischer und römischer Zeit», *ANRW* 18.1, pp. 345-408.
- BENLLOCH, F. (ms. 1756): *Descripción del Marquesado de Lombay, su antigüedad principio y señorío antiguo y moderno, con una puntual noticia de la actual consistencia de sus frutos, valores y gobiernos*, ms. 1756, Ajuntament de Llombai.
- BEUTER, P. A. (1538): *Crónica de la primera part de la història de València*, València.
- (1563). *Primera parte de la Crónica General de toda España, y especialmente del Reyno de València*, València.

- BORRULL i VILANOVA, F. J. (ms. 1811): *Papeles*. Biblioteca de PP. Jesuïtes, València.
- BRICAULT, L. (2005): *Recueil des inscriptions concernant les cultes isiaques*, París.
- CABALLOS, A. (1990): *Los senadores hispanorromanos y la Romanización de Hispania (siglos I-III). I: Prosopografía*, Écija.
- CANTO, A. M. (1978): «Una familia bética: Los Fabii Fabiani», *Habis* 9, pp. 293-310.
- CARBONELL, M. J. i J. CORELL (1989): «Inscripcions romanes del País Valencià en un manuscrit de Lluís Galiana», *BSCC* 67, pp. 471-498.
- CARNOY, A. J. (1906): *Le latin d'Espagne d'après les inscriptions*, Brussel·les (=re-impr. Hildesheim, 1983).
- CARRERAS Y CANDI, FR., ed. (ca. 1920): *Geografía General del Reino de Valencia*, Barcelona.
- CASTAÑEDA ALCOVER, V. (1916-1923): «Relaciones geográficas, topográficas e históricas del Reino de Valencia», *RABM*, pp. 35-45.
- (1923): «Cartas familiares y eruditas del padre Luis Galiana, dominico, a don Gregorio Mayans y Siscar, con las respuestas de éste», *BRAH* 83, pp. 159-233.
- CASTILLO, C. (2001): «*Seviri augustales* en la región meridional del *conventus Tarraconensis*», *SPhV* 5, pp. 19-26.
- CEBRIÁN MEZQUITA, L. (ms.1917): *Hallazgos arqueológicos en el Mercado Central. Notas y texto del Cronista*. Universidad de Navarra, Biblioteca de Humanidades, Pamplona.
- CHABÀS, R. (1887): «Lápidas romanas de Buñol y Moncada», *El Archivo* 2, p.166.
- (1892): «Inscripción sepulcral de un obispo de Valencia», *El Archivo* 6, pp. 6-11.
- (1909): *Episcopologio Valentino. Investigaciones históricas sobre el cristianismo en Valencia y su archidiócesis*, València.
- CHASTAGNOL, A. (1988): «Le formulaire de l'épigraphie latine officielle dans l'Antiquité tardive», en *Atti del Convegno. La terza età dell'epigrafia*, Faenza.
- CIL II E. HÜBNER (1869-1892): *Corpus Inscriptionum Latinarum*, t. II, vol. 1, Berlín; vol. 2 supl., Berlín.
- CIL II²/14 G. ALFÖLDY, M. CLAUSS, M. MAYER OLIVÉ, adiuvantibus J. CORELL VICENT, F. BELTRÁN LLORIS, G. FABRE, F. MARCO SIMÓN, I. RODÀ DE LLANZA, (1995): *Corpus Inscriptionum Latinarum II: Inscriptiones Hispaniae Latinae, ed. altera, pars XIV, fasciculus I. Pars meridionalis conventus Tarraconensis*, Berolini - Novi Eboraci.
- CLE F. BÜCHELER i E. LOMMATZSCH (1895-1926) : *Carmina Latina Epigraphica*, Leipzig-Amsterdam.
- CODEx PARISINUS LATINUS 8093 (ms. s. VIII): BN, París.
- CORELL, J. (1985): «Noves inscripcions romanes del País Valencià», *Afers* 2, pp. 203-226.
- (1986): «Inscripciones nuevas y revisadas del País Valenciano», *BSCC* 62, pp. 421-433.

- (1988a): «L'epigrafia romana al País Valencià (1982-1986)», *Fonaments* 7, pp. 196-218.
 - (1988b): «Destrucció d'inscripcions romanes de València al segle XVI i XVII. Revisió del tema», *Saitabi* 38, pp. 109-117.
 - (1989a): «Inscripción del obispo Anesio, atribuída erróneamente a Justiniano», *Saitabi* 39, pp. 63-72.
 - (1989b): «Notas sobre epigrafia romana del País Valenciano», *Archivo de Prehistoria Levantina. Homenaje a D. Domingo Fletcher*, tomo III 19, pp. 271-281.
 - (1991a): «Estela funerária romana de Valentia», *FE* 39, n° 178.
 - (1991b): «Inscripciones romanas del País Valenciano», *Saguntum* 24, pp. 193-201.
 - (1992a): «Inscripcions inèdites i revisades del País Valencià», *Fonaments* 8, pp. 184-198.
 - (1992b): «El grafito sobre tegula de la Boatella, Valencia. Una nueva lectura», *Faventia* 14 (2), pp. 87-97.
 - (1992c): «Inscripciones romanas de Iniesta y Sisante (Cuenca) y la Iglesia del Cid (Teruel)», en *Estudios de Arqueología ibérica y romana. Homenaje a Enrique Pla Ballester*, València, pp. 583-596.
 - (1993-1994): «La inscripció del primer bisbe històricament conegut de València», *EC* 6, pp. 367-374.
 - (1995): «Inscripcions inèdites i revisades de València i Sagunt», *AFB*, pp. 147-161.
- CORELL, J. i X. GÓMEZ (1995): «Inscripciones inéditas del País Valenciano», *FE* 48, pp. 215-219.
- (2004): «Les inscripcions romanes de la Ribera del Xúquer», en *Actes de la IX Assemblea d'Historia de la Ribera Benifaió 2002*, Benifaió.
 - (2007): «Dos inscripciones monumentales del foro de Valentia», en *Acta XII Congressus Internationalis Epigraphiae graecae et latinae*, eds. M. Mayer, G. Barratta i A. Guzmán, pp. 321-326.
- CORELL, J. i F. GRAU (1995): «L'epitafi de Justinia, bisbe de València (ca. 493-548)», *AST* 68, pp. 5-19.
- CORELL, J., F. GRAU, i X. GÓMEZ (1992): «Varia Epigraphica del País Valenciano», *Fortunatae* 4, pp. 201-211.
- CORELL, J., X. GÓMEZ i C. FERRAGUT (2000): «Noves inscripcions romanes del País Valencià i de la província de Jaén», *SPhV* 4, pp. 261-277.
- CORELL, J. i J. J. SEGUÍ (2008): «Fragmentos de inscripciones monumentales romanas de Sagunto», *SEBarc* VI, pp. 73-80.
- CORNIDE, J. (ms. s. XVIII): *Inscrições lapidares de varias cidades, villas e lugares do Reino do Portugal colligidas por don José Cornide*, RAH, ms. E 185; D 49; Est. 18, 15, 31-32, 37-40, Madrid.

- CORTÉS LÓPEZ, M. (1854): «Arqueología», *Boletín Enciclopédico de la Sociedad de Amigos del País* 8, pp. 215-220.
- CRESPO ORTIZ, S. (1992): «Griegos esclavistas en Hispania, ¿vestigio de un sistema de subdependencia social?», en *In memoriam J. Cabrera Moreno*, Granada, pp. 503-522.
- CRUÏLLES, MARQUÉS DE (V. SALVADOR Y MONTSERRAT) (1876, ed. facsímil 1979): *Guía urbana de Valencia antigua y moderna*, València.
- CUELBIS, D. (ms. ca. 1600): *Thesoro Chorographico de las Espannas*. British Library, Harl. ms. 3822, Londres.
- CUEVES, D. (1947): *Elementos constructivos romanos encontrados en la necrópolis de la Boatella de Valencia. Crónica del III Congreso Arqueológico del Sudeste Español*, Murcia, pp. 275-278.
- CURCHIN, L. A. (1982): «Jobs in Roman Spain», *Florilegium*, pp. 32-62.
- DAGR C. DAREMBERG, E. SAGLIO I E. POTTIER (1877-1919): *Dictionaire des Antiquités Grecques et Romaines*, París.
- DE E. DE RUGGIERO (1886-(1961)): *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, Roma.
- DEMPERE, A. (ms. ca. 1770): *Inscripciones, armario de reliquias, lámparas, etc. de la iglesia del Puig*. Bibl. PP. Mercedaris d'El Puig de Santa Maria (València).
- DI STEFANO MANZELLA, I. (1981): «Pereira Menaut, G. Incripciones romanas de Valentia (1979) (recensió)», *Archeologia Classica* 33, pp. 383-386.
- (1987) *Mestiere di epigrafista. Guida alla schedatura del materiale epigrafico lapideo*, Roma.
- DIAGO, F. (1613): *Anales del Reyno de Valencia*, València.
- DOLÇ, M. (1980): «Fonts Clàssiques de la ciutat de València», en *Primer Congreso de Historia del País Valenciano. Celebrado en Valencia del 14 al 18 de abril de 1971*, València, pp. 291-300.
- EDMONSON, J. (1999): «Epigraphy and history of Roman Hispania: the new edition of CIL II», *JRA* 12, pp. 649-666.
- ESCLAPÉS DE AGULLÓ, P. (1805): *Resumen historial de la fundación y antigüedad de la ciudad e Valencia*, València.
- ESCOLANO, G. (1610-11): *Decadas de la Historia de la Insigne y coronada Ciudad y Reino de Valencia*, València (reimpres a València, 1972).
- ESCRIVÀ, V. (1988): «Valentia en época imperial (s. I-III dC.)», en *Historia del Pueblo Valenciano*, València, pp. 128-134.
- (1989): *La cerámica romana de Valentia. La terra sigillata hispánica*, València.
- (1991): «Novedades epigráficas de la ciudad de Valentia», *Saguntum* 24, pp. 177-191.
- ESCRIVÀ, V., J. PASCUAL I A. RIBERA (1989): «L'Almoína, centro arqueológico de Valencia», *Revista de Arqueología* 99, pp. 40-50.

- ESCRIVÀ, V. i R. SORIANO (1990): «El área episcopal de Valentia», *AEA* 63, pp. 347-354.
- ESTEVE FORRIOL, J. (1978): *Valencia, fundación romana*, València.
- ÉTIENNE, R. (1958): *Le culte impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste à Diocletien*, París.
- FILONARDIANUS (ms. s. XVI): *Codex Filonardianus*, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Bibliotheca Regia Berolinensis, ms. Pict. A 61 P, Berlín.
- FITA, F. (1883): «Antigüedades romanas de Valencia», *BRAH* 3, pp. 51-64 (=A. SALES 1766: *Declaración de una columna del emperador Hadriano descubierta en la vega de Valencia*, València).
- (1884): «Antigüedades romanas de Valencia», *BRAH* 4, pp. 115-144.
- (1888): «Noticias», *BRAH* 12, pp. 89-102, 275-286, 283-285 i 345-362.
- (1889): «Noticias» *BRAH* 14, pp. 563-576.
- (1900a): «Cipo romano de Valencia», *BRAH* 37, pp. 350-352.
- (1900b): «Nuevas inscripciones romanas de Alcorruccén, Écija, Denia, Turís y Abia de Torres», *BRAH* 37, pp. 430-444.
- (1900c): «Epigrafía cristiana de España. Nueva obra de Hübner. Epitafios de San Victoriano Abad, Juan y Sergio arzobispos de Tarragona y Justiniano obispo de Valencia», *BRAH* 37, pp. 491-495.
- (1906): «Dos lápidas visigóticas», *BRAH* 48, pp. 58-62.
- (1908): «Nuevas lápidas romanas de Sagunto y Valencia», *BRAH* 52, pp. 177-181.
- FLETCHER VALLS, D. (1963): «Consideraciones sobre la fundación de Valencia», *APL* 10, pp. 193-206.
- GALSTERER, H. (1971): *Untersuchungen zum römischen Städtewesen auf der iberischen Halbinsel*, Berlín.
- GAMER, G. (1989): *Formen römischer Altäre auf der Hispanischen Halbinsel*, Mainz.
- GARCÍA BELLIDO, A. (1959): «Las colonias romanas de Hispania», *Anuario de Historia del Derecho Español* 29, pp. 447-512.
- (1967): *Les religions orientales dans l'Espagne romaine*, Leiden.
- (1972): «Valencia colonia romana», *BRAH* 180, pp. 247-261.
- GIMENO PASCUAL, H. (1988): *Artesanos y técnicos en la Epigrafía de Hispania*, Barcelona.
- GOBERNA VALENCIA, M. V. (1981): «La Sociedad Arqueológica Valenciana», *APL* 16, pp. 575-608.
- GÓMEZ PALLARÈS, J. (1992 (=1994)): «Reflexión sobre un corpus de inscripciones sobre mosaico en Hispania», *Faventia* 14/2, pp. 33-53.
- (1995): «Initia de los Carmina Latina Epigraphica Hispaniae (Conventus Tarraconensis) (I)», *Faventia* 17/1, pp. 67-86.
- (1997): *Edición y comentario de las inscripciones sobre mosaico de Hispania. Inscripciones no cristianas*, Roma.

- (2001): «L'Epitafi de Justinià de València (IHC 409 = ILCV 1902): Notes Complementàries de Lectura», *SPhV* 5, n. s. 2, pp. 61-71.
- (2002): *Poesia epigràfica llatina als Països catalans*, Barcelona.
- GÓMEZ SERRANO, N. P. (1932a): «L'any arqueològic valencià», en *Almanaque de Las Provincias para el año 1932*, València, pp. 113-117.
- (1932b): *Excavacions de València...*, València.
- GONZÁLEZ MARTÍ, M. (1952): *Cerámica del Levante español. Siglos Medievales*, Barcelona.
- GONZÁLEZ SIMANCAS, M. (ms. 1916): *Catálogo monumental y artístico de la provincia de Valencia*. Dirección General de Bellas Artes (Congreso Superior de Investigaciones Científicas), Instituto de Historia, Dpto. de Historia del Arte, Madrid.
- HOLDER, A. (1894-1916): *Alt-Celtischer Spraschatz*, Leipzig.
- HOZ, M. P. DE (2007): «A new Set of *simulacra gentium* identified by Greek Inscriptions in the so-called “House of Terpsichore” in Valentia (Spain)», *ZPE* 163, pp. 131-148.
- HÜBNER, E. (1861): «Reiseberichten», en *Monatsberichte der Königlichen Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin*.
- (1903): *Ephemeris Epigraphica IX*, Berlín.
- IBARRA CHABRET, J. (1963): *Catálogo de las lápidas romanas de Valencia*. Tesi de Llicenciatura - Universitat de València, València
- ICERV J. VIVES (1969): *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*, Barcelona.
- IHC E. HÜBNER (1871-1900): *Inscriptiones Hispaniae Christianae*, Berlín (reimpr. 1975, Hildesheim).
- ILCV E. DIEHL (1925-31): *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres*, Berlín.
- ILER J. VIVES (1971-72): *Inscripciones latinas de la Hispania romana*, Barcelona.
- ILS DESSAU, H. (1925-1916): *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlín.
- IRAPELT J. CORELL (X. GÓMEZ, col.) (2005): *Inscripcions romanes del País Valencià: II. 1. L'Alt Palància, Edeba, Lesera i els seus territoris. 2. Els mil·liaris del País Valencià*, València.
- IRET² J. CORELL (X. GÓMEZ, col.) (2008): *Inscripcions romanes del País Valencià: IV. Edeta i el seu territori*, València.
- IRILADT J. CORELL (X. GÓMEZ I C. FERRAGUT, cols.): *Inscripcions romanes d'Ilici, Lucentum, Allon, Dianium i els seus territoris*, València.
- IRSAT J. CORELL (X. GÓMEZ, col.): *Inscripcions romanes del País Valencià: I. Saguntum i el seu territori*, València.
- IRST² J. CORELL (X. GÓMEZ, col.): *Inscripcions romanes del País Valencià: III. Saetabis i el seu territori*, València.
- IRV PEREIRA, G. (1979): *Inscriptiones romanas de Valentia*, València.

- IRVT J. CORELL (X. GÓMEZ I C. FERRAGUT, cols.) (1997): *Inscripciones romanes de Valentia i el seu territori*, València.
- IUSTINIANUS. Vegeu Antist.
- KAJANTO, I. (1965): *The Latin Cognomina*, Helsinki.
- KIENAST, D. (1996): *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt.
- KNAPP, R.C. (1977): *Aspects of the Roman Experience in Iberia 206-100 B.C.* (Anejos de Hispania Antiqua IX), Valladolid-Vitoria.
- LABORDE, A. DE (1806): *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, París.
- LABORDE, A. DE, O.VALLS I SUBIRÀ I J. MASSOT I MUNTANER, (1975): *Viatge pintoresc i històric. El País Valencià i les Illes Balears. (trad. catalana i apèndix d'Oriol Valls i Subirà. Notes de Josep Massot i Muntaner)*, Montserrat (Barcelona).
- LE ROUX, P. (1982): *L'armée romaine et l'organisation des provinces ibériques d'Auguste à l'invasion de 409*, París.
- LGPN P. M. FRASER I E. MATTHEWS (1987-1997): *A Lexicon of Greek personal names*, Oxford.
- LLOBREGAT CONESA, E. (1962): «Los precedentes y el ambiente comarcal de la Valentia romana», *Saitabi* 12, pp. 35-51.
- (1974): «Un mosaico valenciano inédito, descrito por el conde de Lumiares», en *Homenatge a Guillermo Guastavino (Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos)*, Madrid, pp. 77-84.
- (1975): «El cristianisme primitiu al País Valencià: una anàlisi d'història local», en *Homenaje al Dr. D. Juan Reglà Campistol*, 1. València, pp. 19-27.
- (1977a): «San Vicente Mártir y Justiniano de Valencia», en *Homenaje a Fray Justo Pérez de Urbel*, Silos 2, pp. 7-18.
- (1977b): *La primitiva cristiandat valenciana*, València.
- LLORENS RAGA, L. (1950): *La ciudad de Moncada (Ensayo histórico)*, València.
- LOZANO VELILLA, A. (1998): *Die griechische Personennamen auf der iberische Halbinsel*, Heidelberg.
- LUCENA, L. DE (ms. 1546): *Inscriptiones aliquot collectae ex ipsis saxis*, BVat., ms. 6039, Roma.
- LUMIARES (ANTONI DE VALCARCEL Y PÍO DE SABOYA): (ms. ca. 1800): *Inscripciones y Antigüedades del Reino de Valencia, la mayor parte inéditas, copiadas de sus originales*, RAH, ms. 4772, Madrid.
- (1852 (ms. ca. 1800)): *Inscripciones y Antigüedades del Reino de Valencia...*, ilustradas por D. Antonio Delgado, Madrid.
- LUMIARES, A. I D. CUESTA (ms. 1775): *Antigüedades descubiertas en Elche y Alicante*, RAH, ms. 9/3929, Madrid.
- MANGAS, J. (1986): «Die Römische Religion in Hispanien während der Prinzipatszeit», *ANRW* 18.1, pp. 276-344.

- (1988): «Religiones romanas y orientales», en *Historia de España Antigua. Tomo II. Hispania Romana*, Madrid, pp. 625-661.
- MARÍN, C., J. PIÁ i M. ROSSELLÓ (1999): *El foro romano de Valentia*, València.
- MÁRQUEZ, J. C. i J. MOLINA (2005): *Del Hiberus a Carthago Nova. Comercio de alimentos y epigrafía anfórica grecolatina*, Barcelona.
- MARTÍNEZ ALOY, J. (1904): «Epigrafía valenciana», en *Almanaque de Las Provincias para el año 1904*, València, pp. 273-275.
- (1906): «Epigrafía valenciana», en *Almanaque Las Provincias para 1907*, València, pp. 285-287.
- (1907): «Arqueología valenciana», en *Almanaque de Las Provincias para el año 1907*, València, pp. 235-237.
- (1908a): «Inscripciones saguntinas revisadas en 1753», *BRAH* 52, pp. 169-174.
- (1908b): «Arqueología valenciana», en *Almanaque de Las Provincias para el año 1908*, València, pp. 245-249.
- (1908c): «Epigrafía valenciana», en *Almanaque de Las Provincias para el año 1908*, València, pp. 209-211.
- (1909): «Arqueología valenciana», en *Almanaque de Las Provincias para el año 1909*, València, pp. 315-318.
- (1912): «Arqueología valenciana», en *Almanaque de Las Provincias para el año 1912*, València, pp. 219-223.
- (ca. 1920): «Provincia de Valencia», en *Geografía general del reino de Valencia*, vol. 1, Barcelona.
- MARTÍNEZ PÉREZ, A. (1984): *Carta arqueológica de la Ribera*, Alzira.
- MASSON, O. (1972): «Quelques noms sémitiques en transcription grecque à Délos et à Rhénée», en *Hommages à A. Dupont-Sommer*, París, pp. 61-73.
- MATEU LLOPIS, F. (1949): «Las inscripciones del obispo Justiniano y la catedral visigótica de Valencia», *ACCV* 24, pp. 139-167.
- MAYSER, E. (1926-38): *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit*, Berlín (reimpr. 1970).
- MELERO, A. (2001): «Un óstrakon en griego de la Almoína de Valencia», *SPhV* 5, pp. 155-167.
- MUÑOZ, M. T. (1995): *Tradición formular y literaria en los epitafios latinos de la Hispania cristiana*, Vitoria.
- OLMO, J. V. DEL (1653 (=1979)): *Lithologia o explicación de las piedras y otras antigüedades*, València.
- ORELLANA MOCHOLÍ, M. A. DE (ms. ca. 1800 (ed. 1923)): *Valencia antigua y moderna... precedida de la bibliografía del autor por D. Carlos Corbí y de Orellana*, València.
- ORIA, M. (1989): «Distribución del culto a Hércules en Hispania según los testimonios epigráficos», *Habis* 20, pp. 263-273.

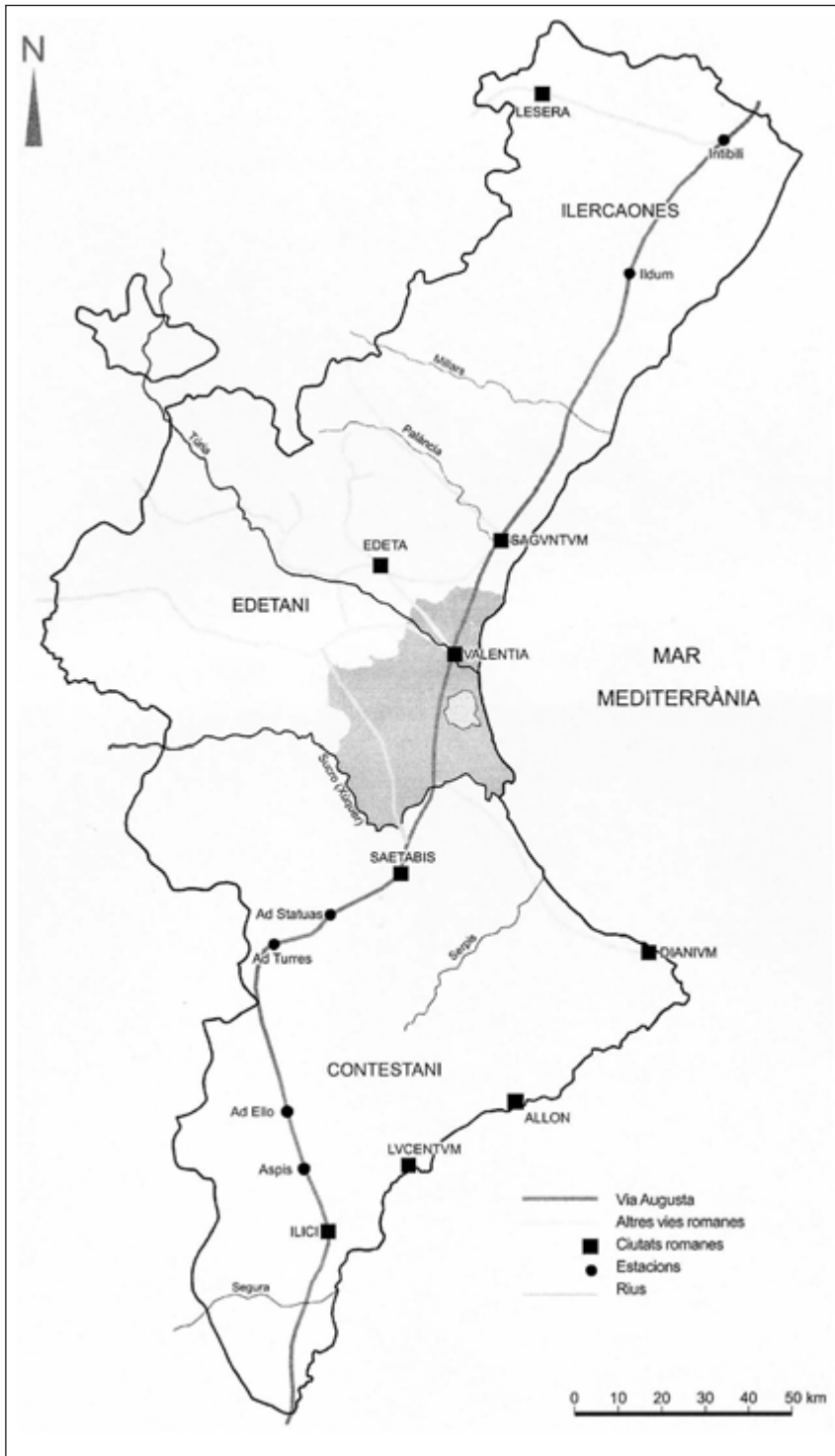
- (1997): «*Et cum signo Herculis dedicavit*. Imágenes de Hércules y culto oficial en Hispania», *Habis* 28, pp. 143-151.
- ORTÍ FIGUEROLA, J. (ms. 1749-51): *Descripción de la ciudad de Valencia, su topografía, iglesias, conventos, hospitales, hermitas, tribunales y demás pertenecientes a su Gobierno Civil y Eclesiástico con las cosas más dignas de la historia en quanto depende de la geographía*, ms. 9/5951 (=E 136) RAH, Madrid, pp. 96-104.
- PANEL, A. X. (ms. ca. 1750): *Colección de inscripciones de España*, ms. 20275 BN, Madrid.
- PAPE, W. i G. E. BENSELER (1959): *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig.
- PEETERS, L. (1937): «Le culte de Jupiter en Espagne d'après les inscriptions», *RBPhH* 17, pp. 853-886.
- PENA, M. J. (1986a): «Apuntes y observaciones sobre las primeras fundaciones romanas en Hispania», *Estudios de la Antigüedad* 1, pp. 47-85.
- (1986b): «Los magistrados monetales de Valentia», *Saguntum* 20, pp. 151-164.
- (1989): «Consideraciones sobre el estatuto jurídico de Valentia», *Saguntum* 22, pp. 303-317.
- (2002): «Problemas históricos en torno a la fundación de Valentia», en AADD 2002, pp. 267-278.
- PEREIRA MENAUT, G. (1978): «Inscripciones latinas del Museo de Prehistoria de Valencia», *APL* 15, pp. 255-262.
- (1984): «Panoràmica sobre les inscripcions», *València romana (els orígens de la ciutat)*, València, pp. 24-28.
- (1987): «Valentini veterani et veteres. Una nota», *APL* 17, pp. 337-340.
- PIR¹ P. DE ROHDEN i H. DESSAU (1898): *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III, III, Berolini*.
- PIR² E. GROAG, A. STEIN i L. PETERSEN (1933-1987): *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III, I-V, Berolini*.
- PUIG I CADAFALCH, J. (1909): *L'arquitectura romana a Catalunya*, Barcelona.
- RIBELLES, B. (1808): *Ilustración de la lápida romana descubierta en Valencia en el año 1807 con motivo del ensanche de la calle del Almodín*, València.
- (ms. a, in. s. XIX): *Colección de lápidas y antigüedades romanas de la ciudad y reyno de Valencia*, Arxiu dels PP. Dominicans, ms. 17, València.
- ms. b, in. s. XIX): *Leve reseña de diferentes antigüedades y memorias valencianas, anteriores a la dominación cartaginesa* (ms. b, in. s. XIX): *Leve reseña de diferentes antigüedades y memorias valencianas, anteriores a la dominación cartaginesa*, Arxiu dels PP. Dominicans, ms. 58, València.
- (ms. c, in. s. XIX): *Documentos varios*, Arxiu dels PP. Dominicans, ms. 81, València.
- (ms. d, in. s. XIX): *Diversos*, Arxiu dels PP. Dominicans, ms. 83, València.

- RIBERA, A. (1983): *La arqueología romana en la ciudad de Valentia (informe preliminar)*, València.
- (1987): «La ciudad romana de Valentia y su actual problemática», *Arquitectura técnica. Revista del Consejo de Colegios de la Comunidad Valenciana* 1, pp. 6-11.
- (1989): «La arqueología urbana en Valencia», en AADD, València, pp. 6-7.
- (1995): «El recinto urbano de Valentia en la etapa romano-republicana (siglo II-I A.C.)», *Extremadura Arqueológica* 5, pp. 235-245.
- (2000): «La primitiva cristiandad (s. IV-VI) a Valentia», en AADD, pp. 459-480.
- RICO, C. (1995): «Índex de les marques epigràfiques sobre tegulae romanes de Catalunya i el País Valencià (antiga Tarraconensis)», *Saguntum* 28, 197-215.
- RIPOLLÈS, P. P. (1988): *La Ceca de Valentia*, València.
- (1992): «Las balsas romanas de Benifaraig (Alberic, València)», en *Estudios de Arqueología ibérica y romana. Homenaje a Enrique Pla Ballester*, (SIP, Trab. Var. 89), València, pp. 397-410.
- ROLDÁN, J. M. (1975): *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Madrid.
- ROSELLÓ, V. (1980): «L'empremta romana a la ciutat de València», *L'Espill* 5, pp. 25-53.
- SALES, A. (ms. 1735): *Juicio sobre la piedra hallada delante de la puerta principal de la iglesia nueva de la Congregación del Oratorio*, Biblioteca Maiansiana, Col·legi del Corpus Christi, vol. 618, València.
- (1746): *Memorias históricas del Antiguo Santuario del Santo Sepulcro de Valencia*, València.
- (1760): *Turiae marmor nuper effosum sive dissertatio critica de Valentino sodalicio vernarum colentium Isidem*, València.
- (1766): *Declaración de una columna del emperador Hadriano descubierta en la vega de Valencia*, València (ed. F. Fita 1883).
- (ms. 1766): *Carta a Joaquín Gibertó, rector de San Bartolomé*, Biblioteca Maiansiana. Col·legi del Corpus Christi, vol. 485, València.
- (ms. 1770): *[Informe sobre el hallazgo efectuado en el año 1770 en la calle del Peso de la Harina]*, AMV 6934.
- SANCHIS SIVERA, J. (1909): *La catedral de Valencia. Guía histórica y artística*, València.
- (1913): *La Iglesia Parroquial de Santo Tomás de Valencia*, València.
- (1920): *La Diócesis valentina. Estudios históricos* (Anales del Instituto General y Técnico de Valencia), València.
- SARTHOU CARRERES, C. i J. MARTÍNEZ ALOY, (ca. 1920): «Provincia de Valencia», en *Geografía general del reino de Valencia*, Barcelona.
- SCHILLINGER-HÄFELE, U. (1986): *Consules. Augusti. Caesares. Datierung von römischen Inschriften und Münzen* (Schriften des Limesmuseums 37, Aalen), Stuttgart.

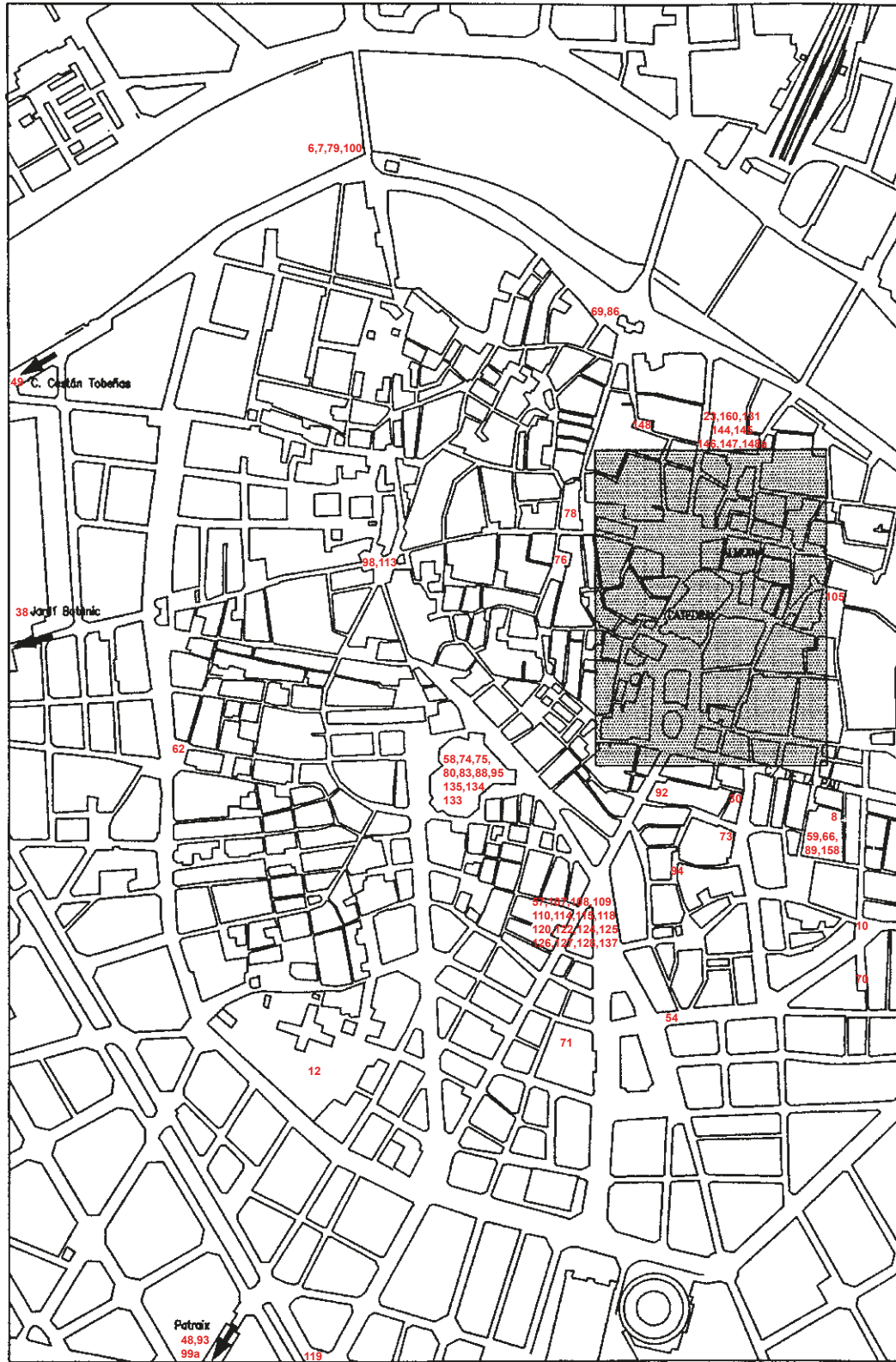
- SCHULZE, W. (1904): *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen*, Berlín. (Edició anastàtica, amb correccions, per O. Salomies, Zürich-Hildesheim, 1991).
- SEGUÍ MARCO, J. J. (1991): «Las familias de *Valentia* durante el alto Imperio romano (I)», *Saitabi* 41, pp. 167-187.
- SEGUÍ, J. J., J. M. MELCHOR i J. BENEDITO (2000): «Nuevas inscripciones funerarias de *Valentia*», *HAnt* 24, pp. 135-154.
- (2003a): «Nuevas inscripciones funerarias de Valentia: un anexo», *HAnt* 27, pp. 201-210.
- (2003b): «Noticia de piezas singulares aparecidas en la Valencia romana», *Bolskan. Revista de Arqueología oscense*, 20, Huesca.
- SERRANO, J. M. (1993): «El número de Augustales en las ciudades del Occidente Romano: una propuesta cuantitativa», en *II Congreso Peninsular de História Antiga, Coimbra, 18 a 20 de Outubro de 1990. Actas*, Coimbra.
- SERRANO, D. i J. FERNÁNDEZ (1994): «Romanización de la Ribera del Júcar», *Al-Gezira* 8, pp. 49-78.
- SETTIER, J. M. (1884): «Monumento valenciano de Isis», *BRAH* 4, pp. 184-185.
- SMIRIN, V. M. (1987): «Die Sklaverei im Römischen Spanien», en E. M. Štaerman et alii, *Die Sklaverei in den westlichen Provinzen des Römischen Reiches im 1-3. Jahrhundert (Übersetzungen ausländischer Arbeiten zur antiken Sklaverei 4)*, Stuttgart, pp. 38-102.
- SOLIN, H. (1982): *Die griechischen Personennamen in Rom. Ein Namenbuch*, Berlín-Nova York.
- (1983): «Juden und Syrer im westlichen Teil der römischen Welt. Eine ethnisch-demographische Studie mit besonderer Berücksichtigung der sprachlichen Zustände», en *ANRW*, II 29, 2, Berlín-Nova York, pp. 1222-1249.
- SOLIN, H. i O. SALOMIES (1988): *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim.
- STRADA, J. (1575): *C. Iulii Caesaris rerum gestarum commentarios XIV.. ex musaeo et impensis Iacobi Stradae Mantuani S. M. Antiquarii et Civis Romani. Praeterea addimus omnes antiquitates ex sepulchris et elegiis veteribus marmoreis desumptas, quae passim in tota Hispania et Portugalia reperiuntur...*, Francofurti ad Moenum.
- STYLOW, A. U. (2007): «Epigrafía y diversidad cultural: el caso de Hispania (II)», *Acta XII Congressus Internationalis Epigraphiae graecae et latinae*, eds. M. Mayer, G. Baratta i A. Guzmán, Barcelona, pp. 1421-1430.
- SUÁREZ, A. (1805): «Carta a un amigo sobre varios puntos que no menciona Pasqual Esclapés en su Resúmen histórico de Valencia, ò son posteriores à su publicación», en P. Esclapés de Agulló (1805): *Resumen historial de la fundación y antigüedad de la ciudad de Valencia*, València, pp. I-XXXI.
- (ms. fin. s. XVIII): *Noticias topográficas de la ciudad de Valencia* (=ed. 1924 F. Almarche Vázquez), València.

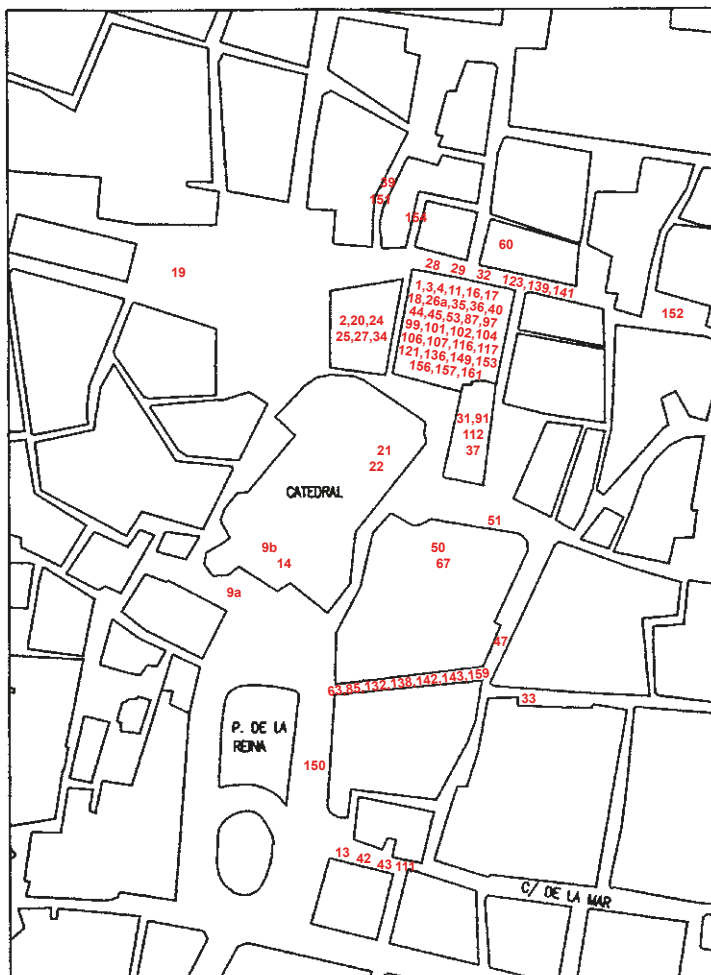
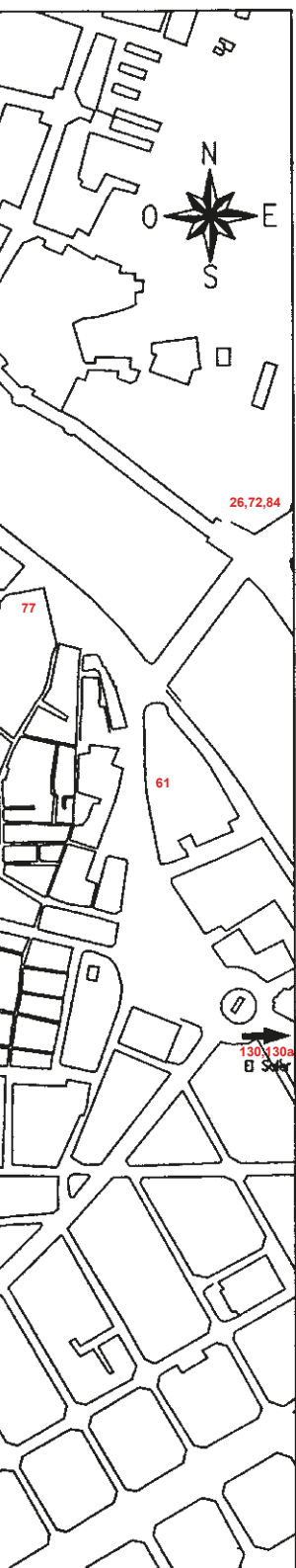
- (ms. ca. 1800): [*Inscripciones de Valencia*]. (Es conservava a la Biblioteca dels PP. Dominicans de València. Desaparegut).
- SUCÍAS, P. (ms. 1907): *Lápidas valencianas. Recopilación de gran número de lápidas que existieron en tiempos pasados y de todas las que conocemos hasta el presente*, BMV, València.
- (ms. 1911): *Notas útiles para la historia del Reino de Valencia*, 9 t., BMV, València.
- TARRADELL, M. (1962a): «La fundación de Valencia», en *PAMV*, València, pp. 131-144.
- (1962b): «Valencia, ciudad romana: estado actual de los problemas», *Saitabi* 12, pp. 5-27.
- (1977): «Prehistòria i Antiguitat», en *Història del País Valencià I*, Barcelona.
- TEIXIDOR, J. (ms. 1767 (ed. 1895)): *Antigüedades de Valencia. Observaciones críticas...*, València.
- TEUTSCH, L. (1961): «Gab es 'Doppelgemeinden' im römischen Afrika?», *Rev. Internationale des Droits de l'Antiquité VIII*, pp. 283-326.
- THOMPSON, L. A. (1965): «'Uterque ordo' in Inscriptions of 'Municipium Thug-gense'», *Latomus* 24, pp. 150-154.
- TORRES, C. (1951): «La fundación de Valencia», *Ampurias* 13, pp. 113-121.
- TOVAR, A. (1974-76): *Iberische Landeskunde I-II. Bética-Lusitania*, Baden-Baden.
- TRAMOYERES BLASCO, L. (1889): *Instituciones gremiales, su origen y organización en Valencia...*, València.
- (1913): *Orígenes del Cristianismo en Valencia según los documentos coevos conservados en el Museo*, València.
- UNTERMANN, J. (1965): *Elementos de un atlas antroponímico de la Hispania Antiqua*, Madrid.
- (1990): *Monumenta Linguarum Hispaniarum. Vol. 3. Die iberischen Inschriften aus Spanien*, Wiesbaden.
- VELAZA, J. (1991): *Léxico de inscripciones ibéricas (1976-1989)*, Barcelona.
- VENTURA, A. (1981): «Qui sub Viriatho militaverant», *APL* 16, pp. 539-551.
- VIDMAN, L. (1969): *Sylloge inscriptionum religionis Isiacae et Sarapiacae*, Berlín.
- VIVES, J. (1927-1931): «Altres inscripcions romanes paganes», *AIEC* 8, pp. 373-374.
- WALTZING, J. P. (1895-1900): *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les romains depuis les origines jusqu'à la chute de l'Empire d'Occident*, Bruxelles (reimpr. Louvain 1970).
- WICKERT, L. (ms. 1925-1935): [*Fitxes*], Berlin-Branderburgische Akademie der Wissenschaften, Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlín.
- WIEGELS, R. (1975): «Liv. Per. 55 y la Fundación de Valencia», *APL* 14, pp. 193-218.
- (1985): *Die Tribusinschriften des römischen Hispanien. Ein Katalog*, Berlín.
- WOLF, H. J. (1968): «Zum Typus Valentia-Pollentia-Potentia», *Beiträge zur Namensforschung* 3, pp. 190-198.

MAPES

Mapa 1. Àrea estudiada.

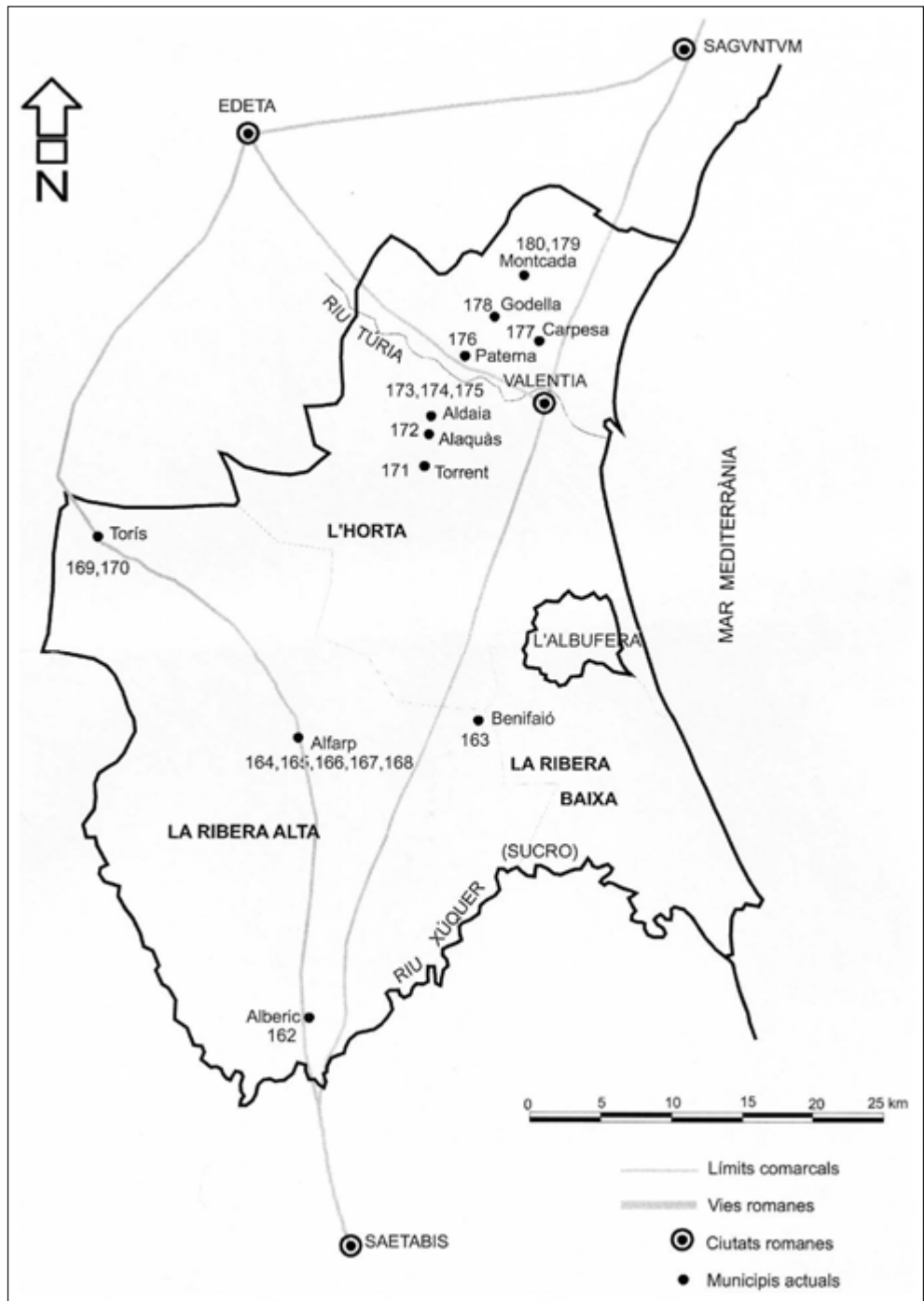

0m. 100

0 100 300 500m.

Mapa 2.
Localització de les inscripcions a la ciutat de València.

Mapa 3. Localització de les inscripcions del territori de Valentia.

Índex general

PRÒLEG	11
INTRODUCCIÓ	19
La ciutat romana de <i>Valentia</i>	19
Límits i contingut del corpus	32
Història de l'epigrafia de l'àrea	32
Estructura del corpus i presentació de les inscripcions	35
Agraïments	37
Signes diacrítics	38
Sigles i abreviatures	39
INSCRIPCIONS ROMANES DE VALENTIA I EL SEU TERRITORI CATÀLEG	41
LA CIUTAT DE VALÈNCIA	43
1. <i>Inscripcions votives</i>	43
2. <i>Inscripcions honorífiques</i>	65
3. <i>Inscripcions monumentals</i>	108
4. <i>Inscripcions sepulcral</i> s	114
5. <i>Inscripcions diverses</i>	197
6. <i>Inscripcions cristianes</i>	226
LA RIBERA ALTA	241
<i>Alberic</i>	241
<i>Benifaió</i>	243
<i>Alfarp</i>	244
<i>Torís</i>	248
L'HORTA	251
<i>Torrent</i>	252
<i>Alaquàs</i>	255
<i>Aldaia</i>	256
<i>Paterna</i>	259
<i>Carpesa</i>	260
<i>Godella</i>	261
<i>Montcada</i>	263

INSCRIPCIONS FALSES I ALIENES	267
<i>Falses</i>	267
<i>Alienes</i>	268
CONCLUSIÓ	273
1. Aspectes més notables del corpus	273
2. Materials dels monuments epigràfics	274
3. Tipologia monumental i decoració	274
4. Criteris de datació	277
5. Els textos: l'onomàstica, les fòrmules i la llengua	279
ÍNDEXS EPIGRÀFICS	285
I. Nomina	285
II. Cognomina	287
III. Imperatores et domus eorum	289
IV. Consules aliaeque anni determinationes	290
V. Honores populi Romani	291
VI. Res militaris	291
VII. Dii deaeque et res sacrae	291
VIII. Tribus	292
IX. Geographica	292
X. Res municipalis	292
XI. Collegia et officia privata	293
XII. Carmina	293
XIII. Litterae singulares notabiliores et aliae res epigraphicae	293
XIV. Grammatica quaedam	296
XV. Notabilia varia	297
ALTRES ÍNDEXS	301
1. Indexació de les inscripcions	301
2. Llocs de troballa	304
3. Llocs de conservació	306
4. Índex de les inscripcions falses i alienes	307
FONTS LITERÀRIES	308
TAULES DE CONCORDANCES	309
PROCEDÈNCIA DE LES FOTOGRAFIES	314
BIBLIOGRAFIA	315
MAPES	329

*f*onts històriques valencianes
44.